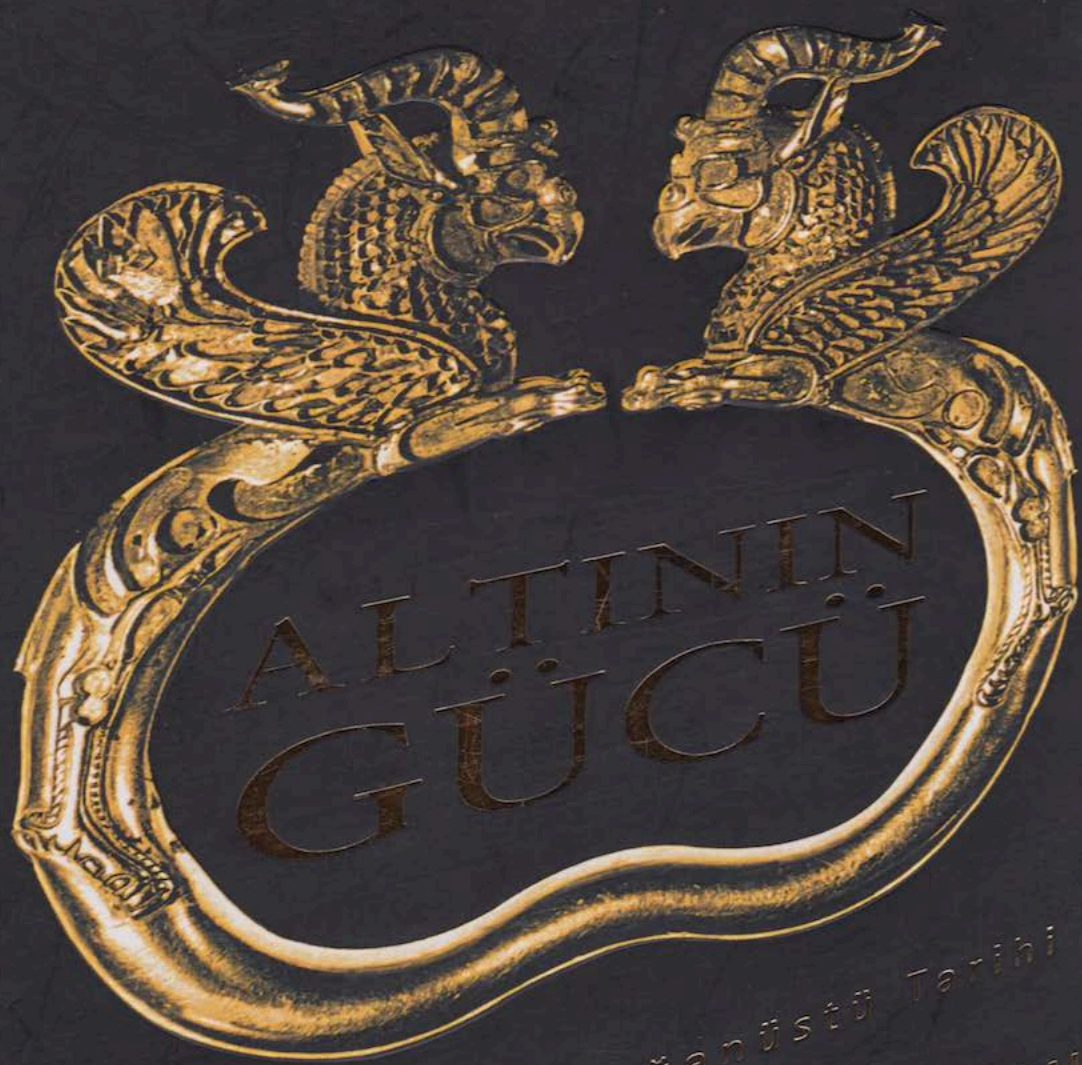

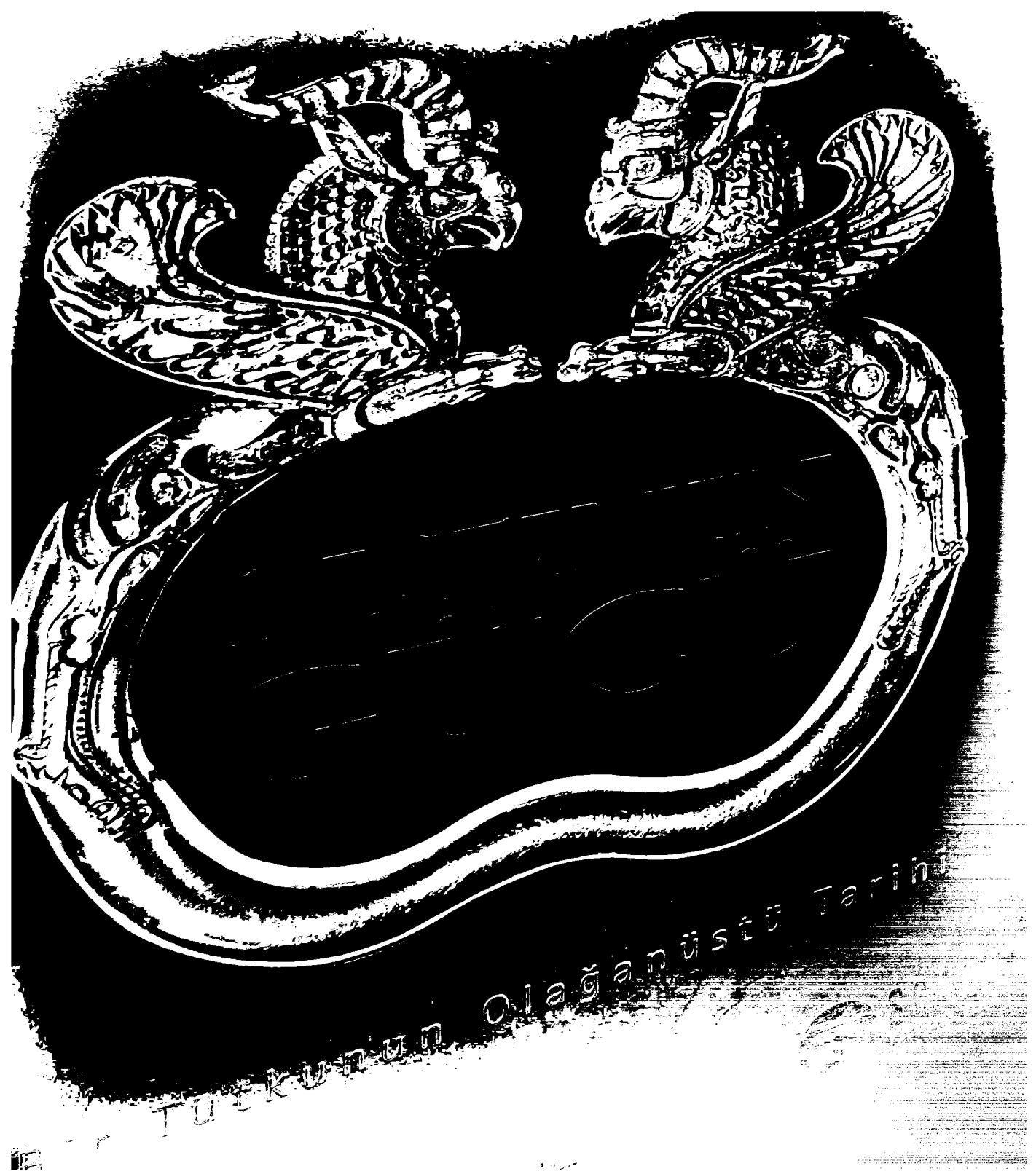
PETER L. BERNSTEIN
TANRILARA KARŞI NİN YAZARI

Bir Tutkunun Olağanüstü Tarihi

SCALA®
YAYINCILIK

En kekkelenyle...

SUNUŞ

“Altın getirin, mümkünse insani yöntemlerle, ama ne pahasına ve ne kadar tehlikeli olursa olsun altın getirin!”

İspanya Kralı Ferdinand, Yeni Dünya'ya üçüncü yolculuğunda bile hâlâ Asya'da olduğunu düşünen Kristof Kolomb'a böyle emrediyordu. Emir kesindi ve Kolomb rotasını İspanya'ya çevirdiği 12 Ekim 1492'den 17 Ocak 1493'e kadar geçen süre içinde günlüğünde tam 65 kez altından söz etmişti. Kolomb'u Yeni Dünya'da olağanüstü bir zenginlik bekliyordu; o topraklarda dünyayı bambaşka bir yer yapacak, insanlığın önünde yepyeni yollar açacak muazzam keşifler yapacaktı. Ama Kolomb tek bir hedefe odaklanmıştı: Altın.

Oysa o ışıltılı sarı metalin gücü ve yarattığı tutku, nadiren insanî ve her daim tehlikeli olmuştu. Ferdinand'dan ve Kolomb'dan önce de ne hükümdarlar tutkuyla, hatta saplantılı bir ihtirasla altına sahip olmak istemişti. Ancak gerçekte onlar altına değil, altın onlara sahip olmuştu: İşte altının gücü buydu.

Peter L. Bernstein insanlık tarihinin en müthiş saplantılarından birini konu aldığı *Altının Gücü* 'ne bir dizi efsane ve anektotla başlıyor. İlk sayfalarda altının sihir, din ve sanattaki yerini anlatan Bernstein bizi tarihin bilinen ilk çağlarına kadar uzanan heyecanlı bir zaman yolculuğuna çıkarıyor. Yason'un altın pöstekisinden Kral Midas'a, Hz. Musa'dan Kristof Kolomb'a, İnka İmparatoru'ndan Şarlman'a kadar uzanan bu uzun zaman tüneline, başlangıçta pek de pratik kullanımı olmayan ve yalnızca dekorasyon amaçlı kullanılan altının zaman içinde müthiş bir zenginlik sembolü haline geldiğini görüyoruz. Bütün bu süreçte altının hem ilham kaynağı hem de yıkıcı bir güç olduğuna, en güzel sanat eserlerini süslediği gibi olağanüstü acımasızlıklara yol açtığına, ekonomileri nasıl zirveye taşıdığına ama aynı zamanda

nasıl parçalandığına, kralların ve hükümdarların kaderini nasıl belirlediğine ve nasıl değiştirdiğine tanık oluyoruz.

Paranın icadı ve altının paraya dönüşmesinden sonra Bernstein bizi önce California'daki altına hücum furyasına ve altın standardı tarihinin tam ortasına götürüyor. Bu süreçte de altının ekonomik bir araç olarak önem kazandığını ve güçlendiğini görüyoruz.

Bernstein hikâyesinin sonunda sözü modern zamanların ekonomisine, bugünün finans dünyasına getiriyor ve altının geleceğini tartışıyor.

Kitabın sonunda Bernstein bu ısıltılı sarı madenin gerçek önemi ve değerinin insan ruhunda uyandırmaya devam ettiği sonsuz ihtirastan kaynaklandığını ve aslında kendimizle ilgili gerçekleri gün ışığına çıkardığını öne sürüyor. Altının yaşamın belirsizliklerine karşı bir korunma aracı olduğunu düşünenlerin, sonsuzluk arayışının ne altınla ne de başka bir nesneyle tatmin edilemeyeceğini anlayamadıklarını söylüyor.

Altının Gücü içerik olarak son derece bilgilendirici bir kitap ve Bernstein harika bir anlatıcı. Tarihin muazzam hazinesinin derinlerine inen Bernstein bir tarihçinin detaycı bakışını ve bir sosyoloğun toplumsal sonuçlara odaklanan yaklaşımını ve bir ekonomistin ölçme ve değerlendirmeye yönelik tutkusunu sürükleyici anlatımıyla birleştiriyor.

21.yüzyılın 12. yılına girerken, altının geri dönüş hikâyesi ve gücü devam ediyor.

Keyifli okumalar dileriz.

1e1 Bankacılık

AKBANK

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sunuş	7
Giriş:	
Yüce Mülkiyet	13
1. Bölüm:	
Tüm Tehlikelerine Rağmen Altın	18
2. Bölüm:	
Midas'ın Dileği ve Salt Şansın Yaratıkları	28
3. Bölüm:	
Darius'un Küveti ve Kazların Tıslamaları	49
4. Bölüm:	
Simge ve İnanç	64
5. Bölüm:	
Altın, Tuz ve Kutsal Şehir	73
6. Bölüm:	
Eoba, Babba ve Udd'un Vasiyeti	82
7. Bölüm:	
Büyük Zincirleme Reaksiyon	92
8. Bölüm:	
Bölünme Çağı ve Kralların Kefareti	103

9. Bölüm:	
Kutsal Susuzluk	119
10. Bölüm:	
Ölümcül Zehir ve Özel Para	139
11. Bölüm:	
Asya'daki Mezarlık ve Hien Tsung'un Tesadüfi Buluşu	162
12. Bölüm:	
Yeni Madeni Para Sistemi ve Son Büyücü	178
13. Bölüm:	
Gerçek Öğreti ve Büyük Kötülük	200
14. Bölüm:	
Yeni Efendi ve Lanetli Keşif	215
15. Bölüm:	
Güç ve Başarısızlık	229
16. Bölüm:	
Altın Prangalar Parçalanırken	244
17. Bölüm:	
Altın Çıpasından Kurtuluş	280

GİRİŞ**YÜCE MÜLKİYET**

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN SONLARINDA, JOHN RUSKIN TALİHSİZ BİR ADAMIN HİKAYESİNİ ANLATIYORDU. HİKAYENİN KAHRAMANI BÜYÜK BİR ÇUVALA DOLDURDUÇU ALTIN SIKKELERDEN OLUŞAN TÜM SERVETİNİ DE YANINA ALARAK BİR GEMİYE BİNMIŞTI. YOLA ÇIKTIKTAN BİRKAÇ GÜN SONRA KORKUNÇ BİR FIRTINA PATLAMIŞ, HERKESİN GEMİYİ TERK ETMESİ BİLDİRİLMİŞTİ. ÇUVALI BELİNE SARAN ADAM GÜVERTEYE ÇIKMIŞ, AŞAĞI ATLAMIŞ VE TABİİ DERHAL DENİZİN DİBİNİ BOYLAMIŞTI. RUSKIN SORUYORDU: BATTIĞINA GÖRE, ADAM HÂLÂ ALTININ SAHİBİ MİYDİ? YOKSA ALTIN MI ADAMIN SAHİBİ OLMUŞTU?

Elinizdeki kitap insanların altın denilen maden parçalarıyla yaşadığı ilişkilerin, bu ilişkilerde nasıl zehirlendiğinin, ne denli derin bir tutkuya kapıldığının, bir türlü aklından çıkaramayarak nasıl saplandığının, kibrinin kırıldığının ve de yüceldiğinin öyküsüdür. Tarih boyunca altın, bütün toplumları canlandırmış, ekonomileri yıpratıp parçalara ayırmış, kral ve hükümdarların kaderini belirlemiş, en güzel sanat yapıtlarına ilham kaynağı olmuş, çabuk zengin olma ve belirsizliği ortadan kaldırma umudu içindeki insanlara son derece güç koşullara dayanma gücü vermiştir.

Kolomb, Amerika'ya ilk yolculuğunda, elindeki altın külçesinden gözünü alamamış, “Oh, en mükemmel şey altın!” demişti. “Kimin altını varsa hazine sahibidir. [Bu hazine] ruhların cennete gitmesine yardım eder.” Tarih boyunca, altının sönmeyen güzelliği güneş gibi üzerlerinde parlarken, insanlar arkalarında bıraktıkları karanlıktan

korunmak için yüzlerini ona dönmüşlerdir. John Ruskin'in ortaya attığı paradoks, insanlık tarihinin en uzak zamanlarından bu yana her yerde karşımıza çıkmış ve sık sık biz insanları zorlamıştır. Yason altın pöstekiği aramak için yollara dökülmüştü. Yahudiler kendi elleriyle yaptıkları altın buzağının çevresinde dans ediyorlardı. Krezüs altın sikkelerine dokunmaktan müthiş haz alıyordu. Crassus boğazından içeri erimiş altın dökülerek öldürülmüştü. Basil Bulgaroctonus'un doksan tonun üzerinde altını vardı. Pizarro yandaşları tarafından katledildiğinde, çevresi altınlarla sarılmıştı. Bıçkı atölyesi yapmak istediği alanda altın bulunması üzerine bir anda kendini California'daki altına hücum furçasının içinde bulan General Sutter da, altına sahip olmanın daha istikrarlı, güvenli üstün bir ekohomi modeli getireceği vizyonuna kapılıp aldanan Charles de Gaulle gibi modern liderler de hep altın sahibiydi, ama altın da onların sahibi olmuştu.

Pindar, M.Ö. 5. yüzyılda, altını, "O Zeus'un çocuğudur. Ne güveller ne de pas onu yok edebildi, fakat insan aklı onun yüce mülkiyeti altında yok olup gitti," diye tasvir ederken, bütün hikâyeyi aslında tek tümceyle özetliyordu. John Stuart Mill, 1848'de, "Altına güvenle dokunabilirsiniz, ama elinize bir kez yapışır, sizi çok çabuk yaralar," derken aynı noktayı vurguluyordu. Gerçekten de altın bir çelişkiler yumağıydı. İnsanlar altını bir sığınak olarak görüyorlar, ama bir noktadan sonra lanete dönüşüyordu.

Uluslar başka toplumlara hükmetmek amacıyla, altın bulmak için toprağı didik didik kazmışlar, ancak sonuçta altının kendi kaderlerini denetlediğini görmüşlerdir. Uzak ve bilinmeyen diyarlardaki altın sonsuz mutluluktur. Ama madenin dibindeki altını çıkarmak cehennem girmekten berbatır. Altın insanlığın en büyük başarılarına ilham kaynağı olmuştur. Yine, insanlığı en kötü cinayetlerine kıskırtmıştır. Altını sonsuzluğun simgesi olarak kullandığımızda, insanlara kraliyet, din, resmîyet gibi daha yüksek saygınlık kazandırırız. Ama ona bir ömürlük değer verdiğimizde, birdenbire insanları ölüme götüren bir araç olur.

Altındaki en esrarengiz aykırılık madenin kendi içindedir. Ona istediğiniz her şekli verebilirsiniz, o kadar yumuşaktır. En ilkel insan-

lar bile altından güzel nesneler yaratabilmişlerdi. Dahası, altın hiç bozulmaz. Ne yaparsanız yapın, ortadan kaldıramazsınız. Demir cevheri, inek sütü, kum, hatta bilgisayardaki ışık yansımaları, kendi orijinal hallerinden çıkarılarak bir daha tanınmayacak kadar farklı şeylere çevrilebilirler. Oysa altın için bu kesinlikle mümkün değildir. Her altın parçası aynı kaliteyi yansıtır. Küpelerdeki altın, bir freskin başını süsleyen haleyi boyamakta kullanılan altın ve Fort Knox'da muhafaza altında tutulan altın külçeler, hep aynı malzemeden yapılmıştır.

Yarattığı tüm karmaşık tutkulara rağmen, altın özünde olağanüstü basit bir madendir. Kimyasal simgesi AU, tan vakti beliren ışıltılar anlamında (aurora) seher sözcüğünden türetilmiştir. Ancak, AU simgesi parıltıyı çağrıştırmasına rağmen, altın kimyasal tepkimeye girmez. Sahip olduğu sonsuz ışıltının kaynağı budur. Kahire'de bir yerlerde tesadüfen bulacağınız, bundan 4.500 yıl önce bir Mısırlı için yapılmış altın diş köprüsü, bugün rahatlıkla ağzınıza takıp kullanabileceğiniz kadar iyi durumdadır. Altın olağanüstü yoğun bir madendir. Yaklaşık yirmi sekiz santimetre küp hacmindeki bir altın parçasının ağırlığı yarım tondur. 1875 yılında İngiliz ekonomist Stanley Jevons, Londra Bankerleri Takas Odası'nda gerçekleştirilen toplam 20 milyon sterlin tutarındaki işlemlerin bedelinin altın parayla ödenecek olması halinde, yaklaşık toplam 157 ton geleceğini ve "taşımak için seksen at gerekeceğini," söylemişti. Jevons, son derece yoğun olması nedeniyle, çok küçük miktarda altının bile çok büyük miktarda paranın karşılığı olarak kullanılabileceğini belirtmişti.

Daha önce belirttiğim gibi, altının en önemli özelliklerinden biri de macun kadar yumuşak olmasıdır. Venedik'te camların üzerine işlenen altın, çekiçe dövülerek bir inç'in beş milyonda biri kadar inceltiliyordu. Bu sürece, yaldızlamak deniyordu. Mısır'da, Kral II. Ptolemy'nin (M.Ö. 285-246) festivallerde gerçekleştirdiği bir uygulama, yaldızlamanın olağanüstü yaratıcı bir örneğiydi: Tören sırasında, kralın hayvanat bahçesinden getirttiği bir kutup ayısı kortejin en ön sırasındaki yerini alır, arkasında da, 60 metre uzunluğunda üzeri altın yaldızla kaplanmış erkek organını taşıyan kalabalık bir erkek topluluğu yürürdü. Bir ons ağırlığındaki altını çekerek seksen kilometre

uzunluğunda tel haline getirebilirsiniz ya da isterseniz, o bir ons altını döverek, yaklaşık dokuz metrekairelik bir alanı kaplayabilirsiniz.

Dünyadaki diğer elementlerden farklı olarak, bugüne dek çıkarılan altının neredeyse tamamı günümüzde de kullanılmakta, yani varlığını sürdürmektedir. Bir bölümünü antik tanrı heykelleri ve çeşitli objeler şeklinde müzelerde, nümizmatik (madeni para koleksiyonu) sergilerde veya eski elyazmalarının süslemelerinde görebilirsiniz. Bir bölümünü merkez bankalarının karanlık mahzenlerindeki dev kasalarda ışıldarken bulabilirsiniz. İnsanların parmaklarında, kulaklarında ve dişlerinde görebilirsiniz. Denizlerin dibinde yatan gemi enkazlarında sükunet içinde dinlenirken bulabilirsiniz. Bütün bu altınları sağlam bir küpe istflerseniz, bugünkü büyük petrol tankerlerinden birine sığdırabilirsiniz. Ağırlığı toplamda yaklaşık 125.000 ton olacaktır. Bu, aslında o kadar önemsiz bir miktardır ki, ABD çelik endüstrisinin birkaç saatlik üretimine eşittir. Çelik endüstrisinin yıllık kapasitesi 120 milyon tondur. Çeliğin tonu 550 dolar (bir onsu 2 cent) değerindedir, ama 125.000 ton altın satacak olsanız, bugünün değeriyle trilyonlarca dolar eder.

Garip değil mi? Çelikten iş kuleleri, gemiler, otomobiller, konteynerler ve her tür makine yapıyoruz, ama altından hiçbir şey inşa edemiyoruz. Yine de altına değerli maden diyoruz. Altına sahip olmak için can atıyoruz, ama çeliğin yüzüne bakmıyoruz. Çeliğin bütünüyle paslanıp bozulabileceğini, ama o büyük altın küpün her daım yeni kalacağını biliyoruz. Bu hepimizin düşlediği uzun ömürlülük gibi bir şey.

Oksitlenmeye inatla direnme, alışılmadık yoğunluk ve yumuşamaya hazır olması gibi altına yakıştırılan bütün nitelikler altını diğer bütün madenlerin arasında yüceltir ve sahip olduğu o romantizmi verir. Oysa altın sözcüğünün insanı çekecek, romantik herhangi bir içeriği yoktur: Eski İngilizce'de "sarı" anlamına gelen "gelo" sözcüğünden türetilmiştir. Yehova'nın taşınabilir tapınağını süslemek için altını seçmesinin nedeni, işte bu karışık olmayan, basit kimyadır.

Tanrı emirlerini binlerce yıl önce vermişti. Peki altının soyut sanatın modern dünyasında, moda blucinlerde, karmaşık sigorta stra-

tejilerinde, bilgisayar ortamındaki parada ya da internetin labirentlerindeki yeri nedir? Geleneklerin ve resmiyetin her geçen gün yok olduğu bir dönemde, altın herhangi bir önem taşıyor mu? Giderek merkez bankalarının ve uluslararası kurumların egemenliği altına giren küresel ekonomilerde, altın gerçekten dikkate alınıyor mu?

Parasal değer birikimi olarak altının gerçekten ölüp ölmediğini bize yalnızca zaman gösterebilir. Ama kesin olan bir şey var: Az sonra okuyacağınız öyküleri yönlendiren gerek güç ve güzellik özlemi, gerekse ihtiras ve korku güdöleri bugünün dünyasında da var olmayı sürdürüyor. Sonuç olarak, altının öyküsü, geçmişin masalı olduğu kadar bugünün hikâyesidir. Ondan çok etkilenen zavallı Kral Midas'dan, her yıl ağırlığı kadar altın bağışlayan Ali Han'a bakalım. Güney Afrika'nın soğuk ve nemli madenlerinden Fort Knox'un mikrop-tarı arınmış mahzenlerine uzanalım. Scythianların görkemli sanat yapıtlarından İnkaların Corichanca'sına gidelim. Bengal'in sokak piyasalarından Londra'daki City'nin finans piyasalarına geçelim. Hepsine baktığımızda, altının, evrendeki sonsuz yaşam arayışını, yani nihai kesinlik ve tehlikeden kaçma sorusunu yansıttığını görürüz.

Bütün masalın anahtarı, aslında altının kendisinin bile bu sorunun yanıtı olamadığı ironisinde saklıdır. Ruskin'in hikâyesindeki yolcunun kendisini sikke altın dolu o koca çuvalla gemiden denize atması gibi, insanlar altının içerdiği sembolizmi gereğinden çok fazla ciddiye alıyorlar. Altının o parlak ışığı ile gözleri körleştğinde de, bir yanılsama uğruna kendilerinden vazgeçiyorlar.

TÜM TEHLİKELERİNE RAĞMEN ALTIN

EĞER YERYÜZÜNDE DAHA ÇOK ALTIN OLSAYDI -MESELA TUZ KADAR- EŞSİZ FİZİKSEL NİTELİKLERİNE VE TÜM GÜZELLİĞİNE RAĞMEN BU KADAR DEĞERLİ VE İLGİNÇ BİR MADEN OLMAYACAKTI. OYSA İNSANOĞLU HER KİTADA ALTIN BULMUŞTU.

Bu durum ilk bakışta kendi içinde çelişkili gibi görünse de, aslında değil. Dünya yüzünde altın madenleri geniş alanlara yayılmış bulunuyor; ancak hiçbir bölge kendi altınını kolay elde edemiyor. Toprak altından çıkarıldıktan sonra bir işleme sürecinden geçen ve parlak sarı görünümünü o süreç sonunda kazanan bu değerli madenin miktarı açısından baktığımızda, altın bulmanın ve üretmenin, olağanüstü bir çaba gerektirdiğini görüyoruz.

Örneğin, Güney Afrika'nın yaklaşık 500 ton civarında olan yıllık altın üretimi için 70 milyon ton gibi büyük miktarda toprağın kazılması ve işlenmesi gerekiyor. Bu miktar, Keops piramidinde kullanılan malzemelerin tamamından daha fazladır. En kötüsü Güney Afrika madenleri olmakla birlikte, Kırkdokuzluların*, ellerinde sahanla-

* Kırkdokuzlular: 1849'da Kaliforniya'da altın aramaya koşan serüvencilere yakıştırılan ad. (Çn.)

rıyla, günler boyunca suların içinde gezip de birkaç küçük altın parçasından başka bir şey elde edemedi geri geldiklerini anlatan öyküleri hepimiz dinlemişizdir. Will Rogers'ın Klondike'yi* ziyaretinden sonra söylediği gibi, "Altın çıkarmak için reçete yazmak ile ıspanak yemeği tarifi vermek arasında büyük bir fark vardır."

Elde etmek için harcanan çabalar ile çıkarılan miktar arasında böylesine büyük bir oransızlık olmasına rağmen, görüyoruz ki, yine de bütün dünyada insanlar altın aramaktan vazgeçmemişlerdir; bu yüzden de çok eski çağlardan itibaren altın hep değerli, hayati ve vazgeçilmez olmuştur. Altın bulma çabaları ve bu madene duyulan açgözlülük mitolojide bile kendini göstermektedir.

Diğer madenlerle karışmayan altın, dağlarda, granit ve kuvarsın dünyanın kabuğundaki çatlakları doldurduğu yerlerde, ince damarlar halinde varlığını sürdürmekte ve milyonlarca yıldır yüksek ısıyla sıkışmış bir halde orada durmaktadır. Çeşitli unsurlar zaman içinde bu kaynakları yıkamış, diğer elementleri dört bir yana savurup dağıtmıştır. Ancak altın, doğanın dinamiklerinin yıkıcı etkileri altında kalmasına rağmen saflığını korumuştur. Altının büyük kısmı ırmak sularıyla birlikte dağlardan aşağı akmıştır. Fakat yüksek özgül ağırlığı nedeniyle kendisini sudaki diğer maddelerden ayırmış, ya dipte toprak halinde kalmış ya da küçük tozlar halinde suyla birlikte akmayı sürdürmüştür.

Antik çağlarda, özellikle de Mısır ve Yakın Doğu'da, ihtiyaçlara bağlı olarak, Roma döneminden daha fazla altın vardı. Para ya da para biriktirme amaçlı değil de, sadece süs ya da takı amacıyla kullanıldığı zamanlarda küçücük bir altın parçası ile çok şey yapılabiliyordu: Mısır madenlerinde bir yılda üretilen altın sadece bir ton civarındaydı.

Kendisine duyulan ihtiyacı büyük ölçüde yaygınlaştıran ve geniş kitlelere ulaştıran madeni paranın gelişimine kadar altın, kralların ve rahiplerin elindeydi. Kullanımı esas olarak törenlerde bir iktidar, refah ve itibar gösterisi, Tanrılara yakınlık ifadesi biçimindeydi. Onun dışında kuyumculuk ve kişisel ziynet eşyası olarak kullanılıyordu.

* Klondike: Kanada'da Yukon bölgesinde bir nehir. (Çn.)

Musa halkına On Emri bildirmek için Sina Dağı'ndan indiğinde Yahudileri altın bir buzağıya tapınmanın hezeyanı içinde bulmuştu. Onları tıpkı kızdıkları Mısırlılar gibi bir putun önünde eğilmiş görünce o kadar kızmıştı ki, Sina Dağı'ndan taşıyıp getirdiği, Tanrının Sözleri'nin (On Emir) yazılı olduğu tabletleri parçalamıştı.

Bu hikâyeden Yahudilerin köle olmalarına rağmen, kişisel anlamda bol miktarda altına sahip oldukları sonucunu çıkarıyoruz. Altınlarını Mısır'da esaretten kurtulmak için hiçbir zaman rüşvet olarak kullanamamışlardı, çünkü altın henüz para olarak görülüyordu ve çok az sayıda alıcı bulacaklardı. Eritip altın buzağı haline getirene kadar, altınlarıyla kulaklarını, kollarını ve boyunlarını süslemişlerdi.

İncil'de altına 400'den fazla atıf vardır ve bu da o zamanlarda altının ne kadar çok olduğunu doğrulamaktadır. Yoksul Yakup der ki; "Eğer altını benim umudum haline getireceksem, ya da en iyi altın demişsem, 'Sen benim güvenim olacaksın'; Eğer sevinçliysem çünkü... elimde çok fazla vardır... Bu aynı zamanda hakim tarafından cezalandırılacak bir günahtır; çünkü böyle söylemekle, yukarıdaki Tanrı'yı inkâr etmiş olurum." Yahudi ulusunun kurucusu İbrahim Yaratılış (Genesis):13'te, "büyükbaş hayvan, gümüş ve altın zengini" olarak anlatılmaktadır. Rebecca'yı alıp getiren hizmetkârına, içinde burna takılan bir halkanın da bulunduğu kaplar dolusu altın vermiştir.

Musa "Tanrı'nın Sözlerini" duymak için Sina Dağı'na tırmandığında, Tanrı ona yalnızca On Emri ve onunla ilgili kural ve yükümlülükleri sunmamış, birçok iş de buyurmuştu. Tanrı Yahudilerin kendisine ibadet edeceği bir tapınak ve bu tapınağın girişine bir barınak inşa etmeleri için kesin talimatlar vermişti. Tanrı, söze doğrudan şöyle başlamıştı, "Onu altınla kaplayacaksınız, içini ve her yerini kaplayacaksınız, sonra üstüne ve etrafına altın bir taç giydireceksiniz." Bu daha başlangıçtı: Tanrı bütün eşya, donanım, hatta süs olarak konulan küçük meleklerin bile saf altınla kaplanmasını emretmişti.

Yahudiler Vaat Edilmiş Topraklar'a yerleştikten sonra giriştikleri ilk savaşta yendikleri kabileleri yağmalayarak bol miktarda altın bi-

riktirmiş olmalılar. Musa ve askerleri Midianitler'den 136 kilogram ağırlığında altın ele geçirmişlerdi. İçlerinde altın ziynet, ayak bileğine takılan süs zincirleri, bilezikler, mühür yüzükleri, kulak halkaları ve kol halkaları da vardı. Hz. Süleyman Mabedi'nin dört bir yanı altınla ışıldamaktaydı. Mabet modern Kudüs'de Ağlama Duvarı'nın yanında yer almaktaydı ve üç odaya bölünmüş bu yapı 41 metre boyunda, 11 metre eninde ve 35 metre yüksekliğindeydi. Süleyman kişisel eşyalarında da bol miktarda altın kullanırdı: Kalkanları altındı. Fildişi tacı altın kaplıydı ve şarabını altın kâselerden yudumlardı. Saba Melikesi Hz. Süleyman'ı ziyarete geldiğinde ona üç ton civarında altın getirmişti (bir anlamda denize su taşımıştı). Bugünün fiyatlarıyla 20 milyon doları aştığı tahmin ediliyor.

Zaman içinde Musa'nın Tanrı'nın özelliklerini yansıtan görkemli bir yapı olarak inşa ettiği mabet ve barınak yok olmuş, Hz. Süleyman'ın koca altın kaplamalı mabedinin görünümü epey değişmişti. Ancak M.S. 532'de, Bizans İmparatoru Jüstinyen İstanbul'da, 10.000 işçiyle altı yılda tamamlanan Ayasofya'nın inşası bittiğinde şöyle haykırıyordu: "Süleyman, seni geçtim!" Ayasofya'da 12 tondan fazla altın kullanılmıştı. Jüstinyen altın harcamakta baştaydı. Kendisine 145 tondan fazla altın miras kalmıştı ve hepsini harcamıştı. Paralı askerlerine maaş ödemek, kamu işlerini finanse etmek ve daha çok da, düşmanlarına kendi topraklarını işgal etmesinler diye rüşvet vermek amacıyla tebaasından vergi topluyordu. Kilisenin gücünü yaymak amacıyla harcadığı altınlar tüm İtalya, İspanya, hatta Rusya'nın yaban steplerinde ışıldayan altın mozaik ve süslemelerde hayat buluyordu.

...

Hz. Süleyman da, Yehova da yüceliğini göstermek amacıyla altın kullanmakta ilk değildi. Muhtemelen Mısırlılar, Yahudiler de dâhil olmak üzere, kendilerinden sonra gelen dinlerin örnek alarak taklit edecekleri bir tarz ortaya koymuşlardı. Mısırlılarla karşılaştırıldığında, tek tanrıya inanan Yahudilerin işi daha kolaydı. Mısırlıların ise dert yanacakları iki binden fazla tanrıları vardı ve çoğu da tüm güçleri

kendinde toplayan Güneş Tanrısı Ra ile o ya da bu biçimde ilişkiliydiler. Düşünsenize, iki bin tanrının her birinin ne kadar güçlü ve her şeyi çok iyi bildiğine herkesi inandırmak için ne kadar çok altın harcayabilirdiniz! Tapacakları tek tanrıları, buna karşılık dua edecekleri birkaç bin aziz bulunan Hıristiyanlar da aynı sorunlarla karşı karşıyaydılar.

Mısır'da altın kullanımı krala ait bir ayrıcalıktı. Firavunlar dışında hiç kimse altın kullanamazdı. Bu kısıtlama firavunların kendilerini halkın gözünde tanrıya benzetmelerini kolaylaştırmış ve tanrıların güzelleştirdikleri maddeyle kendilerini de süslemeleri, onların ilahi niteliğini halkın gözünde kanıtlamıştı. Mısır'da altın mücevher yapmak üst düzeyde bir sanattı ve yaşayan krallar kadar ölmüşlerine de bol miktarda altın takılırdı.

Altının nasıl güç göstermek amacıyla kullanıldığına ilişkin etkileyici bir örneği, Mısır Uzmanı James Henry Breasted tarafından, "dünyanın ilk büyük hanımefendisi" olarak tasvir edilen bir kadın firavunda görüyoruz. Hatshepsut, M.Ö. 1482'de Thebes'deki Kral Mezarları Vadisi'ne ilk gömülen firavun I. Thutmose'nin kızıydı. Hatshepsut üvey yeğeninden iktidarı aldıktan sonra M.Ö. 1458'de ölünceye kadar tahtta kalmıştı. "Güneşin Oğlu" ve "Altın Horus" (Mısır Işık Tanrısı) dahil olmak üzere, yaklaşık 80 ünvana sahipti. Geleneksel bir kraliyet unvanı olan Kudretli Boğa sıfatını alma fırsatından yararlanamamasına rağmen, çağdaş sanat eserlerinin çoğunda bir erkek olarak betimlenmiştir.

Hatshepsut bütün standartlara göre etkileyici bir kadındı. Geçmiş 150 yılda Kyksos olarak bilinen Asyalı istilacılarca işgal edildiği dönemde Mısır'ın azalan ticaretini Filistin, Suriye ve Girit ile ciddi bir biçimde artırmayı başarmıştı. Saltanatı sırasında altın arayışı hiç durmamış, daha da güneye ve muhtemelen Zimbabwe'ye kadar ulaşmıştı.

Hatshepsut'un müthiş bir altın hırsı vardı, mali durumu da XIV. Louis ve onun Versailles sarayını gölgede bırakacak kadar güçlüydü. Aynı zamanda yüzünü altın ve gümüş karışımı bir toz yaldızla süsle-

meye son derece düşküncü. Thebes'in baş tanrısı Amon Re için büyük bir anıt yaptırmaya karar verdiğinde, kendi özgün tasarımında, Vatikan'dan daha büyük bir alana yayılan Karnak kompleksinin duvarları üzerinden görülebilecek 30 metre yüksekliğinde iki altın sütun yer alıyordu. Saray kâtibi onu birazcık daha ekonomik olması gerektiğine ikna edebildiğinde ise sütunları granitten yaptırmış, sadece uçlarını altınla kaplatmıştı. Ancak bu bile büyük rakamlara mal olmuştu. İş tamamlandığında şu açıklamayı yapmıştı: "Yüksekliği göğe ulaşıyor... Güneş ortalarında yükseldiğinde, pırıltısı 'iki ülkeye' yayılıyor... Uzun yıllar sonra bu anıtları görenler, 'Bu altından dağları nasıl yapabildiklerini anlayamadık,' diyecekler."

Kitabı Mukaddes ve Antik Mısır (yaklaşık M.Ö. 4.000 yıl) dönemlerinde altının çoğu güney Mısır ve Nubia'nın çıplak ve yasak arazisinden elde ediliyordu. Bu arada Mısır dilinde nub, altın anlamına geliyordu. Nubia, 16. yüzyıla kadar Batı dünyasına altın vermeyi sürdürdü. William Jacob'a göre, Nubia madenlerinin ürünleri, "Amerika'nın keşfine kadar bilinen dünyada var olan bütün diğer madenlerden fazlaydı."

Mısırlılar bu madenleri sığ çukurlardan çıkıyorlardı. Ancak zaman içinde tepelerin derinliklerine giren karmaşık yeraltı kuyuları açmaya başladılar. Madenler daha derin kazıldıkça insanların içeride yaşadığı acılar da artıyordu. Bu madenlerde çalışan işçilerin yaşadığı dehşeti en iyi, Sezar'ın Roma'ya hâkim olduğu dönemde Mısır'ı ziyaret eden Diodorus anlatır. Maden kuyularında, berbat karanlığı zor aydınlatan küçük mumlar yüzünden sürekli tüketilmekte olan hava kokuşmuştu. Isı çok yüksekti. Toprak çok sık çöküyordu ve yeraltı suları sürekli tehlike oluşturunuyordu. Kayaların içindeki kuvarsı çatlatan yangınların sonucunda çıkan arsenik dumanları, bunu soluyanlar arasında ıstıraplı ölümlere neden oluyordu. Köleler sırtları ya da yanlarına doğru çalışmak zorundaydılar. Ölümüne çalışıyorlardı. Yorgunluktan düşüp telef olmadan önce düşen kayaların altında ezilip ölenler oluyordu.

Aslına bakarsanız, insan emeği, yirminci yüzyıla kadar madencilikte uygulanan standart tekniktir. Romalıların İspanya'da Roma eko-

nomisinin omurgasını oluşturan altın dolu tepelerde bulup geliştirdikleri süreç dışında, standart olarak kullanılan tek madencilik tekniği insan emeğinin istihdamıydı. Romalılar İspanya'nın kırsal alanlarında altını toprağın yaklaşık 200 metre derininden çıkarırken insan emeğini kullanmışlar, fakat yeni bir yöntem geliştirmişlerdi; su basıncıyla kırma (hydraulic) adı verilen bu yöntemle, yüksek basınçlı su püskürterek kayaları parçalamış, içlerindeki altın dolu toprağı dışarı çıkarmışlardı. Suyu şantiyede 120 ila 250 metre yüksekliğe yerleştirdikleri su depolarından sağlıyorlardı. Bu yöntem etkili ve verimli olduysa da, dağların üzerinde ne varsa silip süpürmüştü. Eki-li alanları tahrip etmiş, birçok ırmak ve limanı kum ve çamurla doldurmuştu.

Su basıncıyla kırma yöntemi Avrupa'da da yer yer kullanılmakla birlikte, gerçek anlamda yeniden doğuşu, 1852 yılında, Kaliforniya'da altına hücumun doruğa ulaştığı dönemde oldu. Sacramento bölgesinde altın arayıcıları bu Roma tekniğine büyük bir istekle sahip çıktılar, kayalık yamaçlara ve dağlara dakikada yaklaşık yüz ton su püskürtüldü. Bu muazzam su gücünün çevreye verdiği zarar korkunçtu. Çok kısa zamanda ormanlar ve ekili alanlar yok oldu. Dökülen kaya parçaları San Fransisco körfezine kadar ulaştı; araziye ve dağlara baktığınızda, gördüğünüz manzara noktalar halinde kaya yığınları ve yolunmuş çıplak dağ yamaçlarıydı. Yine de su-basıncıyla-kırma uygulaması, öfkeli yurttaşların mücadelesiyle nihayet yasaklandığı 1884 yılına kadar Kaliforniya'da altın madencilerinin kullandığı ana yöntem olmayı sürdürdü.

Bugün Güney Afrika'daki büyük altın madenlerinde kuyular 3.500 metre derinliğe kadar iniyorlar, ısı ise 55°C dereceye kadar çıkıyor. Timothy Gren bu kuyuları şöyle betimliyor: "Bir ons saf altın üretmek için 38 insan-saat, 5 ton su, büyük bir eve on gün yetecek elektrik, 8 ila 16 metre-küp basınçlı hava ve siyanür, asit, kurşun, boraks ve kireç de dahil olmak üzere büyük miktarlarda kimyasal madde gerekiyor." Güney Afrika madenlerinde 400.000'i aşkın insan çalışıyor ve bunların yüzde doksanı siyahlardan oluşuyor.

İspanya Kralı Ferdinand'ın 1511 yılındaki o ünlü buyruğu insanlığın hafızasına kazınmış görünüyor: “Altını alın gelin, mümkünse insani yöntemlerle, ama hangi tehlikeler söz konusu olursa olsun, altını alın gelin!”

...

Altının tamamı madencilikle elde edilmez. Altın dağlardan akan ırmak sularıya aşağılara taşındığında, altın arayıcıları sığ sulara girerek, dağ yamaçlarından kopup gelmiş, içinde altın bulunan cevher parçacıklarını elekleriyle toplarlar. Çok uzak zamanlarda, ilk altın paranın görüldüğü Anadolu'da bu yöntem uygulanıyordu. 3.500 yıl sonra, 19. yüzyılda, California'da yaşanan altına hücum da yine bir nehir kıyısında, Kırk-Dokuzlular'ın, ellerindeki ilkel aletlerle hızla akan sulardan “toprağı yıkayarak altın çıkarmak” için akın ettikleri Sacramento Nehri kıyılarında başlamıştı.

Sakramento'daki altın arayıcıları Eski Yunanlılar'ın yöntemini uyguluyor, koyun pöstekisi kullanıyorlardı; koyun pöstekisinin üzerindeki kıvrımlı tüyler dağ yamaçlarından aşağı inen suların içindeki altın parçacıklarını yakalayıp tutmakta mükemmel bir iş görüyordu. Yapağı ile altını birlikte düşününce insanın aklına ister istemez Yason ve Altın Yapağı efsanesi geliyor. Hikâyemize kısa bir ara verip bu efsaneden söz etmek istiyorum.

Boeotia (Eski Yunan'da bir bölge) kralının oğlu Phryxus'a üvey annesi kötü davranmaktadır. Buna dayanamayan öz annesi, onu kız kardeşi Helle ile birlikte kanatlı bir koçun sırtında kaçırmayı planlar. Koçun pöstekisi saf altındandır. Pöstekiye kadına Hermes armağan etmiştir (Karşılığında, kadının ona neler verdiğini bilmiyoruz). Yolculuk pek de kolay geçmez, çünkü Hermes bile vermiş olsa, Altın Pösteki ağır gelmiştir. Phryxus'un kız kardeşi Helle yüksek havadan rahatsız olur, günümüz uçaklarının rahatlığını bulmak elbette mümkün değildir. Bir noktada kızın başı döner ve koçun sırtından denize düşer. Zaman içinde düştüğü yer onunla anılır, Hellespont adı verilir.

Kız kardeşinin düşmesinden sonra Phryxus yola devam eder. Yaklaşık 1600 kilometrelik bir yolculuğun sonunda, koç onu Karadeniz'in doğu kıyısındaki Colchis'e götürür. Phryxus güvende ve yaşıyor olmanın verdiği mutlulukla koçu Zeus'a kurban eder ve pöstekeyi ülkenin kralı Aeetes'e sunar. Aeetes bu armağandan memnun kalmıştır, çünkü bir kâhin ona yaşamının bu pöstekeye sahip olmasına bağlı olduğunu söylemiştir. Böylece Altın Pöstekeyi kutsal bir korulukta bir ağaca asar, onu beklemesi için de kocaman, kana susamış bir ejderhayı başına diker.

Bu arada, Kuzey Yunanistan'da Pelias adında bir kral da tahtta hak iddia edecek olan yakışıklı ve popüler yeğeni Yason'dan kurtulmanın daha iyi olacağına karar verir. Pelias, Yason'a ancak tek koşulla tahta çıkabileceğini söyler: "Genç olarak senin yapabileceğin, benimse başaramayacak kadar yaşlı olduğum bir görevi yerine getirmelisin... Gidip altın koçun pöstekisini geri getir... Bu muhteşem ödülü getirdiğinde krallığı ve saltanatı alacaksın." Pelias, Yason'un bu işi başarıp bir gün geri dönebileceğini hayal bile etmez. Tam tersine, Yason'un yolda kaybolup yok olacağını ya da en azından bekçi ejderhanın çenelerinde parçalanacağını düşünür.

Ancak Yason, uzun ve son derece zorlu bir serüvenin ardından, Argonot'larının da yardımıyla Altın Pöstekeyi alır. Bu zorlu görevi, Aeetes'in özel büyü güçlerine sahip kızı Medea'nın yardımı sayesinde başarır. Medea Eros'un attığı oklardan biriyle vurulmuş ve Yason'a çılgınca âşık olmuştur. Böylece onu cazibesıyla etkilemek amacıyla bildiği bütün hileleri kullanır. Kızın etkisinde kalan Yason, Altın Pöstekeyi almak için göstereceği çabada kendisine destek olması halinde onu Yunanistan'a götüreceğini söyler. Medea bütün aşkıyla, Yason'u baştan çıkaracak hilelere veya o anlama gelecek yollara başvurmamak istemez. "Ey, yabancı," diye seslenir: "Tanrıların ve arkadaşlarının önünde beni ülkende yalnız ve yabancı bırakmayacağına yemin et!" Yason kıza kendisini Yunanistan'a döner dönmez "yasal eş" yapacağına dair yemin eder. Bu tür yeminler o dönemde günümüzdeki yazılı sözleşmeler kadar güvence sayıldığından Medea

şarkılar söyleyerek ejderhanın başını döndürür, bu arada da Yason Altın Pösteği'yi ağaçtan alır.

Fakat hikâye mutlu sonla bitmez, çünkü Yason sınıf atlama konusunda takıntılıdır. Ta başından beri ülkesinin kralı olmaya kararlıdır. Kendisinin ve arkadaşlarının yaşamını altın tozlarıyla dolu bir pösteği için tehlikeye atmıştır. Bir kralın kızını kendisine çocuk doğurması için kullanmış ve onunla evlenmeye söz vermiştir. Fakat Yunanistan'a döndüğünde tahta çıkamayacağını görür ve Medea ile birlikte Korint'e gider. Orada Kral Kreon'un kızına kur yapmaya başlar, ama bunu Medea'dan gizler ve nihayet Kral prensesle nişanlanmasını onayladıktan sonra söyler. Hiçbir teselliye kabul etmeyen Medea ona Kolchis'te ettiği kutsal yemini hatırlattığında kendisini haklı göstermeye çalışarak çeşitli mazeretler sıralar: Çocuklarının daha iyi durumda olacaklarını, çünkü yeni nişanlısının Korint'te Medea'dan daha iyi toplumsal ve siyasal bağlantıları olduğunu öne sürer. Medea'yı teselli etmek için yaptığı tek teklif, ona bir miktar altın vermek ve arkadaşlarına Medea'ya iyi davranmaları için ricada bulunmaktır.

Medea Yason'dan vazgeçmez. Fırsatlardan yararlanarak altın kumaştan muhteşem bir tuvalet diktirir ve onu zehre bular. Sonra da geline armağan eder. Bu güzel giysinin görüntüsüne hayran kalan zavallı genç kadın o parıltılı kumaşa sarınır, saçlarına altın çelenk takar ve korkunç bir şekilde ölür. Medea daha sonra çocuklarını öldürerek intikamını tamamlar ve büyüyle yaptığı arabayla (bir ejderha tarafından çekilen) uçup gider. Yason da kendisini kılıcının üzerine atar ve kapısının eşiğinde can verir. Aeete'nin pöstekisindeki altın. Yason'a iktidar vaat etmiştir. Bu iktidar ona taht vaat eden bir prenses kazandırmıştır. Ancak en sonunda, gelini yok eden ve geleceğini söndüren yine altın olmuştur.

MİDAS'IN DİLEĞİ VE SALT ŞANSIN YARATIKLARI

BAŞLARINDAKİ ALTIN TAÇLAR ÇOK AĞIR DURSA DA, HİÇBİR KRAL ALTERNATİF OLARAK ÇİNKO YA DA PLASTİK TAÇ TAKMAYI TERCİH ETMEMİŞTİR. YÖNETİCİLER YÜZYILLARCA, KRALLIKLARI İÇİNDE VE DIŞINDA, DOLAŞIMDA BULUNAN ALTIN SİKKELER ÜZERİNE RESİMLERİNİN BASILMASINDAN HOŞLANMIŞLARDIR.

Altının süs ve para olarak iki farklı kullanımı arasındaki gerilim, tarihin ilk çağlarında ortaya çıkmış ve günümüze kadar da gelmiştir. Sonsuz ışıltısı, parlaklığı ve az bulunurluğu ona öylesine ayrıcalıklı bir değer kazandırmıştı ki, altın buzağı, altın kaplama erkek organı ve Altın Pösteki ile başlayan serüvene altın paranın dahil olması, elbette kaçınılmazdı. Süreç her iki yönde de işlemeye devam ediyordu: Altının muazzam satın alma gücü, altın mücevherlere veya altın yaldızlı kubbelere baktığımızda gördüğümüz ihtişamı daha da artırıyordu.

Herhangi bir maddenin para olarak nitelendirilmesi için, değeri tek başına yeterli değildir. Değeri olan birçok şey para yerine geçmez. Aslında en etkin para biçimleri, kâğıt veya elektronik para gibi aksi halde önemli bir yarar sunmayacak nesnelerden geliştirilmiştir.

İngiltere’de ilk zamanlarda sığır ve köleler para yerine kullanılmaktaydı. Köleciliği engellemeye çabalayan kilise para cezalarının köle karşılığı ödenmesini reddetse de, kölelerin değerleri kanunla belirleniyordu. Ortaçağda karabiberi para olarak kullanmak çok yaygındı. Bazı bölgelerde, sığırların etinden yararlanmak yerine servet olarak stoklanması, modern zamanlara kadar sürmüş bir uygulamadır. Bu uygulama Afrika’nın bazı bölgelerinde ciddi çevre bozulmalarına yol açmıştır. Afrika’da koyun ve keçi sayısı 1955’ten 1976’ya kadar 66 milyona çıkmıştır.

Fakat bu az rastlanan bir durumdur. Modern zamanlarda yararlı hiçbir nesne asla uzun süre para olarak kullanılmamıştır. Örneğin, II. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra sigara para birimi olarak kabul edilmişti. Sonunda duman olup gitti. Altın ise tam tersine, son derece yumuşak doğası nedeniyle, her zaman kullanışsız bir metal olmuştur. Ayrıca toplamda yalnızca 125.000 ton altın bulunduğunu düşünürsek, birçok alanda kullanılamayacak kadar kıt olduğunu da açıkça görürüz.

Ancak altının para olarak kullanılması, aynı amaç için kullanılacak diğer yararsız maddelerle karşılaştırıldığında, açık üstünlüklere sahiptir. Asya’nın bazı bölgelerinde yüzyıllar boyunca başlıca para birimi olarak kullanılan bir çeşit deniz salyangozu kabuğu ile kıyasladığınızda altın belirgin biçimde dayanaklıdır ve parçalanmaz. Ne kadar küçük ya da büyük olduğuna bakılmaksızın, her altın parçası, dünyanın her yerinde yüksek bir değer deposu olarak görülür. Dahası, her altın parçası ağırlığı ve saflığıyla değerlendirilir. Bu özellikleri sığırlara uygulamak pek mümkün değildir.

Yararsızlık açısından baktığımızda, modern dünyada kullanılan en iyi para biçimi, bilgisayar ekranlarındaki elektronik hesap görüntülerini oluşturan ışık yansımalarıdır. Onlardan başka hiçbir şekilde yararlanmayız. Para oldukları kolaylıkla fark edilebilir, ağırlıkları altından, hatta kâğıttan çok daha azdır. Kolaylıkla el değiştirebilirler ve bir peni’den trilyonlarca dolara, hatta daha da fazla miktarlara bile bölünebilirler. Biz istediğimiz sürece varlıklarını sürdürebilirler ve saygı duymamızı sağlayan bir tür büyüleridir.

Yine de altın değer standardı olmayı sürdürmektedir. Altın Kural'dan tutun da Olimpik altına kadar, daima tarihteki herhangi bir maddeden çok daha fazla saygı görmüştür.

Ancak çağdaş para birimimizin gelişkinliğine hayranlık duymadan önce, bizimkinden daha ilkel olduğunu düşündüğümüz toplumların para birimlerini küçümserken tereddüt etmemiz gerekir. Caroline Takımadaları içinde yer alan küçük Yap adasındaki para sistemini örnek alalım. 1903'de Yap adasında aylarını geçiren William Henry Furness III adlı Amerikalı antropolog, bu sistemi çok güzel anlatmıştır: “Yiyecek, içecek ile hazır giyeceklerin ağaçlarda yetiştiği ve toplanarak elde edilebilecekleri bir ülkede, bir insanın nasıl olup da günlük harcamaları nedeniyle borçlanabileceğini anlamak kolay değildir.” Buna rağmen, insanlar harcadıkları emeğin servet olarak biriktirilebileceği elle tutulur bir tür simgesi olmasını istiyorlar.

Yap'ta o zamanlar değişim aracı, daha doğrusu değer birikimine *fei* adı veriliyordu. *Fei*, çapları fincan tabağından, 4 metre büyüklüğündeki değirmen taşlarına kadar değişen kalın taş tekerleklerden ibaretti. Bu *fei*'lerin yontulduğu taşlar, uzun yıllar önce, bazı serüven düşkünü yerliler tarafından yaklaşık 650 km uzaklıktaki Pelao Takımadaları içinde yer alan Babelthup adasındaki kireçtaşı ocaklarından kano ve sallarla parçalar halinde taşınarak Yap'a getirilmişti. Furness adanın yerlilerini tanımlarken, “en ikna edici biçimde dil döken bir kitap satıcısı kadar... inandırıcı” olduklarını söylüyor.

Küçük ve taşınabilir *fei*'ler değişim aracı olarak kullanılıyor, örneğin balık ya da domuz karşılığında bunlar veriliyordu. Daha büyük *fei*'ler ise farklı bir muamele görüyordu. Yerliler taşınmasını kolaylaştırmak amacıyla bu *fei*'lerin ortasına delik açmışlardı, ancak bu büyük taşların çoğu o kadar ağırdı ki, tek bir yerde sabit duruyorlardı. Büyük bir işlemin yapılacağı nadir durumlarda, mülkiyetin el değiştirdiğine dair basit bir işaret düşülerek, süreç bu “parayı” bulunduğu yerden kımıldatmaksızın işletiliyordu.

Aslında topluluğun en varlıklı ailesi hiç kimsenin göremeyeceği veya daha önce hiç görmediği kadar büyük miktarda *feî*ye sahipti. Bu ailenin anlattığına göre, *feî*leri denizin dibinde yatıyordu. Birçok kuşak önce, atalarından biri onu kanosuna bağladığı bir salın üzerinde getirirken korkunç bir fırtına patlamıştı. Ruskin'in anlattığı öyküdeki kahramanın tersine, bu adamcağız önce can, sonra para demmişti: Çekmekte olduğu salın ipini kesmiş ve koca taşın dalgaların arasından dibe batmasını izlemişti. Ama hayatta kalarak öyküsünü herkese ulaştırmış ve yitirdiği taşın olağanüstü büyük boyutlarını ve kalitesini anlatmıştı. Kimse anlattıklarının doğruluğundan kuşku duymamıştı. Furness'in ifadesine göre, "O taşın alım gücü, sanki taş hâlâ sahibinin evinin yanında duruyormuş gibi geçerliliğini koruyordu."

Furness'in öyküsü, 1898 yılında, Yap'ı İspanyollardan alan Almanların adanın kayalık mercan kıyı şeridini modern ulaşımına uygun bir biçimde düzeltmek istediklerinde yaşananlarla sürüyor: Almanlardan çalışmaları için sürekli emirler almalarına rağmen, yerliler bu işe yanaşmak istemiyorlardı. Bir çözüm yolu bulmak isteyen Almanlar sonunda, bu iş tamamlandığında kaldırılmak üzere bir vergi koymaya karar verdiler. Bir Alman yetkili adaya giderek oradaki en değerli *feî*'nin üzerine devletin mülkiyetinde olduğunu gösteren siyah bir çarpı işareti koydu. Furness'e göre, "Bu hareket derhal bir büyü işlevi gördü. Yoksullaşmış olduklarını düşünen insanlar kalktılar ve karayollarını onardılar... Şimdi kıyı şeridi tamamen bir gezinti yolu gibi oldu." Böylece hükümet çarpı işaretlerini sildi. "Evet! Vergi ödenmişti. Mutlu insanlar sermaye stoklarına tekrar kavuşmuşlar ve servete boğulmuşlardı." Başka zaman ve yerlerde bu olaylar dizisine vergilendirme ve devlet harcaması diyoruz.

Bu hikâye bana meslek yaşamıma henüz başladığım 1940 yılında, New York finans bölgesinin kalbindeki Federal Reserve Bank araştırma bölümünde çalıştığım dönemde yaşadığım bir olayı anımsattı. Bir gün amirim jest yapmak için beni bankada, mikroptan arındırılmış kasalarda saklanan altınları göstermek üzere yerin beş kat altına indirmişti. Burası, hırsızları dış duvarlardan içeriye tünel kazmaktan caydırmak amacıyla kaya zemine oyularak inşa edilmişti. İçeriye pas-

lanmaz çelikten yapılmış, silindir biçiminde, hava ve su geçirmez, son derece ağır bir kapıdan girmiştik. Bu kapı otomatik olarak her sabah dokuzda açılır ve akşam saat beşte de kapanırdı. Hemen girişte bir yemek kutusu dururdu. Bu yemek kutusu, otomatik kapı bir nedenle kendiliğinden kapandığı takdirde, içeride mahsur kalacak personel için bırakılıyordu. İçindeki sandviçler her gün tazeleriyle değiştiriliyordu. Biraz ileride altın tartmak için çok hassas bir terazi vardı. Bir bezelye tanesini bile ölçecek kadar hassastı. Öyle ya, altın söz konusu olunca, tozu bile önemlidir.

İçerideki altın çok büyük bölmelerde istiflenmişti. Eni 3 metre, boyu 3 metre, derinliği 5 metre olan bölmeler tavana kadar altın külçelerle doldurulmuştu. Her külçe 3 büyük çikolata parçası büyüklüğündeydi. Her bir külçenin ağırlığı 22 kilogram, yani 400 troy ons idi ve o günkü değeri 14.000 dolardı. O tarihte bir ons altının resmi değeri 35 dolardı. O günkü fiyatlarla 2 milyar dolarlık altın oraya yığılmıştı. Böyle bir para ABD'nin dört günlük toplam mal ve hizmet üretimini satın almaya yeterdi, ama New York şehrinin işlek caddelerinden birinin beş kat altında tek bir mekâna tıkılmıştı. Yansıyan elektrik ışıklarının altında alev alev yanıyormuş gibi duran tavana kadar yığılmış 100.000 altın külçesini görmek, insanın içini ürperten ve asla unutulmayacak bir manzaraydı.

Bu altın ABD'ye değil, Fransa'ya, İngiltere'ye, İsviçre'ye ve diğer bazı ülkelere aitti. Bu ülkeler güvenlik ve kolaylık sağladığı için resmi altın varlıklarını uzun süredir Federal Reserve'in New York şubesinde tutuyorlardı. Bu yüzden emanete alınan her külçe, sahibinin mührüyle ya da tanınması için benzer bir markayla damgalanıyordu. Bu süreç altın ihtiyatı veya kulak damgalama* olarak bilinir. Aslında bu ifade geçmişte, evcilleştirilen hayvanların kime ait olduğunu göstermekte kullanılan bir yöntemle dayanır. Kulağı damgalama işlemi bir ülkenin bir diğerine altın transfer etmesi gerektiğinde, her iki ülkeye de altını ülkeler arası ya da okyanus aşırı taşımadan doğan gözetim ve giderlerden kaçınma olanağı tanır. Örneğin, İngiltere Fransa'ya altın borçlandıysa, Federal Reserve'de bir muhafız İngiltere'nin

* Kulak Damgalama: Bir ülkenin merkez bankasına ait olup öteki ülkenin merkez bankasında depo edilen altınlara basılan bir tür mühür. (Çn.)

bölümüne tekerlekli bir lift getirir, altını Fransa'nın bölümüne kaydırır, kulaktaki damgayı değiştirir ve değişiklikleri muhasebe kayıtlarına alır. Bütün iş bundan ibarettir.

Bir bölümden diğerine yapılan bu bir metrelik hareketler, çoğu zaman ekonomik refahı büyük ölçüde takviye ederek farklı ülkeler arasındaki önemli servet değişimlerini yansıtır. Ancak bu ülkelerin vatandaşları hükümetlerinin sahip olduklarını iddia ettikleri altınları hiç görmemişlerdir. Yani altın Hudson Nehri'nin dibini boyласaydı ve muhasebe kayıtları aynı şekilde tutulsaydı, doğacak ekonomik ve mali sonuçlar, o uluslar açısından, altının kasada bir bölümden diğerine kaydırılmasından farklı olmayacaktı.

Bu işlem Yap adasında olup bitenlerle çarpıcı bir biçimde benzerlik göstermektedir. Almanlar *fei* üzerine siyah bir çarpı işareti koyduklarında, yerlerinden hiç hareket ettirilmeyen iktisadi varlıklar el değiştirmiş ve ekonomik faaliyetleri canlandırmıştır. İleride de göreceğimiz gibi, paranın ilkel veya modern denilen bu kullanım biçimleri arasındaki benzerlik, Yap kumsalları ya da Federal Reserve mahzenleriyle sınırlı kalmamıştır.

...

Yap adasında *fei*ler servet birikimleriydi. Servet birikimi olduğu yerde durur. Para hareket eder. Bir cepten diğerine yolculuk yapar. Servet birikimi bir yığındır; para ise servetin bir ölçüsüdür.

Dayanıklılığı, yoğunluğu ve ışıltısı, insanlar onu para olarak kullanmayı düşündüklerinden çok önce, altını doğal olarak servet birikimi yapmıştır. Eski çağlarda servet birikimi olarak kullanılan her şey gibi altın da bir tutkuydu; bariz bir iktidar ifadesiydi; düşmanlar ya da düşük konumdaki insanlar arasında kıskançlığı kışkırtmanın bir yoluyla ve Saba Kraliçesi'nin Hz. Süleyman'a altın saçtığına yaptığı gibi bir yaranma aracıydı.

Altının para olarak kullanılması ise daha farklı bir şeydir. Para harcamak için dışarı çıkan ya da ödünç para vermeye hazırlanan insan-

ların serinkanlı, hesaplı, dakik ve stratejik görüş sahibi olmaları beklenir. Altının servet birikimi yerine para olarak kullanılmaya başlanabilmesinden önce, insanlar ticaret yapabilmek için yeterli derecede üretken olmalıydı. Yolculukları daha düzenli gerçekleşmeliydi. Aynı zamanda, bu amaca uygun ölçüler tanımlamaları gerekirdi.

Kısacası, para insanlar iş yapmaya başladıklarında ortaya çıkar. Yap'ta çok fazla iş ilişkisi yoktu. Orada ekonomik yaşam ticari olmaktan çok komünaldi. Bir kişiyi işe almak istediğimizde paraya ihtiyaç duyar ya da kendimizde olmayan bir şeyin karşılığında bir başkasına para veririz. Parayı bir şeyi yarından çok, bugün istediğimizde kullanırız. Yine, parasını daha ileride harcamak üzere beklemeye istekli olan bir kişiden ödünç alırız. Para alıcıdan satıcıya; ödünç verenenden borç alana ve borç alandan ödünç alana hareket eder. Pek nadiren uzun zaman bekler ve her zaman başka birileri onun hareketine müdahale eder.

Altının sadece sermaye birikiminden ibaret olduğu zamanlarda taraflar arasında ödeme pek sık yapılmazdı. Sığırlar ve Yap adasının taşları gibi, eski çağlarda altın külçe ve yüzükler de tamı tamına aynı boyut ve saflıkta değillerdi. Sonuç olarak, her işlem için saflık testi yapmak ve altını teraziye koyup tam ağırlığını belirlemek gerekiyordu.

Sikke üretmek, tartı ve saflık testi gibi biktırıcı işlerin üstesinden gelmek için zekice bir buluştu. Ancak ortaya çıkması, M.Ö. 700 yılına rastlar. Bu tarih, altının ilk kez para olarak kullanılmasından yaklaşık 2000 yıl sonradır. Sikkeler insanların ölçme sürecini atlayıp, doğrudan işe koyulmalarına olanak veriyse de, bu ancak sikkelerin hakiki olması halinde bir işe yarayabilirdi. Madeni paraların değerleri, tanımlarında tam olarak ne yazıldıysa, gerçekte de o olmalıydı.

İşte bu nedenle, altının para olarak kullanılabilmesi için önce, saflığını ve ağırlığını belirleyecek yaygın kabul gören bir yöntem kullanmak esastı. Böylece altın kendi ölçü sistemini yarattı. Bu sistemin versiyonları şimdi diğer kıymetli madenler ve değerli mücevherler için kullanılmaktadır.

Bir altın parçasının saflığını karat cinsinden tanımlarız. Örneğin, 24 karat altın yüzde yüz saftır. Karat sözcüğü Yunanca *keration*, Arapça *qirat* ve İtalyanca *carato* sözcüklerinden türemiştir. Karat özgün biçimiyle saflıktan çok, bir ağırlık ölçüsüydü. Ama bunun çok hoş bir nedeni vardı. Karat baklagiller familyasından keçiboynuzu ağacının meyvesiydi. Keçiboynuzunun her bir çekirdeği, bir gramın beşte birine karşılık geliyordu.

Bugün geleneksel ağırlık birimi olarak karatın yerini *gren** almıştır. Arpa ya da buğday başaklarının ortasındaki taneler başağın boyutlarından bağımsız olarak aynı karat gibi standart bir ağırlığa sahiptir. Adı, bu birimin ilk kullanıldığı Fransız kasabası Troy'dan gelen Troy onsu, 480 gren'e eşittir ve 12 Troy ons'u da, bir pound'a karşılık gelir. Bu da Amerika ve İngiltere'de kullanılan tartı ölçüsü olan 16 ons-pound'la aynıdır. Troy onsları bugün kullanılmakta olan onslardan** daha ağırdır. Modern anlaşmalarda altının ağırlığı gren'le ifade edilir ama fiyat troy ons karşılığı açıklanır.

Mısırlılar M.Ö. 4000'li yıllarda para olarak kullanılmak üzere altın külçeler döküyorlardı. Her bir külçenin üzerine firavun Menes'in adı basılıyordu. Mısırlılar altın ile gümüş arasında bir oran bile tanımlamışlardı. Tarih boyunca gümüş altının değerinin sadece yüzde 5 ile 8 arasında değerklenirdi. Böylece 12 ya da 20 parça gümüş 1 parça altına oranlanırdı. Ancak Mısırlılar gümüşü altının yüzde 10'una oranlamışlardı, çünkü yeterli gümüşe sahip değillerdi. Ondalık oranlarda aritmetiğin daha kolay olacağını söylemek de mümkün ama elimizde bunun için kanıt yok. Her neyse, bu adım, altın ile gümüşün para stoklarındaki karmaşık ve zaman içinde şiddet içeren, zina misali birlikteliğinin başlangıcı olurken, altın paranın tarihi boyunca devam edecek bir mücadele de böylece başlıyordu.

Her işlemde altını tartıp saflığını ölçmenin içerdiği hantal süreç, gerçekte olduğundan daha büyük bir dert gibi görünmektedir. Bu eski uygarlıklar, bizim sanayileşmiş toplumlarımızdan çok Yap ada-

* Gren: İngilizce "grain". Sözcük anlamı tane, zerrecik. (Çn.)

** Bu nedenle, başvuru çizelgelerinde birden çok ons birimine rastlarız. En yaygın kullanılan ikisi şunlardır: Troy ons= 31.103 476 gm ve avoirdupois ons= 28.349 523 gm. (Çn.)

sının yerlileri ile benzerlik göstermektedirler. Bu uygarlıklarda mülkiyetin çoğu krala aitti. Ekonomik faaliyet esas olarak tarımdı. Nakliye de bir o kadar zordu. Toplulukların çoğu kendi kendine yeterli bir yaşam sürüyordu. Bütün bunları dikkate alırsak, uzun vadeli ticaret ve ticari işlemlerin çok nadir görüldüğünü ya da çok az bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Paraya ihtiyaç arttıkça onu daha etkin ve uygun hale getirmek için çabucak yenilikler düşünülmüştü. Asur ve Babilliler ticarete Mısırlılardan daha aktiflerdi, böylece daha incelikle işlenmiş ve daha düzgün altın külçeler geliştirmişlerdi. Yaklaşık 30 pound (13,6 kg) gelen ağır külçelerin üzerine aslan resmi basmışlardı. Onun yarısı kadar olan daha küçük külçelere ise ördek resmi koymuşlardı. Aslan ve ördekler değerini belirtilmesinde yardımcı oluyordu. Ama insanlar yine de M.Ö. 600 yıllarına kadar yüzlerindeki basılı işaretleri kabul etmek yerine, her altın parçasını tartmak istiyorlardı. Mezopotamyalılar altın paralarını daha küçük birimlere bölmüşlerdi. Adları *talent*, *minas* ve *şekel* oldu. Bu isimler hızla Anadolu, Yunan kentleri ve bütün Akdeniz'deki yerleşimlere yayıldı. Şekel bugünlere kadar geldi ve İsrail'de halen kullanılmaktadır.

Her alışverişte kıymetli madenleri tartma süreci, ilgili herkes için gerçekten bir sıkıntıydı. Ancak bu eski düzenlemelerin sikke kullanımını sahneye çıkar çıkmaz ortadan silinecek büyük bir üstünlüğü vardı. Yalnızca değişik ağırlıkta madenlerden oluştuğu zamanlarda, para bir ulusa sahip değildi. Mısır külçelerinin ticareti bile, firavunun adını taşımalarına bakılmaksızın ağırlık esasına göre yapıldı. *Yaratılış* (Genesis) kitabında kardeşlerinin Yusuf'u otuz gümüş şekel karşılığında başka bir ülkeden gelen yabancı kişilere sattıklarını okuruz. Burada döviz kurlarından ya da gümüşün yabancı ülkede kabul edilip edilmediğinden söz edilmez. Böylece, kadim atalarımız her yerde kabul edilen tek para cinsi ile iş görürlerken, geçmişte ulusal paranın kötü tecrübelerini yaşamış modern uzmanlar, bugün uluslar üzeri bir para cinsini düşlemektedirler, ancak nasıl uygulayacakları konusunda hiç fikirleri yoktur.

Ham altın külçelerinden mükellef sikke kullanımı sistemine götüren serüven, Anadolu'da (şimdi Türkiye'de) geçen romantik ve dra-

matik bir dizi olay sonucunda gelişmiştir. Efsane kabul edilen bu öykü Frigya'da başlar. Başkenti de aynı adı taşıyan bu krallık dağdan gelen Paktolus* adındaki küçük çayın kıyısında bulunuyordu. M.Ö. 750 yılında ilk Frigya kralı, bir çift öküzden başka bir şeyi olmayan, Gordios adında yoksul bir adamdı. Gordios'dan sonra oğlu Midas kral olmuştu. Böylece Frigya hanedanında tuhaf bir gelenek başlamış, tahta çıkan her kral sırasıyla Gordios ve Midas adını almıştı.

Kral Birinci Midas da babası gibi yoksuldu. Ama anlatıldığına göre, kendisi yoksul olmasına rağmen başkalarına karşı cömert davranmak isteyen iyi bir insandı. Midas bir gün evinde bir yabancıyı ağırlamıştı, konuğu Baküs'e** babalık edip yetiştiren adamdı. Baküs Midas'ın manevi babasına gösterdiği konukseverlikten o kadar etkilenmişti ki, krala kendisinden dilek dilemesini istemiş ve dileğini yerine getireceğine söz vermişti.

Bu dayanılmaz teklif, yoksul Midas'ın başını fena halde derde sokmuştu. O gün bu gündür, genellikle aşırı ihtirasın korkunç sonuçlara yol açacağını göstermek için Midas'ın dokunduğu her şeyi altına dönüştürme dileğini örnek gösteririz. Paranın her şey olmadığını söyleriz. Oysa Midas için paranın bir tutku olduğunu varsayarken biraz durup düşünmeliyiz. Eğer, efsanenin dediğine göre, babası Gordios'tan bir çift öküzden başka bir şey kalmadıysa, Midas yoksul bir adam olmalıydı; özellikle de bir kral için. Eğer iyi bir insansa, o zaman neden ihtiraslı olduğunu varsayalım? Belki de dileği yalnızca, onu o korkunç yoksulluğundan çıkaracak kısa bir yol bulma arzusu- nu yansıtmaktaydı. Bu, sonuçlarını düşünmeden yaptığı bir seçim olmuştu.

Midas hatasını kısa zamanda anlamıştı. Yemeye çalıştığı yiyecekler altına dönüşen, hatta kucaklamaya çalıştığında sevgili kızı altın bir heykel haline gelen Midas, Baküs'e bu lanet dileğini tersine çevirmesi için yalvarmıştı. Baküs Midas hakkında hâlâ iyi düşünüyor olmalıydı ki, derhal Paktolus çayında yıkanmasını emretmişti. Midas

* Paktolus: Manisa-Salihli yakınlarındaki antik Sart kentinin yanından geçen akarsuyun adı. (Çn.)

** Baküs: Şarap ve eğlence tanrısı. (Çn.)

orada altın elini Paktolus çayına aktarmıştı. Efsaneye göre, işte bu nedenle, bu çay Frigyalılar ve yakın komşuları Lidyalılar için zengin bir altın kaynağına dönüşmüştür. Midas böylece her iki anlamda da en iyi sonucu almıştı. Paktolus çayından çıkan altınla zengin olmuştu. Ancak, artık altına dönüştürmeksizin yemek yiyebilecek ve sevdiklerine dokunabilecekti. Paktolus çayı artık yok. Ama coğrafyacılar onun Anadolu'daki Tmolus dağı (Bozdağ) yamaçlarından sürüklediği alüvyonların içinde altın taşıyan bir nehir olduğuna inanmaktalar. Romalıların bölgeyi almasıyla birlikte, bu dağ akan sularla erozyona uğramış ve artık çıkarılacak altın kalmamıştır.

Bu olaydan sonra Midas bir daha asla mutlu olmamıştı. Güney Rusya'dan gelen Kimmerler adında güçlü bir göçebe kabile Frigya'yı işgal etmiş ve Midas'ı krallıktan indirmişti. Midas da kapısının önündeki vahşi kalabalıktan kaçıp kurtulmak için zehir içerek kendini öldürmüştü. Ancak Midas adı unutulmadı ve boyunduruğuna attığı bir kördüğümle 300 yıldan uzun bir zaman Gordiyon'daki büyük tapınağının önünde bağlı kalan arabasıyla anımsandı. Günün birinde bir kâhin bu kördüğümü her kim çözerse Asya'nın kralı olacağını öne sürdü. Bu kişi de M.Ö. 334'de, Mısır'dan Hindistan'a kadar bütün ülkeleri fethetmek amacıyla çıktığı seferde bu kördüğümü kılıcıyla kesip atan, Makedonya'nın genç kralı İskender'den başkası değildi.

...

Her ne kadar gerçeklerle masalların birbirine karıştırdığı ileri sürülse de, Anadolu hakkındaki güvenilir tarih bilgilerini, M.Ö. 500 yıllarında yaşamış Yunanlı tarihçi Heredot aktarmıştır. *Heredot Tarihi* Batı uygarlığının ilk geniş anlatımlı yapıtıdır ve kendisinden sonra gelen tarihçilere başvuracakları sağlam bir kaynak bırakmıştır. Bu öyküleri tutarlı bir biçimde, akılcıca ve eğlendirici notlarla ele almış, seçtiği karakterlerin zayıf yanlarını gösterdiği gibi, o dönemin dedikodularını da anlatmıştır.

Heredot Tarihi M.Ö. 700 yıllarında Frigya'nın kuzeybatısındaki bölgede yer alan Lidya'da başlar. Lidya Anadolu'nun ortasında Ege

Denizi'nden yaklaşık 300 kilometre kadar içeri giren bir bölgeyi işgal etmişti. Başkent Sardis büyük altın alüvyon topraklarına sahip olduğu için talihli bir kentti. Bu altın dolu alüvyon toprakları, dağlardan aşağı Paktolus nehrine akardı; galiba, Midas'a şükretmek gerekiyordu. Lidya'da ayrıca, elektrik denilen bir maden de çıkarılmaktaydı. Üçte ikisi altın üçte biri gümüş olan bu madene "beyaz altın" da denirdi. Bu sözcük, eski Yunanca'da, "parlayan" (Güneşin Yunanca karşılığı *Helio*'dur – *heliotrope* gibi) anlamına gelen *Hlektur* (elector) sözcüğünden türetilmiştir. Aynı zamanda günümüzdeki elektrik sözcüğünün türetildiği köktür. Kendilerine bütün bu zenginlikler ihsan edilen Lidyalılar, her zaman dağ Tanrıçası ve cevher ve madenlerin koruyucusu Kibele onuruna vahşice ve çılgınca dans ederlerdi.

Heredot'a göre, Lidya krallarının ataları Herkül'e kadar uzanıyordu ve krallıkları Herkül'den sonra 22 kuşak (550 yıl) devam etmişti. O zamanki krallarının adı Candaules'di. Candaules güzel karısına çılgınca aşıkı. Aynı zamanda da gösteriş meraklısıydı. Kral bir gün en gözde muhafızlarından Gyges'le birlikte saklanarak, Gyges'e karısını soyunup güzel vücudunu teşhir ederken gözetleme fırsatı vermişti. Bu iki erkek fark etmemişlerdi ama kadın olan biteni anlamıştı. Kadının ertesi gün Gyges'i çağırarak, ona ya bu suçu planlayan adam ölmeli ya da çıplak vücudumu gizlice gören adam yok olmalı demişti. Kadın, Gyges'e, bu olayı meşrulaştırmak için kralını öldürüp kendisiyle evlenerek krallığın başına geçmesi ile kendisi tarafından derhal öldürülmek arasında bir seçim yapmasına izin vermişti. Bu seçim bugün beyinsizlik denir. Böylece, bir tekerleme gibi söylenen Mermnad hanedanı başlamıştı.

Lidyalılar her ne kadar krallarının öldürülmesinden öfkelenmişlerse de, Gyges onları Delfi'deki kâhinin bu konuda söyleyeceklerini beklemeleri için ikna etmişti. Kâhin Gyges'in lehine konuşmuştu. Belki de bu rastlantıdan çok, kendisine cömertçe sunulan altın ve gümüşler sayesinde olmuştu. Bunların arasında, her biri 1.800 pound (816 kg) ağırlığında (günümüz fiyatlarıyla değeri 6 milyon doların üzerinde) altı adet altın kâse de bulunmaktaydı. Yine de kâhin,

Gyges hanedanının, Candaules'in takipçilerinin Mermnadlardan intikamlarını alacakları beşinci kuşakta yok olacağını öngörmüştü. Gyges ve Lidyalılar, o kadının kehanetlerine o zaman pek önem vermemişlerdi.

Gyges'in ilk üç halefi (Ardys, Sadyattes ve Alyattes) toplam 118 yıl hüküm sürdüler. Bu süre içinde Alyattes 57 yıl tek başına krallık yaptı. Bu üç Lidya kralı zamanlarının büyük bir kısmını topraklarını Anadolu'nun batısından Ege'nin İyon kıyılarına kadar genişletme çabasıyla, güney ve batı komşularıyla savaşarak geçirdiler. Ancak Ardys (M.Ö. 660-637) işgalci Kimmerliler ile uğraşmaktan başka bir şeye zaman bulamamıştı. Tarihte imparatorluk kurmuş devletlerden farklı olarak Mermnadlar, yenilgiye uğrayan halkların evlerini ve kutsal mekânlarını yıkmaktan kaçınmışlar ve onları kendilerine sadık kalmaları koşuluyla özerk bırakmışlardı. Lidya kralları sadece parasal vergi istemişler ve barış içinde bir imparatorlukta, kendilerinden intikam almak üzere fırsat kollayan insanlarla dolu bir imparatorlukta olduğundan daha fazla rahat edeceklerini düşünerek, yiyecek ve daha başka malzemeler tedarik etmişlerdi.

Alyattes'in oğlu ve aynı zamanda Gyges'in torununun torunu Krezus, M.Ö. 568 yılında 35 yaşındayken tahta çıktı. Krezus herkesin onun kadar zengin olmak istediği bir adamdı ki, bu iyi bir şeydi. Ama aynı zamanda Mermnadların beşinci kuşağıydı ve bu da bir talihsizlikti. Delfi'deki kâhin her ne kadar iki yöne de çekilebilen bir konuşma yaptıysa da, beşinci kuşağın sonuncu olacağına dair Gyges'e ilettiği kehanet doğru çıkacaktı. Bununla birlikte, Krezus kendisinden öncekilerin başlatmış olduğu fetihlerin çoğunu tamamladı. Frigya da dahil olmak üzere, batı Türkiye'nin hemen hemen tamamını elde etmeyi başardı, hatta Spartalılarla Pelepones üzerinde bir ittifak bile yaptı.

Heredot Krezus hakkında eğlenceli öyküler anlatır. En ilginç hikâyelerinden biri de Solon'un ziyaretiyle ilgilidir. Solon daha yeni bir yasa maddesi yazmış ve Atinalılar bu yasaya on yıl uyacaklarına dair söz vermişlerdi. Solon da bu on yılı gezmeye ayırmıştı. Sardis'e vardığında Krezus altınlarla dolu devasa servetini ve hazinesini göstermek için

sabırsızlanıyordu. Solon'a dönerek, uzaklara yaptığı bütün bu yolculuklarda bugüne kadar "bütün insanlardan daha talihli" olduğunu düşündüğü birisini görüp görmediğini sordu. Solon, Atina'daki bir savaş kahramanından, ödül alan bir atlet çiftten ve onların fedakâr annelelerinden söz etti. Hayretler içinde kalan Krezus, hiddetle, "Senin söylediklerine göre bizim servetimiz hiçbir şey ifade etmiyor. Bizi özel yurttaşların arasında bile saymıyorsun!" diye haykırdı.

Solon doğruladı. "Bana toplumsal olaylar hakkında soru sorduğunda," diye yanıtladı, "sorunu Tanrı'nın ne kadar kıskanç ve kıskırtıcı olduğunu bilen birisine yöneltiyorsun... Sevgili Krezus, insanlar salt şansın yaratıklarıdır." Solon zengin insanların arzularını tatmin edebileceklerini ve talihsizliklerin üstesinden gelebilecek kaynaklara sahip olduklarını kabul etti. Ama sonra şanslı insanların kendilerini talihsizlikle nitelendirmelerine gerek olmadığına işaret etti. "Vücudunda yara olmaz, hasta olmaz... İyi çocukları vardır ve yakışıklıdır."

...

Heredot bize Lidyalıların, "Para basmayı bilen, altın ve gümüş sikke kullanan ilk insanlar olduklarını ve ilk perakendeci tüccarların da yine onlar olduğunu," anlatır. Sardis'de dükkânların birarada bulunduğu bir pazar yeri vardı. Burada, et ve tahıldan mücevher ve müzik aletlerine kadar geniş ürün çeşitleri bulunurdu. Heredot'un bunun için kullandığı sözcük şuydu: *Kaphloi* (*kapeloi*). Bu sözcüğü esnaf ya da satıcı diye çevirebiliriz. Yunan argosunda, "Büyük şapkalı adam" anlamına gelir ve daha modern deyişle, "Seyyar satıcı, ya da işportacı" denebilir. Lidyalılar her şeyi satılabilir mal haline dönüştürmekle o kadar meşgullerdi ki, Heredot şöyle yazıyordu: "Kendi kız çocuklarına fuhuş yaptırmak dışında Yunanlılar ile aynı adetleri sürdürüyorlardı." Kadınlar sikke biriktirdikçe, kendi çeyizlerini hazırlıyorlar, bunun sonucunda da, alışılının tersine, kocalarını seçmekte özgürlük kazanıyorlardı.

Lidyalıların para ve ticareti geliştirmekteki buluşları rastlantı değildi. Lidya başkenti Sardis, altın dolu alüvyon toprağıyla akan Pakto-

lus nehrinin kıyılarında yer almasının yanında, Ege Denizi'ni Fırat'a, oradan da Asya'ya bağlayan yaklaşık 3000 km uzunluğundaki o büyük doğu-batı ticaret yolunun iki yanına yerleşmişti. Ticaret ve ticari faaliyetler doğal bir gelişimdi. Beraberinde ağırlıkları ve ölçüleri, hepsinden önemlisi, iş yapmayı kolaylaştıracak paraya duyulan gereksinimi getirdi. Para da, kuyumculara, sarraflara, en sonunda da bankerlere talep yarattı. Sardis gelişerek azami lüks içinde yaşayan zengin ailelerle dolu büyük bir şehir merkezi oldu.

Lidyalıların zekice buluşlarından biri de, ticari işlemlerde ödeme karşılığı alınan altın topaklarının saflığını test etmek için yeşim taşına benzeyen yerel siyah bir taş kullanmalarıydı. Bu taş mihenk taşı olarak bilinirdi. Kuyumcular altın nesneleri ona sürterler, sonra da taşı altın-gümüş, altın-bakır ya da her üç madenin karışımlarından yapılmış 24 iğne takımıyla karşılaştırırlardı. Aynen 24 karatın saf altın ölçüsü olması gibi, 24'üncü iğne saf altındandı. Bütün bunlar, çok iyi işleyen bir madeni para sisteminin gelişmesine katkıda bulundu. Ancak kısaca da olsa 150 yıl geriye bakmadan, Lidyalıların nereye vardıklarını ve Krezus'un özellikle neyi başardığını değerlendiremeyiz.

M.Ö 7. yüzyıl başlarında Lidya parası fasulye tanesi biçimindeki elektrik topaklarından oluşmaktaydı ve adına 'dump' denilmekteydi. Bu dumplar kolaylıkla el değiştirmek için çok ağır oldukları gibi, boyut ve ağırlıkları da aynı değildi. Ayrıca, üzerlerine değerlerini belirten bir damga basılmamıştı.

Mermnadların ilk kralı Gyges, Lidya'da devrimci bir reform yaparak özel kişilerce madeni para basımını (esas olarak elektrik) yasaklamış ve dump basımı üzerinde devlet tekeli oluşturmuştu. O günden sonra da para basımı üzerindeki resmi devlet tekelinin tarih boyunca sürdüğünü görüyoruz. Örneğin, ABD Anayasası'nın I. Madde'sinin 8 fıkrası şöyle der: "Kongre madeni para basma yetkisine sahiptir, dolayısıyla ülke parasının ve yabancı paranın değerini düzenler." Ağırlıklı olarak madeni para kullanıldığı sürece (Amerikan anayasasında "madeni para" denildiğine dikkat ediniz) bu kavramlar para arzının denetimi üzerinde egemen olmuşlardı. Ancak modern ça-

ğlara yaklaştıkça bu anlayışın önemi azalmaya başlamıştı. Orta Çağ sonlarında devredilebilir kredi araçlarının gelişmesiyle, ticari banka borçlanmalarının para olarak kullanımı (modern çek hesapları) hızla artmaya başladı, devletin para basma üzerindeki tekeli devreden çıkarıldı ve altının günlük işlemlerde ödeme aracı olarak kullanılması giderek azaldı. Yeni rolüyle altın, yavaş yavaş bütün diğer para biçimlerine sınırlar koyan, tüm para sistemini yöneten idareci haline geldi.

...

M.Ö. 660'da Gyges'den sonra tahta çıktığında, Ardys de daha etkin bir para sistemi yaratmakla ilgilendi. Elektrum külçelerine ağırlık ve değerlerini garanti eden işaretler basmaya başladı. Farklı halkların farklı külçeleri vardı: Lidya ayrı, doğudaki Babil kasabaları ayrı, batıdaki İyon kasabaları ise daha başka külçe biçimlerine sahipti. Ancak zamanla dump'lar daha düzgün bir şekil kazandılar. Topak ve dump'ların farklı madeni para şeklini alması için 50 yıldan az bir zaman gerekmişti, ama sonunda tek tip, yuvarlak, düzgün bir para ortaya çıkmış ve belirgin biçimde damgalanmıştı. Hepsinin üzerinde Gyges'in hanedanı için hazırlattığı aslan başı logosu yer alıyordu. Yenilikler batıya Yunanistan'a doğru çok hızlı bir biçimde yayıldı. Burada, madeni para hemen Akdeniz'de gelişmekte olan ticaret sisteminin tamamlayıcı bir parçası oldu. Sikkeyi ilk Lidyalılar bulup kullanmışlardı, Yunanlılar ise sikke basımını sanata dönüştürmekte ilk oldular. Yunanlılar için güzellik, dokundukları diğer her şey gibi sik-kelerin tasarımında da bir amaç olmuştu.

Bu hikâye muhtemelen gerçekte olanlara ilişkin yalnızca kaba bir tahminden ibarettir. Çünkü o denli uzun zaman önce yaşananlar her zaman tartışmaya açıktır. Bazı modern uzmanlar Lidya'da sikke basımının M.Ö. 700 yılından önce, belki de ondan da 50 yıl kadar önce ortaya çıktığına inanırlar. Heredot bu tarihi M.Ö. 687 olarak tahmin etmiştir. 1951 yılında büyük İyon kenti Efes'te çalışan bir grup arkeolog, M.Ö. 600 yılında inşa edilen Artemis tapınağının kalıntıla-

nının altında gömülü büyük miktarda Lidya sikkesi buldu. Bu kazı sırasında 3.000'den fazla parça ortaya çıktı. İçlerinde damgalanmamış dump'lar, damgalanmış dump'lar, aslan başı basılı bir yığın sikke, mücevherler ve altınla parlatılmış küçük heykeller vardı. Dikkatli bir inceleme, ilk gerçek sikkelerin M.Ö. 635 civarına uzandığını doğruladı. Bu buluş ayrıca Heredot'un haklı olduğunu ve yazdıklarından kuşku duyulamayacağını gösterdi. Bu tarih, sikke basımının başlangıcını Gyges'in oğlu Ardys'in krallığının sonuna ya da onun oğlu Sadyattes'in krallığının başlangıcına yerleştirmektedir.

Bu süreçte başrolü Krezus oynadı. Feci bir askeri stratejist olduğunu kanıtlayan Krezus, kâhinin Mermnadların beşinci kuşağı hakkındaki öngörüsünü de haklı çıkarmış oldu. Ama söz, parasal işleri ve değerli madenlerle kurduğu ekonomik ve siyasi iktidara geldiğinde, usta bir yenilikçi olduğunu söylememiz gerekir. Krezus Solon ile dalga geçmiyordu: Para ve mutluluğun birbirinden ayrılmaz olduğuna inanmıştı.

Krezus'un babası Alyattes altın sikke basımında başı çekti. Bu, Lidya için çok kazançlı bir ihracat kaynağı haline geldi ve ithalatının çoğunu karşıladı. Böylece Lidya'da yaşam standardı yararsız şeyleri yararlı olanlarla değiştirmenin üstünlüğünü yaşadı. Bu altın sikkelerin ülkesinin refahına kattığı değeri gören Krezus dolaşımdaki bütün elektrik sikkelerini topladı. Bu sikkeleri eritip ortadan kaldırdı, saf gümüş ve altından yeni sikkeler bastı. 1964 yılında modern arkeologlar bölgede yaptıkları kazılarda ateşe dayanıklı kaplar ortaya çıkardılar. Krezus'un adamları bu kaplarda elektrumu kurşun ve tuz karışımıyla ısıtıyor, içindeki altın ve gümüşü ayrıştırıyorlardı. Bu yöntem, daha başka yerlerdeki kazılarda rastlanmamıştı.

Krezus sikkelerinin ön yüzünde bir aslan ve bir boğanın önden görünüşleri basılıydı. Bunlar Sardis kentinin silahlarıydı. Arka yüzde değerlerini göstermek amacıyla yapılmış dikdörtgen ve kare biçiminde işaretler ya da çukurlar vardı. Numizmatik tekniğindeki gibi sikkelerin üzerine basılmıştı. En önemlisi, Krezus yeni sikkelerinin sınıflandırma ve ağırlıklarını eski paraların sınıflandırma ve ağırlıklarına olabildiğince uygun biçimde yapmıştı. Dünyanın o bölgesinde

herkesin bildiği temel sınıflandırma *stater*'di. *Stater* ise, üçte bir, altıda bir ve on ikide bir olmak üzere daha küçük alt sınıflara bölünmüştü. Sikkeler boyut ve ağırlıklarının düzgünlüğünü sağlamak amacıyla büyük bir özen gösterilerek basılmış ve bütün krallıkta geçerli kılınmıştı. Stater'lerin on ikiliklere bölünmesi 24 karat saf altına eşitlenen Troy onsunun geliştirilmesini getirdi. Ve bu 12'lik para sistemi İngitere'de, yakın zamanda ondalık sisteme geçilene kadar korundu. Bir şilin 12 peni'den oluşmaktaydı. Reformları yürürlüğe geçirme sürecinde, Krezus iki metalli para sistemini getirdi. Bu sistemi, daha sonra tarih boyunca birçok ülkede görürüz. Gümüş sikkelere altın kullanılamayacak kadar küçük şeyler için ihtiyaç duyuluyordu. Altının çoğu dış ticaretin finansmanında kullanılmaktaydı. Krezus de Mısırlılar gibi altın ile gümüş arasındaki oranı 10:1 olarak belirlemişti. Ancak bununla ilgili herhangi bir yasa yürürlüğe koymadı. Bu iki metalli sistemin yararları vardı. Ancak gördüğümüz gibi, iki metale dayalı para sistemleri nadiren istikrarlıydı; çünkü zaman içinde iki metalin arzlarının değişmesi, onların birbirlerine bağlı değerlerinin dalgalanmasına neden oluyordu.

Yine de Krezus'un reformları tamamlandığında dünyanın ilk imparatorluk para birimi ortaya çıkmıştı. Güzel altın ve gümüş sikkele-ri Anadolu'da derhal kabul görmüş, hatta talep edilir olmuştu. Yunanistan'da Ege'nin batı kıyısıyla aynı zamanda dolaşıma girmişti. Evrensel olarak kabul edilmiş bu para birimi, bütün bu bölgenin refahı ve ekonomik gelişiminde son derece önemli bir rol oynamıştı. Gerek Lidya İmparatorluğu'nun içinde, gerekse doğusunda, batısında ve güneyinde yer alan ülkelerle ticareti canlandırmıştı. Bu da, sonra sırasıyla insanların ve fikirlerin karşılıklı değişimini teşvik edecekti. Krezus'un başarısı, zamanımızda Batı Avrupa'da dolaşıma giren Euro ile eşdeğerdi. Avrupa Birliği ülkelerinin kendi ulusal para birimleri yerine ortak bir birimi kullanmayı kabul ettikleri devrimci atılım başarılı olabildiği takdirde, Euro'nun Krezus'un başarılarını yakalayabileceğini söyleyebiliriz: Avrupa içinde ve dünyanın geri kalanıyla ticaretin artması; insanların daha mobil olması ve ekonomik gelişme oranında güçlü bir patlama.

Krezus tarih boyunca günümüze kadar yankılanan büyük bir yenilik yaratmıştı. Bu yenilik yalnızca akılcı, sistematik ve yaygın biçimde kabul edilen bir para biçiminin oluşturulmasıyla kalmadı, önemli bir adım oldu. Geliştirdiği para sistemine esas alabileceği başka birçok madde (örneğin, bakır, deniz kabukları, boncuk gibi) vardı. Altın ve gümüşe odaklanması, bu madenleri servet ve paranın esas standardına dönüştürdü. Zaman içinde, bu madenlerin para özelliğinin, dinsel tapınma nesneleri ya da güzellik eşyaları olarak yakıştırılan yüceltmelerden daha değerli olacağı ortaya çıkacaktı.

Krallığının on beşinci yılında Krezus Perslerin büyüyen gücünden endişelenmeye başlamıştı. Kralları Cyrus zaten ordularını Anadolu'nun doğu bölgelerine, Karadeniz sahillerine kadar sürmüştü. Krezus, Cyrus'un Lidyalıları boyunduruğu altına alarak değerli toprakları olduğu kadar büyük ekonomik gücünü de elde etmeyi beklediğinin farkındaydı.

Krezus saldırıya geçmeyi ve Pers kuvvetleri kendilerini yenilmez ilan etmeden önce onların önünü kesmeye karar verdi. Tarihte birçok önder, benzer koşullar altında generalleriyle ve diğer danışmanlarıyla masa başına oturur, yaklaşan düşmanı karşılamak için bir strateji geliştirdi. Ama Krezus öyle yapmadı. Para ve altın söz konusu olduğunda akılcı ve dahiydi. Ama askeri stratejisini kâhinlere danışarak oluşturdu. Delfi'deki kâhine bir haberci gönderdi. Yunan kâhinlere altı haberci yolladı, hatta bir haberci de Libya'ya doğru yola çıktı. Kâhinlerin öngörülerinin doğruluğunu test etmek amacıyla, her haberciye, yola çıkmasından itibaren 100 gün saymasını ve 100. gün kâhini ziyaret ederek ona o gün kendisinin ne yaptığını sormasını emretmişti. Krezus o gün kimsenin tahmin edemeyeceği bir şey yapmaya karar verdi: Kaplumbağa ve kuzu etini doğrayıp bronz bir kapta birlikte haşladı.

Bütün haberciler farklı kâhinlerden aldıkları yanıtlarla geri döndüklerinde, bir tanesinin gerçekten doğru tahmin ettiğini duyup şa-

şırdı: Delfi'deki kâhin. Krezus o kâhine karşı her zaman taraflıydı, çünkü o en büyük dedesi Gyges'in krallığını onaylamıştı. Delfili kâhin Krezus'un "bronz bir kapta sert kabuklu kaplumbağa haşlama-sıyla kuzu eti" yediğini öngörmüştü.

Krezus kâhini hediyelere boğmakta zaman kaybetmedi. Hediyelerin arasında her biri yaklaşık 70 kg ağırlığında 117 altın külçe vardı. 275 kg ağırlığındaki saf altın aslanın sözünü bile etmeye gerek yoktu. Ayrıca 20.000 litre şarap ve su alabilen 240 kg'lık altın bir fıçı da vardı. Bütün Lidyalılara da kâhin için kurban kesmelerini emretti. Kâhin ise karşılık olarak tamamen modern bir tarzda iş gördü. Herodot'a göre, Krezus, "Ücretsiz ilk danışma hakkı, Pitian oyunlarında ve festivallerde ön sıradan bir yer ve isteyen her Lidyalı için sonsuza kadar Delfi yurttaşı olma hakkı," aldı.

Kâhin Krezus'a, eğer Cyrus'la savaşacak olursa, "Büyük imparatorluğunu yok edeceğini," bildirdi. Krezus mutluluk ve güvenle, askerleri sayıca az olmasına rağmen Perslilere savaş ilan etti. İlk karşılaşma şiddetli geçtiyse de uzaklaşmayla bitti. Krezus, Sardis'e geri çekilip Cyrus'a ikinci kez saldırıncaya kadar müttefiklerini toplamasının daha iyi olacağını düşündü. Krezus'un niyetini anlayan Cyrus, aceleyle Sardis'e doğru yöneldi. Krezus'u kentin önündeki ovada kendisiyle karşılaşmaya zorladı. Cyrus, Krezus'un güçlü süvari birliklerini ön saflara yerleştirdiğini görünce, kendi binicilerini genelde yiyecek ve malzeme taşımak için kullandıkları develerin sırtına bindirdi. Atlar develerden korkarlar ve onların görüntüsüne de kokusuna da dayanamazlar. Lidya süvarisi develerin saldırısı üzerine şaşkınlığa uğradı ve bütün Lidya ordusu kente geri çekildi. Kent 14 gün kuşatma altında kaldı, sonunda, Persliler içeri girip zaferlerini ilan ettiler. Delfili kâhin yine doğru görmüştü: Muhteşem büyük bir imparatorluk yok olmuştu, ama düşen Perslerin değil Krezus'un imparatorluğu.

Cyrus zaferini kutlarken Krezus'u Pers Tanrılarına armağan olarak kazıkta yakmak istedi. Alevler yükselirken askerler Krezus'un üç kez Solon dediğini duydular. Ne demek istediğini sorduklarında, Krezus onlara Solon'un, "Dünyanın bütün tiranlarına ders verdiğini görmek

için muazzam bir servet harcamaktan çekinmeyeceği bir insan” olduğunu söyledi. Cyrus, Krezus’un Solon’un ziyaretiyle ilgili anlattıklarından öyle etkilendi ki, ateşi söndürmelerini ve Krezus’un bağlarını çözmelerini istedi. Cyrus, Krezus’a uzakta, “[onun] kentini yağmalayan ve [onun] servetini götüren,” kalabalığa işaret etti. Her şeyi yitirmesine rağmen Krezus hâlâ akıllıca sözler söyleyebiliyordu. “Yağmalamakta oldukları benim kentim ya da benim servetim değil,” diye işaret etti. “Artık hiçbirisi benim değil. Yağmalamayıp götürdükleri her şey sana aittir.”

Krezus bu acı sözleriyle birlikte gözden kayboldu.

...

Midas öyle bir dilekte bulunmasaydı, Lidyalılar bir hiçten ibaret olacaklardı. Ekonomistlerin sevecekleri bir ifadeyle, altın muhtemelen varlıklarının devamı için yeterli olmasa da, zorunlu bir koşuldu. Lidya’nın gücü ve egemenliği köklerini (aslında dünyevi misyonlarına bakışları), Paktolus Irmağı’nın altın meyvelerinden ve onun çevresindeki dağlardan akan elektrik cevherlerinden alıyordu. Başka zamanlarda başka uluslar zengin olmak için seferler düzenlemiş, fetihlere çıkmışlardı; oysa Lidyalılar başarılı bir imparatorluk kurabilmişlerdi, çünkü onlar zaten çok zengin, Krezus kadar zengindiler.

3. BÖLÜM

DARIUS'UN KÜVETİ VE KAZLARIN TISLAMALARI

LİDYALILARIN PERSLERE YENİLMESİ ALTININ BİR SÜS ARACI OLMAKTAN ÇOK PARA OLARAK KULLANILMASINA DÖNÜŞÜMÜNÜ HIZLANDIRDI. LİDYALILAR MADENİ PARA SİSTEMİNDE ÇOK ÖNEMLİ BULUŞLAR GERÇEKLEŞTİRMELERİNE RAĞMEN ALTININ KENDİSİNİ DAHA ÖNEMLİ GÖRÜYÖRLERDİ.

Solon ziyaretine geldiğinde, Krezus, “Bak! Ne kadar param var!” dememişti. Solon’a “hazinesini” göstermişti. Hizmetlerinden fazlasıyla yararlandığı kâhinlere de karşılık olarak altından yapılmış o güzelim stater* sikkelerinden vermemişti. Onlara altından yapılmış muhteşem nesneler armağan etmişti. Kâhinler de karşılık olarak, ücretsiz ilk danışmanlık ya da Pitian oyunlarında ön sırada oturma hakkı gibi hizmetler sunmuşlardı. Bugün bu tür hizmetler, normal koşullarda parasal ödeme karşılığında alınıp verilmektedir

Ufukta yeni bir bakış açısı belirlemek üzereydi. Şişenin içinden çıkmasına izin verdiği cinden tamamen habersiz olmakla birlikte, Krezus’un dâhice tasarladığı parasal sistem mükemmel bir toplumsal dönüşümün yolunu açacaktı. Tapınma nesneleri için son derece uygun parlak saflığı, yumuşaklığı ve yoğunluğu –ve de genelde süsleme dışında hiçbir yerde kullanılamayacak kadar yararsız olması– altını pa-

* Stater: Bir tür madeni para. (Çn.)

ra, yani sikke yapımı konusunda olağanüstü elverişli bir malzeme haline getirdi.

Sonuç ise, altının toplumdaki rolünde son derece farklı bir etkinin gelişmesi oldu. Benzersiz fiziki nitelikleri olmaksızın altın parasal sistemlerle en üstün ve mutlak hakını konumuna erişemezdi, ancak para olarak kullanılması nedeniyle zaman içinde altına olan talep doymak bilmedi. Dinsel nesneleri ve bedenlerimizi süslemek için kullanılan altına talebin bir sınırı vardır. Para olarak kullanılacak altına talep ise sonsuzdur. İnsanlar yeni altın kaynaklarını aramak ya da başkalarına ait olan altınları yağmalamak için en barbarca serüvenleri göze alabilecek şekilde kışkırıldıklarından, bu doyumsuzluk tarih boyunca her türlü tahribata neden olmuştur.

Paraya dönüşümü bir anlamda altını demokratikleştirdi. Sikkelerin kullanımı sayesinde altına sahip olmak ve kullanmak bir kralliyet ayrıcalığı olmaktan çıktı. Yalnızca en zenginler ona dokunup hissedebildikleri, evlerinde saklayabildikleri, onunla bir şeyler satın alıp, borçlarını ödeyebildikleri ve altınların kulak, burun, boyun, bilek ve parmaklarına takmaya devam ettikleri halde, artık gerçekten sıradan yurttaşların elindeydi. Çok geçmeden vergilerini altınla ödemeye başlayacaklardı. Böylece, güç ve servet kavramları birbirlerine karışıp tek vücut haline gelecekti.

...

Altının süslenme amacıyla kullanılması ile para olarak kullanılmasını kaynaştırmanın etkileyici bir örneğini Eski Yunan'da görüyoruz. Pidias, altının cansız nesnelere tanrısallık kazandırmasına uygun bir biçimde, Partenon'daki büyük Athena heykeline altın bir pelerin giydirmişti. Ne var ki, Eski Yunan'da altın gümüşten daha nadirdi. Bu pelerin gerçekte Atina kent-devletinin resmi hazinesiydi. ABD'de altın stokları Fort Knox'da yerin kat kat altında saklanırken, Atinalılar hazinelerini herkesin göreceği biçimde sergilemeyi seçmişlerdi. Fakat Sparta'yla savaş başladığında, Atinalıların altın hazinelerini tanrıçalarının sırtından çıkarmaları gerekecekti. Bu altına paraya çevirerek askeri operasyonlarını finanse etmek amacıyla kullanacaklardı.

Yunan sikkeleri esas olarak gümüş olmasına rağmen, Lidya tipi altın sikkelerin kullanımı diğer yerlerde de giderek artmış ve en sonunda bütün Roma İmparatorluğu'nda geçerli olacak para sisteminin modelini oluşturmuştu. Roma'dan çok önce ise, Krezus'u Sardis'de yenen Cyrus (M.Ö. 558-529) ile onun halefi Darius (M.Ö. 521-485) Krezus'un uluslararası sikke sistemini kendilerine uyarlamışlar ve büyük Pers İmparatorluğu'nun her yerinde yürürlüğe koymuşlardı. Darius ayrıca Krezus ve *stater*'lerinden ileriye de gitmişti: Darius yerel bir logo yerine sikkelerinin üzerine kendi resmini basmış ve onlara *darik* adını vermişti. Kendisini "Kralların Kralı" diye adlandıran bir hükümdardan başka ne beklenebilirdi?

Darius'un sikkesi ve resmi, zaman içinde uzaklara, çok geniş bir alana yayıldı. Baltık'tan Afrika'ya kadar her yerde ve bütün Orta Asya'da onun sikkeleri bulundu. Pers devleti, sahip olduğu altını, bu kadar geniş bir alana yayılan ticaretini finanse etmek amacıyla sikke basmakta kullanmanın yanı sıra, vergilerini mal yerine parayla toplayan ilk devlet olmuştu. Dünya hiçbir zaman aynı kalmamıştır. Gerçekte, tarih boyunca hükümetlerin vergilerin tahsilatında kabul ettikleri para biçimi, o toplumda hangi para biçiminin en çok kabul göreceğini etkilemiştir. Örneklerini göreceğimiz durumlarda, çok zayıf alım gücüne sahip, değeri düşürülmüş paralar bile, hükümetler yurttaşlarının vergilerini bu paralarla ödemesine izin verdiğinde geniş kabul görmüşlerdir.

Persler Lidyalıların sikke sistemini büyük bir başarıyla taklit etmişlerdi. Ancak altını bir güç göstergesi olarak kullanmayı da bilmişlerdi. Örneğin, Büyük İskender M.Ö. 331'de Issus'da Krallar Kralı'nı yenerek Pers İmparatorluğunu çökerttiğinde, Darius'un büyük sahra çadırına girmiş ve altın arabayı, altın tacı, altın küveti ve özenle işlenmiş tüm diğer altın eşyaları incelemişti. Bunlar Darius'un yalnızca sefere çıkarken yanına alabildiği eşyalardı. İskender aklından geçenleri şu cümle ile ifade etmişti: "İşte kral olmak bu demek."

Darius'un altın küvetinden son derece etkilenen İskender, altının süslenme için olduğu kadar para olarak da kullanılabileceğinin bütününü farkındaydı. M.Ö. 360'dan sonraki bir tarihte İskender'in babası Makedon kralı II. Filip, Makedonya ve Trakya'da (Balkanların

kuzeyinde, bugünkü Bulgaristan'a doğru) zengin altın ve gümüş madenleri açmıştı. Çok geçmeden de her iki madenden elde ettikleriyle bütün cari ihtiyaçlarını karşılamaya ve gelecekteki askeri fetih planlarını finanse etmeye yetecek kadar sikke basmıştı.

Bu zeki insanın Makedonya'nın geri bırakılmış kırsal bölgesini, çağının en büyük gücüne dönüştürme sürecindeki en büyük başarılarından biri de önemli bir parasal servet oluşturmıştır. Filip bugün hayatta olsaydı, gelişmekte olan ülkelerin ekonomi ve politikasında her daim aranan uzman bir danışman olacaktı. Doğuştan sahip olduğu sezileriyle öncelikleri görebiliyor; düşüncelerini en etkili ve verimli biçimde harekete geçirebiliyor ve yetkisini kendisine maksimum avantaj sağlayacak şekilde çevresindekilere aktarabiliyordu.

Filip M.Ö. 359'da 23 yaşındayken Makedonya tahtına çıktığında, dağlık krallığı karışık kabilelerden oluşan küçük bir nüfusa sahipti. Bu insanlar kötü besleniyor ve zamanlarının çoğu birbirleriyle savaşmakla geçiyordu. Filip başa geçtiğinde Makedonya'yı büyük bir güç, kendisini de bütün Yunanistan'ın hakimi yaptı. Yine de, çoğu Atinalı onun taşralı bir sonradan görme olduğunu düşünüyordu.

Genç Makedonya Kralı işe başlaması gerektiği yerden, tarımdan başladı. Sulama, kanal yapımı, arazi sularının çekilmesi ve taşkın denetimleriyle krallığının alüvyon kaplı ovalarını ekmek teknesine dönüştürdü. Bol ve gelişen yiyecek stokunun yardımıyla huzursuz halkına barış getirdi; Güney Yunanlıların artan nüfusunun çekim merkezi oldu; yeni kentler inşa etmeye yöneldi; ordularına aldığı asker sayısını artırdı. Filip'in tarım reformu artan nüfusu beslemenin yanı sıra at ve sığırlara yiyecek ve otlaklar yarattı, dolayısıyla da Makedonya'nın askeri gücünü önemli ölçüde artırdı. Filip'in çok sayıda ata sahip olması, tıpkı Alman panzerleri gibi, savaşta kendisine korkutucu bir hareket kabiliyeti kazandıracaktı. Ayrıca sığır eti askerlerine düşmanları karşısında güç ve dayanıklılık verecekti. Bu konu yüzyıllar sonra Napolyon'un dikkatini çekecekti. Makedonya yakınlarında yaptığı yerel savaşlar, Filip'e en önemli ekonomik kaynağı kazandırdı: Köleler. Madenlerde çalışacak köleler: tarlalarda çalışacak köleler ve bütün ekonomiyi ayakta tutacak köleler.

Filip yerine geçecek kişi için de hazırlıklarını tam yaptı. Oğlu İskender'e on üç yaşından on altı yaşına kadar özel ders vermesi için Atina'dan Aristo'yu tuttu. Bu bugün genç delikanlıyı lisans için Harvard'a ve lisansüstü derecesi için Cambridge ya da Oxford üniversitelerine göndermekle eşdeğerdi. Filip 23 yıllık krallığının ardından M.Ö. 336'da öldürüldüğünde, İskender halkına şunları hatırlatıyordu: " Babam tahta çıktığında göçebe ve yoksul kişilerdiniz, koyun postu giyerdiniz, dağlarda birkaç koyun otlatırdınız... O sizi kentte oturan insanlar yaptı ve yaşamınıza iyi bir düzen, yasalar ve adetler getirdi."

Filip altın sikkelerinin değerini gümüş sikkelerinin on katı olarak belirledi. Perslerin kullandığı 131/2:1 gibi kullanması güç bir orandan farklı, kolay bir aritmetik seçmişti. Bu seçim muhtemelen aynı zamanda yeni bulunan altın madenlerinden dolayı altın kaynaklarındaki bir artışı da yansıtmaktadır. En değerli sikkelerinin bir yüzüne bir araba resmi koydu. Bu resimle M.Ö. 356'da Olimpiyat oyunlarındaki araba yarışlarında kazandığı zaferi kutlamak istiyordu. Öteki yüzünde ise Zeus başı vardı. Ancak çoğu kişi bunun gerçekten Zeus mu yoksa Filip'in başı mı olduğunu merak ediyordu.

Filip'in keskin finansal önsezileri onu günlük ticari işlemler ve askeri harcamalar için gerek duyduğunun üzerinde sikke üretmeye yöneltti. Ürettiklerinin fazlasını, Perslere karşı çok geniş bir alanda başlatmayı düşündüğü savaşları finanse etmek üzere biriktirdi. Öldürüldüğünde, bu savaşların tümünün taslakları hazırды.

Filip öldürüldükten sonra İskender tahtı devraldı. Filip'in Makedonya'daki bütün darphanelerini tam kapasite çalıştırarak çok fazla sikke bastırdı. Ayrıca, Yunanistan, Anadolu, Suriye, Mısır ve Mezopotamya'daki darphaneler de çalışmayı sürdürdü. Darphaneleri besleyecek altın ve gümüşü tedarik etmek sorun değildi. İskender, Filip'in biriktirdikleri ve Makedonya ile Trakya'daki madenlerin yanı sıra, doğuda kazandığı zaferlerde de çok büyük hazineler ele geçirdi. Babasının politikasını sürdüren İskender, altını temel para birimi haline getirdi. Bir eylem adamı ve Gordiyon kördüğümünü çözen kişi olarak o da 10:1 (gümüş/altın) bağıntısında kaldı. Bu basit oranın

koca imparatorluğunun dört bir yanında zorluk çıkmadan işletilmesi için her metalin arzını, gerektiğinde sahip olduğu önemli miktardaki kaynaklarından sağlıyordu.

İskender'in kaynaklarında çok miktarda sikke basımına yetecek miktarda altın bulunmasına rağmen, sikke talebi son derece fazlaydı. İskender adamlarına verdiği sikkelerin onları görevlendirdiği her yerde geçerli olacağından emin olmak istiyordu. Emrindeki birliklerin çoğu esas olarak paralı askerlerden oluşuyordu. Onları yağmalamadan vazgeçirmek için iyi ücretler ödüyordu. Askerlerin çoğunun sivil yaşamlarından kalan borçlarını ödemişti; bazı askerlerine düğün hediyelerini para olarak vermiş ve memleketlerine geri dönerken özel ayrılma tazminatı ödemişti. Kendisini bir fatihten çok Yunan uygarlığının sürdürücüsü olarak görüyor, dolayısıyla da bu görüşüne uygun olarak yanında bilim adamları, mühendisler ve kâşifler bulunduruyordu. Bu insanlara da iyi ödemeler yapması gerekiyordu. Dahası, Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir alanda kurduğu 70'den fazla yeni şehirde ve fethettiği ülkelerde sivil egemenliğini yayıyordu. Bu da, kabul gören bir para birimine ek talep yaratıyordu. Son olarak, geniş bir alana yayılmış imparatorluğunun bölgeleri arasında bereketli bir ticaret gelişmesini de düşünüyordu. Bu ticaret için de ortak bir para birimi gerekiyordu. İskender ticaretin herkese daha yüksek yaşam standardı vaat edeceğine inanmıştı.

İskender de Filip de altın sikkelerin propaganda ve halkla ilişkiler değerini anlamışlardı. Filip'in *filipo* sikkесinin üzerinde Zeus'un başı basılıydı. İskender ise bir derece aşağı indi. O da Zeus'dan bir kademe altta olan ama güçlülüğü sembolize eden Herkül'ü kullandı. Filip'in Zeus'u gibi sikkelerin üzerinde basılı Herkül'ün resmi çarpıcı bir biçimde İskender'e benzemekteydi. İskender, babasının çıkardığı sikkelerin adını değiştirmede: *Filipo* olarak kaldı. Ancak, hâlefleri İskender'in tasarımlarına sadık kalmakla birlikte sikkelerin adını *filipo*'dan *iskender*'e çevirdiler.

...

İskender'in madeni para sistemi doğuda Hindistan'dan, batıda Yunan ve Mısır ülkelerine kadar 150 yıldan fazla yürürlükte kaldı. Anusik Romalı general Quinctus Flaminius V. Filip'i M.Ö. 197'de Cynocophale'de yenmesiyle Makedon hegemonyasının sonu gelmiş oldu. Flaminius parasal denetlerini de iyice öğrenmişti. Zafertol almak için ilk yaptığı şey Filip'in ganimetindeki sikkelerin bir kısmını üzerinde kendi portresi bulunan yeni altın sikkelere dönüştürmek oldu. Böylece Roma sikkelerinin üzerine ilk kez yaşayan bir kişinin resmi basılıyordu.

Aslma bakarsanız Romalılar madeni parayı uzun zamandır kullanmaktaydılar. M.Ö. 4'üncü yüzyılda hazinelerini süpürer rapinasında saklıyorlardı. Bu tercih güvenlik amacıyla yapılmışsa da, aynı zamanda dünyevi servet ile semavi dinin uğrınç bir birlikteliği oluşmuştu. M.Ö. 390'da, efsaneye göre rapınağın çevresinde yaşayan kazlar toylayarak Gallerin beklenmedik bir saldırısını haber vermişlerdi. Galler İtalya'yı o noktadan işgale hazırlanıyordular. Romalılar gelen bu tehlikeden haberdar olmaktan ıı kadar minnettar kalmışlardı ki, uyan tomlarına kutsal bir yer yapmışlar ve adını Moneta koymuşlardı. Moneta'dan*, zaman içinde money ve mint** sözcükleri türetildi.

Para konusunda Romalılardan aldıklarımızın tamamı bu kadarla sınırlı değil. İngilizceye para kupuru olan pound'u (*libra*) da Romalılar kazandırdı. Bu yüzden pound sterlin (£) sembolüyle gösterilir. Ayrıca İngilizler perü'nin slingesi olarak Latince sözcük denarius'un baş harfini almış ve (d) kullanmasını kullanmışlardır. Son olarak, bir sikkenin saf altın ya da gümüş olduğunu anlatmak için kullanılan *solidus* terimi de bir pound ağırlığındaki gümüşün yirmide bir değeri içindeydi ve u da 12 *denarii*'ye eşitti. İngiliz parası bu oranlar esasına dayanır. Bir pound 20 şiline eşit ve bir şilin de 12 pens'e eşittir. Bu sistem Normanlar zamanından 1970'lere kadar sürmüştür. Bildiğiniz gibi o dönemde İngiltere bu sistemi sona erdirdi ve her yerde kullanılmakta olan ondalık sisteme geçti.

...

* Moneta: Latince'de para. (Çn.)

** Money ve mint: İngilizce'de para ve darphane sözcüklerinin karşılığı olan, (Çn.)

Romalılar *moneta* sözcüğünü M.Ö. 390'da kullanmaya başlamalarına rağmen, o tarihte ellerinde az miktarda altın vardı. Elder Pliny'nin söylediğine göre, Roma hazinesindeki altın Pidias'ın 50 yıl önce Partenon'daki Atina heykeli için harcadığı altının yarısıydı ve Krezus'un Delfili kâhinlere verdiği ise yalnızca yedide biri kadardı. Romalılar topraklarını genişletmeye başladıklarında altın madenleri açmış oldukları ve Punik savaşında Kartacalılara karşı kazandıkları zafer onlara İspanya'nın dağlık bölgelerindeki büyük altın madenlerini denetleme olanağı sağladığı halde, yine de altını harcayacak bir şey değil, bir birikim olarak görmekteydiler.

Ancak M.Ö. 150 yılları civarında imparatorluk hızla genişlemeye başlayınca, Romalıların altın ihtiyacı birdenbire arttı. Bu aynı zamanda askeri gereksinimlerin de yükseleceği anlamına geliyordu. Edward Gibbon *Roma İmparatorluğunun Çöküşü ve Düşüşü* adlı kitabında şöyle yazar: "Lejyonun en önünde parlayan altın kartal, en düşkün oldukları nesneydi. O kutsal sancağı bir tehlike anında bırakıp gitmek en alçakça davranış olmanın ötesinde dinsizlik sayılırdı." Daha ileride, şunları anlatır: "İmparator Domisyan (81-96 arasında yönetmişti) lejyonerlerin maaşını 12 parça altına çıkarmıştı. Bu bizim 10 ginemize karşılıktı." Gibbon'un zamanında on gine yaklaşık 53 dolar ya da 1999'daki alım gücüyle yaklaşık 2.500 dolara eşitti. Ancak Romalılar zamanında satın alacak çok daha az şey vardı ve bir askere zaten maaşla birlikte kalacak yer, yiyecek ve sağlık hizmeti de sağlanıyordu. Bu nedenle 2.500 dolar dolgun bir yıllık maaştı.

Aslında Romalılar madeni parayı tarihte kendilerinden önce gelenlerden çok daha fazla kullanmışlardı. İmparatorlukta görevli binlerce askere maaş ödenmesi gerekiyordu. Bazı Romalı generaller birliklerine ödeme yapmak için kendi paralarını bastırmışlardı. Dahası, ekmek ve arena parasız değildi. Ama iktidarda kalmak isteyen imparatorlar için Romalı *politii* arasında huzuru sağlamak gerekliydi. Sadaka ve yardımlar bazen nakit dağıtılırdı ama daha sık yapılan ödemeler, örneğin *alimenta*, yani ekmek tayını İtalya dışından ithal edilirdi ve sikkeyle ödenmek zorundaydı.

Madeni paraya duyulan ihtiyaca, ortadan kaybolan ve eksilen paraların yerine konulacak paralar da eklenmişti. Bir kısmı eskimiş ve

kullanılmaz hale gelmişti. Bir kısmı batan gemilerle denizin dibine gitmişti. Bir kısmı da barbarlar tarafından yağmalanmıştı. Ciddi miktarda altın da Doğu'ya, Hindistan'dan alınan baharatlara ve dolaylı olarak Çin'de üretildikten sonra gelen ipeklilere ödenmişti. Altın bir kez Hindistan'a vardıktan sonra orada kalıyor ve ticaret kanallarına geri dönmüyordu. Aynı zamanda, yüksek nitelikli altın madeni kaynakları da tükenmek üzereydi. Bu nedenle darphaneler için gerekli olan madenden daha fazlasını elde etmelerini sağlayacak yeni madencilik faaliyetlerine ihtiyaç vardı.

Altına talebin sınırı yokmuş gibi görünüyordu. Sezar Galleri fethettikten sonra Romalılar bu bölgeden 100.000 köle getirmişler ve bu köleleri İtalya'daki madenlerde çalıştırmışlardı. Bu kölelerin madenci olarak kısa yaşamlarında nasıl aralıksız çalıştırıldıklarını anlatmamıza gerek yok. Daha önce Romalıların İspanya'daki maden zenginliklerini çıkarırken köleleri nasıl sömürdüklerini görmüştük. Çevreyi Mısırlıları aratmayacak kadar acımasız, vahşi ve hor kullanmışlardı.

Varlıklı Romalılar gösterişe çok meraklıydılar. Sahip oldukları altınları bedenlerinde, kadınlarında ve evlerinde gösteriş yapmak için cömertçe sergilerler, zenginliklerini altın birikimleriyle ölçerlerdi. Roma Cumhuriyeti'nde ve onu izleyen imparatorlukta altın para politik güce giden yolu kolaylaştırıyordu. Diğer krallıklardan ayrı olarak, Roma'da bir kişinin devlet işlerinde ne kadar süre kalacağını, babasının kim olduğundan çok ne kadar parası olduğu belirliyordu. O süre de önemliydi, çünkü o makamda kaldığı süre ne kadar uzun olursa rüşvet ve vurgunla elde edilecek zenginlik miktarı o kadar artmış olacaktı.

Örneğin, Sezar İspanya'da defterdarlık görevini tamamlayıp döndüğünde, bir lider olarak dikkat çekmesini sağlayacak miktarda İspanyol altını elde etmişti, ancak serveti ümit ettiği yere yükselmesine yetmiyordu. Bu nedenle, lider olmak için başka iki hırslı Roma yurttaşıyla uzlaştı ve ortak çıkarları doğrultusunda birlikte hareket ettiler. Bu yurttaşlardan biri ünlü zengin Crassus, diğeri de Pompeus adında bir askeri komutandı.

Crassus servetini komutanı olduğu itfaiye birliğinden elde etmişti. Bu itfaiyeciler yangınları yalnızca parası peşin ödendiğinde söndürüyorlardı. Yangın çıkan binanın sahibi parayı ödeyemediğinde veya bina yandığında, Crassus enkazı yangından önceki değerinin son derece altında bir fiyata satın alırdı. Böylelikle Roma'da çok sayıda mülk edinmişti. Onları onarmış ve yüksek paralarla kiralamıştı. Crassus ayrıca faizle para veriyordu ve gümüş madenleri, tarım arazileri ile çok sayıda köle edinmişti. Hatta köleleri okuryazar olmaları, uşaklık ve aşçılık yapmaları için eğitirdi. Crassus'un elde ettiği büyük gelir, onun yetkililere rüşvet vererek devletin elindeki mülkleri ölü fiyatlara alabilmesini sağlıyordu.

Pompeus sonunda başı kesilerek ortadan kaldırılmıştı. Crassus'u ise daha da korkunç bir son bekliyordu. Crassus yalnızca zengin bir para babası olmadığını, tıpkı Sezar ve Pompeus gibi savaşta askeri birliklere komuta edebileceğini göstermek istiyordu. Böylece Mezopotamya'da Parthialılarla savaş başlattı ve çoğu piyade olan 44.000 askerle sefere çıktı. M.Ö. 53'de Carrhae muharebesinde Partlar daha baştan çabuk davranarak Romalılara 10.000 oklu süvari ve 1.000 deveyle saldırdılar. Crassus teslim olmak istediye de, Partlar öyle vahşice saldırdılar ki, yalnızca askerlerinin dörtte biri kaçıp hayatını kurtarabildi. Partlar bu paragöz adama duydukları öfkeyi herkese göstermek için ona özel bir son hazırladılar. Crassus'u boğazından aşığı erimiş altın dökerek öldürdüler.

...

Öykümüzün bu noktasına kadar insanlar altının hep bol olacağını düşünmüşlerdi. Altına talep oldukça, arz için nasıl olsa bir kaynak bulunur demişlerdi. Kölelikten kaçan Museviler, Mısırlılar, Lidyalılar, Filip ve İskender, hepsi de, tapınmak ve güzellik için kullanacakları nesnelerden değişim aracı ve servet biriktirmek için zarif sikkeler basmaya kadar hayal ettikleri her şey için yeterli miktarda altın temin edebiliyorlardı. Bugünkü perspektiften baktığımızda, doğa kendilerine durmadan işleyen bir baskı makinesi gibi altın sunmaya de-

vam ettiği için bu insanların mutlu olduğunu görüyoruz. Bu baskı makinesinin verdiği ürünün parlak, yoğun ve güzel şeylere dönüştürülebilen yumuşak bir şey, yani altın olması kuşkusuz herkes tarafından kabul görmüştü.

Şimdi her şey değişiyordu. Romalılar, Akdeniz'den Karadeniz'e ve İskoçya sınırlarından Mısır'ın güney uç bölgelerine kadar uzanan imparatorluklarında, madenlerinden yılda en az beş ton altın çıkarmalarına rağmen para basımı için gereken altın arzının sürekli olarak gereksinimlerinin gerisinde kaldığını görüyorlardı. Finanse edilmesi zorunlu devlet harcamaları bir yana, imparatorlar yurttaşlarını kışkıracak bir rahatlık ve bollukla para harcıyorlardı. Ancak doğa altın ve gümüş arzına bir tavan koyuyordu: Ortada bir şey olmadan maden elde edemezsiniz. Simyacılar hiçbir şeyin yoktan var olmayacağı ilkesini tekrar öğrenmek zorunda kalacaklardı.

Bir madeni para olarak kullanan bir toplum, her zaman o madenin arzıyla kısıtlıdır. Tesadüfen bulunan maden yatakları Lidya gibi ülkeler için bir talih olmuş ve onları zengin etmiştir. Diğerleri de kötü talihlerine yanıp onları kıskanmışlardır. Tarih bize doğal üstünlüklerin başarı için otomatik bir formül olmadığını öğretmektedir. Ama doğanın verdiği bir şansla başlamanın kimseye zararı olmamıştır.

Bir ulusun maden arzı madeni para ihtiyacını karşılamakta yetersiz kaldığında, birçok durumda madeni paranın artık kabul gören tek sistem olmaktan çıkıp yerine kâğıt kullanılmaya başlandığında, üç çıkış yolu vardır. Bir tanesi, yetersiz para arzıyla yaşamaktır. Böyle olunca, cari fiyatlarla mallara olan talep kronik olarak satışa sunulan malların gerisinde kalır ve ilerleyen dönemlerde fiyat düzeyinde aşağı doğru baskılar oluşur. Bu sancılı süreç çoğunlukla bir çözüm sayılmış, fakat vahim politik ve toplumsal sonuçlara yol açmıştır. 1930'lardaki Büyük Bunalım bu politikanın tek olmasa da, canlı bir örneğidir. Para sisteminde kullanılan madenlerin kıtlığına ikinci bir çare, başka bölgelerden ticaret yoluyla ya da yağmalayarak altın ithal etmektir. Bu çözümler her zaman mutlu sonla bitmeyecek büyük serüvenler ve karmaşık ekonomik politikaları canlandırmıştır. Üçüncü yöntem en basiti olmakla birlikte uzun dönemde başarılı olacağı

kuşku bir uygulamadır: Aynı miktar madenle daha büyük bir madeni para arzı yaratmak.

Bu çözüm “paranın değerini düşürmek” olarak bilinir ve fiilen basılan paralardaki madenin azaltılması ya da esas madenin başka kıymetli madenle karıştırılması ama üzerinde yazılı değerinin değiştirilmemesi anlamına gelir. Yıllar içinde, paranın değerini düşürmek yoktan yeni para yaratmak için harcanan sorumsuz ya da en azından sağlıksız çabalar anlamına gelmiştir. Bu, zaman geçtikçe hükümetlerin giderek daha dahiyane çözümler aramaya başladıkları bir süreç olmuştur.

Paranın değerinin düşürülmesi şeklindeki parasal yeniliğin uzun bir tarihi vardır. Siraküzlü Diyonizos (M.Ö. 405-367) yurttaşlarına büyük miktarda borçlanmıştı ve bu borcunu geriye nasıl ödeyeceğine dair bir çözüm bulamamıştı. Kentteki bütün sikkelerin derhal kendisine geri getirilmesini emretti. Bu emre uymayanlar öldürülecekti. Bütün sikkeleri her bir drahmi sikke iki drahmi olacak biçimde yeniden damgaladı. Bundan sonra borcunu geri ödemesi kolaylaştı. Diyonizos'un yöntemi sertti ama Eski Yunan'daki birçok şey gibi klasik yol tercih edilmişti.

Roma imparatorları da rutin bir prosedür olarak paranın değerini düşürmeye alışmışlardı. Toplumlarnın ve imparatorluklarının dinamikleri veri olarak alındığında, Romalıların başka seçim şansı olmadığı ileri sürülebilir. İmparatorluklarında bol altın tedarikleri geliştirmeyi başarmışlarsa da, altına olan finansal gereksinimleri ve süslenme için doymak bilmez talepleri o kadar çabuk büyümüştü ki, hiçbir zaman ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli altınları olmadı. Gerçekte, yeni altın kaynakları elde etmek için imparatorluklarını belirli yönlerde genişletmeleri de bir yarar sağlamadı. En önemlisi de, devlet harcamaları ile hayattaki iyi şeyler arasında seçim yapma yönünde doğru bir anlayışı asla edinemediler.

Romalılar paranın değerinin düşürülmesi konusunda tarihte daha sonraları yöneticilerin değişik formatlarda izleyecekleri ama çok azının o kadar büyük ölçeğe yaklaşacağı bir örnek sunmuşlardı. Paranın değerinin düşürülmesinde en sık kullanılan yöntem, üzerindeki

yazılı değeri değiştirmeksizin boyutlarını küçültüp, içindeki madeni azaltarak basmaktı. Böylece mevcut maden tedarikiyle daha çok sayıda sikke üretilebiliyordu. İnsanlar yeni basılan sikkelerle hiçbir şeyin değişmediğine inandıkları sürece, paranın değerinin düşürülmesi şeklindeki uygulama en iyi biçimde işlemişti. Ama insanları her zaman aldatamazsınız. Paranın değeri düşürülünce, insanlar çoğu zaman ellerindeki değerli madenleri ve sikkeleri darphaneye götürüyor, karşılığında da sikkelerin üzerinde yazan değerden daha fazla para alıyorlardı. Bu durumdan yararlanan devletti, çünkü sisteme giren kıymetli maden miktarı artmaktaydı. O zamanki vergi sisteminin ilkel yapısı göz önüne alındığında, paranın değerinin düşürülmesi sürecinin devlet gelirlerinin önemli bir kaynağını oluşturduğu görülmektedir.

Neron paranın değerinin düşürülmesinin yolunu açan ilk imparatoru. Böyle bir gelişme hiç şaşırtmamıştır. Bununla birlikte, Neron aşırı lükse düşkünlüğüne rağmen görevinde ihtiyatlı biriydi. Kendinden öncekilerin kişisel harcamalarına, imparatorluğun geniş topraklarına yayılmış ordularına ve bürokratlarına giden paralar devlet maliyesini sınırlarına dayamıştı. Kâğıt para ve banka kredileri henüz ortaya çıkmadığına göre, paranın değerinin düşürülmesi durmadan artan harcama ihtiyaçlarını karşılayacak alım gücünü yaratabilecek tek yöntemdi.

Gallienus M.S. 260'da imparator olduğunda gümüş sikkelerin içinde, Augustus dönemindekilere göre yüzde 60 daha az maden vardı. Gallienus ondan sonra hızını alamadı. Yalnızca sekiz yıl süren yönetimi sırasında sikkelerin içindeki gümüşü yüzde 4'e kadar düşürmeyi başardı. Sonuç kaçınılmazdı: Vahşi enflasyon. Bir uzman, fiyatların Augustus'un krallığı ile Gallienus imparator olana kadar geçen 250 yılda, fark edilmeyecek bir oranda, yani her yıl ortalama yüzde 0,4 hızla arttığını tahmin etmişti. Oysa Gallienus'un sikkelerle oynamaya başlamasından sonraki 34 yılda ve Diocletian imparator olduğunda fiyatlar her yıl yüzde 9'dan fazla arttı. M.S. 304'de fiyatlar M.S. 260'dakine göre 20 kat yükselmişti. Roma parası artık mali bir enkaz olmaktan da çıkmış, fiziki bir enkaza dönüşmüştü. Bakır sikkelerde

o kadar az maden vardı ve o kadar ince ve zayıf hale gelmişlerdi ki, yalnızca bir yüzlerine baskı yapılabiliyordu.

Romalıların küçük birimli paraları esas olarak değersizleştiyse de, altın sikkeler daha iyi iş görüyordu. Romalılar zaman içinde sikkelerde bulunan altın miktarını azaltarak aynı miktarda altınla daha çok sikke basılmasına olanak sağladılar. Ama altını diğer alaşımlarla karıştırmaya direndiler. Romalılar kullandıkları bu teknik sayesinde bakır, hatta bazı gümüş sikkelerinin alım gücünü yok ettiler. Bu paralar bir garabet haline geldi.

Diocletian M.S. 284'de iktidara geldiğinde para reformu yapmak için 20 yıl harcadı. Enflasyonu kontrol altına almak için çeşitli fiyat ve üretim düzenlemeleri getirdi. Diocletian aynı zamanda altının bir ülkenin başını derde sokabileceğinin farkındaydı. Gibbon'a göre, Diocletian M.S. 296'da, "insanlarda hayranlık uyandıran altın ve gümüş yapımını [yani, sihya ilmini] konu alan bütün eski kitaplar için" gayretli bir soruşturma açtırdı. "[Bu kitapları] acımasızca alevlere atın ki, Mısırlıların zenginliği imparatorluğa [Romalılara] karşı isyan etmelerine ilham vermesin." Diocletian imparator olmanın getirdiği yüklerden yorulmuştu. 305'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı ve Dalmaçya kıyılarında hoş bir saraya çekilerek kalan yaşamının sonuna kadar kendi halinde az çok mutlu yaşadı.

Diocletian'ın halefi Konstantin'di. 306'dan 337'ye kadar süren krallığında derhal Roma parasının kabul ve saygınlığını artırmak için *altın solidus* denilen ve daha sonra *bezant* adını alan yeni bir altın sikke çıkardı. Konstantin bezant'ı çıkardığında, bu yeni para 4,55 gram ağırlığındaydı ve yüzde 98 saftı. O dönemde var olan bütün sikkelerden daha ağırdı. Altının bir onsunun 300 dolar olduğunu düşünürsek, bezant'ın bugünün parasıyla karşılığı 42.66 dolardı. Ama Konstantin zamanında altının alım gücü bugünkünden çok daha fazlaydı. Yani bu, güncel değeri çok yüksek olan bir sıkkeydi. Bezant üretimi, ağırlık ve saflığı değişmeksizin Roma barbarların eline geçinceye kadar 700 yıl boyunca sürdü. Başka hiçbir sikke tarihinde bu kadar uzun süre kullanımda kalamadığı için altın bezant *Guinness Rekorlar Kitabı*'na girmeyi hak etmektedir.

Para basmak için altın bulmak Konstantin için sorun değildi. Doğuya yaptığı fetihlerden büyük ganimetlerle dönmüştü. Devletin bütçe politikası hakkında Diocletian'dan öğrendiklerinin üzerine yenilerini ekleyen Konstantin, aynı zamanda yalnızca altın ya da gümüşle ödenebilecek yeni vergiler koydu ve topladığı bu vergileri yeni sikkeler basmakta kullandı.

Ancak en zengin altın kaynakları Konstantin'in 313'te devlet dini ilan ettiği Hristiyanlığa geçmesinin ardından ortaya çıktı. Parlayan haç vizyonundan ve "*In hoc signo vinces*" ("Bu işaretle, fethedeceğim") sözlerinden ilham alan Konstantin, imparatorluğunun her yanındaki pagan tapınaklarının yüzyıllardır biriktirdikleri altın ve diğer hazinelerini soymaya girişti. Bu altının bir kısmı başının üzerinde taktığı taçta sabit durmaktadır: Her zaman üzeri mücevherlerle süslü altın bir taç giyerdi.

Bu tarihten sonra altın sahibi olmak artık bir hak, ayrıcalık ya da toplumda hiyerarşik bir pozisyon meselesi olmaktan çıkmıştı. Ticaretle kazanılıyor ya da savaşlardaki yağmalamalardan elde ediliyordu. Irmak ve dağlarda da keşfedilmeye devam ediliyordu. Kaynağı ne olursa olsun, altın birikimindeki artış büyük heyecan yaratıyor, çünkü sahip olunan altınlar hemen paraya ve iktidara açılan kapı oluyordu.

4. BÖLÜM

SİMGE VE İNANÇ

M.S. 200'DE ROMA İMPARATORLUĞU ABD'NİN M.S. 2000'DEKİ YAŞIYLA AYNI YAŞ-TAYDI. İMPARATORLUK UZAK YERLERDEKİ TOPRAKLARINDA DENETİMİNİ YİTİRİ-YORDU AMA ROMA SİKKELERİ HÂLÂ HER YERDE DOLAŞIMDAYDI.

Amerikan doları gibi Roma parası da alım gücünü, hatta bazı bölgelerde bir zamanlar kazandığı derin saygıyı artık yitirmiş-ti. Yine de imparatorluğun her yerinde hâlâ dolaşımdaki tek paraydı.

Sonra, Roma'nın Avrupa'da sahip olduğu dominyonlar barbar saldı-ırları ve yağmaları sonucunda yenik düştüğünde, Roma'nın ortak parası da ortadan kalktı. Dolaşımdan kalkması eski imparatorluk sı-nırları içinde hızla türeyen çok sayıda yeni hükümdarın verdiği hü-kümler veya aralarında yapılan anlaşmalar nedeniyle olmadı. Roma parası gözden düştü, çünkü paranın kendisi de gerçekten gözden kaybolmuştu.

Karanlık Çağların ilk yıllarındaki şiddet ve saldırılarda para çok az kullanılıyordu. Bütün Avrupa'da çok az ticaret ve seyahat yapılı-yordu. İnsanlar yiyecek kaynaklarına yakın yerlerde biraraya geldikçe kent yaşamından uzaklaşıldı. Barbarların kendileri de kırsal toplu-luklardan geliyorlardı, dolayısıyla kent ve kasaba yaşamı onlara ya-bancı kalıyordu. Muhteşem Roma yolları bakımsızlıktan harap ol-

muştı. Eskisi kadar talep olmadığı için taş döşeme ustaları bile yok olmak üzereydi. Bu arada askerlere para verme ihtiyacı azalıyordu, çünkü düzenli orduların yerini kırsal alanda başıboş dolaşan gaddar çeteler almıştı.

Ancak sikkelere bir şey olmamıştı. Bilgisayar ekranlarındaki dolarlar gibi havaya uçup gidecek türden şeyler değillerdi. Roma altın sikkeleri para olarak çok az dolaşımda bulunmalarına rağmen, hiçbir şey olmamış gibi varoluşlarını sürdürdüler. Öyleyse nereye gittiler?

İnsanlar sikke ve altın eşyaları, kendilerini korkutan güvensizlik ve o zamanların yalnızlığına karşı biriktirmektedirler. Arkeologlar Avrupa'nın her yerinde, hatta çok uzaklardaki İskandinavya'da bile Karanlık Çağlardan kalan toprağa gömülü hazineler bulmuşlardır. Belirsizlik ve korku zamanlarında altın biriktirme güdüsü, bazen bu kadar kabaca, bazen de daha ince şekillerde bütün tarih boyunca görülecekti. Karanlık çağlardaki gibi arka bahçeye altın gömmekle 1930 ve 1931'de Bank of England'da (İngiltere Merkez Bankası) altın rezervleri oluşturup saklamak şeklindeki ümitsiz çabalar arasında esas itibarıyla çok az fark vardır.

...

Roma'nın düşüşünü izleyen olaylar zaman ve mekân bakımından o kadar çeşitliydi ki, bunları açık ve düzgün biçimde sıralamak zordur. Karanlık Çağlar olarak adlandıran dönemin içinde kesintili de olsa parıltılar görmek mümkündü. Dahası, İstanbul'da yerleşen doğu Roma İmparatorluğu'nun tarihi Avrupa'da olanlardan çarpıcı biçimde farklı olsa bile, Doğu ile Batı arasında öyle ilişkiler vardı ki, iki tarihi keskin bir biçimde birbirinden ayırmaya yönelik çabalar aydınlatıcı olmaktan çok akıl karıştıracaktır.

Altınla meşgul olmak iki bölgeyi birbirine bağlayan başlıca güçlerden biriydi. Altın Bizans'ta para ve süslenme amaçlı olarak merkezi bir rol oynadı. Avrupa'da yeni ortaya çıkan krallıklar da mümkün olan en kısa zamanda kendi altın sikkelerini çıkarmaya başladı-

lar. Bunların yöneticileri Krezus ya da Crassus'un adını hiç duymamışlardı. Aynı zamanda, en ilkel politik koşullarda olsa bile kuyumculuk sanatı ortaya çıktı. Altın süslemeciliği ile din arasındaki geleneksel evlilik, bütün evliliklerde olduğu gibi inişli çıkışlı olmasına rağmen, hiçbir zaman ayrılık noktasına gelmedi.

Bizans imparatorları İstanbul'u 1.000 yıldan uzun bir süre yönettiler. Bunlar genel olarak ahlâk düzeyi düşük, rüşvet almaya alışmış, komplocu, zalim insanlardı. Ahlâki ve siyasi açıdan rejimlerinin değerini düşürmüş olsalar da, Konstantin'in altın bezantı'nın bütünlüğü, saflığı, ünü ve geçerliği hepsi için vazgeçilmez bir uğraştı. Bütün bu insanların yalnızca para değeri açısından değil aynı zamanda servetlerinin reklâm aracı olarak da altına saplantılı bir biçimde odaklanmaları, bütün Bizans İmparatorluk tarihine damgasını vurmuştur. İmparatorlarının bu uçtan uca yayılmış birbirinden ayrı topraklarını bir arada tutmak için uyguladıkları baskı ve zulüm politikaları yanında, altın da bir anahtar işlevi görmüştür. Altın bezant imparatorluğun ithalatını, ordularını ve diğer ülkelerle yaptığı ittifakları finanse etmiştir.

Jüstinyen'in Süleyman'dan üstün olma çabasıyla kendisine miras kalan yaklaşık 136 ton ağırlığında altınla Aya Sofya'yı inşa etmesi, gücünü göstermek amacıyla savurganca altın harcamanın güzel bir örneğiydi. İmparatorların Boğaziçi kıyılarında yaptırdığı labirent gibi sarayların tümü bol miktarda altın ve mücevherle süslenmişti. Abartmamak tarzları değildi. İmparator Theophilus yaptırdığı altın tacını gölgeleyen altın ağaç ile gereksiz gösteriş ödülünü almayı hak etmektedir. Ağacın ve tacın yanında altından kuş, aslan ve ejderha heykelleri bulunuyordu. Bir ziyaretçi geldiğinde aslanlar kuyruklarını oynatıp kükrer gibi ses çıkarıyorlardı. Kuşlar da hoş geldin dercesine ötüyorlardı.

Altın kullanımı o kadar çeşitlilik ve yaygınlık kazanmıştı ki, İstanbul kuyumcuları o zamanlar bütün Avrupa'da, özellikle de İtalya'da aranır olmuşlardı. Karanlık Çağlarda kuyumcular başlıca sanatçılardı. Yüzyıllar sonra ise, resim, heykel ve mimarlık sanatın öne çıkan biçimleri olacaktı. Venedik'te St. Marko'nun büyük kapılarını, yine Ve-

nedik'in güneyindeki Ravenna'da San Vitale Kilisesi'ni ve uzaklarda Palermo'daki Monreale'i süsleyen mozaikler üzerinde çalışmaktaydılar. Avrupalı kuyumcular Bizans'taki meslektaşlarının güzel ve ince yapıtlarını gördüklerinde, Orta Çağ'ın ilk yıllarında Bizans tarzı çok moda oldu. Aslında, kuyumcuların aziz ustası St. Eloi (641-660, St. Eligius diye de bilinir) hünerlerini İstanbul'da öğrenmiş Galli bir rahip ve bir 7'inci yüzyıl darphane ustasıydı. O tarihten 15'inci yüzyıla kadar tablolarla büyük sıklıkla görünmesi önem ve şöhretini kanıtlar. İngiliz kuyumcularının kendi aziz ustaları vardı. St. Dunstan bir Benediktan rahibi ve yetenekli bir sanatçıydı. Kendisi 960'dan 988'e kadar Canterbury başpiskoposuydu. Oldukça iyi bir adam olmalıymış: 1470 yılına ait bir nakışta, onu atölyesinde şeytanın burnunu çimdiklerken görürüz.

Yine de altının gösteriş olarak kullanılması yalnızca yüzeyde kalıyordu. İmparatorlar geri planda biriktirdikleri büyük miktarlardaki altın sikke ve külçeleri saklıyorlardı. Basil Bulgaroctonus (976-1025 arası kraldı) çoğu yer altı mahzenlerinde saklı olan 90 tondan fazla altın biriktirmişti. İmparator Anastasius 530 yılı civarlarında 136 ton altına sahipti. Yine, 9'uncu yüzyılın ortasında tahta çıkan imparatoriçe Theodora öldüğünde 45 ton altını vardı. Bunlar o dönem için büyük rakamlardı; ancak altın stoklarının günümüzde binlerce ton ile ölçüldüğünü düşünürsek arada ciddi bir fark olduğu görülür.

Altın bir güvenlik şemsiyesiydi. Bizans kralları sık sık savaşa gidiyorlardı. Birliklerine altın ödemeleri gerekiyordu. Ancak düşmanların tehditleri son bulmamış, imparatorlar hiçbir zaman rahatlatma noktasına erişememişlerdi. İmparatorluk batıda Bulgarlar ve Alman göçebelerin, doğu ile güneyde ise 7'inci yüzyıldan sonra gördükleri her kâfire saldıran militan Müslümanların tehdidi altındaydı. Bizanslılar aynı anda bütün cephelerde birden savaşamayacaklarından düşmanlarını sınırda tutmak için potansiyel saldırganları doğrudan satın alarak, Avrupalı müttefiklerine de kendilerini korumaları için rüşvet vererek oluk oluk altın tazminat akıtıyorlardı. Bugün biz buna, güvenliğin dışarıdan hizmet olarak sağlamak diyoruz.

Bu yaklaşım Bizans imparatorlarının uzun süreli fakat istikrarsız bir ilişki sürdürdükleri Lombardlar açısından özellikle önemliydi. Lombardlara, esas olarak Longobards (long-beards – uzun sakallılar) denilmekteydi ve bugün modern Macaristan olarak bildiğimiz topraklardan geliyorlardı. 568-9'da Saxon ve Slavların da yardımıyla İtalya'yı kralları Alboin liderliğinde en az 100.000 kişiyle işgal etmişlerdi. Bu nedenle Kuzey İtalya hâlâ Lombardiya olarak bilinir.

Lombardların Kuzey İtalya'yı işgal etmeleri, Bizans'ın sahip olduğu paha biçilmez Venedik ve Ravenna kentlerini için tehdit oluştuyordu. Altın olmasaydı bu kentler kaybedilecekti. İmparatorlar ilk önce Lombardların bir kısmına diğerleriyle savaşmaları için rüşvet verdiler. Galler bölgesine yerleşen bir başka Alman aşireti olan Franklara da ittifak kurmak için altın ödediler. Altın Bizanslılardan hem Franklara hem de Lombardlara geçti, hatta Lombardlarla Franklar arasında el değiştirmeye devam etti. Her grup satın almak için diğerine rüşvet olarak altın veriyordu.

Lombardların aralarında giriştikleri ve iki tarafa da büyük kayıplar verdiren savaş, sonunda uzlaşıp birlikte hareket etmeye karar verdikleri 8'inci yüzyıla kadar devam etti. Lombardların kurduğu krallık o kadar güçlüydü ve öylesine büyük bir tehdit oluştuyordu ki, bu işin kökünden temizlenmesi gerektiğini düşünen yalnızca Bizanslılar değildi. Bir keresinde, Papa da Bizanslıların yanında yer almıştı. 754 ve 756'da 50,000 altın solidi rüşvet vererek Frankların Lombardiya'ya başlattıkları büyük işgale onlar da katıldılar. Lombardları tekrar yenen Franklar hem müttefiklerinden hem de yendikleri düşmanlarından tazminat olarak altın aldılar, savaşın bir noktasında ellerine geçen yıllık tazminat 12.000 *solidi*'ydi. Roma düştükten sonra Avrupa'da tekrar altın para basmaya başlayanların niçin Morenvingiyan kralları olduğunu, bütün bu altınların daha sonra Fransa olacak topraklarda birikmesini açıklamaktadır. Frankların Merovingiyan kralı Şarlman, Lombard krallığını fethederek topraklarını kendi krallığına kattı. Karşılığında Papa ona 800 yılında Kutsal Roma İmparatorluğu'nun tacını verdi. Bundan sonra, yüzyıllarca Fransızlar Lombardiya'ya göz diktiler ve 1515 yılında I. Francis bu topraklarda hak iddia etti. Papa bu olay üzerine Francis şerefine yalnız-

ca bir kutlama yemeği vermekle yetindi. Zaten çok geçmeden de Lombardiya'yı kaybedip, tekrar o tarihteki Kutsal Roma İmparatoru'na terk etti.

Bu kadar altın nereden geliyordu? Bizant'ın Orta Çağ dünyasında yükselen pozisyonu ülke içindeki altın kaynaklarına dayanmıyordu. Krezus'a dipsiz bir kuyu gibi gözükmüş olan Paktolus Nehri'nin altın kaynakları çoktan tüketilmişti ve Bizans topraklarında da bilinen başka hiçbir önemli kaynak yoktu. Doğu sınırlarında, uzaklardaki Rusya'dan biraz altın gelse de, en zengin altın madeni güney Mısır ve Sudan'da bulunan eski Nubya'daydı.

Ne yazık ki Nubya kaynakları çok uzun ömürlü olamadı. Müslüman Araplar bu toprakları 7'inci yüzyılda fethettiler. Nubyalılarla uzun sürecek ilişkiler kurdular. Ani bir saldırıyla, Bizans'ın uzun süredir kullandığı ve hiç bitmeyecekmiş gibi görünen bu kaynağını kesip attılar.

Bu tam bir şoktu. Para tarihinin önemli akademisyenlerinden biri olan tarihçi Robert Sabatino Lopez'in betimlediği gibi, "Zenginliği ve altın sikkelerinin bolluğuyla dünyanın gözlerini kamaştıran bu imparatorluk, artık kıymetli maden stoklarının tükenme tehdidiyle karşı karşıyaydı." Şimdi, imparatorların altın tutkularını yaşatmaya yetecek tek araç ticaret, askeri seferler, vergiler ve yağmalardı. Güçlerinin devamı yönündeki hayalleri için esas olan da bu tutkularını sürdürmeleri olmuştu. Askeri zaferler yendikleri düşmanlarından ganimetten başka şeyler de getirmekteydi. Nicephorus Bulgar kralının hazinesini ele geçirdiğinde her eşyanın üzerine imparatorluk mührünü bastı. Modern özelleştirme deneylerine benzemeyen bir biçimde, ele geçirilen arazileri bürokratlara, askerlere ve gemicilere dağıtabiliyordu. Vergilerle yeni gelirler yaratma yoluna gittiler. Bununla birlikte, savaş meydanlarında zafer elde etmek kesin olmayan, kesintiye uğrayabilecek bir kaynaktı. Vergiler önceden öngörülebilirdi; ayrıca imparatorun vergi tahsildarlarının insafsız, soğukkanlı ve acımasız uygulamaları da bu anlamda günümüz IRS (Amerikan Vergi İdaresi)

müfettişlerini kısıktandıracak düzeydeydi. Fakat vergilendirmenin de sınırları vardı.

Nubya'nın kaybedilmesinden sonra, ticaret ve alışveriş tüccar ve üreticilere olduğu kadar imparatorların kasasına da altın kazandırmanın başlıca yolu oldu. Bu arada, vergiler de tüccar ve üreticilerin kazançlarına bağlıydı. Bizans ticareti bir yönde Avrupa, diğer yönde güneyde Müslümanların bulunduğu üçgen bir kalıp izlemekteydi. Bizans Avrupalılardan güçlükle bir şeyler ithal ediyor, ancak onlara en iyi tekstil ve kuyumculuk ürünleri de dahil olmak üzere lüks tüketim maddeleri satıyordu. İstanbul'un ipek kumaşları mücevher ve altın gümüş takıları kadar yüksek değer bulmaktaydı. İpekli o kadar talep görmekteydi ki, Bizanslılar kendi ipeklerini üretmeye başlamışlardı. Avrupalılarla yapılan net ihracat Müslüman ülkelerden gerçekleştirilen ithalattan doğan açığı karşılamaya yetecek kadar altın kazandırmaktaydı. Müslüman ülkeler de, kereste, demir ve köle karşılığında lüks tüketim eşyaları, zeytinyağı ve at satarak pozitif ticaret fazlası sağlıyorlardı.

Bununla birlikte, Bizanslılar endüstriyi teşvik edecek sistematik bir plan ya da ithalat ve ihracat arasındaki dengeyi izlemek amacıyla bir kayıt sistemi geliştirmeyi başaramamışlardı. Son aşamada bütün para hareketlerinin içinden geçeceği bir merkez bankası ya da benzer bir kurum olmaksızın ticari işlemlerin izini sürmek esasen olanaksızdı. Her tüccar ve esnaf diğer ülkede iş yaptığı kişilerle ilgili hesabını kendi tutuyordu. Her iki yöne de para akışı büyüktü, ancak net akış (içe ya da dışa) görüleliyordu.

Bezant olmasaydı bütün bu süreç başarısız kalırdı. Hem askeri işlerde hem de ticaret ve alışverişte Bizans servet ve finansının temeli bu muhteşem altın sikkediydi. İmparatorlar altın sikkeleri yalnızca para olarak kullanmakla kalmadılar. Aynı zamanda, madeni paraları, güç ve zenginliklerinin göstergesi oldu. Bastırdıkları madeni parayı halkla ilişkiler amacıyla kullanan Lidya geleneğini izlemek için her yolu denediler. Jüstinyen döneminde yaşamış birinin söylediği gibi, imparatorluğun altın sikkesi, "dünyanın bir ucundan diğerine her yerde kabul görmekteydi. Bütün insanlar ve krallıklar tarafından

takdir edilirdi, çünkü hiçbir krallık onunla karşılaştırılabilecek bir paraya sahip değildi.” Yine aynı dönemde yaşamış bir başka kişi, “Bütün bu barbar dünyada Pers kralının ya da başka herhangi bir kralın altın *stater* üzerine kendi suretini basmaya hakkı yoktur. Hatta, kendi krallıklarında altınları olsa bile, böyle bir sikkayı iş yaptıkları kişilere arz etmeleri mümkün değildir,” iddiasında bulunuyordu. Yüzyıl sonra, Halife üzerinde kendi portresi bulunan para bastırıldığı için, II. Jüstinyen (685-711) Araplara savaş açtı. Jüstinyen savaşı kaybetti, fakat anlaşılan bu yenilgi bir Bizans tarihçisini ümitsizliğe sevk etmemişti: “Altın sikkelerin üzerine Roma İmparatoru’nunkinden başka bir tasvir koymaya izin yoktur,” diye ısrar ediyordu. Dahası, Jüstinyen o mücadelede moral bir zafer kazanmıştı. Müslümanlar sonraları bezantların üzerindeki portre ve dinsel resimlerin yerine Kur’an’dan sözler koydular. Arap dinarı yüzlerce yıl böyle tanındı.

Yine de bezant’ın ünü yüzyıllar boyunca varlığını sürdürdü. Yakın geçmişte, 1951 yılında Robert S. Lopez bezant’ı “Orta Çağ’ın doları” olarak tanımladı. Hatta bezant’ın dolardan bile daha iyi olduğunu öne sürdü: “Bezant istikrar ve hakiki değeri bakımından doları geçmişti. Gerçekte, kayıtları hiçbir zaman başka bir paraya eşit olmadı, hatta yakınına bile gelmedi.” Lopez iddiasına şöyle devam ediyordu: “Bezant bir altın topağı olmanın ötesine geçmişti. Bir sembol ve inançtı. İlahi imparatorun halkına gönderdiği bir haberci ve seçilmiş halkın dünyanın diğer uluslarına gönderdiği bir elçiydi.” İlk çıkan bezant sikkelerinde imparatorların, bazen eşlerinin ve daha çok çocuklarının portreleri bulunuyordu. Sonra II. Jüstinyen kendi öneminin yanında paranın dinsel yönünü de öne çıkarmaya karar verdi. Devrimci bir adımla madeni paralara başının üzerinde haleler bulunan İsa büstünü koydu. Onun çağı için bu çok ileri gitmekti. Jüstinyen’in cüretkârlığı İkonoklazm Çağı’nın fitilini ateşlemede önemli bir rol oynadı. Bu dönemde halk ve imparatorlar, kilisedeki saygı gören resimleri içeren öğreti ve ayinlere karşı ayaklandı. Sikkenin basılması bir tesadüftü. Hareketin ana odağı kiliselerin duvarlarını süsleyen ve üzerlerinde altın haleler bulunan ikonlardı. Bu ikonlar insanüstü güçlerin insanlara ulaştığı kanalları oluşturan kült benzeri nesneler haline gelmişlerdi. Sonuç imparatorlar için kayıp olmadı: Kasalarını

ikonoklastların dinsel tapınaklarından sökülen altınlarla doldurdular. Böylelikle, Bizans ikonlarının altınları Roma sikkelerindeki altınlar gibi yok olup gitmedi. Başka bir yerde ve başka bir biçimle yeniden ortaya çıktılar.

İkonoklazm 730'da III. Leo (717-741) zamanında artık resmi politika olmuştu. Buna karşı koyan din adamlarına 100 yıl boyunca şiddetli baskı uygulandı. Eski düşünceleri savunma cesaretini gösterenlerle savaşıldı. Leo, yanlış sikkeler basan II. Jüstinyen'in himayesi altındaydı. *Yason ve Altın Pöste*ki öyküsündeki gibi, Jüstinyen Leo'dan kuşkulandı ve onu doğu sınırında uzak bir yerde çok tehlikeli bir göreve gönderdi. Leo görevini tamamlayıp tek parça halinde İstanbul'a dönerek Jüstinyen'i şaşırttı ve 717'de ordusuyla başkente yürüyerek tahtı ele geçirdi.

İkonoklazm dönemi 843 yılında İmparatoriçe Theodora'nın emriyle resmen sona erdi. İkonlar önceki yerlerine konuldu ve Ortodoks dogma içindeki saygınlıkları yeniden kazandırıldı. Sikke tasarımları da çabucak bunu izledi. Başlıklı imparator büstleri artık haç tutarken gösterilmeye başlandı. Bazen imparatorun portresinin arka yüzünde İsa görülebiliyordu. İmparator John I. Tzimisces, yukarıdaki Tanrı'nın eliyle Bakire Meryem'in kendisine taç giydirdiğini gösteren sikkeler bastıracak kadar ileri gitti.

Tüm bu yaşananlar, devam ettiği sürece olağanüstüydü, ancak tarihte hiçbir egemenlik varlığını sonsuza kadar sürdürememiştir. İstanbul 1204'de Haçlıların eline düştükten sonra bezant saflığını yitirdi. Paranın değeri düşürüldü ve geçerliği ortadan kalktı. Elli yıl sonra İtalya'nın yükselen ticaret güçleri Floransa, Venedik ve Ceneviz bezant'ın en iyi günlerindeki kadar ün kazanan yeni altın sikkeler çıkardılar. Ve 14'üncü yüzyıl ortalarında Bizans yurttaşları artık vergilerini Venedik altın dükaıyla ödemekteydiler. Türkler 1453 yılında İstanbul'u fethettiğinde tahtta bulunan talihsiz XI. Konstantin, adına hiç sikke çıkarmamış tek imparatordu. Bu, bize; "Son kuruşunu harcayan imparatorluk silinip gider," sözünü anımsatıyor.

ALTIN, TUZ VE KUTSAL ŞEHİR

ARAP ÜLKELERİNİN YÖNETİCİLERİ FAZLASIYLA DINDAR OLDUKLARI HALDE, SIRA YAŞAMIN TADINI ÇIKARMAYA GELDİÇİNDE BİZANS İMPARATORLARINI ÖRNEK ALMIŞLARDIR. BU TOPLUMUN HAVASINI SOLUMAK İSTEYENLER BİNBİR GECE MASALLARINI OKUMALIDIR.

Hz. Muhammed'in "Altın veya gümüş kaptan içen Cehennem ateşini içer" öğüdüne rağmen, Halifeler altına ve altının sağlayabileceği romantik ve tuhaf fiyaka türlerine karşı büyük bir heves duyuyorlardı. Binbir Gece Masallarının başkahramanı Harun el-Reşid'in oğlunun düğününde, güveyin kayın pederi konukları eğlendirmek ve armağan etmek amacıyla etrafa altın bilyeler saçmıştı. Bir şaire 5.000 altın armağan etmiş ve bir saray mensubunun onurlu ve yüce cübbesi için 400.000 altın ödemişti. Bağdat'taki sarayını süsleyen altın ağaçlar ve şakıyan altın kuşlar Theophilus'un İstanbul'daki savurgan hükümdarlık dönemini çağrıştırıyordu. Bir kralın kızı öldüğünde, 2,7 milyon dinarın yanısıra, altın iplik ve mücevherlerle süslenmiş 12.000 elbise miras bırakmıştı. 11'inci yüzyılda Kahire'de altın, mücevher ve lüks tekstil ürünleri satılan binlerce dükkân vardı.

Araplar muazzam bir altın hazinesi biriktirmekte zorlanmadılar. Bu konudaki yaratıcılıkları etkileyiciydi. Yenilen düşmanlarını mah-

vettiler, ticarete rakiplerinden daha kurnaz davranıp onları alt ettiler ve yüzyıllardır çok az yararlanılan önemli bir altın kaynağını büyütüp geliştirdiler.

Savaş ödülü olarak toplanan altın yığınları muazzamdı. Ganimetler İran, Suriye, Mısır ve Filistin'den, batıda Kuzey Afrika ve İspanya'da kazanılan ezici zaferlerden ve Arap ordularının nihayet 732 yılında Charles Martel tarafından durdurulduğu Fransa'daki Poitier kadar uzak yerlerden gelmekteydi. Mısır'ı işgal eden Araplar özellikle firavun mezarlarında binlerce yıldır yatmakta olan altın servetini yağmalayarak büyük miktarda hazine biriktirdiler. Mısır, Nubya ve Etiyopya'daki eski altın madenlerini yeniden açtılar ve bu bölgelerde dağdan gelen ırmakların taşıdığı alüvyonda yoğun bir biçimde altın aramayı sürdürdüler.

Bu fetihlerin ekonomik sonuçları çok büyüktü. Kazanılanlar yalnızca ganimetler ve yeni açılan madenler değildi. Araplar olağanüstü zekâ ve inada sahip tüccarlar olarak örgütlendiler ve Bizans ekonomik gücünün merkezini tüketmeyi başardılar. Zaman içinde, güney Akdeniz boyunca yeni ticari ilişkiler kurdukları dönemde bile, Bizans'ın tüm nüfuz alanlarında uzun süredir Bizanslılara çok iyi hizmet etmiş olan önemli ticari irtibat noktalarına hakim oldular. Arap gemileri güneydeki denizlere ve Afrika'nın doğu kıyılarına gittiler. Okyanusları aşarak kazanç aramak için Hindistan ve Çin'e yelken açtılar. Rusya'daki nehirler boyunca kuzeye doğru ilerleyerek İskandinav ülkelerine dahi ulaştılar. Orada kürk, amber, bal ve köle ticareti yaptılar.

Ticaret para gerektirir. Para güç getirir. Altın gösteriş için tüketilmenin ötesinde, daha başka amaçlara da hizmet eder. Hz. Muhammed'in ölümünün üzerinden 50 yıl bile geçmeden Araplar kendi altın paraları dinar'ı çıkararak geçmişin büyük hükümdarlarını taklit ettiler. Dinar, Şam'da Halife Abdül el-Malik tarafından bastırıldı. Yüzde 97'si saf altın olan ve büyük miktarlarda basılan bu madeni paralar yavaş yavaş o dönemin uluslararası para birimi olan bezant'ın yerini alarak tüm Arap topraklarında ve Hristiyan Avrupa'nın her yanında dolaşıma girdi.

İlk dinarlar Bizans sikkelerinin taklitleriydiler ve derhal kabul gördüler: İnsanlar her zaman gülünç görünümlü paralara diğer niteliklerine bakmaksızın tereddütle yaklaşırlar. Ancak, daha önce gördüğümüz gibi, bezantlar'ın üzerindeki portre ve dinsel resimlerin yerini Kuran'dan sureler almıştı.

Arapların altına hevesi öylesine sınırsızdı ki, 9'uncu yüzyıla gelindiğinde ne fetihlerin meyveleri, ne Doğu Afrika'daki kaynakların canlandırılması, ne de ticaretle gelen kazançlar altına yönelik ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Sahip oldukları altın, Arapların istedikleri mükellef lüks tüketim ihtiyaçlarını ve muazzam hacimlerde dinar basmakta olan darphanelerin ihtiyacını karşılamaya hiçbir zaman yetmeyecek gibi görünüyordu.

Şans Araplardan yanaydı. Afrika'nın kuzey kıyısını fethetmeleri ve oraya yerleşmeleri sonucunda, 1000 yıl önce Kartaca'nın servet biriktirmesini sağlayan bir altın kaynağıyla karşılaştılar. Araplar Batı Afrika altın madenlerine gerçekte sahip olmadılar, ama ticari zekâlarının yardımıyla bu madenlerden yararlandılar. Sahra'nın en uzak noktalarına kadar uzanan ve sınırı güneyde Fildişi Sahili ile Nijerya arasındaki doğu-batı kıyı şeridiyle tanımlanan yaklaşık 1.500 kilometrekare genişliğindeki dev altın madeni yatakları üzerinde birkaç yüzyıl boyunca "fiili satın alma tekeli" oluşturdular. Aynı zamanda Altın Sahili denilen bu kıyı şeridinden yapılan köle ihracatıyla elde edilen gelir, muhtemelen, uzun yıllar boyunca Büyük Sahra'yı aşmak için binlerce devenin sırtında inançla taşınan altının getirdiği geliri geçmişti.

Ancak, Afrika'nın Akdeniz kıyılarını farklı dönemlerde egemenlikleri altında tutan Romalılar ve Bizanslıların bu bölgeyi işgal etmelerinin başlıca amacı askeriydi. Onlar güneye doğru uzanan büyük çölün haritası çizilmemiş çoraklığının gerisinde uzanan zenginlikleri dikkate almaksızın yalnızca kıyıları ve limanları kucaklamışlardı. Fakat Arapların Kuzey Afrika'yı işgal etmelerinin nedeni ticariydi. De-

niz kenarında Tunus gibi ticari karakollar kurdular. Ayrıca, kıyıda çok daha içerde bulunan Fez ve Marakeş gibi yerlerde ticaret merkezleri açtılar. Son olarak da Sahra'nın göbeğine yerleştiler.

Fas'a giden yolun, altın ülkesine giden ana kuzey-güney yolunu kestiği noktada bulunan Sicilmesa, bütün kervanların buluştuğu bir yerdi. Bir Arap tüccar kenti şöyle tasvir etmişti: "Sahra'ya açılan kapı... Burası Kuzey Afrika'nın en büyük şehirlerinden birisidir ve dünyada çok ünlüdür... tüccarlar değersiz mallarla gelirler ve develerine işlenmemiş altın yükleyip geri dönerler." Şehir yalnızca kendi sınırlarından geçen muazzam trafik sayesinde topladığı vergilerle zenginleşerek büyümüştü. İçlere doğru gidildiğinde egzotik adları olan diğer kentlere ulaşıyordu: Örneğin, Taghaza, Taodeni ve Gadamés. Bunların en ünlüsü ve en büyük ticaret merkezi olan Timbuktu, Cebelitarık boğazının 1600 mil güneyinde Nijer nehrinin kıyılarında bulunuyordu ve doğudaki Senegal ile birlikte altın madenlerinin büyük bölümünü elinde tutuyordu.

Batı Afrika'da altının bol olduğu Akdeniz havzasındaki insanlar tarafından yüzyıllardır biliniyordu. M.Ö. 500 civarında Herodot bize bu bölgenin canlı bir tasvirini yapmıştı. Daha sonra bölgeyi gezenlerin tamamı da bu bilgileri doğrulamışlardı. Çölün bu yol iz olmayan kurak ıssız arazisinden geçip altın kaynaklarına ulaşmak tehlikeli, karmaşık ve uzun bir yolculuk gerektiriyordu. Bu yolculukta, aynı denizdeki gemilerde olduğu gibi yıldızlara bakarak seyretmek esastı. En yetkili çağdaş Sahra tarihçisi E.W. Buller şöyle anlatıyordu: "Dünyada kutup bölgeleri dışında insanların yerleşmek istemeyeceği çok az bölge vardır." Bununla birlikte, Herodot bize, o günlerde bile kıyılarla Sahra'nın iç kesimleri arasında aktif bir iletişimin var olduğunu anlatan bilgiler sunmaktadır. Eski kaya çizimleri ise ana ulaşım aracı olarak öküzlerin kullanıldığını göstermektedir.

Muhtemelen Roma lejyonlarının hız gerektiren askeri seferlerde kullandığı develer Sahra'da ilk kez M.S. 100 civarında ortaya çıkmıştı. Develer buraya büyük olasılıkla Mısır'dan gelmişlerdi, Mısır'da da 500 yıl kadar önce Persler tarafından getirilmişlerdi. Ulaşımındaki bu buluş (bazı açılardan modern zamanlardaki otomobille, hatta uçakla

kıyaslayabiliriz) su kaynaklarına ulaşmak için harcanan zamanı büyük ölçüde kısaltmıştı. Böylece, çok daha uzun mesafelere yolculuk mümkün olabilecekti. Öküzlerin de suya ihtiyaç duymadan yolculuk yapma yetenekleri (yaklaşık on gün) develere yakındır, ama develer genelde bir öküzden üç kat daha fazla yük taşıyabilir. Dahası, iyi bir deve sıradan bir öküzün bir günde alabileceği yolun iki katını yapabilir. Sıcaktan kavrulan bu bölgede bir sonraki su kaynağına ulaşmak için gerekli zamanın ölüm kalım meselesi olduğunu düşünürsek, öküzle deve arasındaki bu farkın çok önemli olduğunu görürüz. Devenin keşfi bir başka anlamda da dikkat çekiciydi. Batıların temel teknolojik metaforu olan tekerleğin keşfedilmesi, çölde gelişmeyi sağlayamazdı. Kuzey Afrika ve Sahra'da gelişmeyi çölde yol alabilen develer sağlamış ve Sudan ile Akdeniz'i birbirine bağlamıştı.

Develerin ticaretin potansiyel hacmi üzerindeki etkisi devrim niteliğindeydi. Bovill bu gelişmeyi şöyle tasvir ediyor:

"[Develerin kullanılmaya başlanması] kıtanın kuzey yarısında yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder... Develer insanlara daha önceleri hiç bilmedikleri bir hareket özgürlüğü vermiş ve en uzak otlaklara erişmesini sağlamıştır. Kervan yollarında terör yarı yarıya azalmış, ticaret ile kültürün akışını sağlayacak yeni yollar açılmıştır."

Bölgenin Avrupalı ve Yakındoğulu insanlara garip gelecek tek özelliği altın sahalarına giden çöl manzarası değildi. Herodot aşağıda yer alan öykünün Kartacalılar'dan geldiğini söyler. Kartacalılar'ın Herodot'a söylediğine göre, Kartaca tüccarları, batı kıyısında ticaretini yapmak istedikleri malları kumsala düzenli bir biçimde istiflerler, sonra gemilerine dönüp "büyük bir duman çıkararak" malların bulunduğu yeri gösterirlerdi. İşte bu duman işaretinden sonra yerliler altınlarıyla birlikte kumsala gelirler, Kartaca mallarının ederi kadar altın bırakırlar ve sahneden çekilirlerdi. Ardından Kartacalılar tekrar kumsala çıkar ve duruma bakarlardı. Eğer tatmin olmuşlarsa, altınla-

rı alıp denize açılırlardı. Tatmin olmamışlarsa, gemilerine dönüp sabırla beklerlerdi. Bu süreç her iki taraf da tatmin oluncaya kadar sürerdi. Ancak birbirlerini asla yüz yüze görmezler ve tek bir söz söylemezlerdi. Altın çıkan bütün bölgelerde iş ilişkileri bu “dilsiz takas” ile gerçekleşiyordu. Bu uygulama Afrika’nın bazı bölgelerinde bugün de sürmektedir.

Dilsiz takasın bir iş yapma yöntemi olarak niçin bu kadar uzun süre varlık sürdürmüş olabileceği konusunda yalnızca fikir yürütebiliriz. Herhalde yerliler tüccarların onları köle olarak yakalayıp götürmelerinden korunmak için bu tür bir düzenlemede ısrar ediyorlardı. Afrikalıların sunduklarını almaya istekli tüccarların ise bu garip düzenlemeyi seçmekten başka şansları yoktu.

Araplar 750 yılı civarında daha güneydeki altınları elde etme ihtirasıyla, o bölgelere bir sefer başlattılar. Fakat bu kez işler Araplar açısından çok kötü bir biçimde tersine döndü. Hedeflerinde tam bir başarısızlığa uğradılar. Ciddi kayıplar verdiler ve altının nereden geldiğini bile öğrenemediler. O tarihten sonra da altını fetihler yoluyla değil, ticaretle elde etmeyi sürdürdüler.

...

Orta Çağ’daki Arap ve Avrupalı tüccarlar, Afrikalıları, altın karşılığında, onların altından daha değerli gördükleri muhtelif mallar, gümüş ve bakır sikkeler önerseler de, bu alışverişlerde en çok talep edilen ürün tuzdu. İnsanlar tuz olmadan yaşayamazlar, ancak bu bölgenin insanları tuza müthiş bir ihtiyaç duyuyor olmalıydılar. Dünyanın tuz kaynaklarının çok uzağında bulunan az sayıdaki bölgesinden birinde yaşadıkları için gerçekten talihsizlerdi. Kendilerine en yakın tuz kaynağı hiç kimsenin günde 16 kilometreden fazla hız yapmadan ulaşamayacağı kadar uzaklarındaydı.

Önemli tuz kaynakları 1000 mil kuzeydeydi. Çoğu siyah derili kölelerden oluşan tuz madencileri burada çok ağır koşullarda çalışıyorlardı. En yakın kasabalara yaklaşık 20 gün uzaklıkta bulunuyorlar, çoğu zaman çöl rüzgârından kör oluyorlar ve zaman zaman kendileri-

ne tuz karşılığında yiyecek ve içme suyu getirecek tüccarların gelişlerindeki gecikmeler yüzünden açlıktan ölme noktasına geliyorlardı.

Tuzun büyük bölümü güneye deve kervanlarıyla taşınyordu. Birçok noktada otlaklar o kadar azdı ki, develer daha ileriye gidemiyorlardı ve yolculuğun geri kalanında insanlar tuz dilimlerini daha küçük parçalara bölerek başlarının üzerinde taşımak zorunda kalıyorlardı. Portekizli bir gezgin bu hikâyenin devamını şöyle anlatıyordu:

“Her adam bir parça taşıyor ve böylelikle... belirli sulara ulaşana kadar... tuzu çok uzak mesafelere taşıyacak çok büyük bir yaya ordusu oluşturuyorlar... Tuzu olan kendisinin işaretleterek sıraya yığıyor. Bu kümeleri yaptıktan sonra tüm kervan yarım günlük bir yolculukla geri çekiliyor. Onların arkasından görünmek ve konuşmak istemeyen bir başka siyah ırk geliyor... Tuzu göreyek, her yığının önüne belli miktarda altın bırakıyor ve tuzla altını orada bırakarak geri dönüyorlar.”

Bu öykü yalnızca merak uyandırmakla kalmıyor. Aynı zamanda çok derin bir anlamı var. Altın arayıcıları için tuz o kadar değerliydi ki, birçoğu altınlarını yalnızca tuzla değiştiriyordu. Çoğu işlemde bir ons altın bir ons tuzla değiştirilirdi. Bovill, “Tuz öylesine [altınla karşılaştırıldığında] önemlidir ki, Sudanlılar için altının değerinin neredeyse tümüyle tuzun alım gücüyle değerlendirildiğini söylemek hiç de abartı olmayacaktır... dış ticaretlerinin olduğu kadar iç ticaretlerinin de esasını tuz oluşturmaktaydı. Bunların hiçbirisi, insan sağlığı açısından zorunlu olan bu madde için çekilen açlık anlaşılmadan kavranamaz,” iddiasında bulunmaktadır. Bir de meselenin öbür yanından bakın. Eğer bir ons tuzun değeri bir ons altın ya da daha fazlasına eşitse, altını getirmek muazzam kârlı bir faaliyetti.

...

Dilsiz takas uygulaması, altın sahalarının elverişsiz coğrafyası ve yerlilerin doğal sır saklama yetenekleri nedeniyle, Avrupalılar ve

Araplar yüzyıllarca Afrika altınının kaynaklarını bulmak için boşuna uğraşıp durmuşlardı. Bu arada bütün bölge, kuzeyli insanlar için bir çeşit esrarengiz ışıltı kazanmıştı.

15'inci yüzyıl boyunca, Avrupalılar altın çıkan bölgeleri Guinea (İngilizler uzun bir süre "Ginney" yazmakta diretiler) diye çağırma alışkanlığı edinmişlerdi. Gerçekte, bölgeyi ilk araştıran Portekizliler, 1481 yılında krallarına "Guinea Lordu" adını vermek için Papa'dan izin almışlardı. Bu ünvan 20. yüzyıla kadar kullanıldı. 1662'de İngilizler African Company'nin Batı Afrika'dan ithal ettiği altını 'guinea' adını verdikleri bir madeni parayı dökmekte kullanmaya başladılar.

Guinea adının kaynağı konusundaki tartışma hâlâ sürmektedir, çünkü Afrika'da o tarihte böyle bir yer yoktu. Kulağa Guinea gibi gelen bir ses veya sözcükten uydurulduğuna kuşku yok. Yakın bir aday Ghana'dır. Ancak Bovill, Guinea'nin Jenne adında bir ticaret mevkiinden türetildiğinde direktmektedir ve bu akla yakın gelmektedir. Jenne Nijer Nehri'nin kollarından birinin üzerinde, Timbuktu'nun yaklaşık 500 kilometre güneybatısında, altın madenleri yönünde bir yerdeydi.

Öykümüz altın saraylardan, dinsel ikonlardan ve bezantlar'dan dinarlara, altın bilyelerden altın ganimetlere, en nihayetinde de Afrika'nın en karanlık bölgelerinde altın ile tuz tabakalarının dilsiz takası ile el değiştirmesine doğru uzanırken, rahatsız edici bir soru ortaya çıkıyor: Değer neredeydi? Avrupalılar, Bizanslılar ve Araplar için altın maddi ihtirasların büyüğü odak noktasıydı. Ama Afrikalılar için hiç de öyle değildi.

Altın elde etmek uğruna zahmet çeken, fakat tuzsuzluktan ölen Afrikalıların gözünde tuz standardı, altın standardının dünyanın başka her yerindeki gelişmiş uygarlıklar için ifade ettiğinden çok daha güçlü ve kalıcı bir kuvvetti. Bu yoksul altın madencileri, kuzeyden ellerindeki paha biçilmez tuzu getirip, karşılığında da dünyadaki tek

rolü, kendilerini onun parıltısında gördüklerinde insanlara gurur ve zevk vermek olan o maddeyi alan bu gülünç insanlar hakkında ne düşünmeliydi?

Soru bizim zamanlarımıza kadar geliyor ve günümüzde de yankı buluyor.

EOBA, BABBA VE UDD'UN VASIYETİ

ROMA'NIN DÜŞÜŞÜNÜ İZLEYEN UZUN DURGUNLUK DÖNEMİ, BİRİNCİ BİNYIL SONUNDA YERİNİ ANLAMLI BİR EKONOMİK GELİŞMEYE BIRAKTIĞINDA, DEĞERİN ANLAMINA YÖNELİK ARAYIŞ AVRUPA'DA GİDEREK ARTAN ARAŞTIRMA VE TARTIŞMALARIN ODAĞI HALİNE GELDİ.

Üniversitedeki rahipler ve skolastikler arasında “adil fiyat” tanımı üzerine büyük bir tartışma açılmıştı. Akınalı Thomas, 13. yüzyılda, “Paranın sonuç itibariyle başka şeylere tabi olduğu doğrudur, ama gücüyle bütün maddi malları alabildiğine göre, bir şekilde onların tümünü içermektedir... İşte uhrevi saadete benzemesi bu yüzdendir,” diyordu. Altın uhrevi bir saadet çeşmesiydi.

...

Ticarileştirme ve alışveriş para olmaksızın yapılamaz. Temelden yeni para sistemleri oluşturmak hiç de kolay değildir, çünkü herkesin kullandığı bir şey herkesin kabul ettiği bir format haline gelmedikçe işlev göremez. Bir sistem kurmak amacıyla çıkarılmış hiçbir karamame, hazırlanan anlaşmalar, topluluğun değer, gelenek ve gereksinimleriyle örtüşmedikçe işlevli olmaz. Paranın tarihi (ve paranın etkisiyle oluşan diğer olaylar) insanların değişik koşullar altında na-

sıl bütün bu güçlüklerin üstesinden gelmeye çabaladıklarının uzun ve dolambaçlı öyküsüdür.

Paranın tamamı fiziki olunca, yani ödemelerin tamamı külçe ya da sikkelerle yapılıncı, süreç özellikle karmaşıklaşır, çünkü altın ve gümüş arzı onu kullanacak insanlar yerine doğa tarafından kullanılır. Madenler tükenebilir. Ülkeler yağmalardan kazanabilir ya da zarar görebilir. Dış ticaret dengesi tersine olursa, altın ve gümüş arzı ülke dışına taşınabilir. Ama insanların kararları da önemlidir. İnsanlar sikkelerini harcamak yerine biriktirmeyi seçebilirler. Mesela Orta Çağ'ın politik ve ekonomik kargaşa ortamında yaygın uygulama buydu. Altın kargaşa tehditlerine karşı bir önlemdir. Taşınan paranın çoğu zaman soyguncular tarafından yağmlandığı ya da gemilerde batıp kaybolduğu bir dünyada, insanları hazinelerini para olarak yeniden dolaşıma sokmaya inandırmak hiç de basit bir mesele değildir. Devletlerin doymak bilmez talepleri de her zaman bir tehdittir.

Altın ve gümüş arzındaki sık değişikliklerin etkisi, bütün Orta Çağ boyunca meseleleri karmaşıklaştırmıştı ve gerek Avrupa gerek ABD'de 19'uncu yüzyılın ikinci yarısına kadar parasal sistemleri karmaşıklaştırmayı sürdürecekti. Mevcut altın miktarı gümüş arzından fazla olduğunda, ya da tam tersi bir durumda, her madenin darphanelerdeki sikke kurunu belirleyen fiyatlar, insanların piyasalarda değerli madenleri alıp satacakları fiyatlardan değişik olacaktır. Bu koşullar altında, madenlerden bir ya da diğeri muhtemelen dolaşımdan kalkacak ya da işlerin tersine olduğu ülkelere ihraç edilecektir.

Bütün bu engellere rağmen kendilerine yol gösterecek teorik bilgileri ya da tarihi bir arka plan olmadığı halde, krallar ve yurttaşları, Orta Çağ süresince, hatta M.S. 1000 yılı öncesindeki belli dönemlerde bile, zaman içinde gelişerek günümüz finans dünyasına kadar gelen para sistemlerini evrimleştirmeyi –aslında keşfetmeyi– başardılar. Bu sistemlerin hiçbiri bozulmadan uzun süre varlığını sürdürmedi, ama Roma'nın düşüşünden sonraki ilk yılların parasız ve alışverişsiz toplumuna bir daha asla geri dönülmedi.

...

Roma'nın düşüşünü izleyen ilk 1000 yıl süresince, altının Avrupa'daki rolü, Bizans'ta ya da Müslüman topraklarında üstlendiği rol kadar önemli olmadı. Bu fark Avrupalılar için bir seçim meselesi değildi. Sadece mevcut altınları daha azdı. Avrupalıların elinde Bizanslıların ve Müslümanların kullandığı bereketli doğal kaynaklarla karşılaştırılabilecek bir madenleri yoktu. Aynı zamanda Avrupalılarda baharat, ipek, kürk ve halıya (merkezi ısıtma olmadığı düşünülürse) karşı doymak bilmez bir talep vardı. Bunun talihsiz bir sonucu olarak, Avrupalıların da temel ihracat malı, özellikle Müslümanlara verdikleri kölelerdi.

Avrupalılara görünen her şeyi altınla kaplayan Bizans modasını reddetmekten başka bir seçenek kalmamıştı. Birçok durumda altın o kadar az bulunuyordu ki, haç ve kupa gibi dinsel süs nesneleri, darphanelerde sikkelere dönüştürülmek amacıyla feda ediliyordu. David Hackett Fischer, *Büyük Dalga* adlı kitabında dinsel nesnelerin sikke yapılmak amacıyla eritilme uygulamasını, "Kutsal kupaları Yahudilerin eline rehin vermektense Hristiyanlara satmak daha iyi olacak" diyerek haklı gösteren Chartresli ilahiyatçı Fulbert'ten şu alıntıya yer vermişti:

İçleri yalın ve dışları yalnızca taş yontmalarla süslü Romanesk ya da Gotik kiliselerin üzerinde Bizans kiliselerinin altın mozaiklerini göremezsiniz. Renklerini altın yerine renkli vitraylardan, kutsal emanetler sandığında, mihraptaki kupalarda, yüksek rütbeli rahiplerin cübbe ve taçlarındaki çok az altın işlemekten alırlar. Örneğin, büyük mimar ve Fransa naibi Benedikt Abbé Suger'in, Fransa'nın koruyucu azizinin yatacağı yer olarak ilk Gotik katedrali St. Denis'i 1137'de inşa ederken, Jüstinyen'in Aya Sofya'daki savurganlığını taklit etmesi mümkün değildi. Narin altın işlemler bile St. Bernard'ın öfkesini çekmişti. Suger geri duracak gibi değildi: "Eğer eski yasalar kutsal içkiden içmek ve koçların kanını almak için altın kupaların kullanılacağını takdir etmişse," diye sert bir biçimde karşılık vermişti, "Efendimizin kanını koymak için tasarlanmış kâselere... daha ne kadar altın vakfetmeliyiz?" İnsan merak ediyor, eğer Sina Dağı'ndan halkını altın bir buzağıya tapınırken bulmak için inen Musa değil de kendisi olsaydı, St. Bernard ne yapacaktı?

Avrupalılar altının ince biçimde işlenerek kullanıldığı krizografi sanatında* Bizanslıların izinden gitmişlerdi. Bu sanatta az miktarda toz haline getirilmiş altın, yumurta akı ya da zamlarla karıştırılıyordu. Böylece Avrupalılar altını kitapların illüstrasyonunda kaligrafik süsleme amacıyla kullanmaya başlamışlardı. Bunu sonraları olağanüstü güzel bir sanat haline getirdiler. Bu teknik ilk olarak M.S. 2'inci yüzyılda kullanılmış, Mısır ve Yunanlılar'dan lüks eşyalara son derece büyük bir talebin olduğu Romalılara geçmişti. Ama bize tezhip edilmiş elyazması olarak gelen bu Avrupa sanatını başlatan kişi Şarlman'dı.

Şarlman, krallığı süresince üretilen kitapların en yüksek standartlarda olmasında ısrarcıydı ve bu görev için baş sorumluluğu bir İngiliz rahibe, York'lu Alcuin'e vermişti. Alcuin'in gözetimi altında üretilen kitapların en ünlüleri 783'de Şarlman için yazılan *Godescalc İlahileri ve St-Méthard İlahi Kitabı*'dır. İkisi de şimdi Paris'de Bibliotheque National'de (Milli Kütüphane) bulunmaktadır. *St-Méthard Kitapları* tümüyle altın kaligrafiyle yazılmış; mor zemin üzerine altın ve gümüş minyatürlerle tezhip edilmiştir. Çoğu Virgil dönemi Roma yazısından uyarlanan harfler büyük özenle tasarlanmıştı. Harfler düşünülerek biçimlendirilmiş ve her zaman aynı biçimi almışlardı. Bugün okulda öğrendiğimiz el yazısı, Alcuin'in 1200 yıl önceki altın yazısının bir devamıdır. Biz bugün oldukça hızlı yazıyoruz, oysa krizografide tek bir harf yazmak bir günden daha uzun zaman alıyordu ve bu göreve atanmış sanatçı rahipler için tam günlük bir işti.

Avrupa'da Roma sonrasında paranın hikâyesindeki en önemli gelişme Britanya'da gerçekleşmişti. Britanya çeşitli küçük krallıklara bölünmüştü. Bu buluşta Mercia Kralı Offa'nın (757-96) rolü büyüktü. Offa güçlü bir yönetici ve Şarlman'ın çağdaşıydı. Offa'nın ülkesi orta İngiltere'den bugün York ve Nottingham şehirlerinin bulunduğu bölgede, Ouse ve Trent nehirlerine kadar kuzeye ve Kent, Essex

* Krizografi: Altın harflerle yazı yazma sanatı. (Çn.)

ve Sussex şehirlerine kadar uzanıyordu. Offa bütün bu toprakları bir araya getirmişti. Bu da orta halli bir ticaretin başlamasına olanak sağlamıştı. Ayrıca, Offa'nın beslediği büyük orduları vardı. O günlerde ordular da kendilerine söz verilen ödemeleri peşin almadıkça savaşmayacak paralı askerlerden oluşmaktaydı.

Offa Kent'i ele gecirdiğinde, paracı diye bilinen meziyetli üç gümüş sikke tasarımcısı ve üreticisini de karşısında bulmuştu. Üç tasarımcının çok güzel adları vardı: Eoba, Babba ve Udd. Kulağa Viktorya dönemi çocuk şiirinden bir dize gibi geliyordu. Aynı zamanda üçünün adı biraraya getirilerek 8'inci yüzyılın bir hukuk firmasına güzel bir isim olmuştu. Eoba, Babba ve Udd gümüş para yapımında üstatlılar ve İngilizlerin bu konudaki liderliklerini ellerinde tutmaktaydılar. İngiltere az miktarda yerel altın kaynaklarına sahipti. Ancak Cornwall gümüş madenleri bakımından zengindi ve artık ürettiği çok sayıda gümüş sikkelerle ün yapıyordu. İngilizler M.S. 700 civarında 70 yıl boyunca altın sikke de çıkardılar ama hemen gümüş alaşım eklemeye başladılar ve bütün büyük değerdeki sikkelerini gümüşe dönüştürdüler. Küçük sikkeler için de bakır ve pirinç kullandılar.

Eoba, Babba ve Udd tarafından üretilen gümüş penilerin saflıkları o kadar güzel ayarlanmıştı ki, sikkeler hemen Volga ve Don bölgeleri de dahil olmak üzere Avrupa'nın her yerinde dolaşıma girmişti. İnsanlar penileri ikiye ya da dörde parçalamaya başlayınca küçük değerde paralar da yaratılmış oldu. Sonraları, "kesilmiş bir parça" anlamına gelen şilinler ortaya çıkacaktı.

Offa penileri darphanelerden akmaya başlamıştı. Offa peni çıkarmakla o kadar meşguldü ki, bir süre sonra, baştaki üç adamlık kadrosuna 18 para yapımcısı daha eklemek zorunda kalmıştı. Offa'nın mükemmel gümüş penilerinin üretimi milyonlara vardı. Ülkeler Karanlık Çağ'dan el yordamıyla çıktıkça para talebinin çok çabuk arttığını görüyoruz. Daha da büyük bir para talebi hemen geride beklemekteydi. İngilizler Viking saldırılarına karşı kendilerini silahlandırmak zorundaydılar ve bazı zamanlar bu İskandinav işgalcileri satın almayı denemek için büyük miktarlar teklif etmeleri gerekiyordu. 1000 yılına gelindiğinde İngiltere'de para basımı Avrupa'da en ileri

duruma gelmişti. Ülkenin her yanına yayılmış 70'den çok yerel darp-hanede para basılıyordu.

800 yılında, Frankların kralı ve Lombardları yenen muzaffer Şarlman Roma'ya seyahat etti ve orada Papa ödül olarak kendisine Kut-sal Roma İmparatorluğunun tacını giydirdi. Bu sıralar Offa penilerini basmaya henüz başlamıştı. Şarlman gümüşten çok altına odakla-narak Bizans imparatorlarını kendisine örnek aldı. Offa'nın dostu ve hayranı olsa da, muhtemelen madeni paralarla ilgilenmesini (evlen-meyi aklından geçirdiği) Bizans İmparatoriçesi İren teşvik etmişti. Şarlman'ın gerek kendinden önceki, gerekse ölümünden sonra oldukça uzun bir zaman dilimi boyunca tahta çıkan Avrupalı krallar arasında en çok altına sahip hükümdar olduğunu söyleyebiliriz. Şarl-man Saksonya ve Silezya'daki altın madenlerini yeniden açtı ve Bi-zanslı kuyumcuları başkent Aix'e çağırdı. Çalıştığı yazı masası altındandı ve üzerine incelikle işlenmiş bir dünya haritası kazanmış-tı. Her birinde kendi kuyumcusu bulunan birçok villası vardı. Öldü-ğünde altın asası, kalkanı ve kılıcıyla birlikte İstanbul'dan getirttiği büyük altın ve fildişi tahtının üzerine oturtularak mumyalandı ve öy-lece gömüldü. Bu tür lüks eşyaların yapımında kullanılan altın, her zaman olduğu gibi yenilen düşmanlardan ele geçirilen ganimetler-den elde ediliyordu. Örneğin, Şarlman M.S. 407'de ilk Moğol impa-ratorluğunu kurmuş Asyalı bir kabile olan Avarları 796'da yendiğin-de, ele geçirdiği altın ve mücevher ganimetini her biri dört öküz ta-rafından çekilen 15 arabayla taşımıştı.

Altın para sistemi olmasaydı, Şarlman'ın sahip olduğu tüm bu gör-kem eksik kalacaktı. Şarlman bir poundunu 20 şiline ve 240 pense eşitledi. Bir pound ağırlık olarak da 12 onsa eşit oldu. Bu sistemi kendinden önce Romalılar kurmuştu ve daha sonraları da İngilizler izleyeceklerdi. Şarlman'ın para sistemi kısa bir yaşam sürdü. Ama pa-ra sınıflandırma ve ağırlık birimi sistemleri uzun ömürlü oldu. Ken-disinden sonra gelenler topraklarını savunmak için savaştıkları kadar aile içindeki taht kavgalarıyla mücadele etmek için de epey zaman harcadılar. Sonunda Şarlman'ın krallığı parçalandı. Topraklarının bü-tünlüğünü sağlayabilmesi için kendinden sonra gelecekleri hazırla-mamış olması başarısızlığında rol oynamıştı. Eski altınları tekrar pa-

ra basmak için darphanelerde kullanmak da bir sınıra gelip dayanmıştı. Artık bu sınırı aşmak için Avrupa dışında bulunacak yeni altın kaynaklarına ihtiyaç vardı.

...

Offa'nın gümüş para sistemi Şarlman'inkinden daha iyi dayanmıştı. Gerçi Offa'nın İngiliz krallığı da ölümünden sonra parçalanmıştı. Ama Offa'nın madeni paraları peniyi İngiliz para sisteminin merkezine yerleştirdi: Offa'nın buluşundan 500 yıl sonra, yaklaşık 13'üncü yüzyıl sonuna kadar peni başlıca ödeme biçimi olmuştu. Offa'nın parası peni son derece düzgün oluşturulmuştu. Normanlar 1066'da İngiltere'yi işgal ettiklerinde, kralları Fatih William İngiliz parasının değerinin düşürülmesini reddetmişti.

I.Richard (Arslan Yürekli Rişar) 1192'de Haçlı seferinden dönerken Avusturya dükü Leopold tarafından yakalanıp hemen ardından da Kutsal Roma imparatoruna "satıldığında", talep edilen 150.000 mark (100.000 sterlin eş değerinde) İngiliz halkından vergi olarak toplanmış ve İngiltere'den kıta Avrupa'sına gümüş peni olarak aktarılmıştı. *Guinness Rekorlar Kitabı*'nda yer almayı hak edecek boyutta bir bozuk para yığınıydı: 24 milyon peni halindeki 100.000 sterlin, 40.000 marangozu bir yıl çalıştırmaya yetecek bir paraydı. İngilizlerin ulus bilincinin yeni ortaya çıkmaya başladığı yıllarda, krallığının çok az bir süresini İngiltere'de geçirmiş bir kral için halkın bu kadar büyük bir fedakârlık yapmaya istekli olması oldukça dikkat çekicidir.

24 milyon peninin aktarılmasının ince mekaniğini düşlemek de oldukça zordur. 1529 yılında Fransa kralı I. Francis iki oğlunu kurtarmak amacıyla İspanya kralı V. Carlos'a 1,2 milyon eskudo verdiği zaman madeni paraların sayılması ve test edilmesi dört ay sürmüştü. Bu arada İspanyollar sikkeleri düşük standartları nedeniyle reddetmişlerdi. Daha ileri bir tarihte, 1662'de, 500.000 adet Fransız madeni parası 100 büyük sandık içinde nakledilmişti.

...

Orta Çağ'da altın sikkeler sıradan insanlar arasında kullanılmayacak kadar çok değerliydi. Altın sikkeler çoğunlukla dış ticaretle uğraşan tüccarlar; vergi tahsildarları ya da kralın kendi maiyetindekiler tarafından kullanılıyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi, düşmanları satın almak ya da aile bireylerini kurtarmak için yapılan ödemeler de altın ile karşılanmıştı. Bütün bu insanlar altın alırken ağırlık ve kompozisyonunun istenen saflık düzeyinin altında olup olmadığına büyük dikkat gösteriyorlardı, dolayısıyla da herkes için önemli bir kamu hizmetini yerine getirmiş oluyorlardı.

Kalite testi için en gözde yöntem ayar taşıydı. 1500 yıl önce Anadolu'daki Lidya krallarının başlattığı bu uygulama aynen kullanılıyordu. Altın eşyalara sürtülen taş daha sonra değişik oranlarda altın gümüş; altın bakır ya da her üç metali içeren iğnelerle karşılaştırılarak değerlendiriliyordu. Birçok tüccar bu tür kaba bir test yapabilmek için ayar taşı bulundururdu. Çelişkiye düşüldüğü durumlarda, madeni paralar kuyumculara götürülürdü. Kuyumcular ayar taşı ve iğnelerin kullanımında uzmandılar; 700 yılı aşkın bir zamandan bu yana, Londra'da kurulu Goldsmiths Company İngiliz para sisteminin resmi hakemi konumundadır.

En önemli ve güvenilir saflık testleri Trials of the Pyx'de yapılan oturumlarda ele alınır. Bu oturumlarda "Londra'dan seçilen 12 ketum ve yasal yurttaş ile 12 hünerli kuyumcudan" oluşturulan kamu jürisi başkanlığında, Kralliyet Darphanesi'nin son bastığı madeni paralar incelenir. Bu törensel uygulama muhtemelen I. Edward döneminde başlamıştı. 1982'deki 700'üncü yıldönümü töreninde Kraliçe II. Elizabeth ve Maliye Bakanı da oturuma katılmışlardı.

Pyx sözcüğü Yunanca'da "kutu" anlamına gelir ve yetkililerin oturum esnasında test edilmek üzere seçtikleri altın paraları koydukları kasaya bu ad verilmiştir. Bu kutuya yerleştirilen altın paralar darphanenin ürettikleri içinden rasgele seçilir. (Bu uygulama ürünlerinin kalitesinin düzgün olup olmadığını denetlemek amacıyla günümüz fabrikalarında hâlâ kullanılmaktadır). Eski dönemlerde bu altınlar özel bir tepside getirilen kralın altınlarıyla titizlikle karşılaştırılırdı. Kralın altınları Westminster Abbey'deki Pyx Chapel'inin hazine oda-

sında saklanırdı. Bazı sikkeler altının saflığını bir daha test etmek amacıyla eritilirdi.

İngiltere'deki benzeri olmayan bu Pyx toplantıları son derece ciddi işliyordu. Burada yapılan oturumlar gerçek bir amaca hizmet ediyordu, çünkü kuyumcular ve jüriye seçilen adamların çıkar ilişkileri yoktu. Görevlerini halkın önünde herkese açık yerine getiriyorlardı. Gizlilik yoktu. Para biriminin bütünlüğünü güvence altına almaktan başka bir amaç taşıyorlardı. Bugün biz buna şeffaflık diyoruz. Söz konusu uygulama paranın değerini düşürmemesi için kralı caydırma-yı amaçlıyordu. Aynı zamanda Avrupa'nın her tarafındaki insanları İngiliz para sistemini kabul etmeye ve onunla iş yapmaya teşvik ediyordu.

Pyx toplantıları, İngilizlerin düşük kalitedeki sikkeleri hiçbir şekilde hoş görmediklerini göstermekle kalmıyordu. Parayı imal edenler ve diğer darphane çalışanları düşük kalitede sikkeler ürettiklerinde ya da bunların darphanede kendi çıkarları için hareket ettiklerinden kuşkulandığında verilen cezalar son derece ağır ve tatsızdı.

1124 yılında para sistemi halkın güveninin yok olması nedeniyle bozulduğunda, I. Henry bütün darphane ustalarını (yaklaşık 200 kişi) huzuruna çağırarak ve yarısını sağ ellerini keserek cezalandırmıştı. Bu herhangi bir suçta nihai sorumluluğu görülen yüksek yetkililere verilen cezalardan biriydi. Tanınmış İngiliz ekonomist ve tarihçi Glyn Davies'in gözlemlediği gibi, "En azından onlara kıyamayıp gözlerini kör etmek ya da hadım etmek gibi daha sert cezalar vermemişler, hatta ikisini birden yapmamışlardı. Bazen bu tür cezalar da uygulanıyordu." 17'inci yüzyıl ortalarına kadar benzer cezalandırmalar yadırganmazdı.

İngilizlerin "sağlam" para birimi dünyadaki diğer para birimlerinin düzensizliğiyle keskin bir karşıtlık içindeydi. Aslında 1925-1931 yılları arasında İngilizleri çileden çıkaran altın standardını terketme düşüncesine direnişin kökleri oldukça derinlerdeydi. 1344 yılında örneğin, III. Edward Fransa'ya karşı giriştiği savaşı, İngiliz parası peninin 200 yıl boyunca hiç değişmeyen ağırlığını azaltarak finanse etmeye

kalkışmıştı. Hemen ardından, 1351'de, daha da fazla bir azaltma gündeme gelmişti. Parlamento'da 1352 yılında çıkarılan Tedarikçiler Yasası (The Statute of Purveyors) "kralın artık para sistemiyle olduğu gibi ağırlık ve ölçü birimleriyle de asla oynamayacağı umudunu" ifade ediyordu.

Devletin her fırsatta para biriminin değerini düşürmeye istekli olduğunu anlatan yaygın söylencelerin tam tersine, kralların para sisteminin saflığını korumak konusunda yerleşik, güçlü çıkarları vardı. Bu dönemde, ticari işlemlerin yürütülmesi, borçların ve vergilerin ödenmesi yalnızca madeni para ile yapılıyordu. Üzerlerinde kraliye-
tin resmi onay damgası bulunan iyi madeni paralar, yapılmış oldukları madenden dolayı taşıdıkları değer üzerinde bir primle değiştirilme eğilimindeydi, çünkü diğer ödeme araçlarının hepsinden daha kullanışlıydılar. Para basımı üzerinde tekel hakkı bulunan krallar için bu fark *senyoraj* diye bilinen bir kazanç kaynağıydı. Bu işle bir başkası uğraşmak istediğinde pişman olacağı kesindi. Orta Çağ'da kralların senyoraj kazanma isteği dolaşımdaki madeni paraların neden birçok ülkede üç beş yılda bir farklı tasarımlara sahip yeni madeni paralarla değiştirilmek üzere ortadan kaldırıldığını açıklar. Bu süreç genelde hoş karşılanıyordu, çünkü eski sikkeler sürekli el değiştirdiği için aşınıyor ya da karaborsada satılmak üzere özellikle aşındırılıp değerleri düşürülüyordu.

7. BÖLÜM

BÜYÜK ZİNCİRLEME REAKSİYON

1000 YILI TÜM HİRİSTİYAN DÜNYASINDA KUTLAMALARLA KARŞILANMIŞTI, FAKAT BUNUN NEDENİ YALNIZCA BİNYILIN GELİŞİ DEĞİLDİ. ESKİ ROMA İMPARATORLUĞU'NUN DOĞU VE KUZEY SINIRLARININ ÖTESİNDE YAŞAYAN BARBARLAR, 500 YILDAN BERİ ARDI ARKASI KESİLMİYEN ACIMASIZ SALDIRILARINI BURADAKİ ZAVALLI HALKIN ÜZERİNDEN EKSİK ETMEMİŞLERDİ.

Ancak zaman içinde saldırganlığın modası geçmiş ve eski barbarların yırtıcılığı yerini uysallığa bırakmıştı. Kuzey İtalya'nın çalışkan Lombardları gibi onlar da yerleşik hayata geçip evlenmişler, aile kurmuşlardı. Avrupa'da şu ya da bu biçimde çağlar boyunca süren barbar saldırılarının dehşeti nihayet sona ermişti. 1066'da İngiltere'yi işgal eden Normanlar, daha önceleri İskandinav'dan Fransa'ya inen kaba saba ataları Norsemenlerden çok daha uygardılar.

Bu gelişmeler altının kullanımında, özellikle alışveriş, ticaret ve finansın teşviki gibi önemli ilerlemelerin arka planını hazırladı. Bu süreçte altın ekonomik gücün sevk ve idaresinde başlıca araç haline gelecekti. Altının stratejik rolü zaman içinde öylesine baskın olacaktı ki, yeterli altın kaynaklarını elde etmek için verilen mücadele ileriki yıllarda kralları ve ülkeleri büyük serüvenlere ve trajik ihanetlere sevk edecekti.

...

1000'inci yıl kutlamalarını izleyen ilk 300 yıl süresince Avrupa'nın hemen her yerinde inşa edilen büyük katedrallerin mantar gibi çoğalması, Avrupa'da yaşamın canlanmaya başladığının ciddi bir kanıtıdır. Yalnızca 1100 ve 1200 yılları arasında aralarında Notre Dame ve Chartres katedrallerinin de bulunduğu 80'den fazla katedral inşa edilmişti. Ayrıca 500 manastır ve 10.000 cemaat kilisesi yapılmıştı. İngiltere'de Durham, Canterbury ve Ely yükselirken, İspanya Burgos, Toledo ve Santago de Compestolo'yı inşa etmişti. İtalya ve Sicilya'da Venedik, Floransa ve Palermo katedrallerinin yapımı tamamlanmıştı. Paris, Oxford, Bologna ve Salerno Üniversiteleri kurulmuştu. Aralarında *El Cid*, *Nibenlungenlied*, *Chansons de Geste* ve *Kral Arthur Efsanesi*'nin de bulunduğu en ünlü edebiyat ürünleri ortaya çıkmıştı. İngiltere'de II. Henry, Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Frederik Barbarossa ve Fransa'da Philip Augustus gibi büyük krallar tahta çıkmıştı. Dönemin en popüler rol modelleri şövalyelik sanatında uzmanlaşmış silahşörler ile ateşli dinsel ve ahlâki önderliğiyle tanınan St. Louis idi.

Bu dönemin en önemli gelişmesi nüfus artışıydı. Bunun nedeni artık daha az insanın ölmesi değil, daha barışçı bir ortamda daha çok sayıda bebeğin doğması ve hayatta kalabilmesiydi. Örneğin, Paris'de 1100 yılında Île de la Cite* denilen küçük bir bölgede yaşayan nüfus, 1215'te 50.000'e yükselerek kentin her yerine yayılmıştı. Yüksek nüfus artış oranları yaşam standardının mutlaka düşmesi gerektiği anlamına gelmez. 12. yüzyılda artan nüfus uzmanlaşmaya olanak sağlamıştı. Daha çok insanın okumaya, sanata ve araştırmaya zaman harcamasını mümkün kılmış ve çeşitlendirilmiş bir nüfusa sahip kentlerin sunduğu her türlü iletişim ağını canlandırmıştı.

...

Bu dönemin iyimserlik ve canlılığı, Orta Çağ'ın büyük macerası Haçlı Seferleriyle doruğa çıktı. 1095'ten yaklaşık 1450'ye kadar Avrupalılar, Hristiyanlığın Kutsal Topraklarını geri alma iddiasıyla, çoğu

* Île de la Cite: Paris'in merkezi. Seine nehri üzerindeki küçük adacık. [Çn.]

kez aralarında erkekler kadar kadınların da bulunduğu, hatta bir keresinde çocukların da katıldığı seferlerde, dalgalar halinde İstanbul'a ve Anadolu'ya yürüdüler veya yelken açtılar. Bu seferler bir yönüyle güçlü ve pozitif bir inancı ifade etmekle birlikte, diğer yönüyle, hatta daha çok, küçük kasabalarda ve kırsal bölgelerde yaşamının verdiği can sıkıntısından kaçışı ifade ediyordu. İlhamlarını zafer hayallerinden alan bu insanların zihinleri yalnızca ülkelerine götürecekleri servet ve hazinelere ilişkin parlak hayallerle doluydu.

Avrupalıların Araplardan tıp, bilim, matematik ve felsefe alanında, yel değirmeni ve pusula da dahil olmak üzere birçok yeni buluşu öğrendikleri, Araplarla alışveriş, ticaret ve entelektüel görüş alışverişinin geliştiği 1300'lerde, kâfirlerin katledilmesi artık eskisi gibi zorunlu bir hedef olmaktan çıkmıştı. Ayrıca, Arapların gemicilik ve ulaşım yolları, ipeklilere ve Şam işi dokumalara, baharat ve limona, doğu ülkelerinin incelikle dokunmuş halılarına erişmenin kapılarını açmıştı. Kendilerinden öncekiler çıplak duvarlarla çevrili mekanlarda pis hasırların üzerinde mutlu olurken, şimdi prensler ve kilise adamları, içinde perdeler, minderler, nakışlar bulunan, oryantal halılar serili, kemerleri altın yaldızlı saraylarda oturmak için ısrarlıydılar. Fakat Araplardan öğrenilen her şey Araplar tarafından geliştirilmiş değildi. Araplar, Hintliler ve Çinlilerden aldıklarını biriktirerek önemli bir bilgi havuzu oluşturmuşlardı. İşte Marko Polo'yu 1271'de o ünlü yolculuğuna çıkmaya yönelten bu etkilerdi.

Haçlılar yeterince gelişkin olamayan mali bir yapı üzerine yoğun finansal ihtiyaçlar yüklemişlerdi. Tedarik ve donanımı bir yana bırakırsak, askerlerin yedirilmesi, giydirilmesi, barındırılması ve işgal edilen ülkelerde geçerli bir parayla maaş verilmesi gerekiyordu. Bu ülkelerde altın bütün para birimlerinin temeliydi. Ordularda dini amaçlar taşıyan adamlar ya da atlı şövalyeler azdı, birlikler daha çok maceracı çapulcular ve paralı askerlerden oluşuyordu. Ayrıca yakalanan mahkûmlar için istenen fidyeler altın olarak talep ediliyordu. Doğuya doğru asker, silah ve erzak taşıyan gemiler, Avrupa'ya boş dönmektense çok düşük navlun ücretlerini kabul etmeye yanaşıyordu; ve bu, karşılığı çoğunlukla altınla ödenecek cazip Arap mallarının Avrupa'ya geniş çaplı ithalatını teşvik ediyordu.

Haçlıların kullandığı altının büyük bir kısmı bizzat Kutsal Topraklar'dan geliyordu. Bu da, Avrupa'dan altın ithal etme gereğini azaltıyordu. Profesör Andrew Watson 1967'de Economic History Society (İktisat Tarihi Derneği) için yazdığı bir tebliğde çok sayıda yerel kaynak sıralamıştı: "Konstantinopolis imparatoru tarafından Franklara yapılan mali yardımlar, Arap derebeylerinin Hristiyanları satın almak için verdiği haraçlar... Tancred tarafından Kudüs tapınağından sökülen ve 20.000 mithkal ağırlığında 20 altın lambadan oluşan ganimet... para birimi uzun süredir altın olan fethedilen topraklarda toplanan vergiler." Watson bu miktarların, "gerçekten çok büyük olmasına rağmen çoğu zaman çok çabuk harcandığını," iddia ediyordu. Örneğin 1191'de Templar'lar 100.000 altın bezant ödeyerek Kıbrıs adasını almışlar, sonra aynı fiyata Guy de Luisignan'a satmışlardı. Trabluslu Raymond'dan istenen fidye 150.000 bezant'tı. St. Louis'in bütün ordusu 800.000 dinar karşılığında özgürlüğüne kavuşmuştu.

Levant'taki* Hristiyan yönetimler 1124'ten beri altın para basıyorlardı. Paraların yerel sikkelere tamı tamına benzemesi için ele geçirdikleri para kalıplarını kullanıyorlardı. Hatta Hz. Muhammed'in sözlerini içeren Arapça yazıları bile aynı biçimde koruyorlardı. Hristiyanlar 125 yıl daha bu sikkeleri üretmeyi sürdürdüler. Ne var ki, zaman içinde bu paralar giderek daha çok taklit olmaya başladı. Genelde ana maden bakırdı. Üzeri altın kaplanıyordu.

1250'de Papa IV. İnnocente, düşmanı onurlandıran madeni paraları çıkaran Hristiyan darphanelerine, taklit para çıkaranlardan daha çok öfkelenmişti. En sonunda bu işe karışanları aforoz etti. Böyle ani bir tavır almak kaçınılmazdı, çünkü Hristiyan prensler ruhani eğilimlerin ötesinde iş adamı olmaya eğilimliydiler ve Müslümanlar tarafından kabul görmüş bu madeni paraları çıkarmayı sürdürmekte ısrarlı davranıyorlardı. Papa'nın talebine karşılık prensler ılımlı yolu seçerek paraların üzerine yine Arap yazısıyla, fakat bu sefer Hristiyan dine ait sözler basmaya başladılar.

Anlaşılan İnnocente** bu papa için son derece uygun bir isim olmuştu. Vatikan'ın bu tavrı almakta neden bu kadar geciktiği ya da

* Levant: Doğu Akdeniz. (Çn.)

** İnnocente: Masum anlamlında. (Çn.)

neden diğer açıdan baktığını merak ediyorum. Aslında 11 ve 12'nci yüzyıllarda İspanya'da da benzer olaylar dizisi yaşanmış. ve tüm Avrupa'da altın ve gümüşte aynı şeyler yaşanmıştı.

Galiba Innocente'nin çabaları Kutsal Topraklara haçlı seferine çıkmış bulunan ve kendi otoritesini Papa'ninkine katmış olan St. Louis'i tatmin etmeye yetmemişti. Böylece tamamıyla yeni bir sikke ortaya çıktı: *Agnus Dei* (Tanrının Lambası). Bu sikke St. Louis'in dinsel alçak gönüllüğünü ve Fransızlara özgü gururunu ifade ediyordu: Fransız kralları için yapılan alkış törenlerinde söylendiği gibi, Hristiyan fetheder, Hristiyan hükmeder, Hristiyan emrederdi (*Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*).

Şimdi Akdeniz'in batısına yöneliyor ve 1211'den 1250'ye kadar Kutsal Roma İmparatoru II. Frederik tarafından yönetilen Sicilya Krallığı'na gidiyoruz. Kendisi Frederik Barborassa'nın torunu, Orta Çağ'ın önde gelen şahsiyetlerinden biriydi ve ekonomik gücünü oluşturan madeni paraların gayretli bir üreticisiydi.

Frederik 1194'de Sicilya'da doğmuş, babası aynı yıl Sicilya kralı olarak tahta çıkmıştı. Kuruntulu bir kişi olmasına rağmen kahraman bir haçlıydı. Uzman bir bürokrasi kurdu, Sicilya'yı serbest ticarete açtı. Çağının en büyük aydınlarını etrafına topladı. Ruhban sınıfına ağır vergiler koydu ve kamu görevlerine atanmalarını yasakladı. Sicilya'nın her yanında güzel kaleler yaptırdı, kamu çalışanlarını eğitmek üzere Palermo'da bir üniversite kurdu. Bu kraliyet imtiyazına sahip ilk Avrupa üniversitesi idi. Bütün bunları düşününce, zamanının altın parasında işaretini bırakması tesadüf olmasa gerekti.

Frederik sık sık seferler düzenliyordu ve hemen her zaman papalıkla savaş halindeydi. 1227'de Altıncı Haçlı Seferi'ni başlattı. Sicilya'ya geri dönüp kendisini aforoz eden Papa IX. Gregory ile muharebeye tutuştu. Sonra Kutsal Topraklar'a bir kez daha gitti ve Kudüs'ü tekrar Hristiyan Güçlerine katmak istedi. Daha sonra tekrar Müslüman askerlerce alınan Kudüs, 200 yıl süren Haçlı seferlerine rağmen, 1917'de İngiliz General Allenby tarafından kuşatılınca kadar bir daha asla Hristiyanların eline geçmeyecekti. Seferin ardından kendisini Kudüs kralı ilan eden Frederick, Sicilya'ya geri dönerek Pa-

pa'nın yeni bir saldırısına karşı topraklarını savundu ve ikinci kez aforoz edildi. Kâfir, ahlâksız ve Hristiyan karşıtı olmakla suçlandı.

Papa Gregory 1241'de ruhunu teslim ederek Fredick'in imdadına yetiştiğinde, Sinobaldo Fiesco, IV. Innocente ünvanı ile Papa oldu. Kutsal Topraklardaki Hristiyanların üzerinde Hz. Muhammed'e övgüler dizili paraları basmalarını fazlasıyla gecikerek yasaklayan, işte bu Innocente (acaba ne kadar masumdu?) idi. Frederick yeni papa ile dost olmayı ümit etmişti. Ancak galiba bu biraz masum bir düşünceydi, çünkü Fiesco Cenevizliydi ve Ceneviz Sicilya'nın ezeli düşmanı, ekonomik alanda da amansız rakibiydi. Sonunda Frederick ve Innocente arasında şiddetli bir savaş patlak verdi. Bu savaşta Frederick suikast girişimine hedef oldu, esir alınan oğlu ise ömrünün son 23 yılını hapiste geçirdi. Frederick son yenilgisini 1248'de Parma'da aldı, iki yıl sonra da aniden öldü. Frederick'in damadı, Sicilya tahtını altın karşılığında bazı Cenevizli iş adamlarına rehin verecek kadar alçaldı.

Frederick öldüğünde Sicilya'da aynı anda iki altın standardı yürürlükteydi. Birisinin adı *tari*ydi. Kökü Araplara dayanıyordu ve 9'un-cu yüzyıldan beri kullanımdaydı. Yıllar içinde *tari* değeri düşürülmüş olsa da, 12'nci yüzyılın başlarından itibaren 16^{1/3} karat altına ayarlanmıştı. Bu o zamanlar, Bizans *solidus*'unun içerdiğinden daha iyi bir saflık değeriye ve *tari*'yi Avrupa'daki en istikrarlı paralardan biri haline getirmişti. Sikkeler farklı boyutlarda basılmıştı ve üzerlerinde yazılı değer yerine, daha çok ağırlıklarına göre el değiştirmeleri öngörülmüştü. *Tari* o kadar yaygın el değiştirmeye başlamıştı ki sonunda birçok malzemenin fiyatlandırılmasında hesap birimi haline gelmişti.

II. Frederick *tari*'nin kendisi gibi yüce bir Kutsal Roma imparatorunun ülkesine yakışmadığını düşünüyordu. 1231'de Tunuslulara karşı bir zafer kazandıktan sonra, Batı Afrika kaynaklarından sağlanan, altın ve altın tozundan oluşan büyük miktarda bir haraç aldı. Çok geçmeden de Frederick'in imparatorluk darphaneleri *augustalis* adında yeni bir sikke çıkarmaya başladı. Robert S. Lopez, bir yüzünde klasik kartal resmi, diğer yüzünde ise imparatorun defne dalın-

da n çelenk giymiş büstü bulunan *augustalis*'in "yeni bir reklâm aracı" olarak düşünüldüğünü ve şekilsiz *tartı*'nin tamamen tersi, estetik bir tasarım olduğunu belirtiyor. Augustalis 20^{1/2} karat olarak basılmıştı ve 5,28 gram ağırlığındaydı. Yani Arap dinarından daha değerliydi. Bu etkileyici sikke kısa zamanda *tartı*yi gölgede bırakarak, Avrupa'nın ve Yakındoğu'nun dört bir yanında yoğun talep görmeye başladı.

...

Ceneviz II. Frederick ve Sicilyalıları uzun zamandır can düşmanı olarak görüyor ve Sicilya'yı kendi topraklarına katmayı hayal ediyordu. 1238 yılından beri Frederick ile sürekli savaş halindeydi. Ceneviz, IV. Innocente'nin 1241'de papa seçilmesinden, 1248'de Frederick'i yenilgiye uğratmasından ve Sicilya Kralı'nın 1250'deki ölümünden sonra çıkan karışıklıktan önemli kazançlar elde etmişti. Innocent özel olarak memleketine ayrıcalıklar yağdırmayı sürdürmüştü ve Sicilya Krallığı'nın Papalık Yönetimi (Holy See) altında olduğunu iddia etmeye başlamıştı.

Ceneviz askeri güçten yoksun olmasını saldırgan ekonomik gücüyle dengeliyordu. Cenevizliler başarılı bir dokuma endüstrisine sahipti ve yaygın biçimde yeni binalar inşa ediyorlardı. 1248'de, St. Louis Haçlı Seferi'nde Cenevizli amirallerin kumandasında seyreden 1.800 geminin çoğu Ceneviz'in büyük tersanelerinde inşa edilmişti. Her türden ticari işletmeler boy gösteriyordu ve kuzey İtalya'nın bütün büyük kent-devletlerinden gelen banker ve esnaflar iş yapmak üzere oradaydı. Lopez şöyle anlatıyor: "Son 100 yılda durmadan geliştirilen gerçek kredi teknikleri, bu dönemde, ileriki yıllarda kolaylıkla aşamayacak kadar yüksek noktalara ulaştı." Cenevizliler St. Louis ve IV. Innocente'ye büyük miktarlarda borç vermişler ve hemen her önemli haçlı seferi komutanının bankeri olmuşlardı. Sonra da Kutsal Toprakları yeni sikkelere açma fırsatı doğmuş ve Hristiyan prensler en sonunda Innocente'nin ısrarlarına boyun eğerek madeni para sistemlerinde reforma gitmişlerdi.

Bu arada Cenevizliler giderek daha fazla altın tedarik etmeye başlamışlardı. Bohemya'da yeni altın madenleri açılmışsa da, esas kaynak İtalyanlarla Kuzey Afrikalılar arasındaki ticaret fazlası nedeniyle Ceneviz'e akan Afrika altınıydı. Ceneviz kayıtlarına göre, Levant'la (Doğu Akdeniz'le) yapılan ticaret de kendi lehlerine fazla veriyordu. İtalyan kıyılarına getirilen İslam ve Bizans sikkeleri eritilerek Ceneviz sikkelerine dönüştürülüyordu. Aslında Çin bile o dönemde dış ticaret dolayısıyla ciddi altın kayıplarına uğramaktan şikâyetçiydi. En sonunda, sağlanan kalıcı bir refah dönemi, biriktirilen altınların bozdurularak elden çıkartılmasına yol açmış da olabilir. 13'üncü yüzyılın ortalarında İtalyanların İngiliz Hazinesi'ne altın vermekte olduğunu biliyoruz.

İngilizlerin zamanında iyi bildiği ve Amerikalıların da II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda öğrendiği gibi, iyi para bir ulusun dünyadaki imajına parlaklık katar. Saflığını koruyan yüksek değerli bir altın sikke, Ceneviz'in ekonomik saygınlığını artırmayı sağlayacak ideal araçtı. Sicilya'da 1252 yılında, Frederick'in ölümünden iki yıl sonra, Avrupa'da altının fiyatı gümüşe göre olağanüstü düşük seyrederken, Ceneviz *genoina* adında 24 karat altın sikke çıkarmaya başladı. Biraz ters gibi gözükse de, aralarındaki tatsız ilişki Cenevizlilerin Sicilya madeni para sistemini kendilerine model almalarına yol açtı. *Tari*'nin ağırlık sistemlerini benimsediler, ardından da 24 karat altın kullanarak Frederick'in kalitesine ulaşmayı hedeflediler. Her iki özellik de Ceneviz parasının Cenevizlilerin kıskanarak baktıkları Sicilya'da kabul görmesini sağladı.

Bu sikkeler yaklaşık 3,5 gram ağırlığındaydı. Konstantin'in orijinal bezant'larından tam bir gram eksikti, fakat 24 karat değerindeki saflığı bulunmaz bir çekicilik sağlıyordu. 3,5 gram ağırlığındaki bir altın sikke 1999 yılının alım gücüyle 33 dolar karşılığındaydı; ancak mal ve hizmetler açısından düşünüldüğünde Orta Çağ'da altının alım gücü bugünkünden yüksekti. Bu sikkelerin o çağdaki yüksek değeri ekonomik öneminden daha fazlaydı: Taşıdığı yüksek değer, bu parayı çıkarıcıları saygın ve görkemli kılıyordu. Bu izlenim sonraları daha da güçlenecekti, çünkü bu tip sikkeler *ayaktakımı* kullansın di-

ye basılmıyordu. Üst sınıf içinde ve en aktif tüccarlar arasında dolaşımdaydı.

Cenevizlilerin *genoina* sikkesini çıkarmalarının başlıca nedeni ticaretti ama aynı zamanda ekonomik ve politik güçlerin birbirlerini karşılıklı etkileyerek artacağını da anlamışlardı. Nitekim Ceneviz iktidarı, altın para birimine geçmesini izleyen on yıl içinde, İstanbul'daki Latin hükümdarları, Venediklilerin sahip olduğu ticari ayrıcalıkların Ceneviz'e devredilmesinin uygun olacağına inandırdı. Cenevizliler bundan sonra İstanbul'daki üslerini, Kuzey İran, Kırım ve Karadeniz ile Hazar Denizi'nin daha uzak kıyılarındaki etkilerini artırmak amacıyla kullandılar. Hemen ardından yukarı Nil havzasına ilerleyerek Sudan ve Nijer Nehrine kadar gittiler.

Orta Çağ'da altın sikke basımında ilk adımların neden Londra, Paris, hatta Roma gibi ulus-devletlerin başkentlerinde değil de, ekonomik ve politik faaliyetin merkezi durumundaki Ceneviz ve Floransa gibi kentlerde atıldığını ticaretin ihtiyaçları açıklamaktadır. Lopez'in iddiasına göre, 1252 olayları;

"para tarihindeki en büyük zincirleme reaksiyonlardan birine neden olmuştur... Altına geri dönüş simgeler ve belirtiler sağlamaktan daha fazlasını yaptı: Ekonomik büyümenin uzun süredir yetersiz olan bir para birimi üzerine bindirdiği yükün hafiflemesini sağladı... Önceki iki ya da üç yüzyıl boyunca Katolik dünyası tarafından elde edilen ekonomik kazançların en görkemli simgesi ve Batı'nın bundan böyle Doğu'dan üstün olacağına ilişkin somut bir göstergeydi - zira Avrupa dünyası gümüşle yetindiği sırada altın para basan İslam dünyası ve Bizans şimdi altının değerini düşürüyor ya da altın para basma işine son veriyordu."

Lopez'in *genoina* sikkesi ile birlikte altının para birimi olarak kullanılması sonucunda yaşanan gelişmeleri açıklamak için, gayet doğ-

ru bir yargıyla, zincirleme reaksiyon metaforundan yararlandığını görüyoruz. Ceneviz'den sadece birkaç ay sonra Floransa da *fiorine d'oro* ya da florin adlı sikke bir çıkarmıştı. Sikke adını bir yüzünde basılı fleur-de-lys* figüründen almıştı. Çok geçmeden Perugia ve Milano kendi altın sikkeleriyle Floransa'yı izlemişti. 1273 civarında Lucca da onlara katılırken, 1284'de Venedik dükası ortaya çıkmış ve 13'üncü yüzyılda diğerleri arasında sivrilerek en ünlü ve başarılı altın sikke olmuştu. *Venedik Taciri*'nde Shylock evden kaçan kızı Jessica'nın, "bir gecede seksen düka harcadığını," duyduğunda, "Bana hançer sapladın! Altınımı bir daha asla görmeyeceğim! Bir oturuşta seksen düka! Seksen düka!" diye haykırmıştı. Düka Avrupa'nın değer standardını oluşturmuş ve Venedik Cumhuriyeti 1797'de Napolyon'un eline geçene kadar altın içeriği bozulmamıştı. Bu sikkelerin tümü 3,5 gram ağırlığında ve 24 karat altındandı.

Yeni altın sikkeler yalnızca İtalya ile sınırlı değildi. 1257'de gerek Kastilya'da X. Alfonso, gerek İngiltere'de III. Henry altın sikkeler çıkarmışlar ve St. Louis de neredeyse aynı dönemde onlara katılmıştı. Henry'nin altın madeni parası peni gümüş karşısında uygun değerlendirilmemişti ve tümüyle başarısızlıkla sonlanmıştı. Henry ilk başta sikkesini 20 gümüş pence'e eşitlemiş, sonra da 24 pence'e çıkarmıştı. Ancak altınla satın alınabilen aynı miktarda mal gümüşle ödendiğinde çok daha ucuza mal edilebiliyordu. Üç ay içinde şikâyetler artmış ve şehirde kimse yeni paraları gümüşlerle değiştirmek istemez olmuştu. Tüccarların bu yeni paraya hiç ihtiyacı yoktu. Yoksul insanlar ise bırakın tek bir alışverişi, bu kadar çok parayı muhtemelen bir yıl içinde bile harcayamazlardı. 1280 yılından sonra bu sikkelerin izine rastlanmadı.

Yine de İngiliz tüccarlar uluslararası işlemlerde kullandıkları altın sikkelerin sterlin cinsinden değerlerinin kendileri için uygun olmadığından şikâyet etmekteydiler. 1343'de III. Edward, yüzünde yazan değer içerdiği altının değerinden daha fazla olan İngiliz altın florinini çıkarmayı denediyse de, bu da İngilizlerin yurtdışındaki en iyi müşterileri dahil çok sayıda insanın tepkisini çekmişti. Floransalılar

* Fleur-de-lys: Süs amaçlı sembolik bir çiçek. (Ça)

bu sikkeleri reddederken, üzerinde Protestan St. John'un portresinin yer almaması gibi garip bir bahane öne sürmüşlerdi. Bu sıkıntılar Edward'ı, ertesı yıl adı *noble* olan daha uygun ağırlıkta yeni bir altın sikke çıkarmaya sevk etti. Bu sikkenin kenarları Edward'ın Fransızlara karşı verdiği Yüzyıl Savaşları'nın büyük zaferleriyle süslenmişti: Karada Crécy zaferi, denizde Sluys galibiyeti. Noble sikkesi ilk yıllarında dalgalanma göstermesine rağmen, zaman içinde İngiltere'nin temel altın sikkesi haline gelmiş ve 17'nci yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştü.

İngilizlerin geciken performansı, büyük ölçüde, ekonomik ve finansal açıdan Kıta Avrupası'ndan daha ağır adımlarla ilerlemelerini yansıtmaktadır. 13'üncü yüzyıl Londra'sı, 19 ve 20. yüzyıllarda dünyada oynadığı rolün tersine, Paris, Augsburg ya da İtalyan kent-devletlerinden çok daha az kozmopolitti. Londra 50.000 kişilik nüfusuyla, İngiltere'de York haricinde 10.000'in üzerinde insanın yaşadığı tek şehirdi. Londra Paris, Floransa, Venedik ve Ceneviz'in ancak yarısı kadardı. Bruges, Bologna ve Palermo'dan daha büyük değildi. Hâlâ feodal köylüler olmayı sürdüren İngilizler genoina, florin ve dukayı ortaya çıkaracak, zihni yoran, işletme odaklı hesaplardan henüz uzaktılar. Bunun nedeni, büyük ölçüde, İngiltere'de genel olarak Kıta Avrupa'sına oranla çok daha az alım-satım işlemi yapılıyor olmasıydı. Onbeşinci yüzyılın ortaları gibi geç bir tarihte bile İngilizlerin denizaşırı ticaretini yabancılar denetlemekteydi; Floransalı bankerler Henry'nin oğlu I. Edward'ın savaşlarını finanse etmişler, karşılığında III. Edward'dan yün hasadının tümünü almışlardı. Bir otoriteye göre, İtalyan tüccarların, "kayda değer bir süre boyunca kendi döviz kurlarını kendi istedikleri gibi belirleyebildikleri anlaşıldığından, " [bu tüccarlar] Londra'nın asla sahip olmadığı bir finansal despotizme erişmişlerdi." "Tacirler Ülkesi"nin ortaya çıkmasına daha epeyce zaman vardı.

BÖLÜNME ÇAĞI VE KRALLARIN KEFARETİ

AVRUPA'DA 1314 YAZI ALIŞILMAMIŞ ÖLÇÜDE SOĞUK VE YAĞIŞLI GEÇMİŞTİ. ÜRÜNLER ÇÜRÜMÜŞ, HASAT GECİKMiŞ VE TELAŞLANAN YETKİLİLER TARIM ÜRÜNLERİYLE YAKACAK ODUNA FİYAT DENETİMİ UYGULAMIŞLARDI. TÜM BUNLAR DAHA ÖNCE DE BİRÇOK KEZ YAŞANMIŞ SIRADAN AFETLERDİ.

Ancak 1314 yılındaki berbat hava koşulları, yaşanacak bir dizi felaketin henüz başlangıcıydı. İki yıl üst üste kötü ürün alınması nadiren rastlanan bir olaydı, fakat 1315 yılında hava koşulları bir önceki yıldan da kötü oldu. Ardı arkası kesilmeyen sağanak yağışlar sellere yol açtı, kanalları paramparça etti. Taşan nehirler köyleri yıktı. Şiddetli fırtınalar kıyıları vurdu. Bu trajedi İskoçya'dan İtalya'ya ve Pirenelerden Slav ülkelerine kadar uzandı. Yiyecek fiyatları beşe katlandı ve açlık her yanı sardı. Felaket henüz sona ermiş değildi. Hava 1316'da yine coşmuş, şiddetli tahribatlar yaratarak Avrupa tarihinin en büyük kıtlığına neden olmuştu. İnsanlar kedi, fare, böcek, hatta hayvan dışkısı yemek zorunda kalmışlardı. Daha iyi bir şey bulamayınca da, mezarlardan cesetleri çıkarmaya başlamışlardı. Salgın hastalıklar ve şiddet yaygınlaşmıştı. Kamuya açık yerlerde kendi kendilerini kırbaçlayarak kanlar içinde bırakan insanların sayısı her geçen gün artıyordu. Günah keçisi haline geti-

rilen Yahudiler, cüzamlılar ve soylular tereddüt edilmeksizin katlediliyorlardı.

Büyük Kıtık olarak bilinen olaylar, bu korkunç öykünün yalnızca giriş bölümünü oluşturuyordu. 1347'de Cenevizliler Kaffa'daki (modern dönemde Feodesia adıyla biliniyor) Kırım kolonilerini, kendilerini kuşatan Tatarlara karşı savunuyorlardı. Tatarlar kısa süre önce Uzakdoğu'dan gelip Rusya'da geniş bir alana yayılmışlardı. Tatarların kuşatması pek başarılı değildi, bu yüzden de surların üzerinden Kaffa'nın tam ortasına özgün bir gülle fırlatmaya karar vermişlerdi: Bu özgün gülle, kısa süre önce vebanın bir türü nedeniyle ölen kendi adamlarına ~~az~~ cesetlerdi. Dehşete kapılan ve çok geçmeden hastalanan Cenevizliler savaş gemilerine doluşup Karadeniz'den Ege'ye, oradan da İtalya'ya doğru kaçarak Kaffa'yı terk etmişlerdi. Ceneviz gemilerinden biri Sicilya'nın Palermo kentine vardığında, pireler, fareler ve ölen insanların cesetleriyle, Kara Ölüm olarak tarihe geçen büyük felaket de başlıyordu.

Bu korkunç bela izleyen iki yıl içinde dünyanın birçok yerini bir yangın gibi sardı. Nüfus tahminleri eksik ve güvenilmez olsa da, Kara Ölüm'ün Hindistan'dan İzlanda'ya kadar nüfusun yaklaşık üçte birini yok ettiği, en az 20 milyon insanın öldüğü anlaşıyor. Bu büyük felaketin ardından Avrupa nüfusu, 16'ncı yüzyılın ortalarına kadar 1300'lerdeki düzeyine ulaşamayacaktı.

Sanki yaşananlar yeterince kötü değilmiş gibi, 1348 yılında, tam Kara Ölüm hızla yayılırken, şiddetli bir deprem Napoli'den Venedik'e kadar her yeri yerle bir etti; artçı sarsıntılar daha uzaktaki Almanya ve Yunanistan'ı dahi etkileyerek binaların yıkılmasına ve insanların ölmesine neden oldu. Fakat 14. yüzyılda şiddet ve ölüm getiren yegâne güç doğa değildi, bu dönemde acımasız politik kargaşa da iyice yaygınlaşmıştı.

Papa 1303 yılında Romalı bir gösterici kalabalığı tarafından esir alındı, çok geçmeden de esrarengiz koşullarda öldü; bir tarihçi Papa'nın "aşağılandığı için" öldüğünü yazdı. Ardından halefi de katledildi. Bunun ardından Clement V. adlı bir Fransız, tedbirli bir adım atarak 1305 yılında papalığı, Avignon'daki anayurdunda, yalnızca

papalığa ayrılmış bir bölgeye taşıdı ve papalar 73 yıl boyunca parlak bir yaşam sürdüler. Petrarca* papanın atlarının bile "altınla giydirildiğinden, altın kaplardan beslendiğinden ve Tanrı bu aşağılık lükse bir son vermediği takdirde yakında bunlara altın nal takılacak olmasından," yakınıyordu. Peki, bütün bu altınlar nereden geliyordu? Kara Ölüm nedeniyle hayatını kaybeden zenginlerin bıraktığı miraslardan birikiyordu. Fransa kralı IV. Philip Fransa'dan altın ihracını işte bu dönemde yasaklamıştı. Bir yazar, papalığın Avignon'a taşınmasının gerçek nedeninin fiziki şiddet korkusundan çok, bu yasaklama kararı olduğunu öngörmektedir. Papalığın Roma'da kaldığı takdirde iflas edeceğini, Fransız kaynaklarından gelen bol miktarda gelirinden yoksun kalmamak için Fransa'ya taşındığını iddia etmektedir.

1327'de eşcinsel olduğu ilan edilen İngiltere kralı II. Edward makatından kızgın bir süngü sokularak katledildi. Kavgacı lakaplı Fransa kralı X. Louis, 1316'da tahta çıktıktan yalnızca iki yıl sonra tahttan indirildi. 1332 yılında melankolik Danimarkalılar bile çıkan kargaşadan etkilenmişler, Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Guelfi'ler Ghibbeline'ler** ile savaşa girişmişlerdi. 1338'de İngiltere ile Fransa arasında Yüz Yıl Savaşları çıktı. Bu savaş siviller arasında çok yaygın olan katliamların üzerine devletin desteklediği organize katliamları ekledi. 1346-47 yıllarında İtalya'da işçi ayaklanmaları baş gösterdi. Çok geçmeden Çiçero'nun Roma Cumhuriyeti düşlerinden hareket eden Cola di Rienzi'nin vahşi ayaklanmasıyla Roma yine kargaşaya sürüklendi. 1358'de Jacquerie Fransa'da savaş vergilerine karşı çıkarak şiddetli bir köylü ayaklanması başlattı. Bu vergilerle savaşta esir düşen kraliyet üyeleri için ödenecek fidye bedelleri ve başıboş dolaşan eski paralı askerlerin yaptığı yağmalamaların zararları karşılanacaktı. 1379'da, Floransa'daki isyandan bir yıl sonra, Ghent kentindeki dokumacı ve tüccarlar da ayaklandılar ve Lys nehrinin yatağını değiştirmeyi talep edecek kadar ileri giderek çağdaşları tarihçi Froissart'ın şu soruyu sormasına neden oldular: "Onu okuduk, bunu duyduk demekle bu iş nereye varacak? Bütün bunlar Şeytan'ın işi." 1381'de yeni vergilerin yürürlüğe girmesi üzerine, İngilizler de Wat Tyler öncü-

* Petrarca: İtalyan şair, 1304-1374. (Çn.)

** Guelfi'ler ve Ghibbeline'ler: 12 ve 13. yüzyılda İtalya'daki iki hizip. (Çn.)

lüğünde kendilerine özgü vahşi bir köylü ayaklanması başlattılar. On yedi yıl sonra Henry Bolingbroke, kuzeni II. Richard'ı tahttan indirdi.

...

Bütün bu ölümlerin ve kargaşaların ekonomik sonuçları, en az Kara Ölüm'ün yol açtığı sonuçlar kadar beklenmedikti. İnsanların bedenleri yok olup gidiyor, ama fiziki mülkleri ve parasal servetleri arkalarında kalıyordu. Bu tüyler ürpertici süreç, Avrupalıları bu trajedinin öncesinde olduklarından daha zengin etti. Bir başka ifadeyle, fakirlerin sayısı azalırken, diğer herkes zenginleşti. Tabii çok geçmeden de buna uygun hareket edeceklerdi.

Bir tarihçiye göre, 1343 ile 1357 yılları arasında Güney Fransa'nın Albi kentinde serveti 100 livreyi aşan kişilerin oranı nüfusun yüzde 11'inden yüzde 20'sine çıkmıştı. Öte yandan, 10 livreden daha az serveti olanların oranı 31'den 18'e gerilemişti. Birçok insan vasiyetini yazamadan, servetini meçhul kimselere bırakarak ölüp gitmişti. Bu olaylar miras konusunda çıkan uzlaşmazlıkları çözümleyecek çok sayıda avukata talep yaratmıştı. Fakat aynı zamanda sahipsiz kalan kıymetlerin ele geçirilmesi için de bir fırsat oluşturmuştu. Ayrıca emek arzı ciddi biçimde azaldığından, az bulunan emek para bolluğuna eklenince, çalışanların ücret ve gelirleri hızla artmıştı.

Birçok işçinin çiftlikleri terk ederek kentlerin havasını solumaya giderken, tam tersi beklendiği halde, gıda fiyatları artmamıştı. Nüfus kaybı o kadar büyüktü ki, bunun gıda talebi üzerindeki etkisi, tarımda çalışan insan sayısındaki azalma nedeniyle düşen gıda arzına göre çok daha fazlaydı. Temel ihtiyaç maddelerinin oranı toplam harcamaların küçük bir kısmını oluşturduğu halde, et, tereyağı, balık, şarap ve baharat tüketimi toplumun en alt katmanlarındaki insanlar arasında bile artmaya başlamıştı.

Belirsiz ve fırtınalı bir ortamda, tasarruf eğilimi en alt düzeyindeyken, harcama dürtüsüne karşı konulamıyordu. 1375 yılında Floransa'da bir vakanüvis, "eski işlerini yapmayı reddeden *popolo minu-*

İşçilerin* konumlarına uymayan her türle giyinip, meşalelerini en iyi latifelerin gelmesinde dirençlerini gösterince,* öfkelerimle 1362 yılında Avam Kamarası'na sunulan bir önergede, yükselen fiyatların sorumlusu olarak, "işçilerin zanaatkar, zanaatkarların uşak kıyafetiyle, uşakların silahtar, silahtarların da şövalye kıyafetiyle dolaşması" gösterilmiştir. William Langland Piers Plowman'da işçilere şöyle saldırıyordu: "Sabırla yoksulluğun yüküne katlanmayı reddedenler, yalnızca Tanrı'yı suçlayıp, adaletinden yakanlar ve işçileri rahatsız eden kanunları çıkaran (ücretlere uygulanan tavanı yasallaştıran) kral ile konseyine küfredeler."

Din adamları da farklı değildi. 1351 yılında Papa VI. Clement tarafından soruldu: "Siz halka hangi konuda vaaz verebilirsiniz? .. Yoksulluktan söz edecek olursanız; o kadar açgözlüsünüz ki, dünyanın bütün nimetleri size az gelir. Namustan söz edecek olursanız; aman bu konuda konuşmayın, çünkü Tanrı herkesin ne yapacağını ve kaçınacağını lütfen arzularını tanımlan ettiğini bilir."

Ülke içinde üretilen sıradan tarımsal ürünlerin fiyatları istikrarlıydı, ama giderek egzotik yiyecekler moda oluyor ve tahmin edilemeyeceği gibi fiyatları artırıyordu. Harry A. Miskimin'e göre, ringa, karabiber, yağ, şeker, badem ve safranın fiyatı 1261-1350 döneminde 100'ken 1351-1400 döneminde 162'ye yükseldi. Miskimin yine aynı dönemde kişi başına tüketilen şarap miktarının iki katına çıktığını tahmin etmektedir.

Pantezi yiyecekler ve giderek popüleritesi artan süslü giysiler gibi lüks tüketim maddelerine yönelik istahın kabarması, askeri harcamaların yüküyle birleşince altın ve gümüş talebi de genişlemiştir. Ne var ki, değerli madenlerin arzı genişleyen talebe yanıt verecek düzeyde artmıyordu. Maden kütüğü yüzünden darphaneler uzun süre boş beklemişti. 1373 yılından 1411'e kadar İngiltere'de ortalama altın sikke üretimi yalnızca 9.500 sterlin olmuştu. Bu, Kara Ölüm'den önceki üretimin onda birine eşitti. Maden kaynakları da kurumuştu. Önerilen yüksek ücretler bile insanların altın madenlerinin elverişsiz

* Popolo minuto: Avam, köylere kabul edilmeyen işçiler. (Çn.)

koşullarında çalışmalarına yetmiyordu. “İyi para” ya da değerli madden ihracını yasaklayan kanunlar, ithalatçıların, ihraç etmek üzere satın aldıkları yerli mallardan elde ettikleri geliri ithalatta kullanmalarını gerektiren düzenlemeler olmaktan öteye geçememişti. Bu tür kanunların tekrar tekrar çıkartılması, uygulanmalarının ne kadar zor olduğunu ve genellikle ciddiye alınmadıklarını gösteriyordu.

Ücretler ve işler üzerinde yapılan denetimler de daha iyi sonuç vermedi. Örneğin, III. Edward'ın 1351'de yürürlüğe giren İşçi Yasası salgın öncesindeki düzeyde ücret tavanı belirliyor, bedenlen sağlam olan tüm erkeklerle çalışma zorunluluğu getiriyor ve yalnızca işçilerin iş değiştirmelerine kısıtlamalar getirmekle kalmayıp, köyler arasındaki hareketleri bile sınırlıyordu. Bu kısıtlamaları yürürlüğe sokmak için yapılan ısrarlı girişimler, sonunda Wat Tyler'in 1381'deki öfkeli isyanıyla noktalanacaktı.

Altın tasarrufunu amaçlayan daha alışılmamış, aynı zamanda yarsız çabalardan biri de, sarfiyat kanunları gibi tuhaf isimlerle gündeme gelen çok sayıda düzenlemeden oluşmaktaydı. Bu yasaların amacı elde kıt kalan altının insanlar tarafından kişisel süslenme amacıyla savurgan biçimde kullanımını yasaklamaktır. Yasaların Kara Ölüm'ün hemen ardından çıkartılması kuşku yaratıyordu. Barbara Tuchman'ın tanımladığı gibi, bu, “çılginca bir gösteriş, vahşice bir harcama, lüks tüketim [ve] sefahat” zamanıydı.

III. Edward'ın 1363 yılında yürürlüğe giren yasası 14'üncü yüzyıldaki sarfiyat yasalarının tipik bir örneğiydi. Edward her sınıfın savurganlığına bir üst sınır koymuştu. Köylülerin giyimi battaniye tarzı kumaşlar ve *russet* adı verilen kızıl-kahve rengi kaba el dokumalarıyla sınırlıydı. Hademe ve uşaklar hiçbir biçimde altın takamazlardı. Şövalyelerin altında yer alan centimenlerin altın işlemeli herhangi bir kumaş giymeleri yasaklanmıştı. Şövalyelerin de altın yüzük takmaları yasaktı. 1380'de Castile kralı daha da ileri giderek, kraliçe ve prensesler dışında tüm İspanyolların altın işlemeli kumaş giymelerini ve altın mücevher takmalarını yasaklamıştı.

Altın ihracına karşı getirilen tüm yasaklamalar gibi sarfiyat yasaları da kuşkusuz aynı nedenlerle tekrar tekrar yürürlüğe konmuştu. Fa-

kat içki gibi altın da, yasaklara rağmen var olmayı sürdürecektir birçok ihtiyacı tatmin ediyordu.

...

Bizans imparatorları altını, insanları kendileri adına savaşmaya ve öldürmeye ikna etmek amacıyla kullanmışlardı. 14'üncü yüzyılda aradı arkası kesilmeyen savaşlarda ise, altın tam tersi bir amaca hizmet etmişti: Hayat kurtaran kefarete ödemeleri altınla karşılanmıştı. 14'üncü yüzyıldaki kefaretlerin çoğu altının Avrupa içinde hareket etmesini gerektiriyordu; fakat tüm ülkelerdeki askeri yenilgi riski, krallara, esirler için kefarete ödemek zorunda kalabilecekleri kara günlere karşı sigorta olarak büyük miktarda altın rezervi bulundurmak dışında bir seçenek bırakmıyordu. 14'üncü yüzyılın tehditkâr atmosferinde kefaretler özellikle ağırdı.

Esirler için ödenen ağır kefarete bedeline hayıflanmalı mıyız? Fatihlerin savaş meydanlarındaki kanlı katliamı kontrol altına alma dürtüsü ne kadar yüksekse, karşılığında ödeyecekleri bedel de o kadar ağırdı. Fidyeye işi -birçok bakımdan bir iş olarak görmek doğrudur- özellikle üst sınıf içinde birçok hayat kurtarmış olmalıydı.

Esir alma ve fidye konusundaki en iyi örnek Jean le Bon (İyi Jean) olarak bilinen Fransa kralı II. Jean olmuştu. Jean aşırı lükse son derece düşküncüydü, öyle ki saray boyacısından tuvaletini bile süslemesini istemişti. Kendi döneminde çarpıcı sayılabilecek bir adımı, daha kolay okuyabilmesi için İncil'in Fransızcaya çevrilmesini emretmişti. Kendisine ve İngilizlerle savaşa o kadar çok para harcamıştı ki, paranın değerinin düşürülmesi konusunda uzman olmuştu: Krallığının ilk yılında 18 kez ve sonraki on yılda 70 kez paranın değerini değiştirmişti.

Jean le Bon'un en büyük oğlu olan veliahtın (aynı zamanda Normandiya düküydü) babasına sadakati göstermelikti. Nisan 1356'da, Fransa tahtını ele geçirmek için bir komplo düzenleme umuduyla, Rouen'deki şatosunda, kuzeni ve komşusu Navarre kralı *Charles le*

Mauvais (Kötü Charles) onuruna akşam yemeği vermişti. Kötü Charles öyle kötü bir adamdı ki, onunla kıyaslanan herkes Jean gibi *"le Bon"* (İyi) nitelemesini hak ediyordu. Charles ile veliahdın toplantı yapacaklarını önceden haber alan Jean zırhlı kraliyet giysileriyle toplantıyı bastı. Charles'ın arkadaşlarının bir kısmını hemen orada kılıçtan geçirdi, Charles'ı hapse attı ve Charles'ın Norman topraklarına el koydu.

Charles'ın kardeşi ve hayatta kalan yardımcılarını topraklarını geri alabilmek için İngilizleri yardıma çağırdılar. İngilizler yanıt vermekte gecikmediler. Lancaster dükünün kumandasında derhal Cherbourg'dan Fransa'ya doğru yola koyuldular. Temmuz'da çağının en büyük savaşçısı ve kumandanlarından biri olan Galler prensi Kara Prens ('Kara' zırhının rengiydi) 8.000 askerle Bordeaux'ya çıktı ve batı Fransa'dan kuzeye doğru ilerlerken geçtiği yerleri yakıp, yıkarak yağmaladı. Jean düşmanlarıyla bir meydan muharebesi yapmaktan başka şansı olmadığına karar verdi. Kendinden emin bir biçimde Kara Prens'in kuzeye doğru hareketini durdurmak amacıyla, o yüzyılın en büyük askeri gücü olan 16.000 kişilik ordusuyla Loire'a doğru yürüdü.

19 Eylül 1356'da, Poitiers Muharebesi'nde Fransız ordusu savaş alanındaki üstün stratejik konumuna ve iki kat asker sayısına rağmen Kara Prens'in kuvvetleri karşısında ezildi. Yedi saat süren muharebede İngilizler Jean'ın birliğinin yerini keşfetmişler ve ona, "Cornwall'ın* yaban domuzları gibi saldırmışlardı". Jean kendisine sadık kalan oğullarından biriyle cesurca savaşmış, fakat miğferini kaybetmiş ve yüzüne aldığı iki yara yüzünden kanlar içinde kalmıştı. "Teslim ol, yoksa öleceksin" diye bağrışmalar başlayınca, Jean bir düşman askerine teslim olmuştu. Fransa kralı artık bir savaş esiriydi.

O gün esir alınan tek önemli şahsiyet kral değildi. Listede yüksek rütbeli Fransız komutanlar ve 2.000'i aşkın soylu vardı. Esirlerin sayısı İngilizlerin başa çıkabileceğinden çok fazlaydı. Bu yüzden esirlerin çoğuna onurlarını geri kazanmak için Noel'e kadar Borde-

* Cornwall: Güney batı İngiltere'de bir şehir. (Çn.)

aux'ya gelerek fidyelerini getirmeleri talimatı verildi. Şövalyelik zamanında bu alışılmış bir işleyişti. Yine de İngiliz askerlerinin çoğu okçuların hedeflerini vurmakta fazlasıyla iyi olmasından yakınmışlardı. Oklar Fransız kuvvetlerini öylesine isabetle vurmuştu ki, çoğu ölmüş ve savaşın galipleri fidye karşılığında daha fazla esir alma şansını kaybetmişti.

Kara Prens muharebeden yedi ay sonra Fransız kralını İngiltere'ye götürdü ve Savoy Sarayı'na yerleştirerek, kefareti ödeninceye kadar lüks bir yaşam sürmesini sağladı. Peki ama bu kefareti ne kadar büyük olacaktı? 1358'de Fransızlar ilk anlaşmaya itiraz etmiş, İngilizler de talep ettikleri miktarı artırarak yanıt vermişlerdi. Bu arada takvim işlemekteydi.

Mart 1359'da, Poitiers'de yapılan ateşkesin sona ermesine yalnızca altı ay kala, Jean Londra Anlaşması'nı imzaladı. Kabul ettiği koşullar ne kadar çaresiz olduğunu açıkça gösteriyordu: Esaretten kurtulması karşılığında Kale'den Pirene'lere kadar bütün batı Fransa'yı verecekti. Ayrıca dört milyon altın écu (600.000 sterlinin üzerinde altın kron) fidye ödeyecekti. Kefareti karşılığında 40 soylu ve kraliyet mensubu rehine teminat gösterilecekti. Fransızlar anlaşmaya herhangi bir nedenle uymadıkları takdirde, Edward, ordularını yine Fransa'ya gönderme hakkına sahip olacak, masrafları Fransa kralı karşılayacaktı. Edward mali yükü bilerek düşmana yıkmıştı, çünkü Fransa'yla giriştiği savaşlar korkunç derecede maliyetliydi. Yalnızca bir yıl içinde İtalyan bankerlerden 200.000 altın florin borç almıştı (ve sonradan ödeyememişti).

Babasının yokluğunda ona vekâlet eden veliaht silah bırakma koşullarını öğrendiğinde, barışa mı yoksa yeniden savaşmaya mı karar verilmesi gerektiğine ilişkin korkutucu seçimi yapmak için asiller meclisini topladı. Yanıt derhal ve ittifakla verildi: Anlaşma kabul edilemezdi ve İngiltere'ye savaş ilan edilmeliydi.

İngilizler hemen kuzey Fransa'ya yeni bir sefer düzenlediler. Ancak bu kez Fransızlar nokta muharebesiyle direndiler ve düşmanın yararlanmasını önlemek için bütün tarım ürünlerini yok etme strate-

jisi izlediler. 13 Nisan'da artık tükenmiş ve dağılmış olan İngiliz ordusu Chartres yakınlarında kamp kurduğu sırada şiddetli bir dolu fırtınasına tutuldu. Ardından kasırga ve dondurucu soğukla birlikte şiddetli yağmur devam etti. Barbara Tuchman'a göre, "Edward'ın ordusu yarım saat içinde insan eliyle atılması mümkün olmayan büyük bir tokat yemişti, bunun semavi bir uyarıdan başka bir şey olduğunu düşünmek olanaksızdı."

Edward doğaüstü güçlerden gelen mesajları önemsemeyen nadir komutanlardandı. Böylece III. Edward birçok bakımdan ihtiyatlı hareket etmenin daha doğru olacağına karar verdi. Jean hâlâ elinde esir olduğundan her durumda pazarlık gücü fazlaydı. Görüşmelere yeniden başlamayı kabul etti. Anlaşma 8 Mayıs 1360'da, yakındaki Brétigny köyünde tamamlandı. Jean için istenen fidye 3 milyon altın krona indirildi. İngilizlerin toprak talepleri de azaltıldı. Ancak yine de istedikleri yerler Fransa topraklarının yaklaşık üçte biriydi. Hitler'in 580 yıl sonra Fransa'yı işgal etmesine kadar Fransızlar bir daha hiçbir zaman bu ölçüde büyük bir bedel ödemeyeceklerdi.

Kralın fidyesine karşılık teminat olarak alınacak 40 rehine hakkındaki anlaşma maddeleri çok açıktı. Koşullar arasında kralın iki küçük oğlu, erkek kardeşi, veliahdın kayınbiraderi ve dokuz büyük kont vardı. İngilizler ilk taksit olan 600.000 altın kronun ödenmesi karşılığında Jean'ı Londra'dan Kale'ye geri göndermeyi kabul ettiler. Bu aşamada arkadaşlarından on soylu serbest bırakılacak, ancak onların yerine Üçüncü Katman'a, yani burjuvaziye mensup 40 varlıklı kişi gönderilecekti. Jean'ın fidyesinden geriye kalan 600.000 altın kronluk kısım, altı ayda bir verilecek altı taksitle ödenecekti. Her taksit ödemesinden sonra rehinelerin beşte biri serbest bırakılacaktı.

Fidye Fransızlar için her koşulda korkunç bir yükü, ama özellikle Kara Ölümün yarattığı tahribat ve savaşın yıkımını izlemesi durumu daha da vahimleştirmişti. Bir noktada işler öylesine zorlaşmıştı ki, Fransızlar 1306'da Fransa'dan attıkları Yahudileri geri çağırmışlardı. Onlara 20 yıl ikamet karşılığında kişi başına 20 florin giriş parası ve yıllık 7 florin ücret ödemelerini teklif etmişlerdi. Bu arada 11 yaşındaki kızını Milano'nun zengin tiranı Galeazzo Visconti ile evlen-

diren ve başlık parasını alın olarak alan Jean da bununla ödemeye kadıda bulunmuştu. Vakıuvıs Matteo Valenti, kralın bu ierantını "kral kendi bedeninin parçasını açık artırmayla sattı," şeklinde ifade etmişti.

Fidyenin ilk takatı Ekim 1360'da ödenmişti. Ardından Edward ile Jean Kale'de buluşmuşlar ve her iki kral da banşı sonuza kadar koruyacaklarına dair yemin etmişlerdi. Dört yıllık esaretten sonra Fransa kralı artık özgür bir insandı. Fakat o anda buna sevinmek zordu. Jean öyle bir ülkeye geri dönmüştü ki, Viscond'nın elçisi Petrarca'nın betimlemesiyle, "bun bir harabeler yığını idi... Her yer yalızlık, tacerit ve sefalet içindeydi."

Jean'ın fidyeye ödemeleriyle ilgili hikâye burada bitmiyor. İngiltere'deki rehinelere bazılan dönem dönem yeniden baş gösteren veba nedeniyle hayatını kaybettil. Diğerleri de fidyeyi kendi kaynaklarından ödeyerek kurtulma çabasıındaydı. Ödemeler gelikmeye başlamıştı. Terk edilen topraklarda yeni yöneticilere karşı direniş baş gösteriyordu. 1363'de kibarın zedelenecğini düşünen Jean, Noel'den bir hafta sonra Manş'ı geçerek Londra'ya gitti ve teslim oldu. Konseyinin, din adamlarının ve haronların öğütlerini dikkate almadı. İngilizler Jean'ı büyük rören ve kutlamalarla karşılamışlardı. Ancak kısa süre içinde huzalandı ve Nisan 1364'de öldü. Henüz 45 yaşındaydı. Onun için hâlâ bir milyon altın kron fidyeye ödenmesi gerekiyordu.

Fidyenin yanısından azı ödenmişti. 1,5 milyon altın kron büyük bir miktardı. Yaklaşık 6.000 tarım işçisine, 300.000 koyuna, 60 milyon libre bırıya ya da 20 yıl sonra şiddetli bir kıykanmaya neden olacak vergilerin dört katına eş değerdı.

...

14'üncü yüzyılın bu acılarını yaşayan insanlar, çağlarını saran karanlığının hiçbir zaman kalkmayacağına inanmışlardı. Fakat artık bu korkunç yüzyıl sonuna yaklaşmıştı ve ufukta yeni bir yüzyıl bekliyordu. Avrupa'da da koşullar düzelmeye yüz tutmuştu. Banş terk

edilmiş tarım topraklarının yeniden kullanılmasına olanak sağladı. Bunun sonucunda düşen yiyecek fiyatları nüfus artışını hızlandırdı. 1350'den 1400'e kadar altı milyon insan yitiren Avrupa'da nüfus, bir sonraki 50 yılda 15 milyon, yani yaklaşık üçte bir arttı. 1450 ile 1500 arasında 9 milyonluk bir nüfus artışı daha yaşandı. Yiyecek arzının artması kentleşmeye dönüşü kolaylaştırdı, bu da ticaret ve sanayinin canlanmasını sağladı.

Avrupa'da gelişme her yere eşit dağılmamıştı. 15. yüzyılda Avrupa'nın en görkemli ülkesi Venedik idi. Bu dönemde Floransa ticaret, sanayi, finans (ve sanat) merkezi olmuştu. Venedik Adriyatik sularına yayılmış bir dizi güzel adadan kurulu bir kent olmakla kalmayıp, doğu ülkeleriyle yapılan büyük hacimli ticaretin ana durağı haline gelmişti. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, St. Marko Meydanı'ndan başlayıp aralarında Verona, Vicenza, Ferrara ve Bologna'nın da bulunduğu 160 kilometre çapındaki bir daire içine yayılmış birçok kentin yanı sıra Akdeniz'deki Korfu, Kıbrıs ve Girit adalarını denetimi altında tutuyordu.

Böyle bir güç elbette altın elde ederdi. Venediklilere egemenlikleri altındaki topraklarından yılda bir milyon altın düka geliyordu. Bu paralarla şimdi Büyük Kanal'da yer alan birçok ünlü saray inşa edildi. Bunların arasında bulunan Casa d'Oro, yani Altın Ev'in dış cephesi o zamanlar bol miktarda altınla kaplanmıştı.

15. yüzyılın muhtemelen en büyük gelişmelerden biri, Orta Çağ'da Avrupa'nın önemsiz kalan bir bölgesinde gerçekleşmişti: İberya. Aragonlu Ferdinand ile Kastilyalı İsabella'nın 1469'daki evliliği İspanya'yı birleştirmişti. İspanyollar onların önderliğinde Magribileri ve fırsattan istifade Yahudileri ülkeden kovdular. Ferdinand ve İsabella bütün Avrupa'da ve bir süre sonra da Kuzey ve Güney Amerika sahnesinde sözü geçen bir hanedan oluşturdu. Bir kızları İngiltere kralına gelin gitti. Diğeri, "*Deli Joanna*" Kutsal Roma İmparatoru'nun en büyük oğluyla evlendi. Zavallı Joanna, kocasının cesedini ölümünden sonra yıllarca yanında taşıdığı için kendisine bu lakap verilmişti. Ne olursa olsun, Ferdinand ile İsabella'nın ve de İspanyolların Kuzey ve Güney Amerika tarihine katkılarını inkâr edemeyiz.

Bu arada, küçük ülke Portekiz de kaynıyordu. Portekizliler her zaman iyi denizci olmuşlardı. 1300 gibi erken bir tarihte Cenevizliler ve Venedikliler tarafından eğitilmiş bir donanmaları vardı. 1385'de tahta çıkan I. John yalnızca bir milyon nüfusa sahip üçüncü sınıf bir ülkeyi bir dünya gücüne dönüştürmenin yollarını bulan aydın bir hükümdardı. John İngilizlerle sonsuza kadar sürecek bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma halen yürürlüktedir. Sonra bu anlaşmayı III. Edward'ın torunuyla evlenerek perçinlemişti. Eşinin kardeşi Henry Bolinbroke da çok geçmeden İngiliz tahtını II. Richard'dan alacaktı.

...

15'inci yüzyılda Avrupa'da altın üretimi, dönemin ihtiyaçları açısından bile azdı. Yetkin bir kaynağın tahminine göre, 1400'de Avrupa içinde üretilen altın miktarı dört tonun üzerinde değildi. Bunun para olarak karşılığı yaklaşık bir milyon dükadır. Venediklilerin tek başına yılda bir ton altına eş değer dükayı ihraç ettiği tahmin edilmektedir. Bu da eldeki altın mevcudunu önemli biçimde azaltmaktadır. Ekonomi tarihçisi Charles Kindleberger de tedavüldeki madeni paranın yaklaşık yüzde beşinin normal kullanım, saklama, batan gemilerle birlikte kaybolma ve süs amaçlı eritme gibi nedenlerle ortadan kaybolduklarını tahmin etmektedir.

3000 yılı geride bırakan uygarlık tarihinde, 1500 yılında Avrupa'daki altının tamamı -madeni paralar, biriktirilmiş tüm hazineler ve değerli eşyalar, her türlü takı ya da süs objesi- biraraya getirilse, ancak kenarları ikişer metrelik bir küp içine sığdırılabilirdi. Bu mütevazı miktar, o dönemde en küçük transferlerin ya da keşiflerin altın piyasası üzerinde büyük etkileri olduğuna işaret eder.

Ekonomi tarihçisi John Day, "15. Yüzyılda Büyük Külçe Kıtlığı" başlıklı makalesinde altın madeni para kıtlığına çarpıcı örnekler vererek hükümetlerin bu konuda bir şeyler yapma çabalarının nasıl boşa çıktığını göstermektedir. "1409'da Paris para simsarları darphaneler için hangi fiyattan olursa olsun külçe bulunamamasını koro ha-

linde protesto ediyorlardı. İç savaş (1411–35) yılları Paris'deki nüfuz sahibi kuyumcular loncasının maden ve müşteri yokluğu nedeniyle ani çöküşüne tanık olmuştu. Kralın 'madeni para sisteminin yıkılmasını önlemek' amacıyla altın ve gümüş eserlerin yapımına getirdiği kısıtlamaların da bu çöküşte payı vardı." 1401'de Bruges limanında uygulamaya konulan bir yasa, tüccarların bütün dövizli işlemlerinin ödemelerini altınla yapmalarını emrediyordu. Bu emirleri çok az kişi yerine getirdiğinden talimat sekiz ay sonra yürürlükten kaldırılmıştı. Flaman darphanesi 1402'den 1410'a kadar kapalı kalmıştı. Londra'daki Tower darphanesinin üretimi 1460'da ortalama yaklaşık 5.000 sterlin tutarında altın sikkeyken, 1476'dan 1485'e kadar 2.000 sterline düşmüştü. İzleyen on yıl içinde ise üretim durma noktasına gelmişti. Day 1340 ile 1460 arasında Avrupa'da toplam külçe ihtiyatlarının yüzde 50 gerilediğini tahmin etmektedir.

Gerek altın gerek gümüşün yokluğu birçok toplulukta, özellikle yerel ödemeler için insanları takasa geri dönmeye teşvik etmişti. Ağırlık açısından altından daha değerli olan karabiber bu amaç için kullanılan en popüler maldı. Alman prensler bankerlerine 'karabiberci' adını vermişlerdi. Bu türden uydurma paralar amaca hizmet etse de, karabiber gibi malların ithalat akışları düzensizdi. Bu da onların fiyatlarını kırılgan hale getiriyordu. Amsterdam ya da Londra'da limana indirilen birkaç çuval karabiber bir anda fiyatı düşürebilmekteydi. Birkaç kutu altın ve gümüş için ise aynı şey geçerli değildi. Bunun sonucunda kâğıt para, özellikle de kaliteli borçluların imzaladığı senetler dolaşıma girmişti. Ancak Day şöyle iddia ediyor: "Dolaşım tamamen madeni paralarla yapılıyordu. 18'inci yüzyıl ortalarının İngiltere'sinde, sanayi devriminin arifesinde bile, madeni paranın dolaşımdaki paranın yüzde 90'ını oluşturduğu tahmin edilmektedir...1861'lere gelindiğinde, İtalya'daki dolaşımın yüzde 75'i madeni paraydı."

Para arzı azaldığında, insanlar mal ve hizmetler için yaptıkları harcamaları azaltırlar. Olağan sonuç fiyat düzeyinin düşmesidir. 15'inci yüzyılda olan da tamı tamına budur. Güvenilir tahminler 1400 ile 1500 yılları arasında Batı Avrupa'da fiyatların yüzde 20 ile yüzde 50

arasında düştüğünü göstermektedir. Örneğin, Aragon'da fiyat endeksi yaklaşık yüzde 20 düşmüştü. 1360 ile 1500 arasında İngiliz buğday fiyatı yarı yarıya inerken, Frankfurt'ta çavdar fiyatı daha da hızlı gerilemişti. Benelüks ülkeleriyle İtalya'daki benzer eğilimler de bunun 15. yüzyılda evrensel bir olgu olduğuna işaret etmektedir.

Aynı zamanda, altına talep o kadar büyüktü ki, fiyatı ters yönde hareket ediyordu. Gelişmelerin Avrupa'nın diğer bölgelerindeki eğilimlerden farklı olmadığı İngiltere'de altının fiyatı yavaşça artıyordu. Altının fiyatı 1345'de ons başına 23 şilinken, 1492'de, neredeyse hiç müdahaleye uğramaksızın 40 şiline çıkmıştı. Yani altının alım gücünde meydana gelen artış, bir ons altının satın alabileceği mal miktarının iki katına çıktığını gösteriyordu. En azından bunun 15. yüzyılın başı ve sonu arasında geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak, 15. yüzyıl altının biriktirilmek yerine harcanmış nadir dönemlerden biri olarak tarihe geçmişti.

Elbette altın her zaman değerliydi. Ancak mal fiyatları düşerken altın fiyatının yükselmesi yeni kaynakları keşfedecek olanlara ödüller vaat etmekteydi. Bu ortamda, 15. yüzyılın büyük keşifleri bu gelişmelere kaçınılmaz bir yanıt oldu.

Peki gerçekten kaçınılmaz mıydı? Kaba ekonomik saikin 1400'lerde denizlerde başlayan keşif tutkusunun arızı bir nedeni olduğu ileri sürülebilir. Belki de, dünyanın sonuna erişmek amacıyla yapılan bu yolculuklar Rönesans ruhunun bir başka ifadesiydi. Rönesans, Karanlık Çağ ve Orta Çağ'da din tarafından biçimlendirilen daha katı zihinlerin açılmasıydı. Bu dönem sanat, kültür ve bilimde cesur deneyimleri teşvik etti. Denizcilikteki ilerlemeler ve coğrafi bilgilerin zenginleşmesi Rönesans'da matematik, ölçme ve perspektifteki önemli buluşların doğal yan ürünleriydi. Dünyanın keşfi zaten Rönesans'ın kendisiydi. 1492 ile 1500 yılları arasında dünyanın Avrupalılarca bilinen büyüklüğü iki katına, 25 yıl sonra ise üç katına çıkmıştı.

Bu açıklama ilk bakışta mantıklı görünse de, büyük keşiflerin daha önceki çağlarda yapılmasının mümkün olmadığı şeklindeki görüş şaşırtıcı ve sezgilere aykırı iki sonucu beraberinde getirmektedir. Birincisi, altının alım gücündeki artışın yenilikçi yaklaşımların daha zayıf olduğu bir dönemde ortaya çıkması durumunda, Denizci Henry, Kolomb ve Macellan gibi, deniz aşırı topraklarda altın aramanın getireceği olağanüstü kazançların müthiş cazibesine direnemeyerek yelken açan kâşifler olmayacaktı. Denizciler geleneksel yolları izleyerek yolculuk yapacaklar ve altın piyasasında bir değişiklik yaşanmayacaktı. İkincisi, eğer bu keşifler tamamıyla Rönesans'ın maceracı ruhunun bir sonucuysa, mal fiyatlarının artması, buna karşılık altın fiyatının düşmesi halinde bile insanlar o seyahatlere çıkacaklardı. Yani bu olasılıkların hiçbiri bir anlam ifade etmiyor.

9. BÖLÜM**KUTSAL SUSUZLUK**

AMERİKA BAŞTAN BAŞA DEMİRYOLLARIYLA ÖRÜLMEDEN ÖNCE, SAN FRANSİS-CO'YA ÇİN'DEN DENİZ YOLUYLA GİTMEK, ST. LOUIS'DEN KARA YOLUYLA GİTME-YE GÖRE HEM DAHA AZ ZAMAN ALIYOR, HEM DE DAHA UCUZA MAL OLUYOR-DU. BU BASİT GERÇEK, 15. YÜZYILDA ALTIN PEŞİNDE KOŞAN VE TİCARETİ YAYGIN-LAŞTIRAN BATI AVRUPALILARIN EN BÜYÜK HEDEFİNİN NİÇİN HİNDİSTAN VE UZAK DOĞU'YA DOĞRUDAN BİR DENİZ YOLU BULMAK OLDUĞUNU AÇIKLAMAKTA-DIR.

Bu girişimin başarıya ulaşmasıyla, yüzyıllardır at ya da katır sırtında, hatta yayan gerçekleştirilen yük ve insan taşımacılığı denizlere yönelecek, o tehlikeli ve yorucu patikaların yerini denizyolları alacaktı.

Dünyanın keşfi yolunda ilk adımı atanlar Portekizlilerdi. Bu tesadüf değildi. Portekiz son derece dar bir ülkedir, nüfusu azdır, buna karşılık Avrupa'da en uzun kıyı şeridinde sahiptir. Orta Çağ'ın sonlarında, Portekiz Avrupa'nın en yoksul ülkelerinden biriydi. Bu da, küçük dahi olsa kârlı keşiflerin büyük farklılık yaratacağı anlamına geliyordu. Ondördüncü yüzyılın karanlık günlerinde ülkeyi saran siyasi huzursuzluklar ve paranın değerinin düşürülmesi soyluları harap etmiş, ülke dışında yeni servet arayışlarına yöneltmişti. Bu atmosfer, Portekiz'in gücünü ve nüfuzunu yaygınlaştırmak için denizleri kullanmaktan başka hiçbir şey düşünmeyen I. Juan'ın üçüncü oğlu

Prens Enrique (lakabı Denizci idi) için mükemmel bir zemin oluştuyordu.

Altın Portekiz keşiflerinin başlıca hedefiydi, ama tek amaç bu değildi. 15. yüzyıl kâşiflerinin hepsi dinsizleri imana getirmek ve onların Hristiyanlığa döndürmek için yeni bir haçlı seferi yürüttükleri iddiasındaydılar. Portekizliler uzak ülkelerde yaşayanların siyah derili olduğunu gördüklerinde, kendilerini bu yoksul ruhları köle edinmenin dinsel dönüşüm sürecini kolaylaştıracağına inandırıdılar. Ne tesadüf ki bu arada ucuz emek gücü yönündeki acil ihtiyaca da çözüm bulmuş oldular. Bu nedenle köle ticareti maden kaynakları arayışının bir yan ürünü olarak sonradan akla gelen bir fikirdi, fakat gidecek önem kazandı.

Prens Enrique'nin acil hedefi Batı Akdeniz'de gemilere saldırarak Portekiz için bir tehdit oluşturan Magribi korsanları durdurmaktı. Daha sonra Berberi adı verilen bu korsanlar, yaklaşık 400 yıl sonra, John Paul Jones peşlerine düştüğünde bile, ticaret ve deniz yolculukları için tehdit oluşturmaya devam ediyorlardı. Böylece Enrique 1415 yılında bu sorunu çözmek üzere bir sefere çıktı ve Cebelitarık Boğazı'nın tam doğusunda, Afrika'nın kuzey kıyısında yer alan Magribi kenti Ceuta'yı ele geçirdi. Arap tüccarların Afrika ve Asya'dan getirdikleri malların indirildiği en önemli Akdeniz limanı olan Ceuta, son derece zengin bir kentti. Ceuta özellikle kervanların Avrupa'ya sevkedilmek üzere çölden getirdikleri Afrika altını için önemli bir limandı. Portekiz askerleri Ceuta'nın her köşesini yağmaladıkça, Batı Afrika'nın altın kaynaklarına ilişkin bol miktarda kanıt ele geçiriyorlardı.

Ceuta'nın alınması Henry ve adamlarına zor bir stratejinin ışığını yakmıştı: Afrika madenlerini kendi kıyılarına kadar denizden taşıyabildikleri takdirde, Sahra çölünden Kuzey Akdeniz'in ticaret duraklarına deveye yapılan güç ve pahalı yolculuğu atlatarak kısa yoldan Avrupa'ya ulaşmış olacaktı. Stratejinin içerdiği aritmetiği ayrıntılarıyla göstermeye değer.

Kalite ve dayanıklılığına bağlı olarak bir deve, 120 ila 200 kilogram yükü, saatte 4 ila 8 kilometre hızla çölde taşıyabilir ve günde 8-

12 saat yol alabilir. Ortalama bir devenin 160 kilogram yükü saatte 5,5 kilometre hızla 10 saatte taşıdığını düşünürsek, deve günde 55 kilometre yol yapacaktır. Akdeniz kıyısından Fas'a kadar olan mesafe yaklaşık 3,200 kilometredir. Akdeniz'in iki ucu arasındaki uzaklık kabaca New York ile Las Vegas arası kadardır. Deve yaklaşık 55 gün yolculuk yapacaktır. Yolculuğu tamamladığında devenin dinlenmesi için de bir süre gerekecektir. Bir adam bir seferde dört deveye bakabilir. Kervanlarda 300 ila 3.500 deve olacağından 75 ila 900 adama gerek vardır. Her biri 160 kilogram taşıyabilen 1.000 deveden oluşan bir kervan toplamda 160 ton yük taşıyabilecektir.

Bir gemi denizde deveden yaklaşık yüzde 60 daha yavaş hareket eder. Ancak gemi günde 24 saat yol alır. Deve kervanları en yavaş devenin hızında ve günde 8 veya 12 saat yürüyebilir. Sonuç olarak bir gemi bir devenin bir günde katedebileceği yolun iki katını alabilecektir. Cebelitarık'tan altın ülkesine uzaklık çölden yapılan yolculuğa kıyasla bunun en çok iki katı olduğuna göre, gemi yolculuk süresi bakımından küçük bir üstünlüğe sahiptir. Develer gibi, geminin de yolculuk sonunda bir bakım süresine ihtiyacı vardır. Geminin sahip olduğu büyük üstünlük insan gücündedir. Yukarıdaki aritmetiğin gösterdiğine göre, bir adama dört deve ve bir deveye 160 kilogram yük düşmesi halinde, bir adam 0,7 ton yükten sorumlu demektir. Gemide ise teknenin büyüklüğüne ve gerek duyulan mürettebat sayısına bağlı olarak, bir adam 3 ila 14 ton arasında bir yükten sorumlu olacaktır. Gemilerin fırtınada ya da korsan saldırılarında kaybolma olasılığı vardır. Ama develer de hastalanabilir ya da bütün kervan Berberilerin ya da diğer göçebelerin saldırısına uğrayabilir.

15'inci yüzyıl gemileri latin yelkenleri takıyorlardı. Bu, Doğu Akdeniz'de kullanımı M.S II. yüzyıl gibi eski bir tarihe uzanan dikkat çekici bir teknolojik buluştu, fakat ancak Orta Çağ'da yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştı. Yatay olarak yerleştirilip geminin hareketini tamamen arkadan gelen rüzgârla kısıtlayan klasik kare yelkenin tersine, latin yelken üçgendi ve gemi boyunca düşey olarak yerleştiriliyordu. İskele sancak arası ileri geri sallanabiliyor, büyük gemilerin rüzgârı her iki yönden almasına olanak sağlıyordu. Bu buluş

yelkenli gemilerin menzilini önemli ölçüde artırmıştı. Bu yelken olmasaydı Kolomb Amerika'yı asla keşfedemezdi.

...

Prens Enrique ve adamları önce Akdeniz'de, sonra da Atlantığın batı kıyısındaki Fas kentlerine sistematik bir saldırı politikası yürütmeye başladılar. Bu da kısa süre içinde Afrika ile Portekiz arasında köle, çivit ve şeker trafiğinin hızla artmasına neden oldu. Altın da akmaya başlamıştı, ancak Portekizlilerin büyük beklentileriyle karşılaştırıldığında, miktar çok azdı. Afrika'nın batı sahillerinden aşağı gittikleri takdirde, *Rio d'oro*'yu, yani edebi ve soyut anlamda altın nehrini keşfedeceklerine inanıyorlardı. Daha ileriye doğru zorlamayı sürdürmeliydiler.

Mesele yalnızca *Rio d'oro*'yu bulana dek sahil boyunca aşağı doğru seyretmekten ibaret değildi. Her ne kadar Finikeliler ve daha sonraları birkaç kâşif o yönde kısa yolculuklar yapmışsa da, Afrika'nın batı kıyılarını denizden kimse tam olarak keşfetmemişti. Var olan az sayıdaki rapor bu bölgenin ürkütücü olduğunu belirtiyordu. Afrika'nın doğu kıyısına gidip gelen Arap denizciler, batı kıyısında gemilere uzanıp insanları yiyen yılanlarla dolu kaynayan sıcak denizleri anlatan hikâyelerle Akdeniz folklorunu besliyorlardı. Anlatılanlara göre, bu yolculuklardan kurtulan şanslıların da korkunç kaderi derilerinin beyazdan siyaha döndüğünü görmek olacaktı. Rüzgârlar tehlikeliydi, yerliler düşmanca davranıyorlardı ve altının kaynağı çözülmeyi bekleyen bir sırdı.

Tehlikelerine rağmen karşılığında elde edilecek ödül, tüm korkuları bir yana bıraktıracak kadar kışkırtıcıydı. Portekizli denizciler birbiri ardına yaptıkları yolculuklarla, zehirli oklara göğüs gererek, kaleler inşa edip köleler esir alarak kıyıda aşama aşama aşağılara doğru indiler. (Mağribiler onlara Siyah köle tedarik ediyorlardı, bulamadıklarında ise Siyahların yerine Mağribileri alıp götürüyorlardı). Çok yavaş gelişme kaydetmelerine rağmen, Portekizli denizciler bulunması kolay olmayan altın nehrine sonunda ulaşacaklarına dair inançlarını asla yitirmediler. Sonunda, yüzyılın ortalarına doğru Portekiz

karavelaları Afrika'nın bu kısmını dönmeyi başardılar. Burada kıyı güneye doğru bakıyordu. Güne hölgesinin bulunduğu bu yerde, insanlar Magribiler'den çöli sıyahılardan oluşuyordu.

Bu serüvenlere katılanlar oldukça renkli karakterlerdi. Özellikle öne çıkanlardan biri Alvise da Cadamosto adındaki Venedikli bir tüccardı. Cadamosto 1454 yılında Portekiz'e geldiğinde Prens Enrique'nin yanına çıkarak Afrika ticaretine katılmak için iznini istemişti. Venediklilerin deniz ticaretini herkesen iyi bildiğini düşünen Enrique, Cadamosto'nun talebini çok dışarıya kabul etmişti. Cadamosto Henry'nin beklentilerini iyice anlamıştı; ne de olsa ticari onorleri değerlendirilmede uzmandı.

Bize içindiği bilgiler açısından son derece değerli bir günlük bulduğumuz için Cadamosto'yu şükran borçluyuz. Örneğin, Nijer Nehri boyunca yapılan sessiz altın ve tuz takasını Avrupa'ya ilk haber veren odur. Bununla birlikte, iç kesimlere doğru gerçekleştirdiği nilm yolculuklara (bir noktada kütada 400 kilometre içeri doğru gitmiş), güvenilir yerlilerle biranda yaşama yeteneğine rağmen, Batı Afrika'daki gizli altının kaynağının sırrını çözmemişti.

1470'lere geldiğinde Portekizliler Batı Afrika'nın güneye bakan kıyısında, San Jorge de Mina adını verdikleri büyük bir ticari karakol kurmuşlardı. San Jorge'yi kendilerine merkez yapmışlardı. Kuzey ve batıdaki yerlilerle aktif ticari ilişkilere girmiş olmalarına rağmen, Portekizliler Afrika altın sahalarına asla sahip olamamışlar, hatta bu alanlarındaki faaliyetlere bile katılamamışlardı. San Jorge de Mina üzerinden Portekiz'e dönen altın, Portekizlilerin tuz, harman, giysi, kirmizi ve mavimsi kumaş, çadır bezi, bakır ve pirinç kap ve tava, mercan, istindye ve beyaz şarap karşılığında yapıldan bir dizi takas anlaşmasıyla elde ediliyordu. Bu son derece kârlı bir işti. 1500'lerin başlarına geldiğinde, Afrika'dan Portekiz'e yılda yaklaşık 700 kilogram altın gelmeye başlamıştı. Tüm Avrupa'da yıllık üretiminin dört tonu geçmediği, Portekiz'de ise sıfır olduğu düşünülürse, bu gayet anlamlı bir rakamdı.

Ağustos 1487'de, Afrika sularının deneyimli kâşifi Bartholomeu Dias, iki karavela ve bir tedarik gemisiyle Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a gitmek üzere Lizbon'dan yola çıktı. Dias altı ay sonra gemisini Afrika'nın güneydoğu kıyısına demirleyen ilk Avrupalı oldu. Hindistan'a ulaşma niyetiyle yola devam etmesine rağmen, özellikle tedarik gemisi çok gerilerde kaldığından mürettebat ülkeye geri dönmek için sabırsızlanıyordu. Dias'ın dönmekten başka seçeneği yoktu. Bu nedenle, 1497'de Hindistan'a ilk ulaşan ve Asya sularında önemli Portekiz karakolları kuran kişi Vasco da Gama olacaktı. Dias gemilerini geri getirdikten sonra bir kez daha denize açılarak Afrika'nın en ucundaki burnu geçti. Kralı daha sonra oraya Ümit Burnu adını verecekti çünkü Hindistan geçidinin önünü açıyordu.

Dias 1488'de, yola çıktıktan 16 ay sonra Lizbon'a geri döndü. Yolculuğuyla ilgili ayrıntılı bilgileri almak için toplanan kalabalığın içinde, Dias'ın sunuşu sırasında bol bol not alan Kristof Kolomb adında Cenevizli bir denizci de vardı.

Kolomb bir dokumacının oğluydu ve birçok Cenevizli gibi küçük yaşta denize açılmıştı. Savaşta batan bir gemide bulunmuş, Doğu Akdeniz'e ve muhtemelen Türkiye'ye de gitmişti. İrlanda üzerinden İzlanda'ya yolculuk yapmıştı. Afrika kıyılarında bilinen tüm sularda yelken açmıştı. Biyografisini yazan Samuel Eliot Morison, Kolomb'un zamanının en iyi denizcilerinden biri olduğunu vurgular. Kolomb Atlantik'te doğrudan seyretmeyi tasarlıyordu; bu şekilde Asya'ya karadan yapılan yolculuklara gerek kalmayacağından ve doğrudan batıya gitmenin Portekizlilerin denediği zorlu doğu rotalarından çok daha anlamlı olacağından emindi. Kolomb ayrıca altın bulacağından da emindi, fakat yolculuk süresini kısaltarak çok daha çeşitli malların yüklenmesini mümkün kılacak, böylece Hindistan ve Asya'nın diğer bölgelerine yapacağı yolculuğun maliyetini azalacaktı. Aynı zamanda çok dindar bir adam olan Kolomb, yeni bulduğu denizyolu sayesinde kazanacağı altınları, Kutsal Mezarı* Müslümanlardan geri almak için girişeceği din savaşında harcamayı düşünüyordu.

* Kutsal Mezar: İsa'nın yeniden dirilmek üzere defnedildiği mezar. (Çn.)

Kolomb uzun süre Lizbon'da yaşamış, Lizbonlu bir hanımla evlenmişti ve olanak buldukça haritacı olarak çalışıyordu. Kendisini Portekiz'in destekleyeceğini düşünerek ilk teklifini 1484'te krala götürmüş, yolculuğu için destek ve finansman talep etmişti. Fakat Prens Enrique'nin yeğeni ve I. Juan'ın torunu olan II. Juan, Kolomb'un teklifini geri çevirmişti. Afrika'daki anlaşmaları ve Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a açtıkları yeni yollar sayesinde iyice semirmiş olan Portekizliler, yeni bir büyük risk almaya gerek görmemişlerdi. Ayrıca Juan, Kolomb'un kralın kendisini şövalye yapması, okyanusların amirali, keşfedilen toprakların naip ve valisi ilan etmesi, ayrıca bu topraklardan, özellikle de altından elde edilecek gelirlerden yüzde 10 pay verilmesi gibi ısrarlı taleplerinden hiç hoşlanmamıştı. Kolomb bu koşulları daha sonra Ferdinand ve İsabella'ya eksiksiz kabul ettirmeyi başaracaktı.

Ümidini yitirmeyen Kolomb, 1486 yılında İspanya kralına başvurmuştu. Kralın Kolomb'un önerisini incelemek üzere atadığı komisyonun fikrin değersiz olduğuna karar vermesi 1489 sonlarını bulmuştu: Yolculuk çok uzun sürecekti ve komisyon hâlâ keşfedilmeyi bekleyen yeni topraklar bulunup bulunmadığından kuşkuluydu. Ardından İngiltere kralı VII. Henry'e başvuran Kolomb yine red cevabı almıştı. Henry'nin danışmanları düşüncelerini tümüyle fantastik bulup alay etmişlerdi. Fransa kralı VIII. Charles da aynı şekilde hayır yanıtı vermişti.

Bu noktada Kolomb her şeyden vazgeçmekten başka seçeneği olmadığını düşünmeye başlamıştı. Dört Avrupa krallığı talebini geri çevirmişti. Kendilerine en doğrudan, en ekonomik ve en hızlı Hindistan yolunu önerdiğine inanmalarına rağmen onu aşağılamışlardı. Böylece haritacılığa geri dönmeye karar vermişti.

Ancak Kraliçe İsabella Kolomb'un dahiyane planına yönelik ilgisini hiç yitirmemişti. Planın riskli olduğu açıktı. Fakat muhteşem ödüller kazanılabılırdi: Kolomb'un kısa rotası Hindistan yolundaki liderliğin Portekiz'den İspanya'ya geçmesini sağlayabilirdi. Öte yandan vaat ettiği altınlar, İsabella'nın yaratmayı düşlediği hanedanı finanse edip, destekleyebilirdi. Bunun üzerine İsabella Kolomb'u ça-

ğırttı, hatta ona yeni giysiler alması için para ve saraya gelebilmesi için bir katır dahi gönderdi. İsabella'nın yeni komisyonu öneriyi onayladığı için başlangıçta gelen haber iyiydi. Ardından kötü haber ulaştı: Büyük Konsey Kolomb'un ünvan ve mali ödüllerle ilgili taleplerini aşırı bularak talebini reddetmişti.

Kolomb yenilmiş ve mahzun bir halde katına bindi ve evine dönmek için yola koyuldu. Patıkaya girer girmez arkasından yetişen bir atlı kraliçenin kendisini çağırdığını söyledi. Nüfuzlu bir danışman kraliçenin kararının değişmesinde etkili olmuştu. Tarih Nisan 1492'ydi. Kolomb ve mürettebatı, dört ay sonra, 3 Ağustos sabahı gün doğmadan günah çıkardılar, dini törene katıldılar ve gemilerine bindiler. Kolomb demir alma emrini, "İsa adına" sözleriyle bitirdi. Sonrasını hepimiz biliyoruz.

Kolomb San Salvador'a ayak bastıktan iki gün sonra Japonya ya da İspanyolların dediği şekilde Cipangu kıyılarında bulunduğundan emin olarak, hedefini aramak için seyre devam etti. Japonya'da sarayların çatılarının altınla kaplı olduğunu gören Marko Polo'yu doğrulayacağından emindi. Görmeyi beklediği ülkelerde rehber olarak yararlanmak üzere, Marko Polo'nun yazılarını yanında taşıyordu. Yerlilerin burun takısında kullandıkları altın parçaları beklentisini artırmıştı. Yerlilerin altınlarına o kadar değer vermediğini gördüğünde, onlara karşılığında boncuk ve kep vermekte gecikmedi.

San Salvador'da Kolomb'un çevresini saran yerliler, yakınlarda Küba adında büyük bir ada olduğunu söylediler. Adı Cipangu'ya yakın gelen bu adanın varlığını öğrenen Kolomb ve arkadaşları hedeflerine yaklaştıklarını düşündüler. 28 Ekim'de Küba'ya ayak bastılar, fakat altın bulamadılar. Ayrıca tütünü keşfettiler, ama bu da hiç ilgilerini çekmedi. Büyük miktarda altından başka hiçbir şey onları tatmin etmeyecekti. Kolomb rotasını İspanya'ya çevirdiği 12 Ekim 1492'den 17 Ocak 1493'e kadar geçen süre içinde günlüğünde 65 kereden fazla altından söz etmiştir. Nitekim karaya ilk ayak bastığı günün hemen ertesinde, 13 Ekim 1492'de günlüğüne şunları yazmıştı: "Titizlikle ve zorluklara katlanarak altın olup olmadığını araştırdım." Avrupalılar uzun zamandır koyu tenli insanların varlığının kesinlikle

altının bulunduğuna işaret ettiğine inandıklarından, yerlileri görünce ümitlenmişti. Küba kıyılarında seyrederken günlüğüne, "Sıkıntısını çektiğim aşırı sıcak nedeniyle bu ülkenin altın bakımından zengin olduğunu sanıyorum," diye not almıştı.

Kolomb keşifleri hakkında coşkuluydu, ancak o da kendinden öncekiler gibi acı hayal kırıklıklarıyla karşılaşmıştı. İlkinden altı yıl sonra yaptığı üçüncü yolculukta bile, Asya'da olduğunu düşünüyordu, oysa keşfettiği topraklar Hindistan değildi. Daha da kötüsü, karşılarına çıkan kara parçası öylesine aşılmaz engellerle doluydu ki, hiç kimse bütün bu tehlikeli işi değerli kılan yegâne hedefe, yani Hindistan'a nasıl ulaşılacağını kestiremiyordu. Bu topraklarda bulacakları altının en azından beklentilerini karşılamasını umuyorlardı, bu hiç değilse nihai hedeflerine ulaşamamanın oluşturduğu hüsrânı hafifletecekti. Burada altın vardı, ama kaynakların pek zengin olmadığı açıktı.

Ne var ki verilen emirler kesindi. Kral Ferdinand, "Altını alın gelin, mümkünse insani yöntemlerle, ama hangi tehlikeler söz konusu olursa olsun, altını alın gelin," diye emretmişti.

...

1510 yılında Estramadura'dan Vasco Nunez de Balbao adında borç batağına saplanmış, küskün bir İspanyol çiftçi Hispaniola'yı (şimdi Santo Domingo) terk ederek Darien'e yapılan bir sefere katılmaya karar verdi. Darien Panama kıstağının Kolombiya'nın kuzey kıyılarına bağlandığı yerdeydi. Orta Hispaniola'da altın vardı. İspanyollar madenleri işletiyorlar ve yerlileri çok çalıştırıyorlardı. 1519'da 100.000 kişi olan yerli nüfustan yalnızca 2.000 kişi hayatta kalmıştı ve madenlerde çalıştırılmak üzere Afrika'dan köleler getirilmekteydi. Ancak Darien'de güneye doğru bir yerlerde, muhtemelen nerede olduğu bilinmeyen bir denizin yakınlarında muazzam altın kaynakları bulunduğu dair söylentiler yayılmıştı. Balbao Darien'e vardığında okuma yazma bilmeyen bir silahşörle yakın dostluk kurdu. O da Estramadura'dandı. Adı Francisco Pizarro'ydu. Balbao gibi sonunda bir ödül gördüğü bir macera için tehlikeye atılmaktan kaçınmayacak biriydi.

Darien'e gitmesinin Balbao'nun mali sorunlarının çözümüne bir yararı olmamıştı. Bir gün, Eylül 1513'te, Balbao yasalarla başı derte ve bunalmış bir halde altın tartmaktaydı. Bir kabile reisi yanına geldi, parlayan maden parçalarını odada etrafa saçarak bağırdı: "Size insanların altın kaplarda yiyip içtikleri bir yer söyleyebilirim. Orada altın sizin demiriniz kadar ucuzdur." Bu, Balbao'nun Kral Ferdinand'ın gözüne girmesini sağlayacak büyük bir işin müjdesiydi. Hemen 190 İspanyol'dan oluşan bir grup toplandı. Rivayet edilen altın kaynaklarına erişmeyi ve Asya'ya giden okyanus yolunun sırrını çözmeyi hedefliyordu. Üç hafta boyunca düşman yerlilerin saldırıları, böcekler ve yılanlarla mücadele eden Balbao'nun adamları, sonunda birdenbire dik bir kayalıkla karşılaştılar. Yerliler hilalin öbür yanındaki yamacın aşağıya, büyük denize ulaştığını söylüyorlardı.

Birkaç gün sonra Balbao Pasifik'teydi. Kumsalda suların içinde yürürken kılıcını çekti ve İspanya Kralı adına, "Büyük Güney Denizi... içerdği her şeyle birlikte," diye bağırdı. Balbao ve adamları yerlilere uyguladıkları vahşetle, kendilerinden sonra gelecek tüm İspanyollara örnek oldular, yerli köylerinde buldukları sayısız altın eşyadan oluşan hazineleri acımasızca yağmaladılar. Bu yarı soyut nesnelerin zarafeti ve göz alıcı inceliği onlar için hiçbir anlam ifade etmiyordu. Onlar daha çok Güney Denizi'nin kumlu sahillerinde izini buldukları altın cevherinin büyümesine kapılmışlardı.

Fakat görünen o ki bu parlak başarı Balbao'nun problemlerini çözmemişti, yetkililerle sürekli sorun yaşıyordu. Balbao Pasifik'in keşfedilmesinden bir süre sonra, yeni keşfedilen bu denizde güneye, Peru'ya doğru seyretilip daha çok altın arama planları yaparken, Darien valisi kendisini devlete ihanetle suçlamış ve kafasının kesilmesini emretmişti. Balbao'nun keşiflerini öğrendikten sonra İspanya kralı tarafından 1500 adamla Darien'e gönderilen vali, Balbao'nun kayınpederinden başkası değildi. Valinin Balbao'nun başını uçurmakla görevlendirdiği kişi ise Francisco Pizarro'ydu.

Pizarro annesi tarafından doğduğu yerdeki kilisenin merdivenlerine terk edilmiş, gayrimeşru bir çocuktur. Sert, çok dayanıklı bir erkek ve güçlü liderlik niteliklerine sahip biri olarak yetiştirilmişti. Bir-

çok insanın yerlilere karşı kötü davranışlarına mantıklı bir kılıf bulduğu, onları Hristiyanlığa kazandırmaya çalıştıklarını söylediği bir zamanda, Pizarro amacını gizlemeyi reddetmişti. Peru'daki zaferinden sonra bir rahip yerlileri Hristiyanlığa döndürmek için daha fazla bir şeyler yapmasını istediğinde, Pizarro şu yanıtı vermişti: "Ben bu gibi nedenlerle gelmedim. Ben buraya onların altınlarını almaya geldim."

Çelikten iradeye sahip bir adamdı. Yeteneklerine sarsılmaz bir güveni vardı. Önüne çıkan engelleri tanımazdı. Şu şaşırtıcı gerçeği bir düşünün: Pizarro bir gemi ve 100 adamla birlikte Panama'dan aşağı Pasifik kıyıları boyunca yaptığı ilk keşif seferinden sonra 1532'ye kadar geçen uzun sekiz yılın ardından İnkalarla ilk kez ciddi olarak karşılaşmıştı. Hatta Peru'ya düzenleyeceği sefere kraliyet desteği ve yeterli kaynak sağlamak için iki kere de İspanya'ya geri dönmüştü.

William H. Prescott, Mayıs 1847'de ilk baskısı yayınlanan *Conquest of Peru* (Peru'nun Fethi) adlı kitabında, İspanyolların kendi korkunç emellerini meşrulaştırmak için İsa adına hareket ettiklerini söyleyerek nasıl ikiye bölümlü davrandıklarını anlatmaktadır. Ancak, onları eleştirmekle birlikte cesaretlerine, becerilerine ve yüz yüze oldukları akıl almaz ihtimaller karşısındaki gözü pekliklerine hayranlık duymadan edememektedir.

200 İspanyol bir yanını binlerce metrelik dik uçurumların kestiği, çoğunlukla tek bir atın geçebileceği daracık patikalarda ilerleyerek And dağlarının vahşi geçitlerini aştıktan sonra, bugün Ekvador, Peru, Şili ve Arjantin'in bulunduğu topraklarda en az 3,5 milyon kişinin yaşadığı bir imparatorluğu boyundurukları altına almayı başarmışlardı. Savaşın dönüm noktasında, Pizarro'nun küçük ordusu 3.000 metre yükseklikte savaşmak üzere eğitilmiş 30.000 kişilik İnka ordusunun direnişini kırmıştı.

Sert, cesur ve acımasız İspanyol savaşçılar, yerlilerin kendilerini bir tanrı gibi görmeleri karşısında elde ettikleri üstünlükten şaşkına

dönmüşlerdi. Soluk yüzler, toplar, tüfekler, trampetler, atlar, parlayan zırhlar ve arabalar yerliler için fazlasıyla heybetli ve korkutucuydu. Birçok bakımdan İspanyollardan daha yüksek düzeyde yapılmış, tarımda daha üretken, sanat açısından daha gelişkin bir toplum olmalarına rağmen, bu yerliler tekerleği icat etmemişlerdi ve her yerde karşınıza çıkan lamaların atın hızını, sürüşünü ve zekâsını yakalayabilmeleri çok güçtü. Onların tek teknolojik üstünlüğü, görkemli And dağlarında açtıkları Roma yolları kadar iyi yollarda, dört bir yana haber ve bilgi taşıyan çok iyi eğitilmiş koşucularıyla gerçekleştirdikleri olağanüstü etkili nakil sistemiydi. Bu sistem o kadar etkili işliyordu ki, sahilden aldıkları canlı balığı yükseklerdeki vadilerde yaşayan soylulara teslim edebiliyorlardı.

Kasım 1532'de, Pizarro ve adamlarının dağın tepesinde bir suyun başına ulaşmaları, aynı zamanda uzun bir hikâyenin kilit noktasıydı. "Güneşin Oğlu" adı verilen İnka İmparatoru Atahualpa geçici olarak Caxamalca denilen bu yerde oturuyordu. Atahualpa İspanyolların yaklaştığını gayet iyi biliyordu. Aslında onlara hoş geldin demek için elçiler göndermişti. İspanyollar bu elçilerden biriyle özel olarak ilgilenmişlerdi, çünkü yanındakilerden birisinin taşıdığı altın kadehten, mısırın fermantasyonundan yapılmış chicha adındaki içkisini yudumlayarak yanlarına gelmişti.

İspanyollar aşağıda uzanan yeşil vadiye ve 10.000 kişinin yaşadığı Caxamalca'ya baktıklarında, imparator ve prenslerin tedavi olmak için geldikleri sıcak banyoları görmüşlerdi. Ve o kadar çekici olmayan bir şey daha gözlerine çarpmıştı: Kilometrelerce uzayıp giden beyaz bir yığın. Bunlar İnka askerlerinin çadırlarıydı. Bu manzara İspanyolları ürkütmüştü. Ancak geri dönmek için artık çok geçti.

Fatihler (Prescott onlara bu adı vermişti) Caxamalca'ya girdiklerinde yalnızca boş sokaklar bulmuşlardı. Kısa bir mesafe aldıktan sonra geniş salonlu alçak binaların bulunduğu muazzam bir meydana gelmişlerdi. Bunlar tahminen İnka askerlerinin barakalarıydı. Pizarro bu bölgeyi işgal etmeye kararlıydı.

Pizarro hemen, yerlilerin kampına kardeşi Hernando Pizarro ve yardımcısı Hernando de Soto kumandasında küçük bir kuvvet gön-

derdi. (De Soto ileride Florida'da Fountain of Youth'u -Gençlik Pınarı- keşfederek ünlenecekti.) Bu ekipte ayrıca tercümanlık yapacak kadar İspanyolca öğretilen bir yerli de vardı. İspanyollar ona Felipillo adını vermişlerdi.

İspanyollar İnka imparatorunu göz alıcı yapıların çevrelediği ve ortasında bir çeşme bulunan ferah bir avluda otururken bulmuşlardı. Çevresini soylular ve kraliyet ailesinin kadınları sarmıştı. Yaklaşık 30 yaşındaydı. Yakışıklıydı ve köyündeki çoğu kişiden daha kuvvetliydi. Koca kafası ve kanlı gözleri onu vahşi gösteriyordu. Ataulhapa'yı selamlayan Hernando Pizarro, ona İspanyol kumandan ve adamlarının, "denizlerin ötesindeki yüce prensin tebaası olduğunu... ona hizmetlerini sunmak... ve ayrıca kendisine inandıkları gerçek dinin öğretilerini iletme üzere geldiklerini" bildirdi. Ardından De Soto İmparator'u ertesi gün kendi ordugâhlarını ziyarete davet etti. İnka imparatoru daveti açıkça kabul etti. İspanyollar bir savunma önlemi olarak atlarından hiç inmediler. Ama bu onları haremın kara gözlü güzellerinin ikram ettiği büyük boy altın kadehlerdeki chicha'ya arzıyla yanıt verme pozisyonunda bıraktı.

Hernando ve adamları İnka askeri kuvvetlerinin disiplin ve gücünden aşırı derecede heyecanlanmış olarak geri döndüler. Ayrıca ülkenin aşağı bölgelerinde gözlemledikleri uygarlık düzeyi her şeyden çok etkileyiciydi. Ancak Pizarro yılmamıştı. Adamlarına heyecanlı bir nutuk çekerek, "Düşmanların sayısı ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir önemi yok, çünkü Cennet'in kanatları altındayız" dedi.

Pizarro askeri güçleri arasındaki muazzam farka rağmen kendi lehine büyük avantaj sağlayacağı cüretkâr bir komplo planladı: İnka imparatorunu kendi adamlarının gözü önünde tutsak alacaktı. Bu çok riskli bir stratejiydi. Ancak arada insan gücü açısından çok büyük bir eşitsizlik olması, onu daha ılımlı bir girişimi imkansız kılan bir çaresizliğe itmişti.

Ertesi sabah, Pizarro birliklerini meydanın çevresindeki binalara sakladı. İki küçük topunu da kaleye yerleştirdi. Bütün silahların iyi durumda olduğundan, zırhların parladığından emin olmak için bir kez daha gözden geçirdiler; ani bir saldırı başlattıklarında maksimum

gürültü çıkarmaları için atların zillerle donatılmış olup olmadığını kontrol ettiler. Sonra kutsama töreni yapıldı. Prescott, gözlemlerini, "Tarihin en acımasız ihanetlerinden birini planlayan ahlâksız bir maceracı çetesi değil de, inançlarını savunmak için yaşamlarını hiçe sayan bir şehitler ordusu oldukları sanılabiliirdi!" diye aktarıyor.

İnka'nın kraliyet korteji birkaç saat sonra ufukta belirdi. Fakat Caxamalca'ya bir kilometre kala durdu ve çadırlar kurulmaya başlandı. Pizarro Ataulpaha'ya bir ulak göndererek, kendisi için yemek ve eğlence hazırlanmış olduğunu söyleyip, İspanyollara olabildiğince erken katılmasını istedi.

Atahualpa yemi yuttu. Yalnızca birkaç savaşçıyla ve silahsız olarak geldi. Acaba Atahualpa imparatorluğunda tuzağa düşürülmekten korkmayacak kadar mutlak bir egemenliğe mi sahipti? Yoksa 200 adamlık küçük bir gücün böylesine utanmazca bir serüvene asla kalkışamayacağını mı düşünmüştü? Hangisi doğru olursa olsun, kaygı duymadan verdiği karar, ölümüne damgasını vuracaktı.

Atahualpa ordusuyla gelmemiştii, ama kendisine eşlik edenlerin sayısı da az değildi; 5.000 ya da 6.000 kişi Caxamalca meydanını doldurmuştu. Etrafını saran yüzlerce hizmetkâr şarkılar söyleyerek İnka imparatorunun yolunu açıyordu. Soylular kırmızı beyaz damalı giysiler içindeydi; muhafızlar ve İnka imparatorunun maiyetindekiler parlak mavi üniformalar giymişler ve ışıltılı takılarla donanmışlardı. İnka imparatoru üstü açık altın bir tahtirevanla getiriliyordu ve üzerinde oturduğu taht da yine altındandı. Boynuna kocaman parlak zümrüt bir gerdanlık takmış, saçları altın takılarla süslenmişti.

Atahualpa maiyetindekilerle birlikte meydana geldiğinde, ortalıkta tek bir İspanyol göremeyince şaşırdı ve yüksek sesle "nerede bunlar?" diye sordu. Tam o anda bir elinde İncil, diğerinde ise haç tutan bir papaz görüldü. Yerli tercüman Felipillio da hemen yanbaşındaydı. Papaz İnka'ya gerçek inancın buyruklarını göstermek için geldiğini söyledi ve uzun uzun anlatmaya başladı. "Dünyanın en kudretli kralı" İspanyol imparatorunu "ölkelerini fethetmek ve batı dünyasına katmakla" görevlendiren Papa'nın rolünü anlatarak sözlerini

şöyle tamamladı: "...[Onun] generali Francisco Pizarro buraya bu önemli misyonu yerine getirmeye gelmiştir."

Atahualpa patladı. "Ben hiç kimseye haraç vermem," dedi. "Ben dünyadaki bütün prenslerden daha büyüğüm... İnancıma gelince, onu değiştirmeyeceğim. Söylediğinize göre sizin Tanrınız bizzat yarattığı insanlar tarafından ölüme gönderilmiştir." O sırada dağların ardında batmakta olan güneşi göstermek için bir an durdu. "Ama benim Tanrım hâlâ gökyüzünde yaşıyor ve oradan aşağıdaki çocuklarına bakıyor." Şaşkına dönen papazın elinden İncil'i aldı, kısa bir süre göz gezdirdikten sonra fırlatıp yere atarak "Arkadaşlarınız yaptıkları tüm yanlışlar konusunda beni tatmin edinceye kadar buradan hiçbir yere gitmeyeceğim" dedi.

Pizarro'ya koşan rahip ona, "Derhal saldırın; günahlarınızı affediyorum," diye emretti. Pizarro beyaz bir mendil salladı. Kaleden bir top atıldı. Adamların bir kısmı at üzerinde, bir kısmı yaya olarak meydana daldılar. Savaş çılgınlıkları atıyorlardı: "St. Iago ve hepsi için!" Yerliler paniğe kapılmıştı. Top ve tüfeklerin gürültüsünden donup kalan ve gözleri kükürt dumanından adeta kör olan yerliler, İspanyollar onları atlarının altına alıp yerlerde çiğnerken ve savunmasız bedenlerini ortadan keserken hiçbir direniş gösteremediler. Bu arada, İnka imparatoru zorlukla yükseğe kaldırılan tahtırevanında hâlâ ayaktaydı. Onu korumak için umutsuzca çabalayan kendisine sadık soyluların birer birer düşmekte olduklarını görüyordu. Aslında Pizarro da İnka imparatorunu ipin ucunu kaçırın İspanyollardan korumaya çalışıyordu. Hatta o sırada elinden yaralanmıştı; bu İspanyolların o gün aldıkları tek yaraydı. Yerlilerin katliamı binlercesi düşüp ölünceye kadar sürdü. Kesin ölü sayısı tartışmalı olsa da, esir alınanlar sayılamayacak kadar çoktu.

Pizarro'nun askerleri tutsakları öldürmek ya da en azından ellerini keserek etkisiz hale getirmek istediler. Pizarro itiraz etti ve İspanyolların işine yarayacak yeterli sayı dışındakilerin tamamını özgür bıraktı.

İspanyollar kıyıdaki İspanyol üssünden takviye gelmesini beklemeye koyulduğu sırada, Pizarro bu süreyi esirini daha iyi tanımaya

ayırdı. Atahualpa da, kendi açısından İspanyolları yakından gözlemliyordu. Onların kendisini Hıristiyanlığa döndürmekten çok başka bir hevesleri olduğunu keşfetmekte gecikmeyecekti: Altın sevgisi.

Bir gün Atahualpa bir anlaşma önerdi. Pizarro onu özgür bıraktığı takdirde, İnka imparatoru kaldığı odayı eliyle erişebileceği yüksekliğe kadar altınla dolduracaktı. İki ay içinde, kraliyet saraylarındaki, tapınaklardaki ve kamu binalarındaki altınları toplatıp getirtcekti. Odanın alanı 5 metreye 7 metreydi. Yüksekliği ise 3 metreydi. Pizarro anlaşmayı büyük bir memnuniyetle kabul etti. Atahualpa ayak parmaklarının ucunda dikilerek bir yüksekliği işaret etti ve oraya kırmızı bir çizgi çizildi. Bir noter anlaşmanın koşullarını kaydetti ve Atahualpa ulaklarını görevi yerine getirmeye gönderdi.

Pizarro başkent Cuzco'ya da elçiler gönderdi; zorlu bir yolculuğun sonunda dağları aşarak 1.000 kilometre uzaktaki başkente ulaşan elçiler, burada duvarları altın kaplamalı Güneş Tapınağını ve her biri altın tahtlarının üzerine oturtulmuş kralların mumyalarını buldular. İspanyollar duvarlardan 700 altın tabaka söküp çıkardılar. Her biri sandık büyüklüğünde ve 19 kilogram ağırlığındaydı. İspanyollar işlerini tamamlayınca, bu altınları boynu bükük yerlilerin sırtında Caxamalca'ya taşınmak üzere 200 sandığa yerleştirdiler. Bu daha başlangıç vurgunuydu: Bir süre sonra Cuzco'ya daha büyük ve kapsamlı bir ziyaret daha yapılacaktı.

Bu arada Pizarro'yla varılan anlaşmanın koşullarına uymak amacıyla, Peru'nun her yerinden, İnka tapınaklarından, saraylardan ve diğer kamu binalarından altınlar toplanıp getirilmekteydi. Getirilen altınlar çok çeşitliydi: Kadehler, ibrikler, tepsiler, vazonun her türü, ziynet eşyaları, çanak çömlek, altın süslemeli çiniler, tabaklar, farklı hayvan ve bitkilerin görülmemiş taklitleri ve parlayan bir altın çeşme. Pizarro bu eşyalardan küçük bir koleksiyon hazırlayarak imparatora gönderdi. İmparator, Carlo Quinto olarak bilinen, İsabella'nın torunu V. Carlos'du. Tahtı annesi Deli Joanna'dan devralmış, aynı zamanda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun imparatoru seçilmişti. Babasının babası da bu mevkide oturmuştu. Yalnızca Napolyon ve Hitler en iyi günlerinde Avrupa'da böylesine geniş topraklara hükmedebilmişlerdi.

Pizarro'nun İspanya'ya gönderdiği bu küçük koleksiyon dışında, Atahaulpa'nın odasına yığılan eşyalardan bir teki bile orijinal biçiminde kalmadı. İspanyolların elinden kurtulan Peru altın işleme sanatının ancak nefes kesecek kadar güzel olan küçük bir bölümü günümüze kadar ulaştı. Peru nehirlerindeki maden yataklarından kolaylıkla yüksek saflıkta altın elde edilebiliyordu. Burada altın işleme sanatı daha ilk çağlarda başlamıştı. M.Ö. 500 yılından beri altın taşlar, küpeler, bilezik ve plaketler yapılıyordu. Vietnam ya da Çin etkilerinin gayet açık görüldüğü daha erken döneme ait eşyalar bile vardı. Bundan da anlaşıldığına göre, Avrupalıların henüz Akdeniz'de kürekle dolaşmaya bocaladıkları bir dönemde, Asyalı denizciler bir yolunu bulup Pasifik'teki bu kıyılara ulaşmışlardı.

Perulular fetih zamanında, ince altın levhaları döverek çok çeşitli karmaşık kaplar ve maskeler yapıyorlardı. En önemli başarılarından biri insan modelinde yaptıkları çok büyük maşrapalardı. Bu göreni hayran bırakan son derece güç bir işti. Söz konusu maşrapalardan bazıları insan başını ters durumda göstermekteydi. Muhtemelen yendikleri düşmanın başına benzetmişlerdi. Böylece sembolik anlamda düşmanın kafatasından içki içmiş oluyorlardı. Bulunan yün bir tuniğin üzerinde çok küçük boyutlarda 30.000 adet altın plaket olduğu görülmüştü. Diğer yandan, kuyumcular, duvarları kaplamak için altın levhalardan, İspanyolların Cuzco'daki tapınağın duvarlarından kazıdıkları türden rölyef tasarımları geliştirmişlerdi.

V. Carlos'a ayrılan küçük bölüm dışında, toplanan bütün hazine paraya dönüştürüldü. Tüm süs eşyaları tek formulu standart altın kalıplarına dökülmek üzere birbiri ardına erime potalarına konuldu. Pizarro bu görevi, o güzel eşyaları yapan insanlara verdi. İş bir ay sürdü. Sonunda 1.326.539 altın peso elde edildi. Prescott 1840'larda kitabını yazdığı dönemde, bu paranın 15 milyon dolara eş değer olduğunu hesaplamıştı. Bugünün parasıyla 270 milyon dolara karşılık gelen bu tutar, her koşulda bir insanın çabaları karşılığında alabileceği gayet iyi bir paradır. Fakat bugünün dolar değeri bazında yapılan bu karşılaştırmanın, söz konusu hazinenin 16. yüzyılın oldukça küçük ekonomileri için ne kadar önemli olduğunu yeterince açıklayabile-

ceğini söyleyemeyiz. Ayrıca bu hesaplama İnka kralının tantanalı gelişi sırasında üzerinde oturduğu taht dahil değildi. Bu taht Peru'nun bir yıllık altın üretimine eşit olan 86 kilogram ağırlığında 16 karat altından yapılmıştı. Pizarro bu ödülü kendisine ayırdı. Altın pezoların ağırlığını ton olarak ifade edecek olursak, yerlilerin Atahaulpa'nın odasını doldurdukları altın yaklaşık 5 tondur. Bu da Avrupa'nın o dönemdeki bir yıllık üretiminden fazlaydı. Daha da etkileyicisi, Peru madenlerinin 20 yıllık altın üretimine eşitti. Buna karşılık, Jüstinyen'in Ayasofya'ya bunun iki katı altın akıttığını ya da II. Jean için talep edilen üç milyon kronluk fidyenin Atahaulpa'nın odasındaki altının iki katından fazla olduğunu anımsamakta yarar var. Jüstinyen'in Hz. Süleyman'ı geçtiğine inandığına ya da Fransız halkının üzerlerine yıkılan bu ağır yükten sonra ihtilal yapmasına şaşmamak gerek!

...

İnkaların hikâyesi korkunç bir sonla bitiyor. Yeni gelen İspanyol askerleri Atahaulpa'yı daha fazla barındırmaya gerek duymadılar ve onu özgür bırakmaya şiddetle karşı çıktılar. Pizarro ilk önce baskılara karşı çıktıysa da en sonunda teslim oldu. İnka imparatorunu tahata ihanet, kamu gelirlerini boşa harcama, zina ve putperestlik, ayrıca İspanyollara karşı ayaklanmaya kışkırtma suçlamalarıyla mahkemeye çıkardı. Yetkisi olmayan bu mahkeme Atahualpa'yı suçlu bulmak için çok zaman harcamadı. Cezası okunduktan sonra, Atahualpa gözlerinde yaşlarla Pizarro'ya dönerek şöyle sordu: "Ben ya da çocuklarım böyle bir kaderle karşılaşmak için ne yaptık? Üstelik senin ellerinden gelen bir kaderle... sen ki halkımdan dostluk ve nezaket gördün, seninle hazinemi paylaştım ve sen benim ellerimden faydadan başka bir şey görmedin!" Pizarro yanıt vermeden döndü gitti.

29 Ağustos 1533'de günbatımından iki saat sonra meydandaki meşaleler yakıldı, Atahaulpa elleri ve ayakları zincire vurulmuş bir halde, etrafında cenaze ateşi için hazırlanmış odunların yığılı olduğu

bir kazığa bağlandı. Bir keşiş gelerek önce ona Hristiyanlığı anlattı. Bir kere daha haçı önünde tutarak durdu. Pagan dininden vazgeçmediği ve İsa'yı kabul etmediği takdirde sonsuza dek lanetleneceğine dair uyardı. Atahualpa teslim olmayı reddetti. En sonunda, rahip Atahualpa'ya, Hristiyanlığa dönmesi halinde ateşe atılmak yerine boğularak öldürülmesini, böylece çabuk ölmesini sağlayacağına söz verdi. İnka umutsuzca boyun eğdi ve bu mutsuz olayın rastladığı St. John gününün onuruna Juan de Atahualpa adıyla vaftiz edilmeyi kabul etti. Sonra da, İspanyolların İnka kralının ruhunun kurtuluşu için mırıldandıkları dualar arasında, cellat iğrenç görevini yerine getirdi.

Fatihlerin öyküsünün sonu bir ahlâk masalı gibi bitiyor. Adam Smith kâşifleri ve Fatihleri Yeni Dünya'ya çeken şeyin "kutsal altın susuzluğu" olduğunu söyleyerek kınıyor. Haklı. Bu susuzluklarını dindirme hırsı, başta Balbao olmak üzere hepsine kötü bir son hazırladı.

Pizarro'nun orijinal ekibi hiziplere bölünerek, birbirlerini kırıp geçirdikleri kanlı liderlik ve ganimet kavgaları içinde büyük serüvenci ruhlarını yitirdiler. Bu insanların çoğu, Peru'nun fethindeki büyük çabaları ve karşılaştıkları korkunç tehlikelerden sonra İspanya'ya dönüp sahip oldukları altın servetleriyle iyi bir yaşam sürmenin hayalini asla gerçekleştiremedi. Bir kısmı Yerlilerle yaptıkları savaşlarda ya da kendi aralarındaki kavgalarda yaşamını kaybetti. Bazıları Ruskin'in batan gemideki adam örneğinde olduğu gibi, çok ağır olan altınlarını bir savaştan diğerine taşıyamadılar ve bir şekilde yitirdiler. Bazıları ise arkadaşlarıyla oynadıkları kumar oyunlarında yüksek peyler sürdüler ve altınlarını kumar masalarında bıraktılar.

Pizarro kardeşlerin hikâyesi de çok tuhaf bir trajediyle sonlandı. Hernando Pizarro 1540'da hazinesiyle birlikte İspanya'ya döndüğünde düşmanlarının emriyle 20 yıl hapse atıldı. Çıktığında bir zamanların o büyük askerinin yaşlı ve zayıf gölgesi haline gelmişti. Francisco Pizarro 1541'de Lima'daki evinde yemek yerken, kendisine muhalif bir grup tarafından öldürüldü. Kılıçlar bedenine saplanırken, "İsa" diye bağırması ve kanlar içinde kalmış zemine eliyle çizdiği haçı öpmüştü.

Zaman içinde İspanyollar bulabildikleri her altın parçasını kapmışlar ve artık yağmanın keyfi tükenmişti. Şimdi sıra ciddi bir iş olan madencilığe gelmişti. Peru madenleri mağara biçiminde büyük nehir oyuklarıydı. Bu oyuklar genellikle toprağın 20 metre derinine kadar iniyordu. Tamamen karanlık olan bu geçitler her defasında ancak bir adamın girebileceği kadar dardı. Bir adam çömelerek içeri giriyor; kayalardan kazıyabildiği kadar altın aldıktan sonra yine sürünerek dışarı çıkıyor, ardından aynı işi yapmak üzere bir başkası onu izliyordu.

İnkalar döneminde, madencilerin yaşamlarını yitirmemeleri ve yorulmalarını önlemek amacıyla, bu zor iş gözetiliyor ve dikkatle ayarlanıyordu. İspanyollar döneminde ise, Avrupalıların Yeni Dünya'daki tüm diğer altın serüvenlerinde olduğu gibi, madenlerde çalıştırılan insanların emeğine yönelik acımasızlık yerlileri canından bezdiriyordu. Ne kadar acı! Edward Gibbon *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu'nun Çöküş ve Düşüşü) adlı kitabında bize İspanyol altınının 15 yüzyıl önce Roma İmparatorluğu için önemini vurgularken şöyle anlatır: "İspanya kaderin bir cilvesi olarak, eski dünyanın Peru ya da Meksika'sıydı... Yabancıların yararına kendi madenlerinde çalışmaya zorlanan [İspanya'nın] basit yerlilerinin ezilmesi İspanyol Amerika'sının yakın tarihiyle tamamen örtüşür."

Daha sonra Portekizliler Brezilya'nın büyük altın madenlerini sömürmeye başladıklarında yerlilerin ölüm oranı o kadar yüksekti ki, yerli nüfusun büyük bir bölümü yok oldu ve dışarıdan getirilen çok sayıda Afrikalı köle onların yerini aldı. Bugün Brezilya nüfusunun önemli bir kısmını bu siyah kölelerin torunları oluşturmaktadır. Beyaz adamın bulaştırdığı hastalıklara ilişkin hikâyeler de son derece sıradışıydı, ama madenlerdeki gerçek kölelik koşulları insan yaşamını hiç yokmuşçasına ortadan kaldırıyordu.

ÖLÜMCÜL ZEHİR VE ÖZEL PARA

1500'LERDE YENİ DÜNYA'DAN MUAZZAM MİKTARLARDA ALTIN VE GÜMÜŞ ATLANTİK ÜZERİNDEN İSPANYA'YA TAŞINDI. BİR YETKİLİYE GÖRE, YÜZYILIN SONUNDA AVRUPA'DAKİ ALTIN VE GÜMÜŞ STOKU, 1492'DEKİ MİKTARIN YAKLAŞIK BEŞ KATINA ULAŞMIŞTI.

Yeni Dünya'dan getirilen altın ve gümüş miktarı o kadar büyüktü ki, hazineleri Avrupa'ya taşıyan silahlı filolarda ortalama 60 gemi bulunuyordu. Bazen bu sayı 100'e kadar çıkıyordu. 1500'lerde bu gemilerin her biri 200 ton yük taşımaktaydı. 1600'lerde büyük gemilerde taşınan yük yaklaşık 400 tona çıkmıştı. Yalnızca 1564 yılında getirdiği hazineleri boşaltmak üzere Seville'e yanan gemi sayısı 154'tü. 16. yüzyılın sonunda Amerika'dan İspanya'ya sevk edilen her türlü yükün değeri kıymetli madenlerle hesaplanıyordu.

16. yüzyıl boyunca bütün bu altınların Avrupa ekonomisi üzerindeki etkilerini izlediğimizde, öykünün en sonunda ironik bir değişime uğradığını göreceğiz. Tarihin çoğu döneminde altının rakibi gümüş olmuştur. Ancak 16. yüzyıl sonlarına doğru her iki değerli madenle de boy ölçüşecek ciddi bir rakip gelişmeye başlamıştı. Bu, hükümetler yerine özel kurumların borçlanma enstrümanı olarak ihraç ettiği kâğıt formundaki paraydı. 1500'lerde altın konusuna duyulan heyecan aslında geçmişin tekrarından başka bir şey değildi. Kimse-

nin pek dikkatini çekmese de, şimdi gelecek kendisini göstermeye başlıyordu.

İspanya hükümeti hazineyi düşmanların cirit attığı tehlikeli denizlerde taşımak gibi zor bir görevi yerine getirmek konusunda olağanüstü etkin ve başarılıydı. Altın ve gümüş Meksika'da Vera Cruz, Honduras'da Trujillo, Panama'nın Atlantik kıyısında Nombre de Dios ve Kolombiya'da Cartegana'da gemilere yükleniyordu. Karayiplerde limanlarla çevrili bu bölgeye "Küçük İspanya" adı verilmişti. Gemiler, o günlerden bu yana birçok aşkla anılan bu bölgeden hareket ederek Küba sularına giderler ve İspanya'nın Seville limanına kadar sürecekt uzun yolculuklarına başlamak üzere kendilerini bekleyen filoya ya da *flota*'lara katılırlardı. İki ila sekiz silahlı kalyon filoyu hazine yüklü gemilere saldırmak için denizlerde kol gezen eşkiya ve korsanlara karşı korumak için *flota*'lara eşlik ederlerdi. *Flota*'lar aynı zamanda şiddetli fırtınalarda kalyonlardan birinin veya diğerinin batması durumunda insanların değilse de, en azından kargoların kurtarılması için bir umuttu.

Gemilerin fırtına ya da saldırı korkusu nedeniyle zorunlu olarak Seville dışındaki bir limana yanaşması halinde, yolcuların karaya çıkması veya hazinelerle ilgili ticari bir işe girişmesi yasaklanmıştı. Kargo Seville'e ulaşır ulaşmaz bütün yük çok sıkı güvenlik önlemleri altında Ticaret Sarayı'na taşınır ve orada tartılarak özel sandıklarla hazine odasına yerleştirilirdi. Sandıklar da sarayda üçer kilitle kilitlenir, anahtarların her biri üç ayrı yetkilide bulunurdu. Maden burada eritilip inceltilirdi. Daha sonra bir kısmıyla para basılır, ama önemli miktarda külçe kraliyetin borçlarını kapatmak üzere, çoğu başka ülkelerde yaşayan alacaklılarına teslim edilirdi.

Bu gemilerde, 400 yıl sonra, II. Dünya Savaşı sırasında, Amerika'dan İngiltere'ye giden filolardaki telsiz ya da radar sistemine benzer iletişim araçları bulunmadığı da düşünüldüğünde, açık okyanusta 3.000 milin üzerinde yolculuk yapan bu kadar çok sayıda gemi-

nin biraraya getirilmesi, organizasyonu, denetlenmesi ve analarında-ki temasan sağlanması için gereken beceri insanın hayal gücünü zorluyor. Karşılaşılabilecek olursak, Sahra'nın ısız bucaksız çöllerinde 1.000 deveye kılavuzluk yapmak daha kolay olmalıydı. 1500'lerin filolarıyla 1940'ların filoları arasında bir fark daha vardı. II. Dünya Savaşı'nda gemiler Nazi'leri yenmek için kara altın (petrol), yiyecek ve silah taşıyorlardı. 1500'lerde taşınan yük parlak madeni külçelerden başka bir şey değildi. Çok sayıda denizaltının seyrettiği Kuzey Atlantik sularında taşınan bu değerli kargonun sağlayacağı faydaları herkes biliyordu, fakat İspanyolların altın ve gümüşü kullanmak için çok daha fazla alternatifleri vardı. Çoğu zaman da, yanlış seçimler yapıyorlardı.

İspanyol filolarına korsanların verdiği zarar fironlarının yıl ıktığı tahrihanan çok daha az olsa da, sürekli saldırı tehdidi alandaydılar. İspanya'da yaygın bir söylentiye göre, Kutsal Roma İmparatoru V. Carlos (aynı zamanda, annesinin Ferdinand ve İsabella'nın kızı olması nedeniyle İspanya'da I. Carlos olarak anılıyordu) ne zaman bir firon'un güvenle limana ulaşğını haber alsa sevinç çılgınlığı atardı.

Tarihçi Kennedy Andrews'ın anlatığına göre, bu dönemde İspanyolların ve Portekizlilerin yalnızca kendilerini alt olduğunu iddia ettikleri Amerika faaliyetlerinden para koparmak isteyen İngiltere, Fransa ve Hollanda'da korsanlık tercih edilen politika kolu menbe-astne yükseltilmişti. İspanya 16. yüzyıl içinde değişik yıllarda bu ülkelerin her biriyle savaştıyı sürdürmüştü. İngilizler Karayipler'e 13 sefer düzenlemişlerdi ve yalnızca 1570 ile 1577 yılları arasında çok sayıda kişi devlet hesabına Karayip seferlerine çıkmıştı. Ne var ki, korsanlar hakkında anlatılan bütün romantik öykülere ve bunların ender rastlanan çarpıcı başarılarına rağmen, Ticaret Sarayı kayıtları bir çok korsan saldırısının başarısızlıkla sonuçlandığını ve çoğu filonun limana güvenle ulaşğını ortaya koyuyor. Bütün filolar içinde yolu kesilen veya yenilenlerin sayısı yalnızca üçtü; bu saldırılardan ikisini İngilizler, birini de 1628'de efsanevi Hollandalı amiral Piet Heyn gerçekleştirmişti. Daha çok geride kalarak filodan ayrılan gemiler zor durumda kalmışlardı. Örneğin Mar 1569'da, 22 İspanyol ve Portekiz

gemisi Plymouth'a getirilmiş ve İngilizler burada gemilerdeki değerli yükleri büyük bir memnuniyetle boşaltmışlardı.

İspanyol gemicilerine en ciddi ve kalıcı tehdit, İberyalı Katoliklerin altınlarını yağmalamakta uzmanlaşmış Sir Francis Drake'den geliyordu. En büyük miktarı İngiliz tahtına veren, ayrıca kendisine de önemli bir servet ayıran Drake'in elde ettiği ganimetler mürettebatını zengin etmişti. Sir Francis Drake'in İspanyollara duyduğu nefret karşılıksız değildi: İspanyollar da ona, "Bilinmeyen dünyanın baş hırsızı" ünvanını yakıştırmışlardı.

Drake bu işi belirli aralıklarla 25 yıl sürdürmüştü. Hatta 1572'de Atlantik kıyısındaki Nombre de Dios limanını ele geçirerek İspanyol altının kuzey-güney yolunu kesmek amacıyla Panama'ya bile demir atmıştı. Bacağından aldığı bir yara onu bu projeden vazgeçmek zorunda bıraktıysa da, Pasifik'te Panama City'den Nombre de Dios'a gönderilmek üzere hazırlanmış altın yüklü bir filoyu ele geçirmeyi başarmış ve adamlarının emeğinin karşılığını 20.000 sterlin değerindeki altın sikkeyle ödemişti.

Drake *Golden Hind* adlı gemisiyle 1577-79 yıllarında yaptığı ünlü yolculuk sırasında, önce Atlantik tarafında, ardından da Macellan Boğazı'nı geçerek Pasifik kıyılarında tuzağa düşürdüğü İspanyol gemilerinden on tondan fazla altın, gümüş ve mücevher ele geçirmişti. Bundan sonra Pasifik'i geçmeden önce yukarıya, Kaliforniya kıyılarına doğru yol almıştı. San Francisco Körfezi'ndeki Marin County sahillerinde bulunan Point Reyes'de karaya çıkmış ve bu bölgenin Kraliçe Elizabeth'in toprakları olduğunu ilan etmişti. 1586'da, Venedik'in Madrid Elçisi, Drake'in Santo Domingo, Porto Riko ve Küba'ya ayak bastığını ve buralardan, "Büyük ganimet yüklü 38 gemiyle İngiltere'ye döndüğünü" bildirmekteydi. 1595'te kraliçe, Nombre de Dios ve Panama City'yi ele geçirmesi ve buraları rehin alması için Drake'i Panama'ya göndermişti. Bu kez Nombre de Dios'u almayı başardıysa da, bir talihsizlik sonucu gemideki birçok arkadaşıyla birlikte dizanteriye yakalanmış ve cenazesi denize atılmıştı.

...

İspanya'nın 16. yüzyıl ortalarında Avrupa'daki diğer ülkelere büyük fark atan, en zengin ülke olduğu düşünülebilir. Ama durum hiç böyle değildi. Parasal zenginliğe birdenbire eklenen bu büyük miktarın etkisi Avrupa'nın her yerinde, hatta Uzak Doğu'da bile duyulmuştu. Ama İspanya'da, fatihlerin sömürülerinden ve beyaz adamlarla yerlilerin çeşme gibi akan kanlarından başka geriye bir şey kalmadı. Bir uçtan gelen altın diğer taraftan tuz gibi çıktı gitti.

Peki İspanyollar ellerine geçen bu büyük parayı niçin idare edememişlerdi? Tarihin ilk altın yağmasının meyveleri neden sonunda başkalarının ellerine geçmişti? Buna kısmen 16. yüzyıl İspanya'sının karakterine özgü, yerel faktörlerin neden olduğu söylenebilir. Fakat bu sonucu getiren en önemli neden, dönemin, İspanyol toplumunun katı yapısına uygun düşmeyen dinamik ve huzursuz ortamı olmuştur.

Amerika'dan altın akmaya başlayınca, İspanyollar üretimden çok harcamaya yönelmişlerdi. Ülkeye giren muazzam miktarda altın ve gümüş İspanya'da üretim dürtüsünü köreltirken, harcama eğilimlerini canlandırmıştı. İspanya, kumar masasında sürpriz bir kazanç sağlayan, ancak bu paranın bir defaya mahsus olduğuna değil de, sürekli geleceğine inanmaya başlayan yoksul bir adam gibi hareket etmişti. Bu olay gerçekten de bir kerelikti. 1500'lerde altın sevkiyatları çok yüksekti. Yüzyılın ortasında zirvesine ulaşmış, 1610 yılından sonra da birdenbire hızla düşmüştü. Gümüş sevkiyatları ise 1600'ler civarında zirveye çıkmış, 1630'lardan sonra büyük bir düşüş yaşamaya başlamıştı.

16. yüzyılda İspanya'dan dışarıya, esas olarak da sömürgelere giden kargoların altıda beşi, başka ülkelerde yetiştirilmiş ya da üretilmiş mallardan oluşuyordu. Yüzyılın sonlarında, Cortes, yani Parlamento şöyle bir beyanda bulunmuştu: "İçeriye daha çok [altın] geldikçe, krallık daha azına sahip oluyor... Krallıklarımız dünyanın en zengini olmalıyken... en yoksuludur; çünkü bunlar yalnızca düşmanlarımızın krallıklarına giden [altın ve gümüş] bir köprü işlevi görmektedirler." Bir başka İspanyol gözlemci Pedro de Valencia ise şöyle yazıyordu: "Bu kadar çok gümüş ve para... cumhuriyet ve kentler için her zaman ölümcül bir zehirdir. Bunlar paranın kendile-

rini besleyeceğine inanırlar ama bu doğru değildir. Geçimi sağlayanlar sürülmüş tarlalar, çayırlar ve balıkçılıktır." İspanyollar altın ve gümüşü yeniden üretken servete dönüştürmek yerine, değerli madenleri dışarıya, başka ülkelere vermişler ve o kadar çok harcamışlardı ki, yabancılara olan borçları yükselmişti. Daha 1550'lerde, "İspanya yabancıların Yerlileri oldu," şeklinde popüler bir deyiş vardı; çünkü bilezik gibi ucuz ve adi süs eşyası, ucuz züccaciye ve oyun kartları türünden "çocukça şeyler" için yabancılara çok fazla değerli İspanyol parası ödeniyordu.

İspanya aynı zamanda, Kolomb'un yılı olan 1492'de, o günlerde sevinç ve övgüyle karşılanmasına rağmen, ekonomik açıdan kendisine pahalıya mal olacak aptalca bir karar vermiş, Yahudi ve Müslümanları ülkeden kovmuştu. Bazı Yahudiler Hristiyanlığa dönerek ülkede kalmışlarsa da, İspanya'ya yüzlerce yıl katkıda bulunmuş o canlı entelektüel topluluk çabucak dağılmıştı. O günlerde, İspanyolların çoğu köylü ya da askerdi. Çok cahildiler ve en basit aritmetik hakkında bile bir fikirleri yoktu. Soylular ise ya aylak adamlar ya da romantik savaşçılardı.

Yahudi ve Müslümanlar, tam tersine, iyi eğitilmişlerdi; matematik ve bilimdeki gelişmelerin önderleriydiler ve tefecilik karşıtı Hristiyan eleştirilerinden pek de etkilenmiyorlardı. Yetenekli devlet yöneticileri ve iyi iş adamlarıydılar. Müslümanlar özellikle ithalat ve ihracat başta olmak üzere eski bir ticari mirasın sahibiydiler. Onların ayrılmasıyla İspanya Avrupa'nın her yerinde başlayan dinamik ekonomik gelişmenin esasını oluşturan yerli tüccar sınıfının neredeyse tamamını yitirdi. 16. yüzyıl ekonomi merkezleri olan Cadiz ve Seville kentlerini onların yerine yabancılar doldurdu. Cenevizli tüccar ve bankerler, Alman faizciler, Hollandalı imalatçılar, Avrupa'nın her yerinden her çeşit mal, hizmet ve finans tedarikçileri gelmişti. Hatta aralarında Bretonlar ve Kuzey Denizi gibi uzak yerlerden gelenler bile vardı. 16. yüzyılda İspanya'nın aldığı büyük borçların tamamına yakını yabancılar tarafından sağlanıyordu.

Yahudi ve Müslümanların ülkeden ayrılması bir başka anlamda da kayıptı. İspanya coğrafi konumu nedeniyle tüccar ve gezginlerin bir

yerden bir yere giderken geçecekleri yollar üzerinde değildi. Fransa'nın doğusundaki ülkeler ile İtalya ve Yunanistan'ın Akdeniz'e uzanan kısmı, Avrupa'da doğu-batı ticaret yolunun keşişme noktasıydı. Afrika'dan gelmiyorsanız İspanya'dan geçmeniz için bir neden yoktu. Öyle de olsa, İspanya tek alternatif değildi. Sonuç olarak, İspanya kuzey ve doğudaki ülkelere göre daha taşralı ve az gelişmiş kalmaktaydı. Yalnızca Seville, Barselona ve Bilbao'nun Avrupa'nın diğer yerleriyle bağlantısı vardı. Diğer ülkelerde yüzyıllar öncesinden gelen ilişkilere sahip olan Yahudi ve Müslümanlar İspanya'ya kozmopolit bir hava veriyordu. Onların ayrılması dış dünyayla bağlantıyı keserek İspanya'yı kendisine sadık olmayan yabancılara bağımlı bırakmıştı.

İspanya'nın altınla ilgili esas israfı adi süs eşyalarının tüketiminden ya da ticari faaliyetlerin kapsamının daralmasından kaynaklanmıyordu. Asıl israf İspanyol krallarının görkemle ilgili düşlerindeydi. Altın her zaman güçle ilişkili olmuştur. İspanya kralları Amerikan sömürgelerinde keşfedilen altının kendilerine yeni servet getireceğini gördükten sonra, bu servetin dünyayı istedikleri yöne çevirmeye yeterli olacağına, özellikle de Protestanlığa karşı Katolikliğin üstün gelmesi meselesinde kendilerine güç kazandıracağına inanmışlardı. Yüzyılın ortasında İspanya'daki bütün işlerin yarısından fazlası kral hesabına yapılıyordu.

Dedesı Ferdinand'ın ölümünden sonra tahta çıkan V. Carlos İspanya'yı Avrupa'da üstün bir güç yapmaya kararlıydı. Ama Carlos için İspanyol iktidarı yeterli değildi. O diğer dedesinin izinden de yürüyerek Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başına geçmek istiyordu. Bu görev miras alınamıyordu. Yalnızca Papa tarafından atanan bir grup Alman ile çağrılı seçmenlerin vereceği oylarla imparator olunabiliyordu. Fransız kralı I. Francis de benzer hırslara sahipti. Böylece iki kral arasında oyları satın almak için kıyasıya bir mücadele başladı. Cenevizli bankerlerin desteklediği Francis ile büyük Augsburg banker ailesi Fuggers'in desteklediği Carlos arasında sınır tanımayan bir rüşvet verme yarışı yaşandı. Sonunda Carlos kazandıysa da, be-

deli kendisini gırtlığına kadar borca batıran 850.000 florin oldu. I. Francis ile 27 yıl sürecektir bir savaşa girdi. Aralıklarla ateşkes anlaşmaları yapıldıysa da bu anlaşmalar bir şekilde bozuldu ve iki kral arasında kişisel düellolar şeklinde devam etti. Carlos Hollanda'nın kendi imparatorluğunun bir parçası olduğunu iddia etti. Burayı, 80 yıl boyunca Hollanda ve Belçikalıları uysallaştırmak için boşu boşuna savaşacak oğlu II. Philip'e bıraktı. Ordusunun büyük bölümü kendilerine yalnızca "iyi para" yani altın ya da gümüş ödendiği takdirde savaşacak paralı askerlerden oluşuyordu. Philip 1588'de, "Yenilmez Donanma" olarak bilinen İspanyol donanmasıyla İngiltere kraliçesi Elizabeth'i devirmeyi deneyecek kadar cesurdu. Bu talihsiz girişimin yanı sıra, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de saldırılara başlayan Türklere karşı çıktığı tek tük seferler de cabasıydı.

Bütün bu serüvenlerin finanse edilmesi gerekiyordu. V. Carlos'un 40 yıllık İspanya krallığı süresince biriktirdiği 37 milyon düka tutarındaki dış borç, o yıllarda Amerika'dan Seville limanına getirilerek kraliyete verilen değerli madenlerin toplam değerinden 2 milyon düka fazlaydı. 1572'de Hollanda savaşı için yıllık 14,4 milyon florin bedel ödenmişti. Ama 1572 ve 1573'de İspanyollar yalnızca 7,2 florinlik tutarı karşılayabilmişlerdi. Temmuz 1576 itibarıyla, Philip'in askerlere borcu 17,5 florin olmuştu. Serveti tükenince alacaklılarına ödemeleri durdurdu. Onlara borçlu olduğu iki gümüş sevkiyatına el koydu. Alacaklılarını bütün borçlarını uzun vadeye yaymaya zorladı. Bu süreçte Fugger bankasını neredeyse batırıyordu. Philip'in iflası askerlerinin isyan etmesine ya da silahları bırakmasına neden oldu. Söylentilere göre, ordu komutanı bir defasında yemek yiyecek para bulamamıştı. Philip böylelikle bir hükümdarlıkta, bugünkü deyimle bir egemen devlette oldukça nadir görülen "borcunu zamanında ödeyememe/yükümlülüğünü yerine getirememesi" kavramını Batı dünyasına getirmiş oldu. İspanya 1596, 1607, 1627 ve 1647'de arka arkaya mali krizler yaşayacaktı.

Bu arada yalnızca İspanya'nın değil tüm Avrupa'nın payını aldığı bir karmaşa hüküm sürüyordu. Savaşların yarattığı yıkım ve dinsel kargaşalara rağmen bütün bu sevimsiz gelişmeler sanatsal ve bilimsel başarıların olağanüstü düzeylere ulaştığı Büyük Rönesans'ın arka planında gerçekleşiyordu. 1500'lü yıllar boyunca Leonardo, Michelangelo, Titian, Dürer, Cervantes ve El Greco gündemdeydi. Tiber nehri kıyılarına içi altın serpmelerle süslenen Büyük St. Peter katedrali inşa edilmişti. Kopernik ve Galile güneş sistemini araştırıyorlardı. İş adamları dev bir adım atarak muhasebede ilk kez çift girişli defter tutmaya başlamışlardı. Ayrıca Latince o dönemde bölgesel dillerin yerini almıştı. Böylelikle, aralarında hayatında üniversiteye gitmemiş ya da memurluk yapmamış bazı çok zengin insanların da olduğu geniş kitleler arasındaki iletişim kolaylaşmıştı.

Yüzyılın en önemli olayı, Martin Luther'in 1517 yılında 95 tezini Wittenberg kilisesinin kapısına asması olmuştu. Yüzyılın Reform hareketi Avrupa'ya sıcak bir süngü gibi dalmış, inançları dönüştürmüş, sanat tarzını kökten değiştirmiş, siyaset ve hanedan ilişkilerini değiştirmişti. Reform Hareketi bazı durumlarda savaş nedeni olmuştu, ama 1500'lerde savaş neredeyse yaşamın bir parçasıydı.

İngiltere toplam 14 yıldır savaştaydı. 1545'de I. Francis'le savaş halindeyken, İskoçya'dan işgal tehdidi gelmişti. VIII. Henry'nin 120.000 silahlı adamı vardı ve bunlara kendi hazinesinden ödeme yapıyordu. Henry yüzde 16 gibi çok yüksek bir faizle borç almak zorundaydı ve kraliyetin ihraç edeceği bütün kurşun madenlerine bile el koymuştu. 1990'larda birçok ülkede gerçekleştirilen programlarla bazı bakımlardan benzerlik taşıyan büyük bir özelleştirme planı yürüten Henry, 1533'deki boşanmasından sonra Protestanlığa döndüğü zaman manastır ve kiliselerden zorla aldığı değerli mülkleri elinden çıkararak satmıştı. Henry son çareyi paranın değerini düşürmekte bulmuştu.

Savaşlar her yerde acıları da beraberinde getiriyordu ve pahalıydı, fakat İngilizler savaşımaya İspanyollardan ve Fransızlardan daha az zaman harcamışlardı. Aradaki fark muhtemelen İngilizlerin Tudor-

lar devrinde neden daha hızlı ekonomik gelişme gösterdiğini açıklamaktadır. İspanyollar Fransa ile otuz yıla yakın bir süre savaştılar. Ana kavga İtalya'da kimin egemen olacağıydı, ancak o çekişmeden önce İspanya'nın İngiltere'yle savaşan uğursuz donanması ve Hollanda'ya boyun eğdirmek için yaptığı acımasız sefer vardı. Bu ülkelerde din adına yapılan iç savaşlar da yaşandı. Bu iç savaşların çoğu 17. yüzyıla kadar hız kesmeden devam etti, sonuç İspanyolların ve Fransızların borçlarını tekrar tekrar inkâr etmeleri oldu.

Avrupalılar yalnızca kendi aralarında savaşmadılar. Doğu Akdeniz'den Türkler Avrupa'ya karşı kısa aralıklar dışında 100 yıldan uzun sürecek bir dizi saldırı başlatmışlardı. 1529'da Türkler ilk kez Viyana kapılarındaydı. 1530'larda, İtalya ve Sicilya'yı aldılar. Venedik'le 1537'den 1540'a kadar ve yine, 1545'den 1564'e kadar savaştılar. Fakat 1571'de Yunan denizlerinde İnebahtı'da ciddi bir yenilgiye uğradılar.

Avrupa'daki askeri faaliyetlerin büyük bölümü İspanya'daki V. Carlos ile Fransa'daki I. Francis gibi o çağın büyük hanedanlarının hırsından kaynaklanıyordu. İngiltere'de kendi hanedanını kurmak ve meşruiyetini sağlamak isteyen VIII. Henry (1509–47), sürekli olarak birbirlerinin arkasından oynayan Carlos ile Francis arasındaki mücadeelerde seyirci kalmayı ya da gerekli durumlarda müdahale etmeyi tercih etti. Henry, Carlos'un ilk karısı Aragonlu Catherine'in yeğeni olduğundan ilk yıllarda seçme şansı pek yoktu, fakat Francis'le de ittifak kurmayı başarmıştı.

Fransa Yeni Dünya'da altın keşfeden şanslı ülkelerden değildi. Ama yaptığı ticaretle ve Amerika'dan Seville limanına gelen İspanyol kalyonlarına el koymak suretiyle altın elde etmişti. I. Francis (1494–1547) altının iyi ilişkiler kurmakta, gösteriş yapmakta ve güç iletmekte temel rol oynadığına inanmaktaydı. Zevki ve beğenisi çağının hiç de dışında değildi. O dönemde Flaman ve Burgundy (Bourgogne) nakışları altın iplikle işlenmekteydi. Altın kilise süslemelerinde artık kendini iyice göstermeye başlamıştı. Soyluların sahip oldukları mevkiler boyunlarına astıkları altın zincirlerin ağırlığıyla ayırt

ediliyordu. Örneğin, VIII. Henry 98 ons ağırlığında altın zincir takardı. Şövalyeler savaşa giderken altın ve kıymetli taşlarla süslenmiş yelekler giyerlerdi.

Francis sanatın büyük destekçisi ve koruyucusuydu. Benvenuto Cellini'yi Roma'da hapisneden kurtarıp Fransa'da çalışmasına olanak sağlamış ve ona "Seni altına boğacağım!" demişti. Cellini altın ve mücevherle işlenmiş o kadar görkemli bir tuzluk yapmıştı ki, Francis gördüğünde hayretini gizleyemeyip çığlık atmıştı.

Francis artık kendini Avrupa'nın en güçlü kralı olarak görmeye başlamıştı. Ancak V. Carlos'un İtalya'yı Kutsal Roma İmparatorluğu adına ele geçirme tehditleri karşısında kendini korumak istiyordu. Böylece VIII. Henry ile ittifak yapmaya karar vermişti. Carlos'un Fransızları İtalya'dan dışarı atma amacında başarılı olduğunu söylemeye değer. 1525'deki Pavia muharebesi Francis için tam bir hezimet olmuş ve Francis'in esir alınmasıyla son bulmuştu. Böylece tarihte ikinci kez bir Fransız kralı esir düşüyordu. Carlos'un gerçek bir şövalye gibi davrandığı - II. Jean'ı esir alan III. Edward gibi- söylemezdi: Francis Madrid'de kaldığı bir yılı karanlık bir hücrede şarkı ve şiirler yazarak geçirmişti.

Henry ve Francis 1520 yılında, Kale yakınlarındaki Guynes'de, pek de başarılı sayılamayacak bir zirve toplantısında yüz yüze gelmişlerdi. Francis, Henry'nin Fransa'ya gelişinden hemen önce, V. Carlos'un Henry ile gizli bir görüşme yapmak üzere Londra'ya gittiğinden habersizdi. Bu nedenle, şaşıaalı törenler yapılmış, ardından önemsiz konular gündeme getirilmiş ve Guynes'deki toplantı fırsat sunmaktan çok, göstermelik bir jest olarak kalmıştı.

Henry Manş Denizi'ni Kraliyet Donanması'nın en büyük gemisi *Henri Grace-de-Dieu* ile geçmişti. Bu seyahatte kendisi için 4.500, Kraliçe Catherine için de 1.200 kişilik maiyeti, ayrıca 3.000 at ile gerekli birçok malzeme taşıyan küçük gemiler de eşlik ediyordu. Kale'ye vardıklarında Henry'nin şansölyesi Kardinal Wolsey, İngilizlerin gelişini haber vermek üzere, Fransız kampına altın üzengi koşumlu bir katır sırtında girmişti.

İki kralın bu karşılaşması Altın Kumaşlar Tarlasında Toplantı diye bilinir. Bu toplantı bu adı gerçekten haketmişti. Yerlere sözcük anlamıyla altın serilmemişti, ama toplantıya katılanların giysilerinin her yeri bol miktarda altınla süslenmişti. Francis'in bu toplantı için kurduğu 2.800 çadır o kadar çok altın kumaşla kaplanmıştı ki; güneş ışığında parlayan çadırları görenler kendilerini altına boğulmuş gibi hissediyorlardı.

Henry'nin varışından beş gün sonra, top atışıyla karşılama yapılmış ve iki kral ile maiyetlerindeki Guynes'de belirlenen yerde buluşmak üzere birbirlerine doğru yürümeye başlamışlardı. Fransız okçular altın kılıf içindeki silahlarıyla at sırtındaydılar. Arkalarında altın giysileri içinde parıldayan Fransız mareşaller duruyordu. Sonra, koyu kırmızı renk ve altın üniforma içindeki soylular gelmekteydi. Francis de altın kumaştan yapılmış bir kaftan giymişti. Atına da altından telkari desenli bir örtü örtülmüştü.

İngilizler de bu ihtişamlı altın gösterişinin dışında kalmamışlardı. Oturumda Wolsey'e eşlik eden 50 dev adam uçlarında insan başı büyüklüğünde altın toplar bulunan altın tören asası taşıyorlardı. Altın herkesin bilincine o kadar yer etmişti ki, yardımcılarının birisi Henry'nin bu toplantı için bıraktığı sakalının bile "altına benzediğini" söylemişti.

Her yer bayraklar ve sarayları andıran dekorlarla süslenmişti; musluklarından sürekli kırmızı şarap akan iki çeşme dekoru daha da görkemli kılıyordu. Henry birdenbire Francis'e güreş karşılaşması yapmayı teklif etmişti. Güreş Henry'nin öfkeden kıpkırmızı olmuş bir yüzle kendini çimenlerin üzerine atmasıyla sona ermişti. Süvarilerin turnuvası ve okçuların yarışmasının ardından yemeğe geçilmişti. Menüde, "kuğu, geyik eti, turna balığı, balıkçıl kuşu, armut çörekleri, kremalı meyvalar, ... oğlak, mersin balığı, tavus kuşu, bildircin, sü-lün, sorguç" vardı. Şefe hiç kuşkusuz Şölen Adamı denilebilirdi.

Fakat çok değil üç yıl sonra, Henry ve Francis savaş meydanında birbirlerine karşı savaşıyorlardı. Zirve toplantılarında azametle teşhir edilen bütün o altınların parıltısından gözleri kamaşmış, gerçekleri

görmez mi olmuşlardı? Şimdi altınlarını daha zalim amaçlar için kullanıyorlardı.

...

Avrupa'da ciddi ekonomik değişiklikler yaşıyordu. Biraz daha geç gelmekle birlikte, Asya'da da benzer değişiklikler kendini gösteriyordu. 1500'lerde fiyat hareketleri ve paraya talep öylesine çarpıcı bir değişim geçirmişti ki, ekonomistler bu dönemden "16. Yüzyıl Fiyat Devrimi" diye söz ederler. Fiyat Devrimi, bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar, uluslararası ticaretin birden gelişmesi ve Uzak Doğu'da binlerce kilometre uzaklıktaki insanlarla yapılan ticaretin genişlemesi, iş yapma yöntemlerini kolaylaştırmış ve finansal işlemlerin niteliğini dönüştürmüştü. 16. yüzyılda kralların yaşadığı finansal güçlükleri bir yana bırakırsak, özel sektördeki işler geçmişte olduğundan çok daha kapsamlı bir düzeye erişmişti.

Fiyat Devrimi bütün yüzyılın tarzını belirlemişti. Yaklaşık 1470 yılından itibaren İtalya ve Almanya'da ilk fiyat artış kalıpları kendini göstermeye başlamıştı. En düşük düzeye 1349'da, Kara Ölüm'ü izleyen yıllarda ulaşılmıştı. Sonra enflasyon değişik bir veba salgını gibi adım adım Avrupa'yı sarmıştı. 1480'lerde İngiltere ve Fransa'da kendini gösteren enflasyon sonraki on yılda İberya'ya uzanmış ve 1500'lerin başlarında doğu Avrupa'da filizlenmişti. Fiyatlar her yıl yükselmese de, özellikle tarım fiyatları dalgalı seyreliyordu; hava koşullarındaki değişimler nedeniyle, her gerilemede ulaşılan dip noktası bir öncekinin altında oluyor, buna karşılık hep tepe noktası yukarı doğru yeni bir rekor şeklinde gerçekleşiyordu.

Enflasyon dönemlerinden geçmiş herkesin tanık olduğu gibi, geleceği bir belirsizlik perdesiyle örttüğü için enflasyon her zaman rahatsız edicidir, ancak 16. yüzyılda Avrupa'da yaşayanlar açısından kalıcı enflasyon şokları fazlasıyla sarsıcıydı. Daha önce benzer deneyimleri olmamıştı. Bunu açıklayacak bir ekonomik kuram yoktu. Enflasyonla başa çıkabilecekleri yerleşik bir kural ya da politikaya sahip değillerdi. Hasadın kötü olması nedeniyle kısa enflasyon dö-

nameleri geçirmişlerdi, ama Fiyat Devrimi en sonunda duruluncaya kadar yüz yılı aşkın bir zaman geçmiş, tarihte başka hiçbir enflasyon bu kadar inatçı olmamıştı.

Fiyat artışları hammaddelerde, özellikle tarım ürünlerinde daha hızlıydı. 1480 yılından 1650'ye kadar İngiltere'de kereste, et ve tahıl beş ila yedi kat yükselmişti. Yalnızca mamul maddelerin fiyatı üçe katlanmıştı. 170 yıl içinde yüzde 700 artış hesaplandığında, ortalama yılda yüzde 1,2'ye gelir; ama ücretlere yapılan zamlar, ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışlarının yarısının bile altında kalıyor, dolayısıyla da enflasyonist baskıların sertliği ve kalıcılığı insanları fazlasıyla sarsıyordu. O dönemde paranın alım gücü ve işçi gelirlerinin gerilemesi tehlikeli boyutlardaydı.

Bu gerilemenin nedeni neydi? Konuya ilişkin tartışmalarla ilgili kapsamlı bir literatür vardır. Tartışmaların temel noktası, Fiyat Devriminin bu kadar uzun sürmesine yalnızca tek bir şeyin neden olmadığıdır. Ekonomi tarihçisi Glyn Daves Fiyat Devrimi'ni, "tuhaf ve derin" olarak betimlemiştir. 16. yüzyılda dönemin gözlemcileri bu konuda birçok tartışmaya girmişler, meseleyi derinlemesine incelemişlerdi. Dönemin literatürüne baktığımızda, belirtilen nedenlerden bazılarının tarımdaki gerileme, aşırı vergilendirme, nüfus azalması, piyasa manipülasyonu, yüksek emek maliyetleri, serserilik, lükse düşkünlük ve Cenevizli iş adamlarının başvurduğu türden entrikalar olduğunu görüyoruz.

Enflasyon, harcamaların hızla arttığı ve barış dönemindeki mal ve hizmet üretiminin düşme eğilimine girdiği savaş dönemlerinde her zaman görülmüştür. Tacitus, "*Pecunia nervus belli*" (Para savaşın tendonudur) diye yazmıştır. Avrupa kıtasında 1551'den 1651'e kadar geçen 100 yıl içinde barış içinde geçen tek bir yıl bile olmamıştı. Bu savaşları finanse etmekten kaynaklanan bütçe sorunları 16'ncı yüzyıldaki vergi sistemleriyle daha da yoğunlaşmıştı. Bu da neredeyse bütün yükü alt sınıfların sırtına bindirmişti. Enflasyon sürecinde en geri konuma itilenler alt sınıflar olduğundan, devlet gelirleri enflasyon ile savaşın sürekli yukarıya çektiği devlet harcamalarının gerisinde kalmıştı. Bunun sonucunda da kaçınılmaz olarak muazzam büt-

çe açıkları oluşmuş ve devlet borçları hızla artmıştı. Neticede bulunan iki finansal çözüm İspanya'nın *asientos'u* ve Fransa'nın *Grand Parti'si*ydi. Her ikisi de, modern anlamıyla sermaye piyasalarından borç alma biçimiydi ve İtalya, Almanya ve Hollanda'daki bankaların hesaplarında biriken geleneksel özel borçlanma yöntemlerini tamamlıyordu.

Kraliyet finansmanının artık eski bir dümen sayılan bir değer yöntemi vardı: Para biriminin devalüe edilmesiyle para arzının artırılması. 1523'de İspanyol Cortes, V. Carlos'u yüksek değerdeki madeni paraların yurtdışına çıkarılmasını önlemek amacıyla içerdikleri altının azaltılması için uyarmıştı. Bu yolla aynı miktardaki altınla daha çok sayıda madeni para basabileceklerdi. Pizarro ve diğerleri o dönemde kendisine adeta dipsiz bir külçe altın kuyusu sundukları halde, 1523'e kadar bekleyen Carlos'un bu adımı atmaya karar vermesi, ihtiyacının ne kadar büyük olduğunu gösteriyordu. Diğer hükümdarlar da aynı yolu izlemekte gecikmeyeceklerdi. VIII. Henry'nin 1542 ile 1547 yılları arasındaki politikası o kadar açıktı ki, bu hareketi büyük harflerle "Büyük Değer Düşürme" olarak anılıyordu. Henry'nin paranın değerini düşürmesi, 1540'larda Fransa'yla yaptığı savaşın doğrudan sonucuydu. Bir tarihçi bunu şöyle tasvir etmişti: "değerli olan her şey için Darphane'yi çalıştırdı."

Bu ortamda zorunlu olarak harcama yapanlar yalnızca krallıklar değildi. Enflasyon kendi kalıcı zorunluluklarını yaratır. Mallar insanlar için paradan daha değerli olunca, enflasyon tüketicilerin, özellikle de iş adamı ve çiftçilerin stok yapmalarını teşvik eder. Biraz daha ayrıntılı baktığımızda, stok yapmanın yerini spekülasyonun aldığını görürüz: İnsanlar ihtiyaçları olmayan şeyleri önceden satın alırlar veya piyasayı ele geçirmeye çalışırlar. Bunun nedeni ya beklenen fiyat artışlarına karşı tedbir almak ya da bu malları ileride daha yüksek fiyatlardan satmaktır. Tüm bunlar fiyatların daha da yükselmesine yol açan yoğun bir baskı oluşturur ve yükselen fiyatlar daha da fazla stok ve spekülasyon yapılmasını teşvik eder.

...

Peki, ama Amerika'da ele geçirilen hazineler, Fiyat Devrimi üzerinde ne gibi bir etki yapmıştı? Adam Smith'in bu konuda hiç kuşkusunu yoktu: "Amerika'daki bol miktarda madenin keşfi tek neden olarak görünmektedir... ne bu gerçekle ilgili, ne de nedenleri hakkında asla herhangi bir tartışma olmamıştır." İlk bakışta, Yeni Dünya'dan getirilen hazinelerle basılan yeni para akışının enflasyonu çok uzun süre besleyen itici güç olduğu açıkça görülmektedir. Nüfus artışı gıda arzındaki artıştan yüksek olabilirdi, ama bebekler de ağızlarında gümüş kaşıkla dünyaya gelmiyorlardı. Eğer enflasyona aşırı nüfus artışı neden olsaydı, Hindistan ve Bangladeş gibi ülkeler dünyayı enflasyona sürüklerken, yavaş nüfus artışına sahip ülkelerde fiyatların istikrarlı olması ya da düşmesi gerekirdi. Gerçekler bu varsayıma pek uygun görünmüyor. Bazı durumlarda, gıda arzını aşan nüfus artışları enflasyonun zorunlu nedenlerinden biri olabilir, ama bunun yeterli olduğu söylenemez. Artan nüfusun daha yüksek fiyatları ödeyecek parayı nereden bulacağı sorulmalıdır.

Bu soru yanıtını da içermektedir: Para arzı artmalıdır. Bu akıl yürütme Amerika'da keşfedilen bol miktarda madenin fiyat enflasyonundan sorumlu olduğuna ilişkin Adam Smith'in ulaştığı didaktik sonucu desteklemiştir. Smith görüşlerini oluştururken, Jean Bodin adında bir Fransız gözlemcinin 1568'de yaptığı dikkate değer bir ekonomik araştırmadan yararlanmıştı. Bodin altın ve gümüş miktarlarındaki artışın yükselen fiyatlarla nasıl ilişkili olduğunu göstermek için çok eskilere, antik tarihe kadar uzanmıştı. Amerika'dan İspanya'ya akan muazzam miktarlardaki değerli madenin, Fransa ve İtalya'ya oranla İspanya'da fiyatları yükselttiğine işaret etmişti: "İspanya zengin, kibirli ve tembeldir... Fiyatların yükselmesine kısmen altın ve gümüş bolluğu neden olmuştur."

Bodin enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu olduğunu ileri süren Nobel ödüllü Milton Friedman'ın ortaya koyduğu ekonomi teorisinin önemli bir kolunu oluşturan monetarizmin fikir babasıdır. Genel bir fiyat artışı sırasında alıcı aynı mal ve hizmet sepeti için daha fazla para harcamak zorundadır. Yani, enflasyon bir şekilde finanse edilmedikçe devamlılık gösteremez. Alıcılar aynı satın alma düzeyini koruyabilmek için ihtiyaç duydukları ekstra para-

yı bulamadıkları takdirde, alımlarını azaltıp, daha az şey alacaklar, dolayısıyla da satıcıların fiyat artışlarını sürdürme kabiliyetlerini sınırlandıracaklardır. Bu nedenle monetaristler, Yeni Dünya'nın altın ve gümüş külçelerinden üretilen para arzı artışından beslenmemiş olması halinde, 16. yüzyıldaki Fiyat Devrimi'nin asla bu kadar uzun sürmeyeceğini ileri sürüyorlardı.

Bununla birlikte, gerçekleri monetarist kurama uyarlamak Bodin'in ortaya koyduğu kadar kolay değil. Elde edilen hazinenin tümü para olarak Avrupa'da kalmadı. Her zaman olduğu gibi stokçuluk hazinenin bir kısmını dolaşımın dışında tuttu. Bir kısmı kiliselerdeki görkemli süslemelerde kullanıldı. Ve ileride göreceğimiz gibi, önemli bir miktar Asya'ya sevk edilerek, asla geri dönmedi.

Dahası, 1470 yılı civarında yükselmeye başlayan fiyatlar, 1500'lere gelindiğinde Avrupa'nın her yerinde tırmanışta olmasına rağmen, 1520 yılına kadar İspanya'ya ciddi sayılabilecek miktarda Amerikan altını gelmemişti. Peru'daki madenler 1530'dan sonra keşfedilmiş, büyük gümüş keşifleri ondan 20 yıl sonra meyvelerini vermeye başlamıştı. Durum 1600'den sonra daha da karmaşık hale gelmişti. Seville limanına indirilen altın ve gümüşün 1590 civarında zirveye ulaştığı, 30 yıla yakın bir süre boyunca yüksek düzeyini koruduğu ve ardından 1620 civarlarından itibaren yüzyılın sonuna kadar hızla düştüğü anlaşılmaktadır. Fiyatlar ise, yeni gelen değerli maden miktarıyla herhangi bir ilişkisi olmadığı anlaşılan oranlarda tırmanmayı sürdürmüştür. Örneğin, 1600 ile 1650 arasında İngiltere'de fiyatlar ikiye katlanmıştır.

Bununla birlikte Seville'den elde edilen veriler kuşkuludur, çünkü daha aşağıdaki Kadiz ve Lizbon limanlarına giderek artan miktarda altın ve gümüş getirilmiş ve resmi güzergâhlardan yasadışı sapmalar artmıştır. Altın kaçakçılığı resmi istatistikleri güvenilir kılacak kadar kolaydır. Gayri resmi bilgiler incelendiğinde, İspanya'ya akan değerli maden miktarının 1600'den sonra fiilen arttığı görülmektedir. Brezilya'daki muazzam altın madenleri Portekiz'e 1700 yılından sonra sevk edilmeye başlanmış, fakat bu tarihe gelindiğinde Fiyat Devrimi sahneyi terk etmişti. Monetarizmin en seçkin otoritele-

rinden ve Milton Friedman'ın takım arkadaşlarından Anna Schwartz bile, Fiyat Devrimi deneyiminin "esas" monetarizm "varsayımıyla ilişkili" olduğunu belirtmiştir.

Diğer ekonomistler ise, monetarizmin tek bir ekonomik değişkene odaklanmasına karşı çıkmakta, iddiayı tam tersinden ele almayı tercih etmektedirler. Bu yaklaşıma göre, 16. yüzyıldaki Fiyat Devrimi değerli maden biçimindeki para arzının artması sonucunda ortaya çıkmamıştır; daha çok, yükselen fiyat düzeyi paraya olan talebi artırmış ve bu da İspanyolların Amerika'dan altın ve gümüş getirme çabalarını ikiye katlamalarına neden olmuştur. Bu perspektiften bakıldığında, genişleyen para arzı enflasyonun nedeni değil, sonucudur.

Fiyat Devrimi'ne neyin nasıl sebep olduğu pek önemli değildir, ancak kalıcı olmasında en önemli rolü Afrika'dan Avrupa'ya getirilen hazineler oynamıştır. Bu olgunun çarpıcı bir örneği, I. Francis ile V. Carlos arasındaki uzun mücadele sürecinde görülebilir.

Carlos, Francis'i Pavia'da esir alıp Madrid'de hapse attıktan sonra, onu iflasa sürükleyecek bir anlaşma imzalamaya zorlamıştı. Anlaşma Francis'in yedi ve sekiz yaşlarındaki iki büyük oğlunun rehin tutulmasıyla güvence altına alınacaktı. Fransızlar Lombardiya'daki toprak taleplerine elveda diyeceklerdi. Francis iki milyon altın kron fidye ödemeye söz verinceye kadar, dört yıl boyunca çocukları esir tutulmuştu. Ödeme bir tekneyle Fransa-İspanya sınırındaki nehre getirilen ve orada ödenen 1,2 milyon kronla başlamıştı. Ödeme anında başka bir tekne aksi yönden prensleri getiriyordu. Takas bozuk para sayımının yapılması için dört ay ertelenmişti.

Bu muazzam altın transferi Fransız soyluları, ruhban sınıfı ve vergi mükellefleri üzerinde sancılı bir baskı yaratırken, İspanyol ekonomisindeki harcama dalgasını canlandırdı. Sonuç olarak, İspanya'da fiyatlar kısa süre içinde Fransa'daki fiyatların üzerine çıkmıştı. Fiyatlar arasındaki bu eşitsizlik Fransa'nın İspanya'ya yaptığı buğday, şarap ve brendi, hamak, mum ve çadır bezi gibi her türlü ihracat ürü-

nünde öyle bir artış yarattı ki, ihracat bedelleri ödendikçe sınırın Fransız tarafına akmaya başlayan paralar nedeniyle altın ve gümüş transferinin yönü tersine döndü.

Bu bütün olaylar dizisinin en çok merak uyandıran yanı, altının ve onunla birlikte gümüşün değerlerine ne olduğuydu. Değerli maddeler de, diğer her şey gibi arz ve talebin amansız etkilerinden muaf değildi. Amerika'dan sel gibi akan altın, doğu Avrupa'da, özellikle de Macaristan'da bulunan yeni madenlerden gelen altınlar ve gelişen madencilik teknolojisiyle birleşince, 16. yüzyılda Avrupa'da altın arzı hızla arttı.

Sonuç olarak, Fiyat Devrimi'nde tüm ürünlerde fiyat artışları gerçekleşmesine rağmen, altındaki fiyat değişimleri daha fazla baskı altındaydı. Örneğin, İngiltere'de şilin olarak açıklanan altın fiyatları, 1492 ile 1547 yılları arasında ons başına 40 şilinden 60 şiline çıkarak yüzde 50 artış kaydetmiş, ancak sonraki 50 yılda değişim olmamıştı. Ardından mütevazı bir yükselişle, 1611'de 74 şiline çıkmıştı. Toplam olarak yüzde 85'e ulaşan bu artış, ücretlerdeki, giyim ve gıda fiyatlarındaki artışın çok gerisindeydi. İngilizler Amerika ya da başka bir yerde bel bağlayabilecekleri altın kaynaklarına sahip olmadıkları halde, korsanlık ve savaş yoluyla edinilen büyük kazançlar sayesinde İngiltere'de altın arzının hızlı bir biçimde arttığını düşünmek de mantıklı olacaktır.

...

Fiyat Devrimi ve Amerika'daki sayısız altın madeninin keşfi geçmişten keskin bir kopuşu beraberinde getirirken, 16. yüzyılda daha başka ekonomik yenilikler de sahneye çıkmaya başlamıştı. Nitekim geleneksel bir kurum olan ticaret fuarları artık ekonomik hayatta önemli bir rol oynamaya başlıyor, altının rolünde günümüze kadar sürecek bir dönüşüme ön ayak oluyordu. Bu kurumun yaygınlaşması içerdiği medeni nitelik açısından çok önemlidir. Ticaret fuarları yüzyıllardır süregelen savaş, din çatışması, talan ve yağmalarla çarpıcı bir karşıtlık içindedir.

Ticaret fuarları Orta Çağ'dan başlayarak iş hayatının temel bir kurumu haline gelmiştir. Kentlerin çok küçük olduğu, her cadde köşesinde bir banka şubesinin bulunmadığı ve evden çıkıp beş dakikada ulaşılabilecek süpermarketlerin olmadığı bir dünyada satılacak malların teşhir edilmesini, alınıp satılmasını bu fuarlar mümkün kılıyordu. Bu aynı zamanda, telefonun, Federal Express'in, malların fiyatlarını, finansal araçları ya da döviz kurlarını bildirecek haber kanallarının ve internetin bulunmadığı bir dünyaydı. Biraraya gelebilecekleri merkezi yerler olmasaydı, tüccarlar mallarını tedarik edemeyecek veya bir iki yerel kaynakla sınırlı kalacaklardı. Büyük müşteriler aldıkları malları koyacak yerleri ve büyük çoğunlukla ihtiyaç duydukları bankerleri bulamayacaklardı. Bankerler olmasaydı, binlerce işlem sırasında biriken yükümlülüklerini karşılamak için gereken çok miktarda para ve kredi enstrümanına sahip olamayacaklardı. Günümüzde her yıl yapılan Frankfurt Kitap Fuarı, Las Vegas'da ileri teknoloji ürünlerinin yer aldığı renkli fuarlar ve uzun yıllardır var olan Leipzig Sanayi Makineleri fuarı eski dönemlerin bu canlı ve gerekli kurumunun soluk gölgeleridir. Dahası, günümüzdeki fuarlar yılda bir kez açılırken, o dönemde yılda en az iki kez kuruluyorlardı. Başlıca fuar merkezlerinden biri olan Lyon'da yılda dört kez fuar açılırdı.

Tüccarların komşularıyla alışveriş yaptığı yerel fuarların aksine, ticaret fuarları satacak bir şeyi olmayan tüccarlara satın alma ya da tersine hiçbir şey almadan kendi ürününü satma olanağı sağlıyordu. Tek taraflı satın alma çoğu zaman finansman gerektirir, çünkü satın alan kişi aldığı şeyin karşılığında bir şey satmamıştır. Böylece fuarların formatı giderek gelişmeye başladı ve 16. yüzyılda, fuarlarda alımları finanse etmek, malların kendisi kadar önemli kazandı. Birçok örnekte, ticari işlemler mal hareketine bakılmaksızın finansal işlemle yapılıyordu. Avrupa'nın birçok merkezinde fuarlar düzenlenmesine rağmen, coğrafi ve politik etkenler kilit durumdaki şehirlerin yerlerini belirliyordu. Başlıca oyuncular buralarda buluşuyor ve krallar yabancıların katılımına kolaylık göstererek, özel koruma sağlıyorlardı. Lyon'a Floransa, Milano, Lucca ve Ceneviz'den gelen yabancılar çoğunlukta idi. Büyük fuarlara tüccar ve finansçılar hakimdi. Beledi-

ye ve kraliyet kurumlarının temsilcileri ikinci derecede rol oynuyorlardı. Ticaret kalıpları ve politik hegemonyalar zaman içinde değişim gösterdikçe, fuarların popülerliği de azalıyor veya artıyordu. Öne çıkan fuar merkezleri şunlardı: Şampanya bölgesi, 15'inci yüzyılda Antwerp, sonra Ceneviz (bir Fransız kralı burayı örnek alarak Lyon'u kurdu), daha sonra Fransa'nın doğusunda yer alan Besançon ve nihayet Piacenza. Piacenza'daki fuarlara Besançon adının İtalyancalaştırılmış şekliyle, Bisenzone deniliyordu.

Fuarlarda çok sayıda sarraf standı yer alıyordu; İspanya'daki Madina del Campo fuarında yalnızca farklı ülkelerin para birimlerine göre düzenlenmiş borç senetleri ile alışveriş yapılıyordu. Sarrafların işi bayağı yoğun olmalıydı. Yetkin bir kaynağa göre 16. yüzyılda Avrupa'da 48 farklı madeni para dolaşımında bulunuyordu. Bunlardan 11 adedi İtalyan kentlerinden, 9 adedi Hollanda'dan, 6 adedi İngiltere'den gelen paralardı, ayrıca İspanya, Fransa, Portekiz ve Macaristan'dan da az sayıda madeni para geliyordu.

Tüccarların bu kadar çeşitli para ile uğraşırken verdiği mücadeleye halk arasında alaycı fıkralara konu oluyordu. Mesela Chaucer'in "*Shipman's Tale*" adlı yapıtında betimlediği tüccar, hesap tahtasından başını kaldıramıyor ve hiçbir şekilde rahatsız edilmek istemiyordu. Öyle ki bu durumdan yararlanan genç bir rahip güzel karısıyla ilişki kurmaya kalkışmıştı.

Yine de madeni paraların kullanımındaki güçlük ve karışıklıklar nedeniyle, sarraflar da kullanımı giderek artan kâğıt paraya yöneliyor, madeni paralardaki gelişmelerle çok yakından ilgilenmiyorlardı. Bu ödeme türünün temel aracı, 13. yüzyılda, belki de daha önce İtalyanların bulduğu poliçeydi. Poliçe daha sonra çok çeşitli alanlarda kullanılacak önemli bir buluştu.

Poliçelerin nasıl işlediğini gösteren basit bir örnek verelim. Eş zamanlı olarak iki ticari işlem yapıldığını varsayalım. Mesela İtalya'daki Franco, Flaman'daki Berthold'dan yün satın alır. Aynı anda Flaman'daki David de İtalya'daki Carlo'dan şarap alır. Ancak Franco Berthold'a doğrudan ödeme yapmaz. David de Carlo'ya doğrudan

ödeme yapmaz. Onun yerine, Carlo, David adına bir poliçe düzenler. Bu kâğıt parçasında David'in satın aldığı şarap karşılığında kendisine şu kadar miktar İtalyan parası borçlu olduğunu yazar. Carlo bu poliçeyi Franco'ya satar. Franco'nun poliçeyi satın alması Carlo'yu tatmin eder. Franco, yünün parasını ödemek için poliçeyi Berthold'a gönderir; o da döner, poliçeyi David'e satar; David'in poliçeyi satın alması Berthold'u tatmin etmiştir. Böylelikle, Berthold ve Carlos adındaki iki satıcının alacakları para kendi müşterileri yerine, diğer arkadaşlarının müşterileri tarafından ödenmiştir: Franco Berthold yerine Carlo'ya ödemiştir. Aynı anda, David, Carlo'ya değil Berthold'a ödeme yapmıştır. Şarap, yün ve Carlo'nun David adına düzenlediği poliçe sınırları aşarak dolaşmaktadır. Oysa ne İtalya'dan Flamanca'ya, ne de tersi yönde bir para transferi olmamıştır.

Bu fazlasıyla basitleştirilmiş bir açıklama olmakla birlikte sürecin esasını göstermektedir. Aslında her ticari işlemin tam olarak bir diğerine eşit olacağını düşünmek ya da Franco ve Carlo ile Berthold ve David'in birbirlerini bu kadar kolay bulacaklarını sanmak için bir neden yoktur. İşlemlerde çıkan farkları kapatmak amacıyla, poliçelerin el değiştirdiği canlı bir piyasa kurulmuştur. Örneğin, 1585 yılında Amsterdam'daki tüccar ve bankerler adına düzenlenen poliçeler Antwerp, Köln, Danzig, Hamburg, Lizbon, Lübeck, Rouen ve Seville'de el değiştiriyordu.

Bu piyasalarda esas kişilerden daha çok aracılar poliçe bakiyelerini kendi aralarında ödeyerek kapatırlardı. Aracılar mal arz eden kişilere peşin ödeme yaparak ve daha sonra o malları satın alan kişilerden tahsil ederek çoğu zaman banker gibi çalışırlardı. Büyük miktarlar yerine yalnızca arada oluşan farkların ödendiği ve çok sayıda aracının katıldığı bir iş haline gelen bu poliçe piyasaları, iki tarafta oluşan farkların kapatılması için gerek duyulan madeni para ihtiyacını önemli ölçüde azalttı. Bir olayda bir peni bile kullanılmaksızın bir milyon livre el değiştirmişti. Bu süreç, aracılarla sarrafların birbirleriyle karşılaştıkları; poliçeleri alıp sattıkları; dövizle ödeme yaptıkları ticaret fuarları kurulmaksızın işleyemezdi. Örneğin, İtalyanlar Flaman aracılarla hesap kapatırlar, Flamanlar İngilizlere ödeme yapardı.

Bu düzenlemeler çarpıcı değişimleri beraberinde getirmişti. Tüccarlar artık hesap görmek için yolculuk yapmıyorlardı. Şimdi ticari işlemlerin en etkin biçimde yapılabildiği ticaret merkezlerine seyahat ediyorlardı. Sonuç olarak, ticaret fuarlarındaki merkezi uygulamalar finansman işlemlerinin hacmini artırmıştı. Ticari firmalar zamanla çeşitlendiler ve zaman içinde çok büyük aile şirketleri haline geldiler; örneğin Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Fuggers, Floransa'da Mediciler ve daha sonraları Rotschids ve Baring Brothers gibi şirketler ortaya çıkmaya başladı.

Para kavramı bütünüyle değişiyordu. Devletin resmi parası olarak prenslerin bastığı geleneksel kamu paraları, şimdi tüccar ve bankerler arasındaki ticari ilişkilerde ödeme aracı olarak kullanılan kredi araçları biçiminde ortaya çıkan özel paralarla aynı anda dolaşıma giriyordu. Modern dünyada bir işin karşılığında ödeme yaparken herkes gibi kâğıt para vermek yerine çek yazarsanız, özel para iş başında demektir. İşte bu düzenleme ilk olarak 15 ve 16. yüzyıllarda, poliçe kullanımının giderek artması ve ticaret fuarlarıyla gelişmişti. Ticaret fuarlarında ticari işlemlerden doğan hesaplar tasfiye edilip kapatılıyordu. Bu işlemlerin çoğunda döviz alım satımı başlıca faaliyetti.

İnsanların bugün bankalarda tuttukları nakde ya da yazdıkları çeklere para cinsini belirtmek için dolar, sterlin, euro gibi adlar verilmesi gibi, özel paranın da bir isimle ifade edilmesi gerekiyordu. Bugün nasıl çeklerin üzerine madeni para adedi ya da altın ağırlığı yazılmıyorsa, 16. yüzyılda da poliçelerin üzerine altın para adedi ya da altının külçe ağırlığı yazılmazdı. Özel dünyadaki paranın dolar ya da euro gibi bir hesap birimi üzerinden ifade edilmesi gerekiyordu. Bu birimler ticari işlemlerin büyüklüğünü ve taraflarca hesap kapatılmasında kullanılacak yerel para birimini tanımlamak amacıyla kullanılacaktı. Hesap birimi soyut bir kavramdır. Bir çekle transfer edilen dolarları göremezsiniz, hissedemezsiniz, parçalayamazsınız ya da tartamazsınız. Özel para sahibinin tek düşüncesi, prensin kamusal para arzını iyi idare etmesidir. Böylelikle, hesap biriminin bütünlüğü istikrarlı kalacak ve enflasyonun alevleri içinde uçup gitmeyecektir.

11. BÖLÜM

ASYA'DAKİ MEZARLIK VE HIEN TSUNG'UN TESADÜFÎ BULUŞU

BÜTÜN O FILOLARA, KORSANLARA VE YAĞMALAMALARA RAĞMEN, YENİ DÜNYA-DAN AVRUPA'YA TAŞINAN MUZZAM MİKTARDAKİ ALTIN VE GÜMÜŞÜN NEREDEY-SE HİÇBİRİ AVRUPALILARIN BEKLEDİĞİ YERE ULAŞMADI.

Bütün o değerli madenler, Avrupa'da yalnızca kısa bir süre kalmış, ardından doğuya, Asya'ya doğru yeniden yola çıkmıştı. Hatta o dönemde Uzak Doğu'ya giden altın ve gümüşün, 1600 ile 1730 yılları arasında Amerika'dan getirilen toplam miktarın üzerinde olabileceğine dair bazı kanıtlar bile vardı. 1600'de Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company) kurulmasını izleyen ilk 25 yılda, doğuya sevk edilen kargonun yüzde 75'ini değerli maden külçeleri oluşturuyordu.

Asya altın ve gümüşü emen bir süngere dönüşmüştü. O dönemde Doğu'ya sevkedilen altın ve gümüşün yalnızca küçük bir bölümü Avrupa'ya geri gelecekti. Bu tek yönlü hareketin nedenleri açık değildir ve insan ister istemez Kipling'in "Doğu doğudur, Batı da batıdır, bırakın böyle kalsın" deyişini kabul etmeye yönelebilir. Ancak olanlar bu kadar basit değildir.

Avrupalılar çok sevdikleri altın ve gümüşü Doğu'ya kaptırdıkları için belki içten içe homurdanıyorlardı, ama baharat, çay, ipek ve Asya'nın diğer lüks mallarına duydukları istek o kadar dayanılmazdı ki, başka seçenekleri yoktu. Açıkçası Asyalı insanlar altın ve gümüşün Avrupalıların satmayı önerdiği teneke, kurşun, cıva, yünlü kumaş ve kürkten daha çekici olduğunu düşünüyorlardı. Uzun süre devam eden tek yönlü ticaret Asyalıların bu durumdan ne kadar memnun olduğunu gayet açık gösterse de, elimizde bir veri daha bulunuyor: Çin, Japonya ve Hindistan'daki malların fiyatları değerli madenlere göre çok az değişmişti. Eğer süreç istikrarsız olsaydı, Asyalılar ürünlerini Avrupa'ya satmayı sürdürmek istemeyecekler ya da sevk edilen çay, ipek ve baharatın fiziksel hacmi karşılığında çok daha fazla miktarda altın ve gümüş talep edeceklerdi.

Asyalıların tuhaf bir takım öncelikleri olduğuna inanıyorsanız, Avrupalıların önceliklerinin de o kadar tuhaf olduğunu kabul etmelisiniz. Aynı zamanda değerli madenlere en yüksek değeri biçen Avrupalılar olmuştur. Altın ve gümüşü kendilerine saklayıp, demir, kalay ve kürk gibi yararlı şeyleri sevk etmiş olsalardı, kendilerini daha zengin sayabileceklerdi. İskoç düşünür ve tarihçi David Hume gibi akıllı bir gözlemci bile bu tuzağa düşüyor ve 1752'de şunları yazıyordu: "AVRUPA'nın hüner ve zekâsı el sanatları ve mamul ürünler bakımından genelde ÇİN'i geçer. Bu büyük farkı içimize sindirmeden o ülkeyle asla ticaret yapamayız."

Bir sarrafın oğlu ve usta bir tüccar olan Doğu Hindistan Şirketi'nin yöneticisi Thomas Mun, bu ticaretin ayrıntılarını Hume'dan 100 yıl önce çok daha güçlü bir biçimde kavramıştı. "Kendilerine ait az malı olan ve eksiklerini tamamlamak için paralarını dışarı gönderen ülkeler nasıl olur da aynı zamanda o kadar çok hazineye sahip olurlar? Yanıtlayayım: Elleriinde hiç altın veya gümüş olmadığından, başka araçlarla elde ettikleri parayla alışveriş yaparlar." Mun bu sözleri, doğuya çok fazla değerli maden sevk ettiği için Doğu Hindistan Şirketi'ne yöneltilen eleştirileri yanıtlarken söylemişti. Ama aslında bu işlemlerin Avrupalılar için fazlasıyla avantajlı olduğu ortaya çıkmıştı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Asya'nın tersine, Avrupa'da altın fiyatı diğer mallara göre düşmüştü. Bu nedenle, Avrupalıların son derece

kötü bir takas yaptıkları görüşü bir yanılısamaydı. Artık Amerika keşfedilmişti ve Asyalılar altın ve gümüş kabul etmeye fazlasıyla istekliydi; bu da Avrupalıların Asya ürünlerine uzun zamandır duydukları açlığı artık daha kolay karşılayabilmelerine olanak sağlıyordu. Baharatların yetiştirilmesi muson yağmurlarına bağlıydı, dolayısıyla Asya'dan başka bir yerde yetiştirilemiyordu. İpekböceği ve çay bitkisi de özel bir iklim gerektiriyordu. Avrupalılar toprağı beyaz Çin porseleni yapacak biçimde dönüştürmeyi ve üzerine güzel resimler çizmeyi öğrenmişlerdi. Fakat Uzak Doğu'dan alınan bu tür ürünler toplumda statü belirledikleri ve elde edilmeleri bir serüven içerdiği için hâlâ büyük rağbet görüyorlardı.

Uzaktaki Amerikan kolonilerinde yaşayan Avrupalılar bile ithalat virüsünden etkilenmişlerdi. Peru'daki gümüş kent Potosi ve liman kenti Lima ipek, porselen, vernik işleri, Çin'den gelen değerli taş ve incilerle ünlüydü. Meksikalılar ise Filipin'den gelen pamuklular, Çin'den gelen ipekliler ve Hindistan'dan gelen basmalarla caka satıyorlardı.

Yeni Dünya'dan akan bütün o altın ve gümüş sayesinde Avrupalılar tamamıyla klasik ekonominin öngördüğü biçimde davranıyorlardı. Teoriye aykırı olan şey, Asya'nın sünger işlevi görmesiydi. Taze para girişine verilecek öngörülebilir tepki kalıpları sistemli bir biçimde ilk olarak 17. yüzyılın birinci yarısında Thomas Mun ve William Petty gibi ekonomistler tarafından ortaya konmuştu. Bununla birlikte, 1752'de David Hume teoriyi "*Of the Balance of Trade*" (Ticaret Dengesi Üzerine) adlı makalesinde daha bütünlüklü olarak geliştirdi. Hume'a göre paranın bir bölgeden diğerine hareketi yapısal olarak süreklilik arz etmez, hareket tersine dönmek zorundadır. Kazanan ülkenin yurttaşlarının cebinde toplanan para, onları dışarı çıkıp bir şeyler satın almaya teşvik edecektir; alım gücünü kaybeden ülkedeki yurttaşlar ise kemer sıkacak ve daha az alım yapacaklardır. Kazanan ülkede fiyatlar yükselirken, kaybeden ülkede düşecektir. Talepteki bu değişiklik, zaman içinde para akışını, daha önce parası dışarı kaçan ülkeye geri döndürecektir. Sonuç olarak Hume'un iddiası şudur: "Parayı da, tıpkı diğer akışkanlarda olduğu gibi belirli bir düzeyin ötesine taşıyacak ölçüde biriktiremezsiniz."

I. Francis'in oğulları için istenen fidyeyle ilgili olaylar dizisi Hume'un teorisinin mükemmel bir örneğidir; fidyenin karşılığı olan altının Fransa'dan İspanya'ya taşınma süreci, Fransız yurttaşlarını sıkıştırmış, ancak eş zamanlı olarak İspanyol yurttaşlarını da yurtdışında daha çok para harcamaya teşvik etmiştir. Bu durumda İspanya'nın edindiği yeni servetin tekrar geriye, Fransa'ya dönmesine şaşmamak gerekir.

Hume geliştirdiği teoriyi İspanya ve Portekiz'in denizaşırı ülkelerden ithal ettiği altın ve gümüşü niçin ellerinde tutamadıklarını açıklamakta kullanmıştı. Kendisine özgü büyük harflerle, "Kalyonlarla HİNT ADALARI'NDAN getirilen paranın tümünün İSPANYA'DA tutulmasının kanun zoruyla ya da hatta sanayi marifetiyle mümkün olabileceğini tahayyül edebilir misiniz?" diye soruyordu. "FRANSA'daki mallar PİRENELER'İN öbür yanındaki fiyatların onda birine satılırken, bu paralar diğer tarafa gitmenin yolunu bulmadan ve o muazzam hazineyi kurutmadan nasıl yerlerinde durabileceklerdi?" Hume'un teorisi aynı zamanda İspanya'ya ihracat yaparak altın biriktiren ülkelerin, özellikle de 1500 yılından sonra hem Yeni Dünya kaynaklarından, hem de artan yerli üretimlerinden elde ettikleriyle değerli maden tedariklerini koruyabilen Avrupalıların daha sonra niçin Doğu'dan gelen ithal mallarına karşı doymak bilmez bir açlık duyduklarını (İspanya'dan ithalat yapma zorunlulukları yoktu) da açıklamaktadır. Görüldüğü gibi Avrupalılar oyunu Hume'un kurallarına göre oynamışlardı.

Asya'da ise böyle olmamıştı. Hume'un varsayımının tam tersine, değerli madenler Çin, Hindistan ve Japonya'da "yığıldı". Hume bir kabın içinde bulunan akışkan maddelerin belirli bir düzeyin üzerine çıkmasının mümkün olmadığını söylemekte haklı olabilir, peki ya bu madde akışı anlamsız kılacak kadar muazzam büyüklükte bir kaptaki biriktiriliyorsa? 17. yüzyılda bir İngiliz tüccar Ecclesiastes'deki* benzetmenin tekrarını anımsatan bir yakınmayla, "Tıpkı bütün nehirlerin denize dökülüp, orada kalması gibi, kaynakların çoğu oraya (Hindistan'a) gidiyor," dediğinde anlatılanlara uygun bir gözlem yap-

* Ecclesiastes: Eski Ahit'te Hazretü Süleyman'a yazılan kitap. (Ç.)

mıştı. Ekonomi tarihçisi Earl Hamilton, “Doğu, Roma devrinde bile Avrupa hazinelerinin mezarlığı[ydı]” der.

Çin, Japonya ve Hindistan’a sevk edilen çok büyük miktardaki altın ve gümüş, mal talebi olarak Avrupa’dan tersine akışı tahrik etmek yerine niçin biriktirilmişti? 1500 ve 1600’lerin Asyalıları Protestan Ahlâkı’nın doğal yandaşı mıydılar? Muhtemelen o tarihte henüz hiç duymadıkları bir inancın öngördüğü şekilde, tasarrufun erdemine odaklanarak mı hareket etmişlerdi? Asyalılar çok mu masumdular yoksa yalnızca altın ve gümüşe sahip olmanın getirdiği sevinçle yetinip, kendi yiyebilecekleri ve giyebilecekleri değerli malları gözden çıkartarak bu değersiz madenleri ithal etmeye devam edecek kadar nörotik miydiler? Yoksa Asya’da farklı bir dizi güç mü sahnede idi?

Kesin olan bir şey vardı: Asyalılar altına sahip olmaktan büyük zevk alıyorlardı. Altının doğal nitelikleri olan yumuşaklığı, kırılmaması ve baş döndürücü güzelliği dünyanın her yerindeki insanların ilgisini çekiyordu. Asyalı hükümdarlar da, aynen Hatshepsut, Krezus, Jüstinyen, Abbé Suger, Atahualpa ve I. Francis gibi altının iktidar ve büyüklüğü bir güzellik duygusu ilettiğine inanıyorlardı.

Bu inanış Marko Polo ile doruğa çıkacaktı. 1271 yılında Venedik’ten Çin’e kadar giden Marco Polo bu bölgede 20 yıl kalmıştı. Japonya’ya gitmediyse de, bu ülkeyi gördüğü Çinliler’den dinlemişti. Renkli öykülerindeki belli abartıları bir yana bırakırsak, Marko Polo’nun sıkça altından söz etmesi dikkate değer. Altın ve gümüşe ayırdığı yer, Batı’da en çok talep gören (örneğin baharat ve ipek gibi) Asya ürünlerinden çok daha fazlaydı.

Marko Polo Asya’da bulunduğu dönemin büyük bölümünde Moğol hükümdarı Büyük Kubilay Han’ın hizmetindeydi. Kubilay Han iki yılda bir sayıları zaten hayli kabarık olan cariyelerine yenilerini eklemek üzere Tatarlara elçi gönderir ve en güzel 400 ya da 500 kız seçmelerini isterdi. Büyük Han yeni gelen gruptan 30 ya da 40 kız kendine ayırır, bunlar dönüşümlü olarak altışarlık gruplar halinde,

“odasında ve yatağında, bütün isteklerini karşılamak üzere Han’a hizmet ederlerdi.” Han’ın ayrıca resmi dört karısı vardı. Her eşi için 300 hanım hazır beklerdi. Marko Polo’ya göre, bu hanımların her birinin sarayında 10.000 kişi bulunurdu. Bütün bunlar gerçeğin hayli süslenmiş hali olsa da, Asya dış ticaretinin şaşırtıcı kalıpları hakkında önemli bir ipucu içermektedir.

Kubilay Han gibi çok sayıda kişinin geçimini sağlaması gereken bir insanın, Protestan Ahlâkî’nin ilkelerine inanan cimri biri olduğunu düşünemeyiz. Tam tersine, Marko Polo’nun Han’ın saraylarıyla ilgili tasvirleri nefes kesicidir. Marco Polo, Kubilay Han’ın başkent Cathay’daki* ikametgâhının dünyanın en büyük sarayı olduğunu iddia ediyor, “her yerde altın ve resimler görüldüğünü” yazıyordu. Bir başka hükümdarın ihtişamını anlatırken de, sarayında yaptırdığı kulenin tam bir parmak kalınlığında altınla kaplı olduğunu ve yapının altından yapılmış gibi görüldüğünü belirtiyordu.

Marko Polo Japonya ile ilgili olarak şöyle diyordu: “Çok büyük bir adadır. İnsanlar hakkaniyetli, iyi görünümlü ve iyi huyludurlar.” Orada “ölçülemeyen miktarda” altın vardır. Bu kadar çok altına sahip olma nedenlerinden biri, “Ana kıtadan hiçbir tüccarın, başka hiçbir insanın oraya gitmemesidir.” Ardından bu adanın hükümdarının sarayını tasvir ediyordu: “Doğrusu hakiki mermerden yapılmış. Bizim ev ve kiliselerimizin çatılarının kurşunla kaplanması gibi, bu sarayın çatısı saf altınla kaplanmıştır. Değeri hesaplanamaz. Dahası, bütün odalar iki parmak derinliğinde altınla döşenmiştir. Sarayın diğer yerlerindeki hol ve pencereler aynı şekilde altınla süslenmiştir.” Kolomb’un Marko Polo’nun Seyahatnamesi’nden etkilendiği bölüm işte burasıdır. O nedenle Küba’yı gördüğünde kendisini Cipangu’da (Japonya) sanmıştır.

Marko Polo’nun gezdiği hemen her yerde altın vardı. Vochan’da altın o kadar çoktu ki, bir onsu sadece beş ons gümüşle değiştiriliyordu. Aynı dönemde Avrupa’da bir ons altının fiyatı 10 ons gümüşe çıkmıştı. Amerika’daki büyük gümüş madenleri, Avrupa’nın gümüş arzında altına göre köklü bir artış getirdiğinde, bir ons altın 14

* Cathay: Eskiden Kuzey Çin’e verilen Tatarca isim (Çn.)

ons gümüşe eşit olacaktı. Yerlilerin para olarak tuz kullandığı Tibet'te insanlar "deri, çadır bezi ve pamuklu bezlerle çok kötü giyiniyorlardı... altın tozunun çokça bulunduğu nehirler, göller ve dağlar vardı... Eyalette çok fazla... altından giysi üretiliyordu." Marko Polo altının çok bol olduğunu iddia ettiği Hindistan'da, altının gümüşle 1/6 oranında değiştirildiğine dikkat çekmektedir. Hindistan müteva-zi yerel altın kaynaklarına ek olarak 1500 ve 1600'lerde, çoğu Malez-ya'nın büyük ticaret merkezi Malakka'dan gelen pamuk karşılığında büyük miktarlarda altın ve gümüş ithal etmişti.

...

Buraya kadar gördüğümüz her şey Asyalıların altını Batılılar gibi para olarak algılamadıklarını ortaya koymaktadır. Avrupa ve Yakın Doğu'daki insanlar Krezus öncesinde bile altını önce külçe sonra sikke olmak üzere para olarak kullanmaktaydılar. Kolomb'un Ame-rika'yı keşfetmesinden en az 2.000 yıl önce, Avrupalılar altın sikke-leri finansal kudret ve bilgeliğin nihai ifadesi olarak görüyorlardı. Ancak, madeni para halkın arasında dolaşıma girdiği için altını de-mokratikleştirmişti. Asyalı hükümdarlar böyle bir anlayışa sahip de-ğildi. Altının güzelliği konusunda Batılılarla aynı zevki paylaşıyor ve aynı şekilde onu bir güç ifadesi olarak görüyorlardı; fakat onların gö-zünde para, kirli ve önemsiz bir elden diğerine geçen bir metaydı, dolayısıyla da altın gibi değerli bir maden para olarak kullanılamaz-dı. Altının halkın elinde dolaşmasına izin vermenin, devletin gücünü zayıflatacağına inanıyorlardı.

Bu nedenle çoğu Çin parası yüzyıllar boyunca değeri çok düşük olan malzemelerden yapılmıştı. 16. yüzyıldan sonra az miktarda al-tın sikke döküldüyse de, bunlar esas itibariyle merasimlerde kullanı-lıyordu; örneğin öğrenciler bir profesörün konuşmasını beğendikle-rinde, bu altın sikkelerden atıyorlardı. Çin 1890 yılına kadar değerli madenlerden kayda değer miktarlarda para basmamıştı. Buna karşı-lık 1700 ile 1826 yılları arasında belirli miktarlarda gümüş para - o da Meksika gümüş pezosu'ydu- dolaşımdaydı.

Bu para sistemi anlayışının kökleri Çin'de eski bir geleneğe dayanıyordu. M.Ö. 255'de birçok feodal devlet, Qin Shu Huangdi adındaki bir büyük general tarafından bir araya getirilmişti. Qin kendisini hemen hükümdar ilan etmiş ve topraklarını korumak için Çin Seddi'ni inşa etmişti (Qin "Çin" olarak telaffuz edilir ve Çin sözcüğü buradan türetilmiştir). Arkeologlar 1974'de Xian'da Qin Shu Huangdi'nin mezarını bulmuşlardı; mezar pişmiş topraktan (terracotta) yapılmış bir ordu tarafından korunuyordu. O dönemde, Çin'de uzun zamandır kullanılan madeni para sistemi (büyük ihtimalle Batı'daki sistemin öncülü olmuştur) çapa, bıçak ve salyangoz biçimindeki deniz kabuklarına benzeyen döküm bronz parçalardan oluşuyordu. Qin bu bronz parçaların hepsini yuvarlak bronz dökümden yapılmış, ortasında kare biçiminde delik bulunan sikkelerle değiştirdi. Bu küçük madeni paralara *cash* denilmekteydi. *Cash* Tamil dilinde para demekti ve günümüzde İngilizcede hazır, nakit para anlamında kullanılmaktadır. Paraya verilen isimler ve ağırlıkları yüzyıllar içinde değişmesine rağmen, ortasında kare biçiminde delik bulunan yuvarlak Çin sikkelerinin alışılmış karakteristik tasarımı 800 yıl boyunca değişmeksizin devam etti.

Sikkelerin ortasındaki delikler ipe bağlanarak alışveriş için büyük miktarda para taşımayı kolaylaştırmaktaydı. Sikkeler o kadar düşük değerde malzemedan yapılmıştı ki, tüccar ya da müşterisi çok küçük bir ticari işlem için bile bir hayli madeni para alıp vermek durumundaydı. Daha büyük ticari işlemler için daha değerli (en azından görenlerin gözünde) madenlerden dökülmüş sikkeler olsaydı, o zaman daha az sikkeye gerek duyulacaktı ve taşımak daha az yük getirecekti. Böylece madeni paralar Batı'daki gibi cepte ya da cüzdanda taşınabilecekti.

Qin'den 1000 yıl sonra, Hien Tsung (806–21) döneminde ciddi bir bakır kıtlığı imparatoru bronz sikke yerine kâğıt para kullanmaya itti. Ödemeleri yapmak için değerli bir şeye gerek yoksa, neden daha ileri gidip kâğıdı benimsemesinlerdi? Bu yeni fikir bir finansman zekâsı olmaktan çok tarihsel bir tesadüf gibi gözükmektedir. Ancak Hien Tsung'un bu tesadüfi buluşu, uzun tarih perspektifinde matbaa, barut ve pusula gibi Çin'in dünya uygarlığına yaptığı katkıların ara-

sına eklenecekti. Hien Tsung buluşunu gelecek nesillere bırakmakla kalmadı, kendinden sonra gelenlerin birçok kâğıt para sisteminde kaçınılmaz olarak izleyeceği güzergâhın da yolunu açmış oldu: Aşırı para basma ve kontrol edilemez enflasyon.

Çin bu konudaki dersleri erken almıştı. Tarihçi Ma Twan-lin 1149 yılında yayınlanan *A Treatise on Coinage* (Madeni Paralar üzerine bir Tez) adlı kitabında çarpıcı modern deyimlerle şu uyarıda bulunuyordu: “Kâğıt hiçbir zaman para olamaz [ancak] mevcut maden ya da ürünlerin değerini temsil edecek bir işaret olarak kullanılır... Hükümet... kâğıttan gerçek bir para yapmak istemiştir ve böylelikle, özgün amaç saptırılmıştır.” Bu tezin İngiltere’de Napolyon savaşları döneminde tekrar ortaya çıktığını göreceğiz. Görünüm itibarıyla farklı da olsa özü aynı kalmıştır. Çinlilerin para arzının madeni parayla kâğıt paraya göre daha kolay denetlenebileceğine karar verdikleri 1455’e kadar yaklaşık 600 yıl daha geçmesi gerekecekti; yine de Batı’nın çok çok ilerisindeydiler, çünkü Avrupa’da basılı banknotların dolaşıma girmesine hâlâ 300 yıl vardı.

Marko Polo Çin’deki kâğıt paradan o kadar etkilenmişti ki, bunun bir büyü olduğunu düşünüyordu. Onun ifadesiyle, “Kubilay Han’ın darphanesi... öyle örgütlenmişti ki, onun simya sanatının bir ustası olduğunu rahatlıkla söyleyebilirdiniz.” Paranın kâğıdı dut ağacı kabuğundan imal ediliyordu. Farklı para kupürlerini göstermek üzere değişik boyutlarda kesiliyordu. 1000 sikke değerindeki kâğıt para 23’e 33 santimetre boyutlarındaydı. Boyutlar kullanışsız olmasına rağmen para bir tüy kadar hafifti. Halbuki 100 sikkenin ağırlığı dört kilo civarındaydı. Yetkililer adlarını kâğıtların üzerine yazıyorlar ve Büyük Han’ın mührüyle damgalıyorlardı. Bu noktada, Marko Polo’ya göre, “Para basılma prosedürü, para sanki saf altın ya da gümüşten basılıyormuş gibi resmi ve etkiliydi... Para gerçektir... Bu paradan Han’da o kadar çok vardı ki, dünyanın bütün hazinelerini satın alabilirdi.”

Marko Polo, Han’ın imparatorluğunun her yerinde, her ödemenin kâğıt parayla ödenmesini emrettiğini anlatır. Ardından da bu paranın niye bu kadar iyi işlediğini ve neden Han’ın onunla dünyanın bütün

hazinelerini alabileceğini düşündüğünü anlatan en önemli cümlesini telaffuz eder: “Kimse onu hayatı pahasına reddetmeye cesaret edemez.” İşte size geçerli para! Ama Marko Polo’nun anlattığına göre, hiç zor kullanılmıyordu. Ödemelerde bu parayı kabul etmek konusunda herkes “tamamen gönüllüydü... çünkü nereye giderlerse gitsinler aynı para birimini kullanıyorlardı.” Sistem hükümetin kendini finanse etmesi için temiz bir yöntem sağlamaktaydı.

Han kâğıt para kullanımını sadece hükümetin günlük işletme giderleriyle kısıtlamamıştı. Sahip olduğu gücü daha fazla üstünlük kazanmakta kullanmıştı. Tüccarlar inci, değerli taş, altın, gümüş ve diğer kıymetli şeylerle onun topraklarına geldiklerinde veya bir şehir değerli taşlara sahip olduğunda, hazinelerinin tamamını Han’a teslim etmek zorundaydılar. Bu insanlar değerli eşyaları karşılığında verilen kâğıt parayı “gönüllü” kabul etmek zorundaydılar, çünkü Büyük Han’ın topraklarının her yerinde satın alacakları malların karşılığını bununla ödeyebileceklerdi. Marko Polo şu sonuca varıyordu: “Bu yolla Büyük Han topraklarındaki bütün altın, gümüş, inci ve değerli taşların sahibi oluyordu,” Han yine bu yolla, “dünyadaki herkesten çok hazineye sahip oluyordu.” Bu “gönüllülük” daha çok Büyük Han’ın kaba gücüyle ilgili olmalıydı. Yine de, kâğıt paranın başarısı için gerekli bir koşuldu. Çin’in geniş toprakları, ekonomisini Avrupa’daki herhangi bir ülkeden ya da kent-devletten daha çok kendine yeterli hale getiriyordu. Böylelikle, parasının ülke dışında kabul görmesi, en azından ikincil öneme sahipti.

Marko Polo bir noktayı belirtmeyi unutmuştu: Han’ın orada biriktirdiği değerli mallar, dünyanın her yerinde kabul edilen değerlerdi, ancak bunların karşılığında ellerinde kâğıt para bulunan insanların sahip olduğu değerler, yalnızca Büyük Han’ın topraklarında kabul görüyordu. Bu perspektiften bakıldığında Marko Polo, Han’ın siyaha sanatının ustası olduğunu söylerken haklıydı. Kâğıt parası en azından saraylarında altına dönüşmüştü.

Bu takas adaletsiz miydi? ABD hükümeti 1933 yılında altın paranın federal hükümet dışında herhangi bir birey, şirket ya da politik kuruluş tarafından mülk edinilmesini yasakladı (mücevherat ve sanat

yapıtları bu yasağın dışındaydı). ABD sınırları içindeki bütün altın paralar ya da ABD'ye ithal edilenler, hükümete teslim edilecek ve bankalarda açılacak dolar hesaplarına ya da kullanılan para birimlerine çevrilecekti. Bu yasa Kubilay Han'ınki kadar kısıtlayıcı değildi, çünkü yabancı bankalar ya da Bank of France veya Bank of England gibi merkez bankaları dolar hesaplarını 15 Ağustos 1971'e kadar altına çevirmekte serbestti. O dönem geldiğinde Başkan Nixon Büyük Han'a katıldı. Zamanın deyimiyle altın veznesi kapatıldı. Yabancı bankalar ve merkez bankaları bile doları altına çeviremiyordu. Nixon da kendi tarzında simya sanatının ustası olmuştu.

Bu arada, Japonya'daki öykü Çin'dekiyle neredeyse aynıydı. Japonlar altını para olarak değil, süs için kullanıyorlardı. Japonya'da kuyumculuk, diğer sanat dallarının tersine geç gelişmiş ve Japon çömlekçiliği, heykeltıraşlığı ya da resmi kadar dikkat çekici olmamıştı. Japonlar sanat ve alfabede olduğu gibi, para konusunda da Çinlilerin uygulamasını aynen kopyalamışlardı; tek fark Japonların kâğıt para yerine madeni paraya yönelmesiydi.

Bakır ilk madeni paraydı. Onu bakırdan daha ekonomik olan bronz izlemişti. Çinliler 9. yüzyılda kâğıt paraya geçtiklerinde, artık madeni paralara ihtiyaçları kalmamıştı. Böylece, Japonlar madeni paraları ithal ederek onları bu sorundan kurtarmışlardı. İzleyen birkaç yüzyıl boyunca Çinliler Japonların ihtiyaç duydukları bütün bronz sikkeleri tedarik edeceklerdi. Japonya'da ticaret aşağı görüldüğünden ve ekonomi Çin'den daha az geliştiğinden, para talebi daha azdı. Marko Polo da Japonya'dan ana kıtaya hiç tüccar gitmediğini gözlemlemişti. Japon ekonomisinde dış ticaretin daha uzun yıllar gelişmemesinin nedeni buydu.

1600 yılı civarında, altın fiyatının yükselmesi Japonya'da madencilik işini bir miktar teşvik etmiş, böylece hem Çin'in artan talebi karşılanmış, hem de Japon imparatorunun gücünü duyurma arzusu tatmin edilmişti. O dönemde Portekiz gemicileri Japon denizine ulaş-

maya başlamışlardı ve az miktarda dış ticaret gelişmekteydi. Portekizliler Çin ipeklilerini Japon gümüşüyle değiştiriyorlar, sonra da Makao, Malakka ve Hindistan'da baharat karşılığında satıyorlardı; Portekizli tüccarlar Japonlar karşılıklarına çıkıp da bu kazançlı ticaret üçgenini bozuncaya kadar bu işi sürdürmüşlerdi. Neden mi? Çünkü Portekizliler Japonları Hristiyanlığa döndürmeye çalışıyorlardı.

Japonlar yaklaşık o dönemde nihayet kendi madeni paralarını çıkarmaya başlamışlardı. Ancak, yerli yapım paralar, hâlâ Çin paralarının kopyalarıydılar ve üzerlerindeki karakterler bile Çinceydi. Japonya aynı zamanda oval ve dikdörtgen biçiminde, sınırlı miktarda altın ve gümüş sikkeler çıkarmaya başlamıştı. Bunlar Orta Çağ'da kısa bir süre dolaşıma giren külçeleri andırıyordu; ancak değerleri çok yüksekti (bir tanesinin değeri günlük dolaşımdaki bir ton bakır sikkeye eşitti) ve yalnızca soylular arasında yapılan merasimlerde kullanılıyorlardı. Bu anlamda Yap taşları* daha etkin iş görebilirdi! 19. yüzyılın ikinci yarısında, Amiral Perry'nin varışından sonra bile, Japon madeni paraları yabancı paraların kopyası olmayı sürdürdü. Bu kez Amerikan ve İngiliz paralarını kopyaladılar. Japonca "yuvarlak sikke" anlamına gelen yen aynı zamanda dolar için kullanılan bir sözcüktü. Bakır sikke için kullanılan sen ise cent karşılığındaydı.

Esas soruya dönersek: Batı'daki altın ve gümüş niye yalnızca tek yönde, Doğu'ya doğru hareket etmişti? Asya'da insanların değerli madenleri Avrupa'ya çok büyük miktarlarda sevk ettikleri yiyecek, giyecek ve ev süsleri gibi mallardan daha değerli görmesine neden olan şey neydi?

Bu soruya verilebilecek yanıtlardan birini zaten ortaya koymuş bulunuyoruz. Asyalıların bakış açısına göre, ithal ettikleri altın ve gümüş, para olarak pek bir anlam ifade etmiyordu. Değerli madenleri insanların bugün ya da gelecekte başka şeylerle değiştirebilecekleri bir şey gibi algılamıyorlardı. Dahası, Çinliler, Japonlar ve Hintliler değerli madenleri meta olarak görüyorlardı. Bunlar ödeme aracı ol-

* Yap taşları: Pasifik Okyanusu'ndaki küçük adada yerlilerin para yerine kullandığı taş. (Çn.)

maktan çok, kendileri için saklanmaya değecek hakiki kullanım değerine sahip mallardı. Altın gelinlerin süslenmesinde, bibloları, takılarda ve en önemlisi biriktirmek için kullanılırdı. Nitekim Doğu'da hazineyi toprağa gömmek, tıpkı günümüzde gösterişli altın saatlere yönelik aşırı talep gibi, gösterişçi tüketim güdüsünden kaynaklanıyordu. Altına bu bakış, Asya'nın değerli madenleri neden bir sünger gibi emip yuttuğunu ve Hume'un tasvirlerine niçin hiç uymadığını açıklamaktadır: "Parayı da, tıpkı diğer akışkanlarda olduğu gibi belirli bir düzeyin ötesine taşacak ölçüde biriktiremezsiniz." Asyalılar Batılıların oynadığı para oyunundan habersizdi.

O zaman, Asyalıların gözünde altın ve gümüşün yararı neydi? Herkes için olduğu gibi, güzelliği ve kolay paslanmaması önemli unsurlardı. Adam Smith'in dediği gibi, "Gümüş bir çaydanlık, kurşun, bakır ya da teneke çaydanlığa göre daha temizdir. Aynı kalite anlayışı, altın çaydanlığı gümüş olana tercih edecektir. [Değerli madenlerin] esas değeri onların güzelliğindedir, ve bu güzellik onları özellikle giysi ve mobilyaların süslenmesine uygun hale getirmektedir. Hiçbir boya altın kaplamanın rengi kadar mükemmel olamaz."

Hepsi bu kadar değildi: Az bulunması da önemliydi. Smith'in zengin insanları anlatırken kullandığı ifadeyi hatırlayalım: "Zengin insanlar ancak sahip oldukları serveti ve zenginliklerini gösteren, başka kimsede bulunmayan, ayırt edici işaretleri taşıdıklarında kendilerini zengin addederler... Bu yüzden de bu tür eşyalara rahatlıkla çok yüksek paralar öderler; çok daha güzel ve yararlı olan eşyaları ise, sırf yaygın oldukları için istemezler." Zengin Asyalılar da bu genel kuralın dışında değillerdi.

Altının en tuhaf özelliği, her zaman kıt olması, bol bulunduğu bir dönem olmamasıdır. Altın arzının gümüş arzından daha hızlı arttığı ve altın fiyatlarının gümüşe göre düşük kaldığı anlar (1980'lerde dünyada gerçekteşen deflasyondan sonra altın fiyatındaki ciddi düşüşü bir yana bırakırsak) yaşanmış olmakla birlikte, altın fiyatları her zaman, az bulunurluğunu gösterecek kadar yüksek seyretmiştir. Çeliğin bir onsu 2 sente satılırken, altının ons fiyatı 10.000 kat daha yüksektir.

Altın kesin bir zenginlik simgesi olmayı bugün de sürdürmektedir. Nadrı bulurması insanları onu biriktirmeye ve saklamaya yöneltmiştir. Böylece bir zenginlik aracı olarak içerdği gizem, altını aynı zamanda bir güç göstergesi yapmış ve ihşamını daha da artırmıştır. Bu ihşamı bir azizin hazine çevreleyen hakede ya da bir sarayın çarısı üzerinde gösterilirt. Bir insanın kulağında sallanıyor ya da bir haykasanın boynunu çevreliyor olabilir. Esir düşmüş bir imparatorun hücremini doldurmuş ya da New York Federal Reserve Bank'ın depolarında saklanmış olabilir. Darius altın küvetinin keyfini mutlakla çıkarmıştır.

Doğa altını yerkürenin dört bir yanına gelişigizli ve eşit olmayan biçimde dağıtmışsa da, uzun vadede dünya neden olan esas unsur, insanların aşgözelülüğü ve açgözlüğüdür. Tarihın her döneminde insanlar gereksiz gösteriş merakı nedeniyle ve biriktirmek için altına sahip olmak istemişlerdir.

Biriktirmek bir sigorta poliçesi satın almaya benzer. Bir sigorta poliçesi gibi, altın biriktirmenin de bir maliyeti vardır. Aynıca, boşta duran maden hiçbir şey kazandırmaz. Ancak, gerçekleşebileceğinden korktuğunuz felakete karşı elinizde bir önlem olduğunı bilmemenin huzuruyla daha rahat uyursunuz. Bu gerekçe kral ve prensler kadar yoksul köylüler ve emekçiler arasında da son derece güçlüdür. Ancak sigorta poliçesi yalnızca herkes altını en yüksek değerde görmeye devam ettiği sürece yürürlükte kalabilecektir. Bu temel koşulun karşılanabilmesi için, insanlar altının az bulunurluğu konusunda hemfikir olmaya devam etmelidirler. Asya'daki gelir dağılımı, altının doğu yönünde hareketini sürdürdüğü ve baharat ve ipek gibi yararlı malların batıya gönderildiği ganp denge hakkındaki sorumuzun ikinci yanıtını sağlamaktadır. Modern ekonomistlerin ortaya koyduğu veriler, 16. ve 17. yüzyıllarda Asya'da kişi başına düşen ortalama servetin Avrupa'ya yakın olduğunu göstermektedir. Adam Smith de, Çin'in dünyanın en zengin ve verimli ülkelerinden biri olduğuna işaret etmiştir.

İstatistikle ölçüm yapılan bireyler arasındaki farkın çok fazla olduğu durumlarda ortalamalar ciddi biçimde aldatıcı olabilir. Avru-

pa'da kişi başına düşen servet rakamlarının en azından gösterge olarak bir değeri vardır. Ancak Çin'de ya da o dönemde, Asya'nın herhangi bir bölgesinde ölçülen ortalamalar gerçekleri gizlemektedir. Az sayıda insan lüks ve zenginlik içinde yaşarken, Avrupa'daki en yoksul insanlarla karşılaştırıldığında korkunç denecek kadar kötü koşullarda yaşamaya çalışan büyük kitleler bulunmaktadır.

Bu koşullar altında, Çin'de altın tüketen soylular, ülkelerinin ürünlerini Avrupa'ya göndermekte kendileri için bir kayıp görmemişlerdi, çünkü ayrıcalıklı sınıf çok küçüktü ve çok büyük bir gücü elinde tutuyordu. Bu da, hiçbir savurganlık duygusu taşımadan tüketimlerinin istedikleri kadar gösterişli olmasına izin veriyordu. Öte yandan, altın ve gümüşün Asya'da, hem gereksiz gösteriş için hem de savaş ve ayaklanmalara karşı bir sigorta olarak sınırsız bir piyasası vardı. Avrupalılarla yapılan mübadele ilk bakışta mantıksız gibi görünse de, sınıf yapısı ve zevkler açısından bakıldığında anlaşılabilir ticari işlemlere dönüşmektedir. Benzeri gözlemler yalnızca bazı küçük farklılıklarla Japonya, Hindistan ve Pasifik'teki ada krallıkları açısından da geçerlidir.

...

Marko Polo'nun ekonomi dalında yüksek lisans derecesi olmadığına göre, "Büyük Han kağıt paraların üzerine mührünü basarken bunu öyle bir resmiyetle yapıyordu ki, kağıt paraları saf altın ve gümüşten farklı düşünmeniz mümkün olmuyordu. Para hakikiydi" derken biraz abartıya kaçmış olmasını hoş görebiliriz. Bununla birlikte 13. yüzyıl Çin'inde kâğıt paraya ilişkin değerlendirmesi, bu kitabın ilerideki sayfalarında bizim de tekrar tekrar ele alacağımız konuları - madeni para ile paranın daha genel biçimleri olan kâğıt para, kaydi para ve elektronik para arasındaki ilişkiler- daha o zamanlarda görmüş olması son derece dikkat çekicidir. Marko Polo'nun Kubilay Han'ın dut ağacı kabuğundan yapılan paranın üzerine bastığı mührü duyduğu saygı, bize devletin bastığı para ile özel kesimin kullandığı para - özel bankaların çekler aracılığıyla ya da elektronik olarak kendi aralarında gerçekleştirdikleri büyük miktarda fon transfer-

leri dahil- arasındaki ilişkiler hakkındaki önemli sorunlara dikkat etmiş olduğunu da göstermektedir.

Kubilay Han'ın damgası, kâğıt parasının hakiki olduğunu, altın ve gümüş karşılığının bulunduğunu doğrulamaktaydı ve bunun tek nedeni Kubilay Han'ın devletinin Çin'de tam güce sahip olmasıydı. Marko Polo bu temel noktayı gözden kaçırmıştı. İngiltere'de hiç kimse yakınındaki bir bara gidip içtiği biranın parasını Çin banknotlarıyla ödeyemezdi. Yine, hiçbir Fransız kralı fidyesini bu parayla karşılayamazdı. Bu nedenle, bu para altın ve gümüşün tam karşılığına sahip değildi. Çin'e gidip ipek ya da vazo satın almayı planlamıyorsa, hiç kimse elindeki dut ağacı kabuğundan yapılmış kâğıt parayla Çin toprakları dışında ne yapabileceğini bilemezdi. Han'ın para birimi Çin dışında değersizdi.

İnsanlar paraları değerli olsun ister. Değersiz para, gerçekte para bile değildir. Çünkü ödeme aracı olarak kullanılamayacaktır ve biriktirmek istenmedikçe ya da servet olarak görülmedikçe hiçbir işe yaramaz. Madeni para ya da madene çevrilebilecek kâğıt para, genellikle yalnızca kâğıt para kullanılan sisteme göre daha değerlidir. Ma Twan-lin'in bize anımsattığı gibi: "Kâğıt hiçbir zaman para olamaz [ancak] mevcut maden ya da ürünlerin değerini temsil edecek bir işaret olarak kullanılır." Buradaki varsayım madenlerin arzının kâğıttan daha sınırlı olduğu, dolayısıyla da madeni sistemlerin paranın değer kaybetmesini önleyeceğidir.

Yine de, Paktolus dağındaki madenleri işleterek büyük altın sikke arzı yaratan Krezus ile matbaada para basan Çin imparatoru arasında yüzeysel de olsa güçlü bir benzerlik vardır. Krezus da, imparator da para arzını artırmışlardır. İki eylem arasındaki fark, uluslararası sonuçlarındadır. Altın sikkeyle her yerde bira içebilirsiniz, ama kâğıt banknotla bunu yapamazsınız. Bununla birlikte, ülke içinden bakıldığında, Krezus ve imparator arasındaki benzerlikler, ilk bakışta gözümüze çarpanlardan çok daha fazladır. Sadece dünya onlar için farklı düşünüyor.

YENİ MADENİ PARA SİSTEMİ VE SON BÜYÜCÜ

1661 YILINDA İNGİLTERE KRALI II. CHARLES, MADENİ PARALARIN BASIMINDA DEVRİMCİ BİR YENİLİĞİN BENİMSENMESİNİ EMREDEN BİR MECLİS KARARINI AÇIKLIYORDU: ARTIK MADENİ PARALAR ÇEKİÇLE DÖVÜLEREK DEĞİL, MAKİNE KULLANILARAK BASILACAKTI.

Bu bir gün içinde geliştirilip ertesi gün kullanıma girecek önemsiz bir buluş değildi. Teknolojik değişim çoğunlukla yerleşik alışkanlıkları yok eder. Dolayısıyla da ulusal darphanelerde eski tarzda para basarak günlük geçimlerini sağlayan işçi ve memurların madeni para imalatındaki her türlü değişikliğe şiddetle direnmelerinin pek de şaşılacak bir yanı yoktu. Her ne kadar kral bu değişikliği hayata geçirmek için emrini bir meclis kararıyla desteklediyse de, yeni yöntem ancak 30 yıl sonra, ülkeyi saran bir finansal krizin baskısıyla fiilen yerleşecekti.

Britanya'daki değerli maden piyasalarının, neredeyse hiçbir uyarıda bulunmadan, aniden, pound sterlinin değer standardı olarak gümüşten vazgeçerek altını kabullenmeye karar vermeleri, bu krizin sonrasına rastlar. Bu olaylar dizisini hiç kimse fiilen planlanmamışsa

da, Charles'ın 1661'de verdiği emirle başladığını ve adım adım ilerleyerek altının merkezi rolüne dayalı bir dizi mukaddes kurumun oluşmasına kadar geldiğini göreceğiz. Bu kurumların çok daha sonraları 19. ve 20. yüzyılın büyük bölümünde dünya ekonomisini yönettiklerine tanık olacağız. Bu nedenle gümüşe odaklanarak başlasada, hikâyemizin başından sonuna kadar altın ipliklerle işlenmiş olduğunu belirtmek isterim.

Sikkeleri ilk kez genel kullanıma açan Lidyalılar ve Eski Yunanlılar, her birini teker teker çekiçe döverek imal ediyorlardı. Sonraki 1000 yılda bütün Avrupa'da ve Doğu'da milyonlarca sikkenin üretildiğini düşünürsek, hiç kimsenin daha hızlı bir yöntem geliştirmeyi başaramamış olması şaşırtıcıdır. Ama geliştirilememiştir. Aslında değişimi gerekli kılan yalnızca üretim hızının artırılması yönündeki ihtiyaç değildi. Madeni para sisteminin ilk günlerinden beri, çekiçe dövülerek imal edilen sikkelerin kenarlarının kolayca kırılabilmesi, insanların bu sikkelerin kenarlarını eğeleyerek, para özelliğini değiştirmeden içindeki değerli madeni azar azar kırıp biriktirmesine olanak veriyordu. Kırpıcılar topladıkları değerli maden kırıntılarını eritip külçe haline getiriyorlar, sonra da darphaneye götürüp karşılığında yeni sikke alıyorlardı. Bu işlem suçüstü yakalanan kırpıcılara verilen ağır cezalarla önlenemeyecek kadar kârlıydı. Bu işi yapmadıkları halde, 13. yüzyılda madeni paraları aşındırıp değerini azaltmakla suçlananlar çoğunlukla Yahudiler olmuştu. Yalnızca 1270 yılında bu suçu işlediği öne sürülen 280 Yahudi'nin başı kesilmişti. Sikkelerden maden çalma işleminin para birimi üzerindeki etkilerine rağmen, geleneksel madeni para basma yöntemleri I. Elizabeth döneminin ilk yıllarına kadar değişmeden devam etti. Bu dönemde Eloy Mestrel adında bir adam madeni para basma makinelerini atlarla güç vererek çalıştırmayı denedi. Amacı bu makinelerle paraların uçlarını yeniden şekillendirmek ve ucu kırılan madeni paraların hemen ayırt edilmesini sağlamaktı. Mestrell'in fikri ne kadar dahiyane olur-

sa olsun, çabaları pek heyecan yaratmadı ve 1572 yılında işten atıldı. 1578'de sahte para basmak suçundan idam edilinceye kadar da kimse adından söz etmedi.

Bununla birlikte, Mestrell'in çabaları başkalarına ilham vererek, denemelerini sürdürmeye teşvik etti. 1620'lerde, Paris Darphanesi'nin baş oymacısı Nicholas Briot sikke kırpıcılarını engelleyecek etkili bir teknik getirmeyi başardı. Briot'nun yaklaşımı, paranın kırpılıp kırpılmadığının bir bakışta anlaşılması için sikkelerin kenarlarına bir çeşit boya ya da yazı uygulanması biçimindeydi. Ne yazık ki, şans yoktu: Paris Darphanesi'ndeki gelenekçiler bu buluşa itiraz ederek, sikke kırpıcılarını değil Briot'yu hayal kırıklığına uğratmışlardı.

Fakat Briot vazgeçmeye hazır değildi. 1625'de İngiltere'ye gitti. Londra Tower Darphanesi'nde dişli sikkeler diye bilinen madeni paraları üretmeye başladı. Buradaki hiyerarşiden de yine direnç gördü, çünkü Darphane işçileri ürettikleri (çekiçe tek tek döverek) sikkelerin ağırlığının belli bir oranına göre ücret alıyor, paylarını bir Fransız ve onun yeni dişli icadıyla bölüşmeyi istemiyorlardı. Briot'un 1631 ve 1632 yıllarındaki toplam üretimi yaklaşık 26 pound altın sikke ve 211 pound gümüş sikkeyken, geleneksel yöntemlerle üretilen miktar 4000 poundun üzerinde altın ve 50.000 pound gümüş sikke olmuştu. Briot'un 1638-1639 yılları arasındaki gümüş sikke üretimi 1.000 pounda yaklaşmasına rağmen yine de çok azdı. Eldeki kanıtlar Briot'un sikkelerinin makine yerine elle üretildiğini göstermektedir. Böylece Briot, 1640'tan 1660 yılına kadar bir süre gözden kayboldu.

Bu konu üzerinde daha fazla düşünen Fransızlar, sonunda 1645'te Paris Darphanesi'nde çekiç kullanımına son verdiler. Bunun yerine, madeni yuvarlaklaştırarak yüzüne damga basmaktan tutun da kırpıcılara engel olmak için kenarlarını dişlilerle çevirmeye kadar tüm işleri yapacak şekilde tasarlanmış, atların çektiği makineleri kullandılar. Bu başarı üzerine Oliver Cromwell'in başkanlık ettiği İngiliz Milletler Topluluğu, Paris'deki baş mühendis Pierre Blondeau'yu Londra'ya davet etti. Baş mühendis Londra'da Briot'nun geçtiği yollardan geçecekti. Darphane yetkilileri İngilizlerin ele geçirdikleri bir İspanyol kalyonundan yağmaladıkları muazzam miktarda gümüşün küçük

bir kısmını Blondeau'ya vererek, dişli madeni paralar üretmesine izin verdiler. Yağmalanan gümüşün kalan kısmı çekiçe dövülerek madeni paraya dönüştürölmek üzere ayrıldı.

Neyse ki bu hilkâye mutlu sonla bitiyordu. II. Charles'ın 1660'da yeniden tahta çıkmasıyla değişim süreci ivme kazandı. Briot Londra'ya geri çağıldı. Blondeau ile 21 yıllık sözleşme yapıldı. Charles'ın 1661'de meclisten çıkardığı karar emri şöyleydi: "Bütün madeni paralar dişli ya da kenardan yazılı olarak en kısa süre içinde maktneyle kullanılmalıdır." Blondeau sözleşmesi sona ermeden 1672'de öldü. Ancak Darphane'yi yönettiği süre içinde para işçilerinin hepsel verdiği emirleri eksiksiz yerine getirdiler ve kendilerinden öğrendiklerini gizli rüşucaklarına dair yemin emirler

Bu arada II. Charles 1663'ün Noel arifesinde bürünlüyle mekanize yöntemlerle üretilcek yeni bir altın alkkenin hasılmasına izin verdi. Yeni kurulan African Company (Afrika Şirketi) tarafından batı Afrika'dan ihâl edilen altından üretilen bu madeni paraya gine adı verildi. Charles'ın verdiği yetkiyle yeni madeni para 1 sterline (20 gümüş şilline) eşit sayıldı. Bu, yaklaşık 8 gram ya da çeyrek ons ağırlığında, oldukça iri bir altın parçasıydı. 13. yüzyıldaki *gemma* ya da *floris* alkkelereinden iki kat daha ağırdı. Gine'nin üzerine bir de Afrika Şirketi'nin işareti olan küçük bir fil resmi basılmıştı. Kenarlarında *Decus et Tutamen* (Süs ve Cankunaran) deyiği yazılıydı. Söylendiğine göre, bu deyiş, Blondeau'nun eski patronu Kardinal Richolieu'nun cüzdanının kopçasının üzerinde yer alıyordu. Gine'nin kullanılmaya başlanmasıından sonra bu yöntemlerle üretilen yeni gümüş madeni paralar çıkıncı.

...

Zarif tasarımları ve dişli kenarlarıyla bu yeni paralar, 1601'de gerçekleştirilen bir önceki para yenileme hareketinden bu yana, 60 yıldır Britanya'da dolaşımda bulunan paraların aksine pırıl pırıldı. Eski-ler paçavra gibiydi, durmadan uçları kırpılmış ve elden ele gezmekten fena halde yıpranmışlardı. Yine de insanlar bu yıpranmış parala-

rı kullanmayı sürdürüyorlardı; çünkü yeni paralarla değiştirilmek üzere darphaneye götürdüklerinde paranın ön yüzünde basılı değerin daha azını alıyorlardı.

Çağdaş bir otoriteye göre “düzinelerce” kırpıcı idam edilmiş olmasına rağmen, darağaçları onları bu kadar basit ve kazançlı bir zengin olma aracından caydırmakta yetersiz kalıyordu. Para kırpma işi, özellikle düşük meblağlı madeni paralara göre daha geniş ve kalın olan yarım kronlar (iki şilin ve altı pens) ve şilinlerde aynen devam ediyordu. Blondeau 1652’de ortalama olarak eski bir paranın orijinal ağırlığından yüzde 20 ya da 30 eksik olduğunu tahmin etmekteydi. Darphanede ayar ustası olarak görevli Hopton Haynes, 1695’de üzerinde yazılı değeri 100 sterlin olan bir çuval madeni paranın 1686’daki değerinin yarısına indiğini hesaplamıştı.

Kırpıcılar bir bakıma kamu hizmeti görüyorlardı, çünkü madeni paralar zaman içinde ağırlık ve kalınlıkları açısından eşitliklerini yitirdikleri gibi mükemmel yuvarlaklıkları da bozuluyordu. Haynes kırpıcıların madeni paraları, “Darphanede prese girmeyi bekleyen basıksız paralar kadar düz ve pürüzsüz hale getirinceye dek eğeleyip düzelttiklerini” gözlemlemişti. Samuel Pepys, Darphane’de çalışan bir işçinin dolaşımdaki hakiki *groat*’lardan (çok küçük bozuk para) çok daha iyilerini basarak kâr ettiğine dair bir anekdotu şöyle anlatıyordu: *Groat* dört peniye eşit çok küçük bir bozuk paraydı. Üç *groat* bir şilin ediyordu. İşçi yakalandı, ama “Ne asıldı, ne yakıldı [çünkü] sahtekârlık dâhiceydi... miktarı kimseyi incitmeyecek kadar azdı ve para genelde kullanılanlar kadar iyiydi.”

...

Para basımının kalitesindeki güçlüklerin yanında, altın fiyatlarının gümüş fiyatlarına oranında da sorunlar çıkmaktaydı. Meksika ve Peru’nun büyük gümüş madenlerinden 1600’lerin ilk yarısında Avrupa’ya o kadar büyük miktarlarda gümüş akmıştı ki, Avrupa’da gümüş fiyatı düşmüştü. Böylece, gümüş altınla değiştirilmek istendiği takdirde, aynı miktar altın için verilecek gümüş miktarı artırılmak zorunda

kalınmıştı. Bir başka biçimde söylersek, bir ons altın karşılığı talep edilen gümüş miktarı artmıştı. Bu arada, Hindistan'da gümüş fiyatı o kadar yüksekti ki, 1600'lerin ilk yarısında Britanya'da bir ons altın 15 ons gümüşe eşitken, Hindistan'da bir ons altın satın almak için yalnızca 9 ya da 10 ons gümüş vermek yetiyordu. Hatta Hindistan'da bir ons gümüşün fiyatı bir İngiliz'in Darphane'ye verdiği bir ons gümüş karşılığında alacağı madeni para miktarından bile çok daha yüksekti.

Bu işin getirdiği olanaklar son derece cazipti. Büyük bir kısmı Doğu Hindistan Şirketi'yle sevk edilen gümüş ihracatında patlama yaşıyordu. İngiliz tüccar ve imalatçılar, şirketin İngiliz mallarına, özellikle de yünlü kumaşlara, eksik para vermesinden şikâyetçilerdi. Çağdaş yazar Edward Misselden yünlü kumaşlar konusunda şunları söylüyordu: "Bunlar kralın tacının çiçekleri, kraliyetin çeyizi, kralın asıl geliri, ...Ofir'imizin altını, Kanaan'ımızın sütü ve balı, İngiltere'nin Yerlileridir". Ne yazık ki, Hintlilerin yünlülere hiç ihtiyacı yoktu, buna karşılık gümüş taleplerinin her zaman baki olduğu kesindi.

Ülke içinde daha fazla gümüş bulundurabilmek ve gümüş para arzını genişletmek amacıyla gümüşün Darphane fiyatının yükseltilmesine yönelik baskılar artıyordu. Ocak 1690 yılından Aralık 1695'e kadar basılan gümüş para miktarı yalnızca 19.383 sterlindi. Para o kadar kıtlamıştı ki, hükümet yayınladığı bir karamameyle yabancı gümüş paraların üzerinde yazılı değerleri yükselterek ihracatın önünü almaya çalışmıştı. Bu arada, altın karşılığında Asya'ya ihraç edilecek gümüşü satın almak fazlasıyla kârlı olduğundan altına yönelik talep yükseliyordu. Gine sikkelerinin fiyatını piyasadaki resmi değeri 20 şilin'in üzerine çıkma zorlayacak güçlerden birisi de buydu.

Sonuçta II. Charles'ın para basma yöntemlerindeki etkileyici devrimi ve bu devrimin para yönetimine getirdiği yenilikler, amacına pek fazla hizmet edemedi. Yeni gümüş paralar İngiliz para sisteminde kullanılmak yerine, yüksek fiyatlarla Asya'ya sevk edilerek ya da biriktirilerek ortadan kayboldu. Bu arada, kenarlarının kırılması yaygın bir biçimde sürdüğünden kullanılan paranın değeri giderek düştü. Böylelikle, madeni paraların büyük bir kısmı geçerliliğini yi-

tirdi. Eğer İngiltere gerek günlük kullanım, gerekse servet birikimi açısından uygun bir para birimine sahip olmak istiyorsa, artık ciddi bir reform yapmak zorundaydı.

Yeni madeni para sistemine geçilmesinin önündeki büyük engellerden biri, madeni paraların üzerinde basılı olan değer ile gerçek değerleri arasında ağırlıklarının azalması nedeniyle oluşan farkın maliyetini kimin üstleneceği konusundaki belirsizlikti. Blondeau, yetkililer bu konuda karar vermekte ne kadar gecikirse, madeni paralardan kırılan değer o kadar fazla olacağı ve sonunda oluşacak maliyetin daha da yükseleceği konusunda uyarıyordu. Buna rağmen, hükümet öylesine yavaş davrandı ki, aradan geçen süre içinde II. Charles öldü, II. James tahttan indirildi ve bu konu sonunda yeniden kraliyetin gündemine geldiğinde, tahtta William ile Mary oturmaktaydı.

Bu arada yeni madeni para sistemini uygulamaya koyma kararının hemen öncesinde İngiltere’de büyük olaylar yaşanmıştı. Olaylar her zamanki gibi bir savaşın etrafında dönüyordu ve bu kez Romalılardan Napolyon’a kadar Avrupa’nın gördüğü en saldırgan lider olarak bilinen Fransa kralı XIV. Louis’i yenmek ya da en azından durdurmak gerekiyordu. Çarpışmalar 1689 yılında başlamış ve Hazine bundan kendisine düşen payı hemen almıştı. 1697 yılına gelindiğinde, III. William’ın borcu 20 milyon sterlinin üzerindeydi. Vergiler, kişisel borçlar ve lotaryalar gelirleri artırmaya yardımcı olmasına rağmen, yeterli değildi. Ve bu bütçe açığı Bank of England’ın* kurulmasını getirdi. Bu, hükümet ile Banka’nın (baş harfi büyük ‘B’ ile yazılmıştı ve artık sonsuza kadar Banka olarak adlandırılacaktı) “kaliteli” insanlardan oluşan hissedarları arasında yapılan benzeri görülmemiş bir anlaşmaydı. Bu anlaşmayla, Banka, hükümete yıllık yüzde 8 gibi makul bir faizle 1,2 milyon sterlin borç verecek, karşılığında ise hızla büyüyen bankacılık alanında sınırlı-sorumlu bir kurum (ya da, müşterek hisseli şirket) olarak çalışmak üzere kurulan ilk özel şirket olacaktı.

Banka’nın kuruluşu İngiltere tarihinde önemli bir adım olacak,

* Bank Of England: İngiltere merkez bankası. Metin boyunca büyük harf “B” ile yazılan Banka sözcüğü ile her zaman İngiltere merkez bankası kastedilmiştir. (Çn.)

kurum zamanla bankacılık sistemi, genel ekonomi, altın stoku ve İngiltere'nin dünyadaki diğer ülkelerle ilişkileri üzerindeki nüfuzunu (hatta gücünü) giderek artıracaktı. Sonraki yıllarda Banka'ya *Old Lady of the Threadneedle Street* (İğne İplik Caddesinin Yaşlı Hanımı) adı verilecekti; ve bu ifadenin içerdiği anlam, zaman zaman koşullara göre, sevimli dostça bir takma isimden iğneleyici bir küçük görme ifadesine kadar değişecekti.

1688 yılındaki Büyük Devrim'in krallığı saran dini belirsizlikleri çözmesi, dolayısıyla da artık her türlü ticari işe imkan vermesiyle birlikte, Britanya'da ekonomik büyüme hız kazanmış, finansal alanda birçok önemli yenilik gerçekleşmişti; Bankanın kurulması böyle bir ortamda atılan birçok yeni adımdan biriydi. Britanya ekonomisinin her alanında krediler hızla yaygınlaştı ve çok geçmeden bunun kaçınılmaz sonucu olan fiyat artışları geldi. Artışlardan önce tüm mallar, ardından değerli madenler etkilendi ve sonunda genç borsayı bir spekülasyon dalgası sardı. Bu tür durumlarda her zaman görüldüğü gibi, para kaybetme olasılığının düşünülmediği bir piyasada, ihtiraslı halk sayısız sahtekârlığı mantık süzgecinden geçirmeden doğru varsaydı. Ekonomi tarihçisi Charles Kindleberger, "Birçok hanım... beyaz pamuklu bez üzerine baskı yapmayı, boyayıp beneklerle süslemeyi önerdi," diye yazıyordu. (Öneriyi destekleyenler basma elbise giyen kadınlar olmalıydı.) *Robinson Crusoe*'nun yazarı Daniel Defoe yayınladığı broşürde durumu şöyle anlatıyordu: "Bu rezil ticaretin tamamen bir hilekârlık sistemi olduğunu kabul etmeyecek bir kişi bile yoktur... Dolandırıcılıkla kurulmuş, aldatmayla doğmuş, hile, kopya, sahtecilik, yaltakçılık, taklitçilik ve kandırmayla beslenmiştir... Hayalleriyle oynadıkları insanların zayıflıklarını avlayarak geçiyorlardı."

Spekülatif ateşin 20 gümüş şilin değerindeki orijinal altından basılan *gine*'ye de sıçramasının koşulları olgunlaşmıştı. Gümüş para değer kaybetmeye devam ederken, yeni madeni para sisteminin sonunda gerçekleşmek üzere olduğuna dair dedikodu kazanları kaynıyordu; ama koşulları henüz belli değildi. Tıpkı günümüzde olduğu gibi belirsizlik "kaliteye kaçışa" yol açtı. İnsanlar karşılığında bir prim ödeyeceklerini bilmelerine rağmen varlıklarının değerini korumak

için gümüş paradan *gine*'ye dönmeye başlamışlardı.

Mart 1694'de gine 22 şilinle değiştirilebiliyordu, ancak bir yıl sonra 25'in üzerinde işlem görmeye başladı. Haziran 1695'de gine tavan yaparak 30 şilini gördü. Bunun sonucunda insanlar ellerindeki altını getirerek karşılığında gine sikkeleri almak için Darphane'ye akın ettiler. Bu da altın fiyatını giderek 80'den 109 şiline çekti. Bu noktada şişen gine arzı, fiyatlardaki yükselişi hafifletmeye başlamıştı. 1695'de 750.000 sterlin tutarında altın madeni para yapılmıştı. Halbuki bir yıl öncesinde bu rakam yalnızca 65.000 sterlindi. Ancak altın fiyatlarındaki artış, altın para arzının sürdürülmesini de pahalılaştırmıştı. Hükümetin spekülâtlörlere çekeceğı bir silah daha vardı: Vergi tahsildarları vergi ödemelerinde gineyi 30 şilin gibi yüksek bir değerdan kabul etmeyeceklerini duyurdular.

Gine spekülasyonu en sonunda yetkilileri yeni madeni para sistemini yürürlüğe koymanın artık daha fazla ertelenemeyeceğine ikna etti. Olaylar öyle bir noktaya gelmişti ki, artık Darphane'ye hiç eski madeni para getirilmiyordu; çünkü ağırlıkları çok azalmıştı ve karşılığında alacakları yeni gümüş para, eski paraların üstünde yazılı değerin çok altında kalacak, dolayısıyla da değışimin pratikte bir yararı olmayacaktı. Dönemin uzmanlarından Sir Dudley North bu gelişmeyi şöyle değerlendiriyordu: "Kırılmış paranın, kabul edilse bile, değersiz olmasından korkuluyordu."

Politikacılar 1690'ların büyük bölümünde yeni madeni para sisteminin uygulamaya koyulması üzerinde tartışmışlar, uzun parlamento raporları yazılmış, komiteler çok fazla laf üretmiş ama yasa çıkarılamamıştı. Yasa ancak emekli kamu görevlisi ve Hazine sekreteri William Lowndes'in Eylül 1695'de yazdığı *Gümüş Paraların Düzeltilmesi üzerine bir Makale* adlı çalışmasının yayınlanmasından sonra hayata geçmişti. Makale, Lowndes'in İngiliz madeni para sisteminin Norman Fethi döneminden o güne kadar geçen 629 yıllık tarihi içindeki gelişimini ayrıntılarıyla anlattığı önemli bir belgeydi.

Lowndes bu analize dayanarak kırpılmış paraların yeni basılacak dişli paralarla değiştirilmesini tavsiye etmişti. Bu yeni paralar geri alınan kırpılmış paraların azalmış değerini gösterecekti: Yeni gümüş şilin paralar değiştirilen eski şilinlerin yüzde 80'i kadar gümüş içerecekti. Bu adım Darphane'deki gümüşün fiyatını artırmaya eş değerd, çünkü Darphane'ye belli miktarda gümüş getirdiğinizde, şimdi eskisinden yüzde 25 daha fazla gümüş şilin alacaktınız.

Zararın zaten yaşanmış olduğunu savunan Lowndes, bu adımın herkesin bildiği bir şeyin basitçe onaylanması anlamına geldiğini savunmuştu. Bu gerçek neden kabul edilmesindi? Aslında bu değişikliğin yapılmaması halinde, kimse para basılması için darphaneye gümüş getirmeyecekti. Mal bedellerini ödemek ya da borçları kapatmak için gereken madeni para kıtlaştığı takdirde, işler gerileyecek ve üretim duraklayacaktı. Bu süreçte utarılacak bir şey yoktu: Büyük Kraliçe Elizabeth de tahttaki 43. yılında aynı şeyi yapmıştı. Lowndes paranın yenilenmesinin savaşın sonuna kadar bekletilmemesi konusunda duyarlıydı ve şöyle diyordu: "Çünkü böyle bir adım, hastalığın iyileşmesini geciktirir. Gecikme ise, ilaç etkisini gösterene kadar bizi yok edebilir."

Fakat ilk muhalefet, Lowndes'in emrinde çalıştığı Hazine Bakanı Charles Montagu'dan gelmişti. Montagu seçkin düşünür John Locke'un etkili desteğini almıştı. Locke yıllardır politik faaliyetlerin içindeydi, ayrıca Bank of England'ın ilk üyelerindendi. Ama Akıl Çağının en açık savunucularından biriydi; bu alandaki ünü 1690'da, 58 yaşındayken yazdığı *İnsan Anlayışı Konusunda Deneme* adlı makalesiyle gelmişti. Yeni madeni para sistemine ilişkin tartışmalardaki tavrı her ne kadar katı mantıktan yana görünse de, daha çok duygu-saldı.

Locke "serbestçe değiştirilebilir madeni" parayı savunuyordu. İngiliz para sisteminin geleneksel resmi ağırlık ve standartlarına, madeni paraların zaman içinde fiziki zarar görmüş olmasına aldırış etmiyordu. Locke için üzerinde "bir şilin" yazan madeni para bir şililik paraydı. Madeni paranın kırılarak eski halinin bir gölgesine indirilmiş olması konu dışıydı. Bir şilin özgül bir gümüş ağırlığını tem-

sil etmekteydi. Aynı özgül ağırlığı temsil etmeyi sonsuza kadar sürdürmeliydi. İnsanların ellerindeki eski şilinleri getirip, değeri daha düşük yeni şilinlerle değiştirmelerini istemek hükümetin özel mülkiyete el koymasıyla aynı şeydi.

Locke daha da ileri giderek, eğer İngiltere'den yabancı ülkelere gümüş kaçırıyorsa, uygun çözümün ülke savaşta bile olsa, ithal ürünlere yönelik talebin azaltılması olduğunu savunuyordu. Bu konuda bir çiftçiyi örnek vererek şöyle diyordu: "Kendi küçük dünyasının sınırları içinde yaşayan taşralı bir çiftçi, stoklarını sebat ve tutumlulukla artırarak yıl sonunda asla borca girmez, buna karşılık hesaplarında her zaman alacak bakiyesi vardır."

Locke'un savunmasına getirdiği mantık, coşkusudan daha zayıftı; coşkusu ise açık ve inandırıcıydı. Böylece Montagu ve Locke günü kurtarmışlardı. Harap olmuş şilinler üzerlerinde yazılı orijinal değerdeki yeni şilinlerle değiştirilecekti. Zarar Hazine'ye (sonuç olarak vergi ödeyenlere) yüklenecekti. Şimdi sahne yeni madeni para sisteminin başlatılması için hazırlanıyordu.

...

16. ve 17. yüzyılda İngilizler olayları "Büyük" olarak adlandırmaya bayılıyorlardı. VIII. Henry'nin para biriminin bütünlüğüne yönelik saldırısına "*Büyük Ayarlama*" denmişti. 1641'de Parlamento üyeleri, yönetimi hakkında düşündüklerini I. Charles'a söylemeye karar verdiklerinde, aldıkları bu karara Büyük Protesto demişlerdi. Ertesi yıl, onu başlarından atmak için başlattıkları mücadeleye Büyük İsyan (bugün İç Savaş) adını vermişlerdi. 1665'de İngiltere'yi vuran ve 100.000 insanın ölümüne neden olan veba salgını Büyük Salgın olarak anılmıştı. Bir sonraki yıl Londra'nın neredeyse tamamını yok eden yangına Büyük Yangın demişlerdi. Böylece 1695 yılı sonunda başlayan yeni madeni para sistemi uygulama sürecine de Büyük Madeni Para Sistemi adını verdiler.

Madeni para sistemlerinde geniş çaplı bir değişimi yürütmek her zaman aşırı derecede karmaşık bir süreçtir. Ancak bu durumda, ay-

nı zamanda aşırı derece düzensiz hale de gelmişti. Kralın ilk bildirisi 19 Aralık 1695'de duyurulmuştu ve şöyle diyordu: "Ruhani ve Dünyevi Efendiler, Şövalyeler, Yurttaşlar ve Parlamento'daki temsilciler toplandılar. Krallığımızı saran büyük zararı dikkate alarak ödemelerde geçerli olan madeni paraların genelde aşındırılmış olması nedeniyle... bu kötülüğe dur demenin en etkili yolu olarak, bundan böyle bu parayı kaldırdılar." Bildiri daha sonra bir dizi tarih sıralayarak aşındırılmış paralarla vergi ya da krala borçlar dışında ödeme yapılamayacağını yazıyor ve eski paraların son kullanma tarihini belirtiyordu: "2 Nisan 1696'dan itibaren hiçbir aşındırılmış para herhangi bir ödemede geçerli olmayacaktır."

Bu gelişmenin ilk sonucu elbette panikti. Kimse aşındırılmış paraları almak istemiyordu. Böylece iş hayatı durma noktasına geldi. Ayrıca kimse belirtilen güne kadar geçecek kısa zaman aralığında vergilerini ödemek istemiyordu. 21 Ocak 1696'da, orijinal bildiriden bir ay sonra, Parlamento yumuşadı ve "Madeni Paranın Hasta Durumuna Çare için Yasa" çıkardı. Bu yasayla, süreç ileriye, Haziran ayına uzatıldı ve düzen sağlandı.

Yine de zaman zaman anlaşmaların ayrıntılarıyla ilgili huzursuzluklar yaşandı. Son gün olarak belirlenen 24 Haziran günü itibariyle Hazine'ye, 4,7 milyon sterlin (içerdiği gümüşün ağırlığı 2,5 milyon sterlinden fazla değildi) teslim edilmesine rağmen, halkın elinde daha 2 milyon sterlinden çok gümüş para vardı. Bunlar özellikle Hazine'ye zamanında yetişemeyen önemsiz insanların elinde kalmıştı. Hükümetin aldıklarıyla vermeyi taahhüt ettikleri arasındaki zarar vergiyle kapatılacaktı. Ancak zarar tahmin edilenden çok oldu. Hükümet borç almaya zorlandı. Bu arada Darphane de getirilen aşındırılmış paralarla dolup taşmıştı. Eski paralarını yenileriyle değiştirmek üzere gelenler, ellerine tutuşturulan bir senet belgesiyle dönmek zorunda kalıyorlardı. Ortaya çıkan madeni para kıtlığı perakende ticareti etkiledi. Aynı zamanda, gümüşün piyasa fiyatı madeni paralarda yazılı değer üzerinde kaldığından yeni madeni paraların çoğu dolaşımdan çekildi. İşin tamamlanması Kasım ayını buldu. O zamana kadar Darphane'nin presine güç veren atlar o kadar yoğun çalışıyorlardı ki, yalnızca çekiş işi için 700 sterlin ödeniyordu.

Her yerde gösteriler oluyordu, insanlar itiraz dilekçeleri veriyorlardı ve adalete iletilen talimat kesindi: “Yasayı uygulayın, ama her şeyin üzerinde barışı koruyun.” 31 Temmuz 1696’da Edward Bohun şöyle yazıyordu: “Çiftçilerimiz kira ödeyemiyorlar. Mısır komisyoncuları ellerindekine karşılık bir şey vermiyorlar ve artık ticaret yapmak istemiyorlar... Küçük ailelerde yoksulluk nedeniyle çok sayıda intihar olayı yaşanmış bulunuyor. Her şey son derece karanlık görünüyor. En azından şu karışıklıklar sona ersin, çünkü nerede biteceği bilinmiyor.”

Kasım ayında çıkarılan “Madeni Paranın Hasta Durumuna *Daha İyi Çare* olması için Yasa” (italikler yazara ait) ile son tarih 1 Temmuz 1697 olarak belirlenmişti. Bu tarihten sonra artık değiştirilmek üzere eski para getirilemeyecekti. Bu uzun süreç üç yıl sonra sona erdiğinde, 6,8 milyon sterlin tutarında yeni dişli madeni para basılmıştı. Çoğu getirilen eski aşındırılmış paralarla değiştirilmiş, görece pek az külçe ya da levha getirilmişti. Uzmanlar yoksul insanların elinde bir milyon adet aşındırılmış para daha olduğunu ve bunların hiçbir zaman değiştirilmek üzere getirilmediğini belirtiyorlar.

Herşey olup bittiğinde, Büyük Madeni Para Sistemi İngiliz parasının ağırlığını, 150 yıl geçmişe dönerek, Büyük Ayarlama’dan önceki yerine oturtmuştu. Bütün aptallıklara ve beceriksizliklere rağmen etkileyici bir başarıydı; çünkü İngilizler bu süreci güçlü bir düşmana karşı büyük bir savaşın içindeyken, para biriminin kutsallığının ulusal öncelikler sıralamasının en sonunda yer aldığı bir ortamda yürütmüşlerdi. Uzak geçmişte sağlam para İngilizler için neredeyse bir din gibiydi: Fetih’ten Yüz Yıl Savaşları’na kadar çok küçük değişiklikler dışında “İngiltere’nin antik hukuk standardı” aynen korunmuştu. Oysa II. Edward’dan VIII. Henry’e kadar birçok insan “kralın parasıdır ne isterse yapar,” diye düşünüyordu.

Yine de poundun yüzyıllar içindeki değer kaybı diğer ülkelerin para birimlerine oranla çok daha sınırlı olmuştur. Gerçekte, pound

sterlinin, 240 Offa peniye bir pound denildiği 8. yüzyıl sonundan modern zamanlara kadar geçen süre içindeki kesintisiz tarihi, dünya paraları arasındaki benzersizliğini ortaya koymaktadır. 1695'de Locke'un aldığı tavır aslında, paranın ağırlığını kutsal gören eski geleneği yeniden yerleştirme çabasıydı. Lowndes'in önerdiği yeni madeni para sistemine karşı çıkarken, bunu söz konusu ruhu yeniden canlandırma fırsatı olarak görmüştü ve şöyle diyordu: "Devlete güvenen ve Parlamento Yasaları'nı uygulamamızda yardımcı olan herkesin devlete olan inancını yıkmasa da büyük ölçüde zayıflatacaktır... Bu durum, Parlamento Yasaları ile güvence altına alınmış değerlerin yüzde 20'sinin yitirilmesine yol açacaktır."

Lowndes'in kamuyu aldatmak ya da hükümeti kullanarak halkın cebini boşaltmak gibi bir niyeti olduğunu söylemek zor. Daha çok, özel bir madeni ağırlığın aynı zamanda kutsal olduğu kavramını kabul etmeye gönülsüzdü. Paranın sevk ve idaresinde daha geniş esneklik sağlanmasının, uzun vadede uzak geçmişte belirlenen sıradan bir sayıya bağlanmasından daha az zarar vereceğini iddia ediyordu. Büyük Madeni Para Sistemi uygulaması sonunda vergi mükelleflerine oldukça paraya mal olmuştu, çünkü basılacak yeni paralar, değiştirilmek üzere Hazine'ye geri getirilen eski paralardan daha çok gümüş gerektiriyordu. Dahası, para yenileme süreci, ilk anda ekonomide deflasyonist bir etki yaratmıştı. Locke'un tavrını alkışlayan bankacılar ve zenginler, bundan yararlanmışlar, ama borçlulara büyük acılar vermişti.

Bu noktada, beklenmedik bir karakter sahnedeki yerini alıyordu: Dünyanın en etkileyici bilim adamlarından biri, kuşkusuz döneminin bilimdeki en seçkin ismi, Sir İsaac Newton. Mart 1696'da, Büyük Madeni Para Sistemi'yle ilgili karışıklıkların başlamasından birkaç ay sonra, Newton, iyi dostu Hazine Bakanı Charles Montagu'nun çağrısı üzerine Darphane'de muhafaza müdürlüğü görevine başlamıştı. Bakanın Newton'u böyle bir göreve seçme gerekçesi ne olabilirdi? Newton yaşamının büyük bölümünü tümüyle zayıf, iletişime kapalı, içe dönük, yaklaşılamaz ve politikadaki karışıklardan kendini uzak tutmuş bir insan olarak geçirmişti. Ayrıca simya ilmine tutkuyla inanıyordu. Bu ilme kimyasal olduğu kadar derin bir dinsel önem de

yakıştırıyordu. İngiliz ekonomist John Maynard Keynes, doğumundan tam 300 yıl sonra ona “son büyücü” diyecekti.

Newton 1642 yılının Noel Günü doğmuş, tek çocuk olarak büyümüştü. Bir çiftçi olan babası, Bayan Newton hamile kaldıktan kısa bir süre sonra ölmüştü. Bebek o kadar küçüktü ki, komşular onun neredeyse bir sürahiye sığacağını düşünmüşlerdi. Üç yıl sonra, Newton’un annesi yeniden evlenmiş ve bütün çocukluğu boyunca ona bakmaları için kendi anne ve babasının yanında bırakmıştı. Bu aylık Newton’un kişiliğinde ömür boyu iz bırakacaktı.

Yine de yetenekleri daha küçük yaşlarında fark ediliyordu. Köy okulunun başöğretmeni Newton’un mezun olur olmaz derhal Cambridge Üniversitesi’ne gitmesini istiyordu. Ancak annesi, onu iki yıl daha aile çiftliğinde çalıştırdıktan sonra buna razı olmuş ve nihayet 1661’de Cambridge’e gitmişti. Sınıf arkadaşlarının çoğundan büyüktü. Bu onu yalnızlığa itmişti. Aynı zamanda en alt sosyal tabakaya mensuptu. Bu, okul parasını zengin sınıf arkadaşlarının odalarını temizleyerek ve lazımlıklarını boşaltarak ödemesi anlamına geliyordu.

Newton Cambridge’den mezun olduğunda, tüm yaşamı boyunca Tanrı’nın evrenini yöneten yasaları çözmek için çalışmaya karar verdi. Bilime yönelik öğrenme hırsı ile simya ilmine duyduğu yoğun ilgi arasında bir çelişki görmedi. Daha sonraki Newtoncu akademisyenlerden Betty Jo Dobbs Teeter’in kaleme aldığı *The Janus* Faces of Genius: The role of alchemy in Newton’s thought* (Janus Deha ile Yüzleşiyor: Newton’un düşüncesinde simyanın rolü) adlı son derece enterasan biyografisine göre, Newton gerçekliğin birçok parçadan oluştuğuna inanmıştı. Bu parçalar yalnızca matematik ya da fizikte değil, simya, ışık, hatta antik teoloji ve kehanet ilminde dahi bulunabilirdi. Newton bu tür alanlarda ateşli bir araştırmacı olmakla birlikte, her zaman teorik düşünen bir bilim adamına özgü dikkat ve disiplinle çalışırdı. Simya deneyleri sonucunda asla altın üretmediyse de, bu süreç içinde kimya hakkında çok şey öğrendi.

Newton Cambridge’deki akademik kariyerinde hızla yükseldi, çağının en ileri matematikçisi olarak kendisine ün kazandıran başarıla-

* Janus, Roma’da kapı tanrısı. (Çn.)

nı sayesinde, 1669 yılında henüz 27 yaşındayken profesör ünvanını aldı.

Fakat beklenmedik olaylar sonucunda, zaman içinde kariyeri bambaşka bir alana yöneldi. Newton bilimsel düşünce ve araştırmalar konusunda görüş alışverişi yapmak amacıyla kurulan Royal Society'ye* katıldığında bir ölçüye kadar gerçek dünyaya adım atmış, ama manevi anlamda 1685 yılına kadar fildişi kulesinde kalmayı sürdürmüştü. Fakat o yıl, Katolik yeni kral II. James, Benediktin rahibi Peder Alban'ı Magdelene Koleji'ne öğrenci olarak kabul etmeye zorlayarak, koyu Protestan Cambridge kurumuna müdahale etmeye karar verdi. Ayrıca, rahipten, "zorunlu eğitimlere katılması istenmeyecek... yemin etmeye ya da ant içmeye zorlanmayacaktı." Magdelene'nin rektörü John Pachell zayıf ve alkole düşkün bir adam olduğu gibi, üniversiteye rahatsızlık verecek bir durumla baş edemeyecek kadar donanımsızdı. Ayrıca kral kendisini, "İtaat etmezsen başın belaya girer," diyerek uyarmıştı.

Bu olay tam da Newton'un *Principia*'yı yayınlamaya hazırlandığı ve bilimsel başarılarının doruğuna yaklaştığı dönemde gerçekleşmişti. Peder Alban meselesini öğrenen Newton'un anti Katolik duyguları kabarmış ve tüm benliğiyle mücadeleye katılmıştı. Oldukça yoğun bir çaba göstermesine rağmen, kralın Cambridge'deki akademisyenlere yönelttiği acımasız tehditler nedeniyle pek yardımcı olamadı. Peachell makamından azledildi, Newton'un üniversitedeki konumu pamuk ipliğine bağlandı ve Peder Alban Cambridge'e girdi. Ancak zafer kısa sürdü ve rahip diplomasını almadan önce, James'in yerine Protestan William ve Mary tahta çıktı. Peder Alban kampüsten ayrılırken, Cambridge'deki geleneksel anti-Katolik dini bariyerler varlıklarını sürdürmeye devam etti.

Fakat Newton artık eskisi gibi değildi. Yaşadığı bu olay, bilimsel buluşlarıyla dünya çapında ün kazanmış olduğu bir dönemde kamu görevleri üstlenmek gibi bir istek duymasına neden oldu. Parlamento seçimlerine katıldı ve kazandı. Bir salon adamı gibi hareket etme-

* Royal Society: İngiltere'de 1660 yılında kurulan Kraliyet Bilimler Akademisi (Çn.)

ye başladı. Yeni yaşamına ilk kez çok sayıda hanım arkadaş da girmişti. Cambridge'deki Trinity Koleji'nde öğretim üyesi olduğu dönemde karşılaştığı Montagu ile tanışıklığını tazeledi. Ardından, kendisine "Eşsiz Bay Newton" diye hitap eden John Locke ile tanıştı. Newton Locke'a matematik ve fizik dersleri verirken, Locke da ona politik kuram ve uygulamaları öğretti. Newton çabuk kavrayan bir öğrenciydi, bu yüzden de Locke 1695'de yeni madeni para sistemi konusundaki ilk raporunu Montagu'ya sunmadan önce Newton'un fikrini almıştı.

Newton çok yakında Cambridge'den ayrılacağına dair söylentileri yalanlamasına rağmen, 1680'lerin sonuna gelindiğinde, artık bir kamu görevi üstlenmeyi herşeyden çok istemeye başlamıştı. Sonunda, Mart 1696'da, Montagu kendisine 500 veya 600 sterlin pound yıllık maaşla Darphane denetçisi olarak görev yapacağını bildirdiğinde bu fırsatı yakalamış oldu. Montagu görevi tarif ederken, "Ayrılabileceğinden fazla zaman gerektirmeyecek bir iş," demişti. Bu görev için maaşına ek olarak Darphane'de basılan her ons altın ve gümüş için bir kâr payı alacaktı. Newton'dan önce Darphane denetçiliği yapanların çoğu bu işe Montagu'nun tanımladığı biçimde bakmışlardı.

Dört gün sonra, geçmişteki araştırma ve deneyleriyle ilişkisini kesen Newton, Cambridge'deki eşyalarını topladı ve Londra'ya taşındı; 2 Mayıs günü de Darphane'nin 1300'den beri bulunduğu Kule'de çalışmaya başladı. Bir anda, içe dönük, gizli, esrarengiz bir bilim adamı olarak sürdürdüğü kariyerine son vermiş ve kendisini politik bir görevde bulmuştu. Bu kopuş kendi içinde şaşırtıcı olmakla birlikte, yeni kariyer seçimi çok daha tuhaftı: Albert Einstein'ın Princeton'u terk edip Washington D.C.'deki Baskı ve Tasarım Bürosu'nda ikinci adam olarak görev yaptığını düşünün.

Newton Darphane'deki görevine başladığında, Thomas Neale adlı tembel ve içkiye fazlasıyla düşkün bir adama bağlı çalışıyordu. Neale ve Darphane memurlarının Newton ile birlikte başlarına neler geleceğini anlamaları oldukça zordu. Montagu bile teorik çalışmalar yapan bu akademisyenin kendisini işine tam gün adayacak, hatta fazla mesai yapacak kadar becerikli, enerji dolu ve titiz bir yönetici-

ye dönüşeceğini düşünmemişti.

Newton çalışmaya başladığı ilk birkaç hafta, 300 adam ve 20'ser atla çalıştırılan gürültülü preslerin bulunduğu bölümün bitişiğinde küçük nemli bir odada oturuyordu (burada 700 sterlin değerinde gübre üretildiğini anımsayın). Haftada altı gün, işin başladığı sabah saat 4'den gece vardiyası sona erinceye kadar işyerinde kalan Newton sürecin bütününe tüm ayrıntılarıyla inceliyor ve sürekli olarak madeni para üretimini artıracak yöntemler buluyordu. Daha sonra kendisine Londra'da güzel bir ev satın alacak ve bir centilmen gibi yaşayacaktı, ancak Darphanedeki işine bu müthiş bağlılığını her zaman sürdürecekti.

Newton günde 16 saat çalışmasına rağmen kendisini ekonomist olarak da eğitiyordu. Locke, Montagu ve Lowndes gibi insanlarla olabildiğince çok zaman geçiriyor ve bu konuda bulduğu herşeyi okuyordu. Ardından, ekonomi tarihi, ticaret ve para sistemleri üzerine ciltlerle yazı yazmaya başladı. Fotokopi makinesi olmadığı için, yazdığı her şeyin ikinci kopyasını çıkarmak için gençlerden bile yararlanıyordu. O arada da Neale'in yerine geçerek Darphane müdürü olmak için manevralar yapıyordu. Kendisini göstermek için elinden geleni ardına koymuyor, Darphane'ye verdikleri fiyatlar konusunda devletle iş yapan müteahhitlerle kavga ediyor, ardından Darphane'nin bulunduğu Kule'nin yöneticisiyle canhıraş mücadelelere girişiyordu. Bürokratik ataletin (ki bu bilimsel çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olan bir fizik prensibiydi) üstesinden gelmek için canla başla çalışıyor, hatta madeni paraları kırpmaya devam eden hainlerin kökünü kazımak için kırsal bölgelere gizli ajan gönderecek kadar ileri gidiyordu. Bir zamanların bu püriten münzevisi, genelev ve batakhanelerdeki muhbirlerle toplantı yapmak için artık sık sık şehirdeki meyhanelere gider olmuştu. Soruşturmalar yürütüyor, idamlarda hazır bulunuyor, her zaman her şeyin ayrıntılı kaydını tutuyordu. Aralık 1699'da Thomas Neale öldü ve Newton sonunda uzun zamandır beklediği terfii alarak, Darphane müdürü oldu.

...

Şimdi bu noktaya kadar atılan adımları kısaca bir kez daha gözden geçirelim. Hükümet 1695-1696'daki Büyük Madeni Para Sistemi uygulamasından sonra, 22 şilinden daha yüksek fiyatlı gine'lerle vergi ödenmesini kabul etmeyerek, gine'nin şişen fiyatını aşağı çekmeyi denemişti. Ancak, 22 şiline gine basmak amacıyla altın ithal etmek, bunları gümüş paralarla değiştirmek ve gümüş paraları eritip külçe haline getirdikten sonra Asya'ya ihraç etmek hâlâ kârlı bir iş olmayı sürdürüyordu. Fakat günlük işlemlerde kullanılan madeni para gümüş olduğundan ve pound sterlini tanımlayan standart gümüş olduğu için bu sürecin sonsuza kadar devam etmesine izin verilemezdi. Madeni para ve külçe olarak iki maden arasındaki farkın kalıcı olması mümkün değildi.

Bunlardan birinden fedakârlık edilmeliydi. Gerilemek zorunda kalacak şeyin altın fiyatı olacağı kuşkusuzdu. 22 Eylül 1698 tarihli özel Ticaret Konseyi Raporu'nda belirtildiği gibi, "Ticari ölçüt olarak bir madenden fazlasını kullanmak imkânsız olduğundan; ve dünya ortak mutabakat ve kabulle bu ölçütün gümüş olmasına karar ver[miş] olduğundan; diğer madenler gibi altın da... değeri her zaman değişebilecek... bir meta olarak görülmelidir."

Böylece Hazine süreci durdurmayı ümit ederek Şubat 1699'da gine fiyatını 21 şilin 6 pens'e düşürdü. Altın ithalatında küçük bir düşüş olduysa da, ardından, 1701'de, İngiltere 1,5 milyon sterlin tutarında rekor ithalat gerçekleştirdi. Gümüş ise pupa yelken Asya'ya gitmeyi sürdürdü. Newton Darphane müdürü olarak görev yaptığı 1701 ve 1702 yıllarında bu sorun üzerine hazırladığı raporlarda gine'nin altın ağırlığının, cari döviz kurlarıyla diğer Avrupa ülkelerine göre 9 pens ila 12 pens (tam şilin) kadar daha yüksek olduğuna işaret etti. Gine'nin değerinin daha da düşürülerek 21 şiline çekilmesini ısrarla tavsiye ediyordu. Fransa ile yeniden savaşa girilmesi altın ithalatını bir süreliğine düşürdü ve Utrecht Anlaşmasının imzalandığı 1713 yılına kadar para sisteminde yeni değişiklikler yapılmasını gereksizleştirdi. Bu noktada, altın ithalatının akışı yeniden güç kazandı. Sonraki üç yılda 4 milyon sterlinden fazla altın girişi oldu. 1717'de Doğu

Hindistan Şirketi üç milyon ons gümüş ihraç ettiğinde, yetkililer bir kez daha umutla Sir Isaac Newton'un dirayetine başvurdular.

Newton'un "Majestelerinin Gelirlerinin *Lordlar Komisyonu*'nun Onurlu Üyelerine Sunumu" başlıklı tebliği, ünlü bir belge olarak para tarihine geçmiştir. Belgenin okunması yorucu olduğu gibi, esas olarak farklı ülkelerdeki altın ve gümüşün değişik ağırlık değerlerinin basit aritmetiklerle anlatımı dışında bir şey içermiyordu. Böylesi bir görev için büyük bilim adamının zihnini meşgul etmeye hiç gerek yoktu. Ancak, yazdıklarının zamanlaması ve sonunda verdiği tavsiyeler metne ölümsüzlük kazandırmıştı. Metindeki son cümlelerden bazıları şunlardı: "Gine'nin değerini 10 pens veya 12 pens civarında azaltmak zorunlu görünmektedir. Böylece, İngiltere'de altının gümüş para cinsinden değeri (oranı) Avrupa'dakiyle aynı olacaktır. Bu oran Avrupa'da ticaret ve değişimin serbestleşmesi sonucu kendiliğinden oluşmuştur." Hazine Newton'un tavsiyesi üzerine, 22 Aralık 1717'de bir bildiri yayınladı ve altın gine'lerin tam 21 şilinden alınıp satılması gerektiğini belirterek, farklı değerlerde işlem görmesini yasakladı. Ancak beklenen sonuç alınamadı. Newton iki konuda yanılmıştı.

Birincisi, olayların gösterdiği gibi, 21 şilin gine için hâlâ yüksek bir değeri: Altın ithalatı ve gümüş ihracatı Newton'un öngörülerini haksız çıkaracak biçimde, daha düşük bir oranda da olsa devam etti. Aslında bu süreç 1717'den sonra yaklaşık 30 yıl daha, tam ağırlıklı gümüş paralar dolaşımdan kalkıncaya kadar devam etti.

İkincisi, Newton arz ve talep yasalarının sorunu çözeceğinden emindi. Böylece sorun zaman içinde kendiliğinden yok olacaktı. Altın arzındaki artış sürdükçe altının gümüş şilin karşılığı olan fiyatı düşecekti. "Her şey kendi haline bırakılırsa," diye yazmıştı, "gümüş para biraz daha kıtlaşınca kadar altın düşecektir... Ve öyleyse sorun şudur: Altın hükümet tarafından mı düşürülsün, yoksa bırakalım gümüş paranın İsteği yönünde kendi kendine mi düşsün?"

Ancak hiç de böyle olmadı. Newton'un öngörüsü sadece arz ve talep yasalarının her şeyi doğru yere getirmesini beklemek dışında, daha temel düzeyde de yanlış çıktı. Sonunda altının gümüşe göre

değerinin düşeceğini söylerken haklıydı. Ama o dönemdeki birçok ekonomist gibi, geleceğin de geçmişle aynı olacağını varsayarak hata yapmıştı. Aslında açıkçası ekonomi, Newton gibi bir dahi için bile fizikten çok daha zordu.

Beklenmeyen gerçekleşti: Altın fiyatı “kendiliğinden düşmedi.” Aslında hiç düşmedi. Bunun yerine, gine 21 şilinde kalırken, gümüş paralar itibari değerlerinin üzerinde alıp satılmaya başlandı. Altın gümüşe göre değer kaybetmişti, ama buna neden olan altının fiyatı değil, gümüş fiyatındaki değişimdi. Uygulanan yöntem nihai sonucu değiştirmeyecek olmasına rağmen, *piyasalar, hiçbir yasa veya konsey kararı ya da tarif olmaksızın sessiz sedasız ama kararlılıkla pound standardı olarak altını gümüşün yerine yerleştirmişlerdi.*

Çoğunlukla piyasalar yetkililerden çok önce harekete geçer. 1730 gibi ileri bir tarihte bile, Darphane müdürü olarak Newton’un yerine geçen John Conduitt hâlâ eski nakaratı tekrarlıyordu: “Altın sadece meta olarak görülmeli ve durum gerektirdikçe yükselmeli ya da düşmelidir. Halbuki bir ons saf gümüş uluslar arasındaki değişmez ve kalıcı ölçüt olagelmıştır ve böyle olmayı sürdürmelidir.” Ancak gerçeklik 1717’den itibaren kuvvetle ve kararlılıkla tam ters yönde hareket etmiştir. 200 yılı aşkın bir süre içinde İngiltere’de altın 3 sterlin 17 şilin 10^{1/2} pens (gine içindeki 129,4 granül altının para olarak fiyatı 21 şiline çevrilerek hesaplanmıştır) düzeyinde kalacaktır. Öte yandan, gümüşün fiyatı şiddetli dalgalanmalara dayanamamıştır. Pound’un 1931’deki korkunç devalüasyonuna kadar 3 sterlin 17 şilin 10^{1/2} pens, İngiltere’nin para politikasını yöneten tapınılacak bir sayı kombinasyonu ve bir tür büyü olagelmıştır.

Bu istenmeyen sonuç gine’nin artan popüleritesinin doğrudan yansımasıydı. Büyük Madeni Para Sistemi’ne kadar iyice bozulan gümüş para karşısında gine’nin değişmeyen ağırlığı ve saflığı tam bir tezat oluştuyordu; insanlar her koşulda gine’yi tercih ediyordu. Bankacılar ihtiyat olarak gine tutuyor, vergi tahsildarları aşınmış gümüş parçanın değeri konusundaki sorulardan kaçınmak için gine’yi kabul ediyordu; ayrıca o dönemde Britanya’daki ekonomik gelişme gine gibi büyük değerde bir paranın kullanılmasına gayet uygundu.

I. Elizabet'in tahta çıktığı 1558'den Bank of England'ın kurulduğu 1694'e kadar geçen 136 yıllık dönemde Darphane 15 milyon sterlin kadar madeni altın para basmıştı. Bunun yarısı 1663'de dolaşıma giren gine'ydi. 1695'den 1740'a kadar geçen 45 yılda Darphane 17 milyon sterlin tutarında madeni altın para bastı. Gümüşün hikâyesi ise bunun tam tersiydi. Önceki dönemde üretilen gümüş para 20 milyon sterlin iken, sonraki dönemde 1 milyon sterline düşmüştü.

...

Gine'yi de oldukça garip bir son bekliyordu. Krezus'un *stater'i*, Konstantin'in *bezantı*, *düka*, *genoin* ve *florin*'in halefi gine, yukarıda anlattığımız gelişmelerden sonra 100 yıl daha İngiltere'nin temel altın parası olarak varlığını sürdürdü. 1821'de, IV. George zamanında resmen tedavülden kaldırılarak, gine'nin biçimsiz değeri 21 şilin yerine tam olarak 1 sterline eşitlenen İngiliz altın lirası dolaşıma girdi.

Ancak madeni para olarak değilse de, halk hesaplamalarda gine kullanmaya devam ediyordu. Gine olarak verilen fiyatlar züppece çağrışımlar yapıyor ya da geçmişi anımsatıyordu. Harley Cadde-si'ndeki doktorlar ücretlerini gine cinsinden yazıyorlardı. Pahalı mücevher ve giysiler de böyle fiyatlandırılıyordu. Ama günün birinde 21 şilinin de artık bir anlamı kalmayacak, çünkü İngiltere 1969 yılında dünyadaki diğer ülkelere katılarak metrik sisteme geçecek ve tarihi şilin ve pens birimlerini tamamen terk edecekti. Bu da gine'nin tamamen yok olması demekti. Geriye romantik anılar kalacaktı. Zaman zaman, eğer birkaç adet saklamışlarsa, büyükanneler Noel'de değerli bir armağan olarak torunlarına küçük fil damgalı bu güzel madeni paralardan vereceklerdi.

13. BÖLÜM

GERÇEK ÖĞRETİ VE BÜYÜK KÖTÜLÜK

22 ŞUBAT 1797'DE FRANSIZ DONANMASINA AIT ÜÇ FİRKATEYN, GALLER'İN GÜNEY BATISINDAKİ KÜÇÜK BALIKÇI KASABASI FİSHGUARD'DA LİMANA YANAŞTI VE GEMİLERDEN KARAYA ÇIKAN YAKLAŞIK 1.200 SİLAHLI ASKER KARADA İLERLEMeye BAŞLADI. LORD CAWDOR KUMANDASINDA TOPLANAN SİLAHLI YERLİ HALK BU KÜÇÜK BASKINA DERHAL KARŞILIK VERDİ.

Fransızlar daha sonra kırmızı pelerinleri ve uzun siyah şapkalarıyla yeni bir birliğin yaklaşmakta olduğunu gördüler. Bunları İngiliz destek birliklerinden Grenadier Muhafızları sanan Fransızlar, çok daha ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olduklarını düşünüp paniğe kapıldılar.

Oysa gelenlerin İngiliz muhafızları ile ilgisi yoktu. İlk şaşkınlıklarını üzerlerinden atan Fransızlar, bir süre sonra yaklaşmakta olan kalabalığın geleneksel festival giysileri içindeki Galli kadınlar olduğunu anlayacaklardı. Bu tuhaf giysili kadınlar o gün şaşkın Fransız askerlerini fena hırpaladılar; içlerinden biri, Jemima Nicholas, tırmığını kullanmakta öyle ustaydı ki, 14 Fransız askerini esir almayı başarmıştı. Fransız ordusunun İrlanda asıllı Amerikalı komutanı yüz kızartıcı bir teslimiyeti kabullenmek zorunda kalmıştı.

Aslında Fransa'nın bir işgale hazırlandığına dair söylentiler birkaç aydır dolaşıyordu; Paris'den bu tehlikeye işaret eden bir dizi haber gelmişti. Fransız savaş gemileri 1796 yılı sonunda Brest'te toplanmışlar ve Noel yakınlarında kuzey İrlanda'ya doğru yola çıkmışlardı. İrlandalıların kendilerine katılacağını umuyorlardı. 21 Şubat 1797'de, Fransız gemilerinin İngiltere'nin güneydoğu kıyısındaki Beachy Head'e yöneldiğine dair yanlış bir söylenti üzerine, İngiliz savaş gemileri Portsmouth'dan denize açılmışlar, ertesi gün de Fishguard savaşını patlak vermişti.

Fransızların bu seferi hangi amaçla gerçekleştirdikleri hâlâ tam olarak bilinmiyor. Napolyon İtalya'yı işgal etmek amacıyla ülke dışındaydı. Fishguard kasabası, İngiliz güçlerinin merkezine çok yakındı, birlikler anında bölgeye ulaşabilirdi. En akla yakın açıklama, Fransızların küçük bir kuvvetle İngiltere'de panik yaratmaya çabalamalarıydı. Bu açıdan bakıldığında projeleri gerçekten çarpıcı bir başarıydı.

Fransız işgalinin getirdiği heyecanla İngiltere'de halkın altınlarını bankacılık sisteminden çekeceği yönünde bir panik başgösterdi; İngilizler ellerindeki kâğıt paraları nakde çevirmek için banka şubelerine akın etmeye başladılar. Kâğıt paranın büyük bölümü İngiltere merkez bankası (Bank of England) tarafından ihraç edilen banknotlardan ve küçük bankaların banknotlarından oluşuyordu. Dolaşımda bulunan kâğıt paralar arasında en yaygın kabul gören Bank of England'ın banknotlarıydı ve bunlara geleneksel olarak Banknot deniyordu. En büyük korku, küçük bankalara ne olacağı ve işgalin gerçekleşmesi durumunda bu bankaların banknotlarının ödemelerde kabul edilip edilmeyeceğiydi.

Altın ise, kâğıt paranın tam tersine, en üstün para olarak algılanıyordu. Devletin başında her kim olursa olsun - hatta Fransızlar bile değerini yitirmeyecek ve sonsuza kadar kabul görececek bir paraydı. Bu nedenle, hâlâ elde bir miktar altın varken kâğıt paralarını altına çevirmek isteyen insanlar bankalara akın ettikçe, Banka'nın altın rezervinin hızla azaldığı yolundaki kehanet gerçek olmaya başlamıştı.

Aslında 18 Şubat Cumartesi günü, Fishguard'daki savaş henüz patlak vermeden önce, Fransız işgalinin yaklaştığı korkusuyla, Newcastle'da (Fishguard'a yaklaşık 500 km uzaklıkta) insanlar bankalara akın etmişlerdi. Bunun üzerine bankalar 20 Şubat'ta veznelerini kapatmak zorunda kalmışlardı. Panik kısa zamanda Londra ve diğer büyük kentlere de sıçrarken, çekilen paralar Bank of England'ın altın stokunu her gün 100.000 Sterlin eritiyordu. 1794 yılı sonunda 7 milyon sterlin düzeyinde olan altın rezervi, savaş koşullarının hüküm sürdüğü 1795 yılı sonunda 5 milyon düzeyine, 1796 yılı sonunda da 2 milyon sterline gerilemişti.

"İşgal" sözcüğü Londra'ya 25 Şubat Cumartesi sabahı, olaydan üç gün sonra ulaşmış ve Banka'nın yönetimini, banknotların altına çevrilmesini reddetme gibi arzu edilmeyen, sevimsiz bir manzarayla karşı karşıya bırakmıştı. Müdürler Başbakan Pitt'i bilgilendirmişler, Pitt de, Windsor sarayında bulunan III. George'a Cumartesi akşamı acil bir mesaj göndererek Pazar günü bankada yapılacak toplantıya çağırılmıştı. Pazar günü toplantıya kralla birlikte Pitt, Banka'nın başkan ve başkan vekili ile müdürlerden ikisi katılmıştı. Toplantının sonucunda, hükümet bir konsey kararı yayınlamıştı. Bu kararın en önemli bölümü şöyleydi:

Kamu hizmetleri açısından, Bu konuda Parlamento'da karar alınıncaya ve dolaşım araçlarının kabul edilmesi için uygun önlemler sağlanıncaya kadar Bank of England yöneticilerinin nakit [yani, altın] ödemekten kaçınmaları kamu hizmetleri açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Böylece 9 Mart günü Avam Kamarası, konseyin kararını, Kısıtlama Yasası olarak bilinen yasaya dönüştürdü. Bu yasayla, banknotların karşılığında altın ödemeyi reddetmenin yasal sonuçlarına karşı Banka tam güvence verdi. Yasa ayrıca banknotlarla yapılacak tüm ödemelerin "nakit yapılmış sayılacağını" resmileştirdi.

Kamu güvenini yeniden kazanmak ve altın krizinin daha büyük bir paniğe yol açmasını önlemek amacıyla, derhal bir halkla ilişkiler

kampanyası başlatıldı. 27 Şubat Pazartesi günü, Londra'da *Times* gazetesi halkı sakinleştirmeye yönelik bir başmakale yayınladı; makalede geçmişte İspanyol Donanması'ndan gelen saldırı tehditleri hatırlatılıyor, can ve mal güvenliğinin çok daha tehlikede olduğu o zor zamanları yaşamış İngilizlerin ruhları şad ediliyordu. Aynı gün öğle saatlerinde, Londra'nın önde gelen bankacıları ve tüccarları valinin evi Mansion House'da toplanarak, miktarı ne olursa olsun kendilerine getirilecek tüm Banknotları tereddütsüz alma ve kendi ödemelerini de aynı şekilde Banknotlarla yapma kararı aldılar. Oy birliğiyle alınan bu karar, 4000 ek imza ile birlikte ülkenin dört bir yanında çıkan bütün gazetelerde yayınlandı. Ardından Banka yöneticileri bir yazı yayınlayarak, Banka'nın "son derece likit ve zengin bir durumda olduğunu, senetlerinin tamamını karşılayabileceği konusunda en küçük bir kuşkuyla yer olmadığını" ve yaklaşık 4 milyon sterlin tutarında varlıkları bulunduğunu (buna hükümetin 12 milyon sterlin tutarındaki borcu dâhil edilmemişti) beyan ettiler. Banka'nın finansal durumu üzerine verilen bu güvence son derece önemliydi. Çünkü 1793'de Fransa'ya savaş ilan edildiği zaman çıkan panik ortamında birçok küçük banka kapanmış ya da zor günler yaşamıştı.

Banka'nın durumuna ilişkin yatıştırıcı sözlere, 26 Şubat tarihli konsey kararına ve Kısıtlama Yasasına rağmen şok sürüyordu. Kriz benzersizdi. Daha önceki savaşlarda hükümetler genelde madeni paralarını devalüe etmiş ya da değerinde ayarlama yapmışlardı, ama o zamanlar yalnızca madeni paralar dolaşımdaydı. Çinliler kâğıt paralarında karışıklık yaşamışlardı, ancak o zaman da madeni para yoktu. Piyasalar ilk kez madeni altın para ya da külçeye serbestçe çevrilebilen kâğıt paraya saldırmaktaydılar. Bu, bir yüzyılı aşkın bir süredir sahip oldukları bir haktı. İngiltere merkez bankası (Bank of England) bizzat finansal sağduyu ve sorumluluğun paradigması olarak kurulmuştu. Banknotlar, "altın kadar değerli" olmuşlardı. Nitekim merkez bankasının banknotları, hükümetin çıkardığı tahvillerden daha çok saygınlık kazanmıştı. Banknotlar bankanın kendi mühürüyle damgalanmıştı ve arkasında bir para yığının üzerine oturmakta olan Britanya* gravürü yer alıyordu.

* Britanya: Mitolojide ilk İngiliz Kelt kabuğlarının koruyucu tanrısı (Çin.)

Ve şimdi bütün bunlar aniden değişmişti. Kasalardaki altın tükenmeye yüz tutunca, Banknotlar birer kâğıt parçasından ibaret olmuştu. Bankanın alacakları yükümlülüklerinden fazlaydı, ama bu alacaklar altınla aynı şey değildi. Borçlular tüm kredilerini geri ödemiş olsalar bile, ödeme yapmak için Banka'nın elinde yine yalnızca Banknotlar olacaktı.

Bu beklenmedik çözülmenin etkilerini, o dönemde yaşadıklarını 1803'de yayınlanan *Memoirs of a Banking House* (Bir Bankadan Anılar) adlı kitabında aktaran İskoç bankacısı Sir Williams Forbes'in anılarında bütün canlılığıyla görebiliriz. Forbes 1 Mart sabahı, "ilginç olayın" ilk sözcüğü Edinburg'a ulaştığında neler olduğunu şöyle tasvir ediyordu: "Veznemiz... bir anda bağıra çağıra kapılara yığılıp faiz makbuzları karşılığında altın ödenmesini talep eden insanlarla doldu... çoğu en cahil sınıflardandı... hepsi bir an önce değiştirmek için bağıryordu... Altın ve gümüş paralar gişelere yığıldı ve bir anda ortadan yok oldu."

Ancak kriz sona erdikten sonra, İngilizlerin bu sorunla başa çıkma tarzlarının, daha önce hiç karşılaşmadıkları böylesine önemli bir kriz anında büyük kararlılık gösteren yetkililer kadar olağanüstü olduğu görülecekti. Forbes şöyle devam ediyordu: "Madeni parayla ödemelerin askıya alınmasından hemen sonra hücumun durduğunu [ve] kasabanın buna boyun eğerek... bütün ticari işlemlerini, artık karşılığında eskiden olduğu gibi madeni para ödenmeyen banknotlarla yapmaya başladığını görmek çok şaşırtıcıydı."

Altının para sisteminin temelini oluşturmaya devam etmesi gerektiği yönündeki ilke tartışmaya açılmamış ve madeni parayla geri ödemelerin bir gün yeniden başlayacağından kuşku duyulmamıştı. Daha sonra art arda yayınlanan hükümet kararlarında kullanılan dil, insanların bu düzenlemelerin geçici olduğuna ve normal koşullara kısa süre içinde dönüleceğine inandıklarına ilişkin her türlü belirtiyi taşıyordu. Yegâne hedef, yine banknotların istenildiğinde altına dönüştürülebildiği bir noktaya ulaşabilmekti. Yasak, en karamsar gözlemcilerin bile önceden tahmin edemeyeceği kadar uzun sürdü ve 1821 yılında kaldırıldı. Ancak trajedinin mutlu sonla biteceğine du-

yulan yaygın güven Banknotların her yerde sorgulanmadan kabul edildiğini gösteriyordu. Banknotlar sanki altın rezervlerine hiçbir şey olmamışçasına işlevlerini sürdürüyorlardı. Şimdi bu dramatik olaylara daha geniş bir perspektiften bakabilmek için biraz geriye giderek, İngiliz para sisteminin tarihine ve mekanizmalarına kısaca göz atalım.

İngiliz para sisteminin de tıpkı İngiliz siyasal sistemi gibi sınama yanılmayla geliştiğini bilmek önemlidir. İngiliz para sistemi, ne Napolyon'un ne de onun ardından iktidara gelenlerin yumuşatmak için çaba gösterdikleri Fransız devlet sistemine özgü katı yasal hükümler ve yönetmeliklere sahip değildi. Kamu parası ve özel para birlikte dolaşımda oldular ve birbirlerini güçlendirdiler. Devletin parası madeni paraydı. Küçük değerleri karşılayan bir miktar gümüş para ve bozuk para da (jeton) dolaşımda olmasına rağmen, esas para altın gine'ydi. (1816'da, Parlamento gümüş sikkelerin artık yalnızca bozuk para olarak üzerlerinde yazılı değer kadar kabul göreceğini, içerdikleri maden ağırlığına bakılmayacağına karar vermişti.) Bununla birlikte, 1797 krizinden 100 yıl önce büyük ticari işlemlerde madeni para yerine özel kâğıt para kullanılmaya başlanmıştı. Daha önce gördüğümüz gibi, kambiyo senetleri ciro edilerek elden ele dolaştığından, bu senetler bir tür kâğıt paraya dönüşmüştü. Ayrıca, madeni altın parası olanlar bu paraları makbuz karşılığında bir kuyumcunun kasasına bırakıyorlar ve istendiğinde altına çevrilebildiğinden bu makbuz da ödeme aracı olarak kullanılabilirdi. Nitekim, o yüzyıldaki toplam altın üretimi yılda yalnızca 20 tondur.

Daha da önemlisi, bankacılık 18. yüzyıl boyunca hızlı bir oranda büyüdü. Bankaların verdikleri borçların karşılığında müşterilerinden senet almaları bir gelenektir. Farklı kupürler halinde, üzerinde gravürler olan ve dolandırıcılığı önlemek amacıyla filigran basılı bu senetler elden ele para gibi dolaşıyordu. 1694'de kurulan Bank of England hükümete 1,2 sterlin tutarında borç verdiğinde, ödemenin bir kısmını bu senetlerle yapmıştı. Hükümet de bu senetleri XIV. Louis'e açacağı savaşta kullanacağı silah ve mühimmatı satın almakta kullanmıştı. Bu senetler iş hayatında ve halkın arasında para gibi dolaşıma

girmiş, ama aynı zamanda diğer bankalar tarafından çekilen mevduatlar karşılığında rezerv olarak tutulmuştu.

Herhangi bir planlama olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkan bu yapının sonuçları mükemmeldi. Banknotların hacmi günlük kullanımdaki madeni devlet parasının yerini alırken, günlük kullanımdaki para arzı şimdi özel kişilerin sahip olduğu bankacılık sisteminin sağladığı kredilerin hacmine doğrudan eklenmişti. Bugün kullanılan paranın çoğu kâğıt para yerine çek hesapları şeklinde olmasına rağmen, banka kredileri ve para arzı arasında 18. yüzyılda var olan ilişki aynen devam etmektedir. Nitekim 18. yüzyılın sonlarında, artık paranın büyük bölümü bugünkü gibi çek ve mevduat biçiminde tutuluyordu.

Bu gelişmeler elden ele dolaşimleri azaldığı için altın, madeni para ve külçelerin önemlerini kaybettiklerini göstermez. İngiliz parası açık bir biçimde içerdiği altın ağırlığıyla tanımlanmıştı. Gineler kuyumcu emanetinde ya da iyi korunan banka kasalarında saklansa da, sistemin çalışmasını sağlayan, onların buralarda güvence altına alınmış olmasıydı. Özel kâğıtların değişik biçimleri (kambiyo senedi, kuyumcu makbuzu, ülkenin her yerinde özel bankalar tarafından ihraç edilen senetler) Bank of England senetleriyle (Banknot) her zaman değiştirilebilirdi. Banknotları da istendiğinde altın ya da madeni parayla değiştirmek mümkündü. Örneğin, 26 Şubat 1797'den önce, herhangi bir zamanda 210 sterlin değerinde kâğıtla Banka'ya giden herkes karşılığında 200 gine alabilirdi.

Hemen herkes bu durumdan memnundu. Ancak, iş yaşamı hızla gelişmeye başladığı ve piyasada altın fiyatı yükseldiğinde veya sterlin yabancı borsalarda değer yitirdiğinde, 200 altın gine ile Londra piyasasında veya yabancı piyasalarda 210 sterlinden fazlasını satın alabilirdiniz. Bu noktada, 210 sterlin tutarındaki kâğıdı 200 gine'ye çevirdikten sonra, 200 gine'yi tekrar finansal piyasalarda satmak bir miktar kâr getirebilirdi.

1783'de, Amerikan Devrimi'nin ardından, Banka hazır fırsat varken bu tür işlemlerin önüne geçmek için enerjik bir girişimde bulundu. Özel ticari faaliyetler hızla yaygınlaşıyordu. Fiyatlar dört yıl ön-

cesine göre yüzde 10 yükselmişti. Banka'nın madeni altın para sto-ku azalmaya başlamıştı. Banka yöneticileri önlem olarak tüccar ve diğer borçlulara ek kredi vermeyi reddettiler. Onlar da kredi bulmak için başka yerlere başvuracaklardı. Bunun sonucunda faiz oranları-nda sert bir yükseliş gerçekleşti. Spekülasyon heyecanı yatıştı. Sterlin Avrupa'nın diğer para birimleri karşısında birden değer kazandı ve altın gine'ler Banka'nın kasasına geri döndü. Böylece altına duyulan kuvvetli inanç, çoğu insanın tek servet biçimi olarak gördüğü bu parlak madeni, çekler ve mevduat hesaplarından oluşan güçlü bir araca dönüştürdü (sonraki 174 yıl boyunca altının bir şekilde oynama-yı sürdüreceği rol bu oldu). Herkesin risk taşımayan bir servet ol-duğunu düşündüğü şey, şimdi ekonomideki risklere boyun eğmiş görünüyordu.

1797 krizi ve Banknot ile altın arasındaki bağlantıyı kopartan Kısıtlama Yasası bu resmi olmayan ancak güçlü denetim sistemlerini epey hırpaladı. Altının artık işlevli olmadığı ekonomi şimdi tümüyle kâğıt parayla faaliyet gösteriyordu. Hien Tsung'un tesadüfî buluşu; "kıta Avrupası" paraları ve *assignat*lar* ile kısa bir süre önce Ameri-kan ve Fransız devrimlerinin finansmanında felakete neden olduktan sonra, şimdi de daha muhafazakâr İngiltere kıyılarında sahneye çık-mak üzereydi. Kısıtlama Yasası'nın sonuçları üzerinde düşünen Lord Lansdown'un ifadesiyle, "Yüksek ateş Paris ya da Amsterdam'da neyse, Londra'da da aynıydı. Düşüş muhtemelen yavaş olacak ve za-mana yayılacak, ancak kesinlikle gerçekleşecekti."

İlk kez Aralık 1790'da ihraç edilen *assignat* miktarı 800 milyon liv-re civarındaydı. 23 Ekim 1795'de karşılığı ödenemeyen tahvillerin tu-tarı 20 milyar livre'nin üzerindeydi. Paris ayaklanmaları Napolyon'un iktidara gelişinin önünü açmış ve hükümet değersiz *assignatlar* ye-rine altın ve gümüş esaslı madeni para sistemine geçmişti.

Peki Fransız altınları nereden gelmişti? Bu altınların çoğu *assignat* uygulaması sırasında ülkeden kaçan sermayenin geri dönüşünü tem-sil ediyordu. Aslında Fishguard macerası sırasında Bank of Eng-

* *Assignat*: 1790-1796 arasında devrimci Fransız hükümetinin para yerine geçmek üzere ihraç ettiği tahviller. (Çn.)

land'ın altın rezervinin bu ölçüde düşük olmasının esas nedeni, Fransa'da yaşanan gelişmelerdi. Korkuya kapılan Fransızların daha önce İngiltere'ye aktardığı altınlar, şimdi Fransa'ya geri dönmeye başlamıştı. Bank of England'ın 1795 başlarında 6 milyon sterlin olan altın rezervi 1797 başlarında 2 milyon sterlin düzeyine gerilemişti. Napolyon tesadüfen Fishguard Muharebesi sonucunda çıkan paniğin altyapısını hazırlamıştı.

Ayrıca, geçmişin büyük fatihlerinin geleneğini sürdüren Napolyon kariyerine yendiği ülkelerin parasal hazinelerini (diğer şeylerle birlikte) toplamakla başlamak konusunda hiç zaman kaybetmemişti. 1 Haziran 1796'da, Üst Yönetim'e (Directoire Executif) yazdığı bir notta arkadaşlarını şöyle bilgilendiriyordu: "İki milyon altın (İtalya'dan) yakında geliyor. Lombardiya'da bulunabilecek en güzel 100 atlı arabayla yola çıkacak. Atlar buraya geldiğinde bizim sıradan atlarımızın yerini alacaklar."

Napolyon saltanatı sürecince kararlı bir "sağlam para" taraftarı olarak kaldı. Başka seçeneği yoktu. Konvertibl olmayan bir kâğıt para ihraç etmenin fısıltısı bile, assignat deneyiminin kâbusunu yaşamış olan Fransa'da tüm altınların ülke dışında güvenli yerlere kaçmasına yol açabilirdi. Napolyon'un parayı zekice sevk ve idare etmekte gösterdiği beceri, diğer tüm liderlerin başarısız olduğu alanlarda başarılı olmasını sağladı. Muhtemelen bu, tarihte paranın şu veya bu biçimde değer kaybına uğramadığı yegâne büyük savaşı.

...

Lord Lansdown haklıydı: Düşüş yavaş oldu ve zamana yayıldı; fakat sonunda Britanya, enflasyonun pençesine düştü. Fiyatlar 1802'de 1800'e göre daha düşük seyrettiyse de, 1802 ile 1807 yılları arasında yüzde 30 tırmandı. Sonraki üç yılda yüzde 15 daha yükseldi. Napolyon 1815'te Waterloo'da yenildiğinde, fiyatlar 1797 yılına göre iki katına çıkmıştı.

Enflasyon para ve kredilerdeki önemli artışla ilişkiliydi. Banka'nın işyerlerine verdiği (iskonto edilebilir ticari senetler denilen) borçla-

rın altın arzıyla kısıtlanmasına son verilince, banka kredileri 1797 ile 1810 yılları arasında dörde katlandı. Banka, 20. yüzyılda patlak veren iki dünya savaşı arasındaki olağanüstü koşullar dışında, finans piyasalarına hiçbir zaman bu kadar çok miktarda kredi vermemiştir. Aynı dönemde ihraç edilen Banknot miktarının yaklaşık 10 milyon sterlinden 25 milyon sterline yükselmesi tesadüf değildi. Artışın yarısı yalnızca 1807'den bu yana gerçekleşmişti. Bu arada Banka mevduatları da aynı hızda artıyordu. Banka'nın madeni para ve külçe mevcutları savaş ganimetlerine göre dalgalanmalar göstermekle birlikte, ortalamada Banknotların yüzde 50'sine yakındı. 1794'te, bu sıkıntılar başlamadan önce altın rezervi mevcut kâğıtların yüzde 70'ine eşitti.

1808'den itibaren altının fiyatı birden tırmanışa geçti. 1809 yılında, gine'deki altının bir onsu piyasada 4 sterlin 10 şilini vurdu. Geçmişte, 1717 yılında Isaac Newton bu konuyla uğraşırken altın fiyatını 3 sterlin 17 şilin 10^{1/2} pens olarak tanımlamıştı. Sterlin de diğer ülkelerin paralarına göre değer yitiriyordu. 1809 yılının sonuna doğru, pound Hamburg, Amsterdam ve Paris'de resmi değerinin yüzde 16'sı ile yüzde 20'sinin üzerinde bir kayıpla işlem görüyordu. Bunun sonucunda Banka'nın altın para ve külçe altın mevcutları Şubat 1808 ile Ağustos 1809 arasında yüzde 50 gerilemişti; Kısıtlama Yasası'nın yürürlüğe girdiği 1797'deki en düşük noktasının üzerinde olsa da bu önemli bir gerilemeydi. Konvertibilitenin yeniden oturtulabileceği düşüncesi pek de gerçekçi görünmüyordu.

Finans camiası fena halde öfkeliydi. 29 Ağustos 1809'da 38 yaşında bir borsacı, finans camiasının sözcülüğünü üstlenerek kaleme aldığı üç makalesinden birincisini *Morning Chronicle*'a gönderdi. Kamuoyu, "ne konunun taşıdığı önemden ne de kâğıdın değerinin daha fazla düşmesinden kaynaklanacak sonuçlardan yeterince etkilenmiş görünmüyor" diye yakınıyordu. Bu sözcünün adı David Ricardo'ydu ve yayın dünyasında ismi ilk kez duyuluyordu.

Ricardo'nun doğduğu 1772 yılında Adam Smith 50, Ricardo'nun sevgili arkadaşı ve vazgeçilmez entelektüel muhalifi Thomas Malthus ise henüz 6 yaşındaydı. (Ricardo Malthus'la, 1809'da, mektuplarını

Morning Chronicle'a gönderdiği sırada tanışmıştı.) Ricardo'nun babası Yahudi bir bankacı ve borsacıydı (İngilizler'in deyimiyle 'spekültör'). Oğlunu daha 14 yaşındayken yanında işe almıştı. Ticari faaliyetini İngiliz Borsası'nın (Borsa) *Yahudi Yolu* (Jews Walk) adı verilen bir kesimiyle sınırlandırmak zorunda kaldıysa da, şirketi gelişmeye devam etmişti. Ricardo bir Kuveykır* kıza aşık olduğu güne kadar yedi yıl babasıyla çalışmıştı. Ancak 21 yaşında ailesinden ayrılarak Bayan Wilkinson ile evlenmiş ve Kuveykır mezhebini benimsemişti. Böylece borsada kendi işini kurmuş, 51 yaşında aniden öldüğü güne kadar da mutlu yaşamıştı.

Napolyon'la yaşanan ihtilaflar boyunca İngiliz hükümetinin borçları daha da yükselirken, Ricardo bu dönemde ihraç edilen devlet tahvillerinin en büyük yüklenicilerinden biri olmuştu. Bugünkü yatırım bankacıları gibi Ricardo da arkadaşlarıyla ilgilenmeyi seviyordu; mesela bazen yaptığı işlemlerden yakın dostu Malthus'a küçük bir pay ayırıyordu. Malthus bir rahip ve mütevazi bir akademisyendi, ileride ekonomist olarak isim yapacak ve o da Ricardo kadar ünlenecekti. 1815 yılında, Waterloo muharebesi yaklaşırken Malthus endişeleniyor, İngilizlerin kaybetmesi halinde, ihtiyat akçesi olarak tuttuğu paranın başına bir şey gelebileceğini düşünmek onu fazlasıyla korkutuyordu. Sonunda dayanamayarak, "Büyük bir iyilik yaparak bana vereceğini vaat ettiğin paydan küçük bir kârı şimdiden almama müsaade et" diyerek Ricardo'ya yalvardı. Ricardo Malthus'un bu isteğini yerine getirdi, ancak kendisinin çok daha kapsamlı pozisyonunu bozmadı. Malthus için Napolyon'un Waterloo'da yenilmesi hem iyi, hem de kötü haberdı: İyi haber, bütün Britanyalıların kazanmış olmasıydı. Kötü haber ise büyük bir fırsatı kaçırmasıydı. Buna karşılık savaşın bu şekilde sonuçlanması Ricardo için yüzde 100 harikulade bir haberdı. Ricardo bundan yalnızca iki yıl sonra başlıca eseri *The Principles of Political Economy and Taxation*'ı (Ekonomi Politikin İlkeleeri ve Vergilendirme) yayınladı. Malthus'la olağanüstü dostluğu bu olaydan zarar görmedi. Ricardo'nun ölümünden sonra, Malthus, "Ailemden kimseyi onu sevdiğim kadar sevmedim," diyecekti.

* Kuveykır: Quakers Savaşmayı reddeden bir Protestan tarikatı. (Çn.)

Ricardo'nun mektuplarının *Morning Chronicle*'de yayınlanmasından yaklaşık altı ay sonra, Parlamento ve basındaki uzun tartışmaların ardından, o zamana kadar adı pek de ön plana çıkmamış parlamenter Francis Horner, konunun tamamına ayrıntılarıyla bakmak ve uzman tanıkları incelemek üzere bir komite kurulması için harekete geçti. Görev tamamlandığında rapor ve tavsiyelerini Avam Kamerasına sunacaklardı. Külçe Komitesi adıyla bilinen bu komite 22 üyeden oluşuyordu. En aktif üç üye ise nihai raporun altındaki üç önemli imzanın sahibi, Francis Horner, Henry Thornton ve William Huskisson'du.

Rapor zamanının en çok satan kitabı oldu. Ağustos'ta çıktı ve üç ay içinde tükendi. Yayınından 200 yıl sonra tesadüfen eline geçen biri için bile olağanüstü bir belge olduğunu söylemeliyim. Okuyucu yazarların izlediği yola katılmayabilir ve ekonomik analizin karmaşıklığından ürkebilir. Fakat rapor David Hume ve Adam Smith tarafından geliştirilen önemli ekonomik fikirleri doğru biçimde yansıtmaktadır ve bu yönüyle önemlidir. Bu kişiler gelecekte teori kitaplarında yer alacak kavramları önceden görüp tahmin edebilmişlerdir. 19. yüzyıl içinde gelişecek olan altın standardı sisteminin teori ve pratiğiyle ilişkili olarak yazdıkları özellikle ilgi çekicidir. Aslında para teorisinin sunumundaki açıklık ve mükemmellikle Milton Friedman'a yaklaşmaktadır. Bugün İngiliz Parlamentosu'nda ya da ABD Kongresi'nde buna eş değer kalitede bir belge kaleme alınabileceğini düşünmek bile mümkün değildir.

Külçe Komitesi'nin ulaştığı en önemli sonuç, ilk olarak David Hume ve Adam Smith tarafından ortaya koyulan altının rolü hakkındaki ilkeleri yansıtmasıydı. Raporda altın standardının ekonominin para arzını yöneten en üst sistem olduğu ilk olarak ve en yetkili ağızdan doğrulanıyordu. Metnin saptadığı en önemli nokta, paranın bir madene dönüştürülememesi halinde neler olabileceği ve bu gibi kararların yalnızca sıradan insanlara bırakılması halinde çıkabilecek keskin çelişkileri ortadan kaldırmaktı.

Komite, nakit ödemelerinin askıya alınması kararının Banka yöneticilerine devredilmesiyle ekonomi üzerinde oluşacak güce işaret ettikten sonra, şu iddialarda bulunuyordu:

Para tümüyle değerli madenlerden ya da istendiğinde değerli madenlere dönüştürülebilen kâğıtlardan oluştuğunda, ticaretin doğal süreci dünyanın bütün farklı ülkeleri arasında değişimi oluşturarak, her bir ülkede dolaşım aracının gerçek koşullara oranısını ayarlar... Eğer doğal para ve dolaşım sistemi terk edilirse ve onun yerine ihtiyari bir kâğıt para ibraç edilirse, böyle bir isteğin tam olarak uygulanması için kurallar tavsiye etmek boşunadır.

Kısacası, piyasalar en iyisini bilirdi, politikayı piyasaların vereceği işaretler belirlemeliydi. Komitenin yürüttüğü mantık, açık ve kesin bir tavsiyeyi de beraberinde getiriyordu: "Ülkenin tedavül araçları (para) sistemi, akıllı adımlarla ve gerekli özen gösterilerek, mümkün olan en kısa zamanda, Banka'nın kâğıtlarını bulunduranların nakit talep etme hakkını kabul eden daha önceki ilke temeline geri döndürülmelidir." Başka hiçbir şey, "şu an için yeterli çareyi, ya da gelecek için güvenceyi," sağlayamayacaktı. Bu sözler ileride para üzerine yapılacak sonsuz münazaralarda sonsuz kere tekrarlanacaktı.

Avam Kamarası 1811 baharına kadar Külçe Komitesi'nin bulgularını tartışmaya fırsat bulamadı. Bu arada, bu konu üzerine çok sayıda tebliğ yayınlandı. Bütün bu yayınlar kamuya meselenin ince noktalarını gösteriyorlardı. Ricardo'nun *The High Price of Bullion and the Depreciation of Bank Notes* (Yüksek Fiyatlı Külçeler ve Banknotların Değer Yitirmesi) adlı tebliği de bu dönemde çıkmıştı. Konu öylesine rağbet görmüştü ki, bir gazete Banka'daki bir memura rüşvet vererek Banka'dan borç alanların adlarının yazılı olduğu gizli listeyi çalmıştı. Bu isimler ertesi günkü gazete sayfalarında boy göstermişti.

Banknot ihracının 2 milyon sterlin daha arttığı ve altın fiyatının tırmanışını sürdürdüğü 6 Mayıs 1811'de Francis Horner, nihayet sözleri eyleme dönüştürerek Avam Kamarası'na Külçe Komitesi raporunda yer alan önerileri içeren 16 önerge verdi. Horner Komitenin oluşturulmasına yol açan krizdeki olayların sırasını izlemekle başlamıştı. Sonra, altın ağırlığını esas alarak bir pound sterlini dikkatle tanımlamış ve Banknotların bu miktarda bir paranın ödeneceğine dair vaatten ibaret olduğunu açıklamıştı.

Verdiği önergeler iki özgün tavsiyeyle sona eriyordu. Birinci tavsiye şöyleydi: Dönüştürülebilirlik askıya alındığı sürece, “İhraç edilecek Banknot miktarının belirlenebilmesi amacıyla Külçe fiyatının yanı sıra Döviz durumunu da ilan etmek, Bank of England Yöneticilerinin görevidir.” İkinci tavsiye ise, nakit ödemelerin askıya alınmasına son verme tarihinin, duyurulduğu gibi, “Kesin bir Barış Anlaşması’nın Onaylanmasından Altı Ay sonra,” yerine, Kısıtlama Yasası’ndaki ilk haliyle, “Tam İki Yıl Sonra” şeklinde değiştirilmesi ve dönüştürme işlemlerine mümkün olan en kısa zamanda yeniden başlamasıydı.

Horner’in önergeleri Avam Kamarası’nda dört gün boyunca tartışıldı. İlk 15 önerge 150’ye karşı 75 oyla, askıya almanın sona eriş tarihiyle ilgili son önerge ise, 181’e karşı 47 oyla reddedildi.

Neler olmuştu? Külçe Komitesi, tüm belagatli iddialarına rağmen, aslında Birtanya’nın tarihinde ilk defa bu kadar büyük bir savaşa – 20. yüzyılın ilk yarısındaki iki büyük savaşın habercisiydi- girmiş olduğu gerçeğini göz ardı etmişti. Hükümetin en acil finansal hedefi gıda, kömür, gemi, silah, cephane ve üniformaların mümkün olan en yüksek düzeyde üretimini teşvik etmektir. Sonuç olarak, savaş devam ettiği sürece, devleti yönetenler para arzını frenlemeyi istemiyordu ve hükümet vergi gelirlerinden daha fazla para harcıyordu. Devletin Banka’ya olan borcu 1810 yılına kadar çok az artış göstermiş olmasına rağmen, 1810 ile savaşın bittiği 1815 yılına kadar Banka’nın elindeki devlet tahvilleri iki katına çıkmıştı. Hazine Bakanı öfkeyle komitenin tavsiyelerinin, “savaşı sürdürmek yerine barış için her türlü koşula boyun eğelim” anlamına geldiğini açıkladı.

Thornton ile aynı kaygıyı taşıyan diğer Avam Kamarası üyeleri, fiyatların ilişkilerin kopma noktasına gelmesinden önceki düzeyinden de yüksek olması nedeniyle, pound ve altın arasındaki eski ilişkiye dönmekte isteksizdi; bu konu 1920’lerde Britanya’yı parçalanmanın eşiğine getirecekti. Üçüncü bir grup ise Banka yönetiminin eleştirilmesine içerlemişti ve yönetimi savunuyordu. Sesi en çok duyulan muhaliflerin Külçe Komitesi’nin meseleleri doğru sergilediğine ve Banknotların “değerinin gerçekten düştüğüne” inanmayan kesimin içinden çıkmış olması hayret vericidir.

Uzayan tartışmalara ve Homer'ın 16 önergesinin reddedilmesine yönelik en ciddi tepki Peter King adında genç bir soyludan gelmişti. Lord King, "Mülkünü korumak için," kiracılarına bundan böyle Banknotların üzerindeki itibari değerler üzerinden yapılan kira ödemelerini kabul etmeyeceğini bildirdi. Kira sözleşmelerinin imzalanmasından sonra fiyatların aşırı yükselmesiyle ortaya çıkan yüke kendisinin katlanması için bir neden olmadığını ileri sürdü. Sonuç olarak, bütün kiracılarına bir seçenek sunmuştu: Kiralarını, banknotların sözleşmelerini imzaladıkları tarihteki değeri kadar altınla ödeyebilecekleri gibi, aynı miktarda altını satın almaya yetecek kadar Banknot da verebilirlerdi. Daha da ileri giderek alacaklılarına da aynı şekilde ödeme yapmaya hazır olduğunu açıkladı. Ayrıca, eğer fiyatlar düşerse ya da Banknotların değeri düzelse kiracılarının kira bedellerini düşürmeye niyetliydi. Sonra bu konuşmasını, kiracılara yardımcı olmaya ve diğer ilgili tarafların ödemelerini hesaplamaya yarayacak tabloların da yer aldığı bir broşürde toplayarak yayınladı. Lord King'in duyurusu öyle taşkınlık yarattı ki, Parlamento sözleşmelerin üzerinde yazılı değerlerinin ihlal edilmeyeceğini, dolayısıyla da değiştirilemeyeceğini duyuran özel bir yasa kabul etti.

Birçok kriz, oturum, kamuoyu tartışması, enflasyon, hatta deflasyonun ardından, nihayet 1821 yılında Parlamento, Banknotların altına dönüştürülebilmesini öngören yasayı yeniden yürürlüğe koydu. O tarihte büyük savaşları izleyen olağan deflasyon dönemi, fiyatlar 1797'deki düzeyine geriledi. Lord King'i 1810'da rahatsız eden çarpıklık sistemden kalktı. Altınla nakit ödemeler yeniden başladı. Yeni bir madeni para çıkarıldı. Sterlin 20 şiline ve gine'deki altının 20/21 oranına eşitlendi. Darphane bu değişikliğe hazırlanırken 35 milyon yeni İngiliz lirası basmıştı. Artık altın standardı gerçeklik kazanmaya başlamış ve yasal olarak kabul edilmişti. İngilizlerin gerçekleştirdiği bu yeni düzenleme, yaklaşık 100 yıl boyunca dünyaya örnek olacaktı.

YENİ EFENDİ VE LANETLİ KEŞİF

19. YÜZYILDA KALİFORNİYA, AVUSTRALYA, KLONDIKE VE GÜNEY AFRIKA'DA GEÇEN ALTINA HÜCUM HİKÂYELERİ BUGÜNE DEK ÇOK SAYIDA KİTABA VE FİLME KONU OLMUŞ, TELEVİZYONDA DEFALARCA ANLATILMIŞTIR. HER KÜTÜPHANEDE BU KONUYA AYRILMIŞ METRELERCE RAF BULABİLİRSİNİZ.

Bütün bu serüvenler ve kişisel dram öyküleri etkileyici olmakla birlikte, çok büyük bir hikâyeyi küçük bir ölçeğe indirgemektedir. 19. yüzyıl keşiflerinin yaygınlığı, altının tarihinde o güne kadar yaşanan gelişmeleri gölgede bırakmıştı. ABD'de altın üretimi I. Dünya Savaşı sonrasına kadar demir cevheri ve petrolden yüksekti. Bu perspektiften bakıldığında, Krezus'un, Pizarro'nun ve Sahra Çölü'ndeki kervanların altınları devede kulak kalıyordu. Dahası, altın arzındaki büyük artış uluslararası altın standardının kurulmasını mümkün kılmakla birlikte, keşiflerin ekonomik etkisi 16. yüzyılın Fiyat Devrimi'nden kökten farklı ve birçok uzmanın kesin beklentilerinin neredeyse tam tersiydi.

İspanyolların Yeni Dünya'da keşfettikleri altın sayesinde 1600'lü yıllarda dünyadaki değerli maden (altın artı gümüş) üretiminin, keşiflerden önceki miktarın neredeyse iki katına çıktığı, bir başka ifadeyle yılda yedi tonu aştığı doğrudur. 1700 yılına gelindiğinde, dünyadaki toplam değerli maden rezervleri 1492 yılına oranla beş kat

fazlaydı. Ardından, Portekizlilerin Brezilya'daki keşifleri sayesinde, 18. yüzyılda üretim yeniden ikiye katlanmıştı.

1859 yılında Kaliforniya, Avustralya ve Sibiry'a'daki başarılı keşiflerle, yalnızca altında dünyadaki toplam yıllık üretim 275 tona ulaşmıştı ve bu rakam 18. yüzyıldaki ortalama yıllık üretimin on katından fazlaydı. On yılda sağlanan üretim artışı, neredeyse Kolomb'dan 1848'e kadar geçen 356 yılda tüm kaynaklardan yapılan toplam üretime eşitti. Bu, yüzyılın başında üretime geçen Klondike, Kolorado ve Güney Afrika madenleri açılmadan önceki durumdu. 1908'e gelindiğinde, dünyadaki altın üretimi 1848'e göre 100 kat, yalnızca 20 yıl öncesine göre ise 4,5 kat artmıştı. 1908'e gelindiğinde, madeni para, süs ve dekorasyon ürünleri de dahil olmak üzere her türlü formdaki toplam altın, 10 metre küp hacminde bir küpe sığıyordu; 1500 yılında uygarlığın 3000 yıllık gelişme süreci içinde dünyanın sahip olduğu altınların 2 metre küplük bir küpe sığıldığı düşünülüyöğünde, bu muazzam bir büyüme idi.

Arzdaki farklılık bir yana, bu dönemdeki faaliyetlerin niteliği de 1600'lerde gerçekleştirilen altın keşifleriyle pek benzerlik taşıymıyordu. Yeni Dünya'nın altınlarını bulanlar, kralın ordularına kumanda eden, ele geçirdikleri bu yeni servet ve ganimetlerle tüm ölkeleri egemenlikleri altına almak üzere askeri güç kullanan serüvencilerdi. Kaliforniya ve Avustralya'da altın arayanlar ise, ellerinde tavalarla nehirlerle inen ve öncü bir ruhla kendi adlarına altın arayan bireylerdi. Onları bağımsız maden arayıcılarının kullandığı basit araçlar yerine, tarak ve sondaj makinesi gibi ağır sermaye donanımları ile bu işe giren iş adamları izledi. Ardından altın demiryolları ve buharlı gemilerle bankalara ve ölkelerin hazine dairelerine doğru yola çıktı. Bu yolculukların hızı ve kara dumanı, Güney Amerika sahillerindeki İspanyol limanlarında ya da Sahra Çölü'nde develerle yapılan uzun seyahatlerin tehlikelerini de, romantizmini de hafızalardan sildi. 19. yüzyılda altın üretiminin çok küçük bir bölümü Asya'ya gitmekle birlikte, gümüş doğruya doğru hareket etmeyi sürdürdü.

1500'lerde yeni altın kaynaklarının yanısıra, gerek Peru, gerekse Meksika'da önemli gümüş kaynakları bulunmuş, bu nedenle gümüş

19. yüzyıla kadar Avrupa ve Amerika'daki başlıca para biçimi olmayı sürdürmüştü. Amerika'dan getirilen muazzam miktarda altın bile, Isaac Newton'un Darphane'de göreve başladığı 1717 yılına kadar gümüşün İngiltere'deki yerini değiştirebilecek etkiyi yaratmamıştı; ve Parlamento'nun resmi altın standardını kurması için 100 yıl daha geçmesi gerekecekti. Fakat 1800'lerde yeni altın kaynaklarının hızla çoğalmasıyla, sonunda dünya para sisteminde altın gümüş üzerinde üstünlük sağladı. 1900'e gelindiğinde altın standardı hemen her yerde benimsenmiş, küçük madeni para alışverişleri dışında, artık gümüş birçok ülkede para olarak kullanılmamaya başlanmıştı.

Altın bolluğu ve fiyatların kaçınılmaz olarak yükseleceği yönündeki sürekli uyarılara rağmen, çok kısa dönemler dışında, 19. yüzyıl sonuna kadar enflasyon görülmedi. Bu durum 16. yüzyıldaki Fiyat Devrimi'nin tam tersiydi. Aslında fiyat düzeyinin davranışı, birçok açıdan 19. yüzyılda gerçekleştirilen altın keşiflerinin en şaşırtıcı ve ilginç sonucuydu.

...

19. yüzyılın altına hücum furyası, geleneksel olarak, altınla ilgili asıllı asılsız söylentilerin yangın misali dört bir yana yayılması ve kısa zamanda zengin olmak isteyen masum insanların bu söylentilere aldanmasından ibaret bir vaka gibi resmedilmiş ve de bu şekilde tarihe geçmiştir. Ancak bu geleneksel yaklaşım doğruluk payı içermekle birlikte eksiktir. 19. yüzyılda yaşanan altına hücum beklenmedik bir patlamadan ibaret değildi. İnsanlar bu bölgelerdeki heyecan henüz yükselmeden önce Kaliforniya, Kanada, Avustralya ve Güney Afrika'da altın madenleri olduğunu biliyorlardı. Ama hızla büyüyen dünya ekonomisi ve finans sistemi, bir para ve standart olarak altına o güne kadar olduğundan daha da önemli bir rol kazandırmıştı. Şeytanın bacağını kırarak altına hücum furyasının günlük mücadele ve kargaşasından bir miktar altınla çıkmayı başaran şanslı insanların kazanacakları büyük ödüller vardı.

1800'lerin ilk yıllarında külçe altında kıtlık olduğu söylenemezse de, Brezilya'daki altın kaynaklarının kurumaya başladığı 1790'larda

Latin Amerika'dan gelen altın akışı doruk noktasına ulaşmıştı. Ardından, 1810'da, İngiltere'de Külçe Komitesi oturumlarına devam ederken, Meksika'da İspanya'ya karşı bir ayaklanma başladı ve bu ayaklanma Latin Amerika'da bir dizi bağımsızlık savaşını ateşleyerek yaklaşık 20 yıl boyunca değerli maden üretimini engelledi. İngiltere'nin Banknotları yeniden dönüştürülebilir hale getirmek için Napolyon'un 1815'teki yenilgisinden sonra altı yıl daha beklemesinin nedenlerinden biri de Latin Amerika'daki bu kargaşaydı.

Neyse ki, Kaliforniya'daki altın madenleri henüz keşfedilmeden önce, 19. yüzyılın ilk ve en az bilinen altına hücum furasına sahne olan Rusya'da altın bulunmuş, bu sayede de dünyanın korkunç bir altın kıtlığı içine girmesi ertelenmişti. Aslında Rusya'da altın ilk olarak 1744 yılında Ural Dağları'nda bulunmuş, ama 1823'e kadar üretim düşük düzeylerde kalmıştı. O tarihte bunun yaratabileceği fırsatları hisseden Çar I. Alexander ülkenin cömert altın kaynaklarını geliştirmek için ciddi çaba içine girdi. Ural Dağları'ndaki yıllık üretim 1823 yılında iki tonun altındayken, 1830'da beş tonu aşmıştı ve artmaya devam ediyordu. Kâşifler doğuya, Sibirya'ya doğru gittiklerinde daha da büyük başarılar elde ediyorlardı. 1842 yılında bölgedeki üretim yılda 11 tona ulaşmıştı. 1847'ye gelindiğinde ise Ruslar dünya altın üretiminin yüzde 60'ını karşılıyorlardı. O tarihten itibaren diğer ülkelerdeki keşifler sonucunda Rusya'nın toplam üretim içindeki payı gerilediyse de, ilerleyen yıllarda Ruslar o kadar çok altın buldular ki, I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914'de yıllık üretimleri 60 tona ulaşmıştı. Stalin'in tutsaklarının Urallar ve Sibirya'nın kötü nam salmış madenlerinde çalışmaya gönderildiği dönemde, Rusya zaten 100 yıldır bu madenlerden muazzam miktarlarda altın çıkarıyordu.

Rusya'daki altın üretimi, Vahşi Batı'da, Kuzey Amerika'da ve Avustralya'da serüvencilerin düşlerine ilham veren girişimci ruhu taşımıyordu. Oralarda altın arayanların çoğu evlerine eli boş dönmüşse de, en azından büyük ikramiyeyi yakalama fırsatına sahiplerdi ve başka insanların bölgeye akmasını sağlayacak kadar başarılı olmuşlardı. Rusya'da ise böyle değildi. Çar'ın donmuş tundralarda kazı yapan madencileri, esas olarak, acınacak ücretlerle sabah 5'ten akşam

8'e kadar sert ve çamurlu topraklarda çalışan serflerdi. Kazıp çıkardıkları altından hiçbir pay alamazlardı. Çıkarılan altının tümü ya doğrudan krallığın ya da altın gelirleri üzerinden çara vergi ödeyen az sayıdaki zengin toprak ağasının denetimindeydi.

...

Kaliforniya'da altın ilk kez 1848 yılında, bu bölgeye eyalet ünvanı verilmeden iki yıl önce, hatta Meksika Savaşı devam ederken bulunmuştu. Sutter'ın bıçkı atölyesi ile ilgili haberler kısa zamanda komşu yerleşimlere ulaşmış ve San Fransisco birkaç hafta içinde neredeyse boşalmıştı. Radyo, televizyon ve internetin bulunmadığı bir ortamda, haberin ülkenin diğer bölgelerine ulaşması daha yavaş olmuştu. Kaliforniya'dan gönderilen ilk altın ABD Darphanesi'ne 8 Aralık 1848'de ulaşmış ve bir dergide "Yeni Efendi" olarak selamlanmıştı.

Büyük hücum ise daha sonra, Başkan Polk'un 1849 yılında Kongre'ye hitaben yaptığı "Ulusa Sesleniş" konuşmasının ardından başlayacaktı. Maden arayıcılarının Kırk Sekizliler değil de Kırk Dokuzlular olarak anılması bu yüzdendir. Altının keşfi ile Polk'un konuşması arasında geçen uzun süre, ilk telekomünikasyon devriminin devindirici gücü oldu. Western Union Company'nin kurulmasıyla ABD'nin her yanına telgraf telleri çekildi. 1853'e gelindiğinde, aralarında 25.000 Fransız ve 20.000 Çinlinin de bulunduğu 100.000 kişi Kaliforniya'ya doluşmuştu. Zaten 80 tona yaklaşan yıllık altın üretimi, 1853 gibi erken bir tarihte doruk noktasına ulaşarak 95 tonu bulacaktı.

Sutter'ın bıçkı atölyesi daima Kaliforniya'da altın hücumun başlangıcıyla ilişkilendirilmiştir. Zavallı John Sutter! Özünde iyi bir insandı. Açgözlü değildi. Arazisindeki derenin içinde altın parçacıkları bulunduğunu duyunca, sevinmekten çok üzülmüştü. Olanlara hiç ayak uyduramadığı için sonunda başı fena halde derde girdi ve hayatı acı bir sonla noktalandı.

1803 yılında İsviçre'de dünyaya gelen Sutter ülkesinde alacaklıları tarafından sıkıştırıldığı ve borçları yüzünden hapse girme tehlike-

siyle karşı karşıya kaldığı için 1834'de ABD'ye göç etmişti. Sonunda Kaliforniya'ya yerleşmiş ve Ağustos 1839'da kendisine Sacramento vadisinde, günümüzdeki eyalet başkentinden çok uzak olmayan bir yer seçmişti.

Arazisine Yeni İsviçre adını veren Sutter, onu küçük bir imparatorluk gibi yönetiyordu. Her sabah ordu karargâhlarında olduğu gibi kalk borusuyla kalkılırdı ve Sutter beyaz-yerli ayrımı yapmaksızın herkesin birbirine nazik davranmasını isterdi. 1846'ya geldiğinde, aralarında bir fırın, barakalar, bir tabakhane ve bir battaniye fabrikasının da bulunduğu 60 bina yapılmıştı. Ayrıca 12.000 baş sığır, 10.000'den fazla koyun, 2.000 at ile katır ve 40.000 kile buğday veren tarlaları vardı. Sutter Pasifik Kıyısı'nın en zengin adamı olabilmek için gereken her şeye sahip olduğunu düşünüyordu. Daha sonraları, "Altının keşfinden önceki günler en iyi günlerimdi" diyecekti.

Sutter günün birinde büyük bir bıçkı atölyesine ihtiyaç duydu. Vadide hiç kereste bulunmadığı için Sutter dağlarda bir yer aramaya karar verdi. Amerika nehrinin güney çatalı üzerinde bulunan Coloma'da karar kıldı ve atölyesinde inşa etmesi için baş teknisyeni James Marshall'ı görevlendirdi. 24 Ocak 1848 günü Sutter'ın ofisine gelen Marshall kendisini yalnız görmeyi istediğini söyledi ve kapıyı kilitlemesi için ısrar etti. Marshall pantolonunun içine soktuğu beyaz pamuklu paçavrayı çıkardı, kumaşı açtı ve Sutter'ın önüne koydu. Sutter pul ve taneler halinde karşısında duran yaklaşık 1,5 ons ağırlığındaki altın tozuna endişeli gözlerle bakarken, Marshall, "Altın olduğuna inanıyorum," dedi, "ama atölyede insanlar bana gülüp, deli olduğumu söylediler."

Sutter doğacak sonuçları görür gibi oluyordu: "Gece boyunca bu keşfin üzerinde bir lanet olduğu fikri zihnimi kurcalayıp durdu... Olacakları en başından beri biliyordum ve ertesi sabah hayatımın en sıkıntılı yolculuğu başladı." Doğruca bıçkı atölyesine giden Sutter, bütün işçilere inşaatının tamamlanmasına kadar geçecek altı hafta boyunca keşfedilen altınların bir sır olarak tutulmasını istedi. "Fakat bu sır saklanmadı. Kadın ve viski sırrı ortaya döküverdi." Bununla birlikte, Sutter bu büyük sırrı, İsviçre Kalesi civarındaki sınırlı bir bölgede üç ayı aşkın bir süre saklamayı başardı.

Ancak 4 Mayıs günü inşaat alanını ziyarete gelen bir komşu elinde bir şişe altın tozuyla "Altın! Altın! Nehirde altın var!" diye bağırarak San Fransisco sokaklarında koşmaya başladığında her şey bir anda değişti. Birkaç hafta içinde de çılgınlık her yanı sardı. Öyle ki öğretmenler ve öğrenciler bile maden aramaya gittiği için San Fransisco'da daha yeni açılan okullar bile kapanmak zorunda kalacaktı.

Böylece Sutter'ın yakınmaları başladı: "Bütün plan ve projelerim boşa çıktı. Bütün adamlarım birbiri ardına altın sahalarına gittiler... Geride yalnızca hasta ve sakatlar kaldı... 1848 yılında uğradığım zarar tahmin edemezsiniz." Arazi işgalcileri her yere yayılmışlardı. "Mülküm tümüyle açıkta kalmış ve kalabalığın insafına terk edilmişti... Yalnızdım ve kanun yoktu." Bıçkı atölyesinin yapımı hiçbir zaman tamamlanamadı. Taşları bile çalındı. Sığır ve atlar, kaledeki çanlar, hayvan postları, fıçılar, hepsi çalındı.

Sutter topraklarını işgalcilerden geri alabilmek için yıllarca mahkeme salonlarını aşındırdı. Washington, D.C.'de iddialarını karara bağlatma çabalarıyla geçirdiği beş yılın sonunda başarılı olamayınca, Pennsylvania'nın küçük bir şehri olan Lititz'de inzivaya çekildi. 1880 yılında Washington'daki Kongre toplantısında 16. kez iddialarını onaylatmayı denedi. Fakat Kongre öneriyi karara bağlamadan görüşmeleri erteledi. Sutter iki gün sonra, 77 yaşında öldü. Fakat hiç bir zaman hayata geçmeyen bıçkı atölyesiyle ilgili anılar yaşamaya devam ediyor.

...

Sutter'ın bıçkı atölyesini kuracağı alanda altın bulunduğu ilişkin haberler 1848 yılı sonunda Avustralya'ya ulaştığında, kalabalık bir Avustralyalı grup Pasifik'in ötesindeki eğlenceye katılmak için hemen yola çıktı. Aralarında, Sidney'in yaklaşık 250 kilometre batısında yer alan New South Wales'in Wellington bölgesinde kazıcı olarak geçimini sürdüren İngiltere doğumlu bir adam da vardı. Tarihçi Richard Hughes'ın "öküze veya danaya benzer, cüsseli, iriyarı bir adam," olarak tasvir ettiği bu kazıcının adı Edward Hammond Harg-

raves idi. Kaliforniya'da iki yıl elinde tavayla altın arayan, ancak hiçbir şey elde edemeyen Hargraves son dolarlarını Avustralya'ya geri dönmek için harcamıştı. Ne var ki, hâlâ umutluydu: Kaliforniya'daki altın bölgesi ile Wellington arasındaki benzerlikler dikkatini çektiği için tavasını da beraberinde getirmişti.

Hargrave 12 Şubat 1851'de rehberiyle birlikte Macquarie Nehri'nin kollarından biri boyunca atla ilerlerken, kendi anlatımıyla, birden "etrafının altınla çevrildiğini" hissetti. Nehre daldırdıkları ilk beş tavanın dördünde altın vardı. Hargraves rehberine şöyle haykırıyordu: "Bu New South Wales tarihinde önemli bir gün. Ben baron olacağım, sen de şövalye ilan edileceksin. Yaşlı atım mumyalanacak ve cam bir muhafaza içinde British Museum'a gönderilecek!" Bunların hiçbirisi olmadı, ama unutulmaz bir gün yaşandığı doğrudur. Hughes, "Haberler yayıldıkça, sanki tıpa çekilmiş ve New South Wales'in erkek nüfusu bir havuzdan boşalırçasına kazı yerine hücum etmişti," diye aktarıyor. Sidney gazetelerinden biri şöyle yazıyordu: "Tam anlamıyla bir delilik hali toplumun her üyesine bulaşmış durumda." Altı ay içinde 50.000 kişi altın aramaya başlamıştı.

Kasım ayı geldiğinde, limanda bekleyen gemilere altın çuvalları akın etmeye başlamıştı. 1851 yılı sonunda Londra'ya yapılan ilk sevkiyat 253 ons tutarındaydı. Altı ay sonra haftalık yüklemeler ortalama yarım tona ulaştı. Altın en kaba işçileri derhal gösterişli beyefendilere dönüştürüyordu. Çağdaş bir gözlemcinin yazdığı gibi, "Kriter önceden ne olduğunuz değil, şimdi ne olduğunuzdu." Madencilerin aralarında şöyle konuştukları işitiliyordu: "Artık biz aristokrat olduk, aristokratlar da biz."

Avustralya'ya yeni insanlar akın ettikçe 45.000 nüfuslu bu ikinci lig sürgün sömürgesi, etnik çeşitliliğin zengin olduğu, hızla gelişen bir ülkeye dönüşecekti. Hughes bu kargaşa günlerini gayet iyi anlatmaktadır: "Altın İngiliz-Avustralya toplum düzenini ve taşra aristokratlarından buraya sürgün edilmiş hükümlülere kadar herkesin rahatını kaçırdı. Doğrusu, Avustralya'daki altına hücumun en dikkate değer sonucu 'nakillerin' (İngiliz suçluların Van Diemen'in korkulu ülkesi Tazmania adasına zorunlu sürgün edilmeleri) sona ermesiydi. İnsan-

ların düşlerindeki servete kavuştuğu Avustralya'nın adı artık terörle anılamazdı. İngiltere'de erkeklerin dörtte biri Avustralya'ya giden gemilere bilet bulabilmek için izdiham yaratırken, genel vali haklı olarak, "Bu ortamda İngiliz suçluları altın bulunan bu topraklara sürgün etmek onlar için büyük bir lütuf olacaktır," demişti. Orta Çağ'da fidyelerin ödenmesini sağlayarak hayat kurtaran altın, 19. yüzyıl Avustralya'sında, Hargraves'in "etrafının altınla çevrildiğini" hissettiğini söylemesinin üzerinden henüz iki yıl geçmeden, Aralık 1852'de, Tazmanya'daki insanlık dışı koşulların sona ermesini sağlamıştı.

Klondike'ta yaşanan hücum, bulunduğu yer ve düşmanlıklara sahne olan toprakları nedeniyle çarpıcı ve renkli olmasına rağmen, bu bölgenin altının uzun tarihindeki yeri görece daha önemsizdir. Bu vaka şöyle gelişmişti: Ağustos 1897'de bir öğleden sonra, Yukon'un bir kolu olan Thron-diuck Nehri'nde (daha sonra adı Klondike olacaktı) somon arayan iki balıkçı suların içinde altın tanecikleri olduğunu görmüşlerdi. Hücumun öncü kolu Circle City'den gelmişti. Bu şehir Yukon'un aşağısında, sıradan dans salonları ve meyhaneleriyle altın arayıcılarının telaşla koşuşturdukları bir merkezdi. Klondike altınının Güney Kaliforniya'ya gönderilmesi ertesi ilkbaharı buldu. Haberlerin duyulmasıyla on gün içinde Seattle'den kuzeye yelken açan 1.500 kişinin arasında vali de vardı.

Hücum sona ermeden önce 100.000 kişi Dawson City'ye gitmek için yola çıkmıştı; ancak bunların yarısından bile azı altın sahalarına ulaşmak için yapılması gereken zorlu yolculuğu tamamlamayı başaramadı. Aralarından 4000'i altın buldu ve yaklaşık 400'ü zengin oldu. Bereketli alanların sayısı azdı ve 1900'e kadar fazlasıyla kullanılmışlardı. Yaşanan bütün bu heyecana rağmen, 1880 yılına kadar Alaska'da çıkarılan altının tamamı, aynı dönemde ABD'nin diğer bölgelerinde çıkarılan altının yüzde 10'undan azdı.

...

Güney Afrika'da altına hücum öyküsünün ise farklı bir tadı var. Evet, James Marshall ya da Edward Hargraves'in yerine, Güney Afri-

ka'da George Harrison vardı; Johannesburg yakınlarında yaşayan Harrison, 1886 yılında eşini kaybeden komşusuna yaptığı evin inşaatında kullanmak üzere taş çıkarmak için toprağı kazarken altın madeni katmanının ucuna rastlamıştı. Fakat Güney Afrika altını külçeler halinde değildir ve yüzeyden görülmesi çok zordur. Altın, damarının içinde gömülü maden filizinin içinde yatar; bu damar toprağın 1,5 kilometre altında ve ortalama olarak 30 santimetre civarında bir kalınlıktadır. Madenciler açısından yegâne sorun derinlik değildir. Filiz öylesine kalitesizdir ki bir ton maden filizi bir onstan fazla saf altın içermez ve filiz içinde bulunduğu kayadan kolaylıkla ayrılmaz.

Hücumun doruğa ulaştığı dönemde Güney Afrika'ya haftada 2.000 göçmen gelmesine rağmen, burada altın madenciliği neredeyse başından itibaren büyük bir iş olduğu için büyük sermaye gerektirmiş ve işin öncülüğünü Kimberly'den gelen elmasçılar yapmıştı. Böyle olunca, Klondike gibi, Güney Afrika'daki heyecan da, Harrison'un dul komşusu Oosthuizen'in çiftliğinde altın bulmasından üç yıl sonra azalmaya başlamıştı: O büyük umutlar şimdi içinden yalnızca birkaç avuç altın elde edilebilen dağ gibi maden yığınlarına gömülmüştü. Cevherden daha çok altın çıkarmak için tekrarlanan farklı kimyasal süreçlere rağmen, içerdiği değerli altın madeninden ayrılmaya bir türlü razı olmayan tonlarca kaya yığılıyordu. Böylece bu işin ticari yönü hâlâ zayıf kalmaktaydı.

Yüzeye çıkarılan cevher giderek incelirken, önceden yaşanan heyecan karamsarlığa dönüşmeye başladı. Maden şirketlerinin hisseleri değer kaybetti. Bir kısmı önceki değerlerinin yüzde 95'ine kadar geriledi. Bir gözlemci, "Johannesburg caddelerinde bir yıla kalmaz ot biter," öngörüsünde bulunuyordu. Bu da daha söylendiği anda yanlış çıkan bir öngörüydü. Genelde, paniğe kapılan insanların yaptığı gibi, altın madeni hisselerini o anda satmak kocaman bir hataydı.

1889 yılı sonunda, African Gold Extracting Company (Afrika Altın Çıkarma Şirketi) adlı bir İskoç firmasının temsilcisi, Allan James sahnedeki yerini aldı. James, şirketinin Güney Afrika'nın bütün sorunlarını çözecek siyanür kullanılan bir işlem bulduğunu duyurdu. İngiltere, ABD ve Yeni Zelanda'da bilim adamları 1840 yılından beri si-

yanürle deneyler yapmışlarsa da, açık başarı elde edememişlerdi. James'in önerdiği yöntem ise sonuç veriyordu. Siyanür karıştırılıyor ve birkaç saat sonra başka bir kaba aktarılıyordu. Bu aşama, altını filizden ayırmayı amaçlıyordu. Ardından, altını çökertmek için kalan tortuya çinko katılıyordu. Siyanürlü işlem aslında bu gibi konularla yoğun bir biçimde ilgilenen ikiz fizikçiler Robert ve William Forest ile birlikte çalışmış olan Glasgowlu kimyacı John Stewart Arthur tarafından geliştirilmişti.

Mayıs 1890'da pilot bir tesis kuruldu ve James'in vaat ettiği tüm mucizeler gerçekleşti. Bu işlem yeni çıkarılan filizden kârlı bir biçimde altın üretilmesini mümkün kıldı. Ama hepsi bundan ibaret değildi: Artık muazzam altın posası yığınları işleme tabi tutularak, kârlı bir biçimde sevimli sarı metale dönüştürülebilecekti. Afrika Altın Çıkarma Şirketi hemen madencilik şirketleriyle pazarlık ederek, siyanürle arama işlemine tabi tutulan her bir ton filizden çıkarılacak saf altın karşılığında ons başına 1,36 dolar tutarında patent bedeli talep etti. O dönemde dünyada altın fiyatının ons başına 21 dolar civarında olduğu düşünülürse, bu gerçekten dolgun bir ücretti.

Siyanürlü arama işleminden hızla çarpıcı başarılar elde edildi. Mac Arthur ve Forest'in gelişkin buluşları Güney Afrika'daki altın üretim sürecini 19. yüzyıl sonlarındaki ileri teknoloji sektörlerinden biri haline getirdi. 1890 yılında Cecil Rhodes'un danışmanlığını yapan bir mühendis, siyanür süreci sayesinde Güney Afrika'daki yıllık altın üretiminin yeni yüzyıla girilmeden önce 20 milyon sterlini geçeceğini öngörürken doğru iz üzerindeydi. Aynı tarihte dünyadaki toplam altın üretimi de bu civardaydı. Dul Oostzen'in çiftliğinde ilk keşfin yapıldığı 1886 yılında bir tonun altında olan altın üretimi, 1889'da 14 tona, 1898'de, Boer* Savaşı arifesinde, yaklaşık 120 tona çıktı. 1898 yılında 120 ton altının piyasa değeri 16 milyon sterlin civarındaydı.

Mac Arthur ve ortaklarına dört yıl boyunca o dolgun patent bedellerini ödeyen altın madeni şirketleri, African Gold Recovery Company'nin (Afrika Altın Bulma Şirketi; daha sonra böyle tanınmaya

* Boer. Hollanda asıllı Güney Afrikalılar. (Çn 1

başlamıştı) çok fazla para aldığını düşünmeye başladılar. Madenciler Odası patent ücretini düşürmek için pazarlığa giriştiyse de Mac Arthur ve ortakları geri adım atmadı. Ancak açgözlülüklerinin cezasını çeceklerdi. Madenciler Odası dört ay sonra pazarlıktan vazgeçerek, MacArthur patentlerinin geçerliği olup olmadığının tespiti için Yüksek Mahkeme'ye başvurdu ve patent sahiplerinin gerçek mucitler olmadığını, patentin yepyeni bir işlem için alınmadığını, nihai tarifiyenin hatalı olduğunu ve Güney Afrika'da MacArthur grubundan önce başkalarının da aynı işlemi uygulamış olduğunu iddia etti.

Bunun sonucunda olağanüstü uzun ve pahalı bir dava açıldı. ABD, Kanada, Avustralya, Macaristan, Kore, Japonya, Güney Amerika, Hindistan ve Rusya'daki madencilik uzmanlarından kanıtlar toplandı. Londra'daki Bilim Derneği'nin başkanı, birçok üniversiteden bir grup fizikçi ve kimyacı tanıklık yaptı veya yeminli ifadeler verdi. Yargıçlar kararlarını duruşmaların başlamasından dokuz ay sonra, Kasım 1896'da verebildiler.

Kararları (iki lehte bir aleyhte) 70 sayfa tuttu. En son satır çok açık ve netti: "Mahkeme heyetimizin çoğunluğu, kanıtlara dayanarak, yukarıda sözü edilen işlemlerin öngörülebilir olduklarını ve yeni olmadıklarını tespit etmiş; bunun sonucunda mahkememiz sözü geçen patentlerin hükümsüz olduğuna karar vermiştir... Kuvarstan altın elde etmek amacıyla herkesin bildiği bir eritici veya reaktif maddeyi hafifletmenin veya sulandırmanın yeni bir yanı yoktur."

1920 yılında yoksul bir adam olarak ölen Johann Sutter gibi MacArthur da bir süre sonra unutuldu ve yoksullaştı. Sutter altına karşı pek ihtiraslı olmadığı için mahvolmuştu, MacArthur'u ise fazla ihtiraslı oluşu mahvetmişti.

Olumsuz beklentilere rağmen, altın fiyatları 19. yüzyılın son 40 yılında hiçbir zaman 1850'lerin sonundaki düzeyinin yüzde 5'inden fazla yükselmedi ve 1875'ten I. Dünya Savaşı'nın çıktığı yıla kadar bu düzeyin altında seyretti. 19. yüzyıldaki keşiflerin boyutlarının Kolomb'un Atlantik'i geçtiği 1492 yılından sonra bulunan yeni kaynaklardan çok daha büyük olduğu düşünüldüğünde, 1500 ve 1600'lere kıyasla ortaya çıkan karışıklık daha da çarpıcı hale gelmektedir.

Ekonomik performans açısından 1500'lerle 1800'ler arasındaki büyük farkı açıklayan faktörlerden biri, 1500'lerdeki savaşların sıklığıdır. 16. yüzyılda yaşam standartları iyileşmiş olmasına rağmen, savaşlar üretimi ve paralı askerlik yapan insan gücünü acımasızca tüketmiştir. Napolyon'un devrilmesi ile I. Dünya Savaşı arasında geçen 100 yıla da yine savaşlar damgasını vurmuştur. Amerikan İç Savaşı, 1870 Fransa-Prusya Savaşı ve İngilizlerin 1850'lerde düzenlediği Kırım Seferi bunlardan bazılarıdır. Ancak kanlı savaşlar oldukları halde görece kısa sürmüşler, ABD ve Avrupa bunların dışında kalan yıllarda bütünüyle barış içinde yaşamıştır.

Dönemin ekonomistleri 19. yüzyılın son 50 yılında gerçekleşecek ekonomik gelişmelerin hızıyla ilgili tahminlerinde yanılmışlardı. Bu tahmin hatasını olumsuz yargılayamayız, çünkü yaşanan gelişmeler o güne kadar gerçekleşen deneyimlerden muazzam ölçüde farklıydı. 1810 yılındaki Külçe Komisyonu raporunu kaleme alanlar, ekonomik faaliyetin ilerleme hızının altın stokundaki artış hızını aştığını görselerdi, muhtemelen çok şaşıracaktı.

Örnek olarak 1870-1880 arasındaki on yılda ABD'de yaşanan gelişmeleri ele alalım. Bu on yıla sürekli düşen fiyatlar ve 1873 yılında başlayıp, bir ölçüde de olsa 1879'a kadar hissedilen ciddi bir bunalım damgasını vurmuştu. Nüfusta büyük bölümü göçe bağlı olmak üzere yüzde 30'luk bir artış olmuştu. Faaliyetteki demiryolları iki katın üzerine çıkmıştı (Atlantik'ten ve Pasifik'ten gelen demiryollarını birbirine bağlayan altın çivi 1869'da yerine çakılmıştı). 1870'lerin sonunda New York Eyaleti'ndeki demiryolu trafiği ilk kez nehir ve kanallardaki trafiği geçmişti. Çiftliklerin sayısı yüzde 50 artmış ve tarım ürünlerinin fiyatları düştüğü halde, dönüm başına arazi fiyatları dolar bazında yükselmeyi sürdürüyordu; bu da tarımdaki verimliliğin üretim maliyetlerini nasıl düşürdüğüne ilişkin güzel bir örnekti. Kömür, dökme demir ve bakır üretimi iki katından fazla artmış, kurşundaki üretim artışı altı kata ulaşmıştı. Genel olarak bakıldığında, sanayi üretimi İç Savaş'ın bittiği yıldan 1900'e kadar yılda ortalama yüzde 5 artmıştı ve bu üretimin yüzyılın sonunda 1865 yılına göre 5,5 kat arttığını gösteriyordu.

Özellikle 1870 yılından sonra altın üretimi ile fiyat enflasyonu arasında küçük bir korelasyon mevcuttu, ama hiç kimse bunun farkında değildi. Yılda yıla görülen fiyat değişimleri öylesine düzensiz ve değişkendi ki, 1900 yılından sonra Güney Afrika'daki keşiflerin etkileri dünya ekonomik sisteminde bütünüyle hissedilmeye başlayınca ya kadar altta yatan enflasyonist eğilimin yüzeye çıkması mümkün olmadı; yüzeye çıktığında bile algılanması ya gecikti ya da dillendirilmedi. Kamuoyunun enflasyon olasılığına ilişkin gevşekliğinin en çarpıcı kanıtı, mal ve hizmetlerin fiyat düzeylerindeki değişimlerle sistematik bir bağlantısı olmaksızın aşağı yukarı hareket eden faiz oranlarında görülmektedir.

Ancak inanılmaz boyutlarda bir stoklama talebi vardı; zaman içinde bu talebin uygar bir toplumda insanların kara gün için saklamak isteyebileceklerinin fazlasıyla üzerinde olduğu ortaya çıkacaktı. İngiltere'nin 1800'lerde bu yönde attığı ilk adımlardan sonra altın standardının giderek kabul görmesi, muazzam bir stoklama talebi yaratmıştı; ancak bu talep bireylerden değil, Bank of England, Bank of France ve ABD Hazinesi gibi ulusal merkez bankalarından geliyordu. Altın stokları ithalatta beklenmedik bir yükselişe veya yatırım sermayesinin başka finans merkezlerine kaçışına karşı başlıca savunma hattını oluşturmaktaydı. Ekonomik faaliyet ile uluslararası ticaret ve yatırımlardaki muazzam genişlemeyle birlikte, o altın stokları, ülkelere hareket özgürlüğü vermek ve kıyılarına yeni sermaye çekmek için bir zorunluluktuk. "Sağlam para" ve "sağlam bankalar" vezneye gelip altın isteyen herkese ödenebilecek miktarda altına erişilebilirlikle tanımlanıyordu. Altın geliri elde eden ülkelerin itibarı yükselirken, kaybedenlerin başının belada olduğu düşünülüyordu.

Bunun sonucunda "devasa altın üretiminin" çok az bir kısmı elden ele dolaştı. Üretilen altının en büyük bölümü, Yunan tapınaklarına benzeyen anıtsal binalara yığılan atıl stoklara dönüştü; ama artık yığın yerine daha kibar bir isim olan "rezerv" adıyla anılıyordu.

GÜÇ VE BAŞARISIZLIK

ALTIN STANDARDINI DESTEKLEYEN İLKEL KAVRAYIŞIN KÖKENİ, KREZUS'UN ALTININ İLK KEZ SİSTEMATİK BİÇİMDE PARA İŞLEVİ GÖRMESİNİ SAĞLAYAN PRESTİJLİ VE ULUSLARARASI KABUL GÖREN STATER'İNE UZANMAKTADIR.

Bu köklerden gelen uluslararası altın standardı inancının yalnızca tek bir mutlak buyruğu vardı: Paranın nihai biçimi ve standardı, yalnızca ve yalnızca altındır. Altın standardına bağlı bir ülke parasını, ister pound, ister frank, ister lira, ister dolar olsun, belirli ve değişmez miktarda altın cinsinden tanımlıyordu. O ülkenin yurttaşları ve kendisini kuşatan dünya, yetkililerden banknotların ve banka mevduatlarının o tarihte geçerli olan sabit bir orandan tamamen ve serbestçe altına dönüştürülebilirliğini korumasını istiyordu.

Rakamlar oyuncaklı, gren'lerin* ağırlığını ölçme usulleri de epey sıkıcı olmakla birlikte, önemli olan oranlardır; çünkü oranlar pound sterlin gibi bir paranın kaç birimi verilerek, yerine dolar veya frank gibi başka bir paranın kaç biriminin alınabileceğini gösterirler. Örneğin, 1717 yılında alınan bir Parlamento kararına dayanan bir düzenleme temelinde, 1870 yılında İngiltere'de bir pound sterline eş değer madeni İngiliz lirası 113,0016 gren altın olarak belirlenmişti. Bu, bir ons'un yaklaşık dörtte birine eşit olup, günümüzdeki 25 sent ile aynı

*Gren: 1 gren=0.065 gr. (Çn.)

ağırlıktaydı. Doların altın olarak ağırlığı, 1791 ile 1837 yılları arasında 24,68 ile 22,85 arasında dalgalanmalar gösterdikten sonra, 1837'de 23,22 gren ya da bir ons altın 20,67 dolar olarak belirlenmişti.

Bir pound'un 113,0016 gren ve bir dolar'ın 23,22 gren olarak kesinleştirilmesinin sonucunda bu iki para birimi arasındaki otomatik ve değişmez kurun sonsuza kadar 1 pound = 4,86 dolar olacağı (113,0016'yı 23,22'ye bölmenin sonucu) düşünülmekteydi. Bu koşullar altında, söz konusu oran zaman içinde çok küçük dalgalanmalara maruz kalacak ve değişim esas olarak altının Atlantik üzerinden Londra ile New York arasındaki sevkıyatının getireceği maliyetlerle belirlenecekti.

Altınla ilgili olarak kamuoyuna açıklanan bu bağıntıların ihlal edilmesi mümkün değildi. Uluslararası altın standardı da aslında bundan başka bir şey değildi. Sermaye ve ticaretin küreselleşmesinin son 25 yıldır olduğu gibi güçlü bir süreç olmayı sürdürdüğü bir dönemde, altın paritelerine dokunulmadığı sürece, dolar ve kron Londra'da tıpkı pound gibi, mark ve ruble de Paris'de tıpkı frank gibi işlem görecekti.

Sistemin karmaşık dinamiği altın standardındaki iyi haberle kötü haberler arasındaki güçlü gerilimden kaynaklanıyordu. İyi haber, evrensel olarak kabul gören bir para birimine sahip olmanın içerdiği avantajlardı. Tarihte insanlar evrensel saygınlığı olan parayı hep arzulamışlardı. Böyle bir parayı elinde bulunduran kişiler, ilk tehlike işaretinde ondan kurtulmaya çalışmayacaklardı. Tıpkı bugün dünyanın her yerinde insanların dolar kullanması gibi, o dönemde de yabancılar kendi para birimleri yerine İngiliz sterlini bulundurmaya ve ödemelerini sterlinle yapmayı tercih ediyorlardı.

Kötü haber ise, bir ülkede işlerin iyi gitmemesi veya küresel bir ekonomik krizin girdabına düşmesiyle birlikte, para biriminin eskisi kadar kabul görmemeye başlamasıydı. Böyle bir durumda yatırımcılar, tüccarlar ve spekülörler kâğıtları ve banka mevduatlarını altına çevirmek için bankalara hücum edecekler, dolayısıyla da ülkenin değerli stoklarını eriteceklerdi. Felaket diyebileceğimiz bu sonuç, oynak hammadde piyasalarına bağımlı olmaları nedeniyle küçük ve

gelişmekte olan ülkelerde daha sık ortaya çıkıyordu. Altın standardı kulübünün üst düzey üyeleri, zaman zaman altın standardıyla ilgili nostaljilerinin bile ötesinde aşırı uçlara gitmişlerse de ilke ve inançlarından asla vazgeçmemişlerdi.

...

1870'lere kadar Avrupa altın standardına doğru atılan tüm adımlar plansızdı. Madeni altın paralar fazlasıyla değerli olduğu için iki maden kullanmak zorunluydu, aksi takdirde sistem bir alt para sistemi olmaksızın işleyemeyecekti. Birçok ülkede, kâğıt para ve banka mevduatlarının altına çevrilebilirliği, hem altın hem de gümüşten oluşan iki madenli standarttan bir sapma olarak algılanıyordu. Bunun dışında gümüş tek standarttı. Değişmeyen tek şey olan madeni para (sikke) her yerde yaptırım gücüne sahipti. Dünya bu ilkel anlayışı daha on yıllarca terk etmeyecekti.

Altının önemi, parıltısı ve ihtişamı hayatın pek çok yönünde kendini göstermekle birlikte, 19. yüzyılın ortalarına kadar başlıca para formu gümüştü. 17. yüzyılın sonlarındaki kırılmış ve aşınmış madeni paraların tersine, çok miktarda arz edilen iyi durumdaki gümüş paralar küçük işlemlerle ilgili ödemelerde, altın ise ağırlıklı olarak büyük işlemlerde ve nakit rezervlerinde kullanılıyordu.

Offa'nın gümüş peni'lerinden anımsayacağınız gibi, para basmak için gümüş bulmak daha kolaydı, çünkü gümüş her zaman altından daha boldu. Fransızların paranın karşılığı olarak argent (sözlük anlamı gümüş) sözcüğünü kullanmaları ve İngilizlerin pound'un yalnızca altınla tanımlandığı dönemde bile kullandıkları paraya "sterlin" adını vermeleri tesadüf değildir. Külçe Komitesi döneminde yapılan altın tartışmaları ve bunun hemen gündeme gelen sonuçları yaşanırken bile, gümüş esas ilgi odağıydı. Gerek Ricardo, gerekse Locke standart olarak iki yerine tek bir maden kullanılmasını yeğlemişler, ama 1816 yılında Ricardo tercihini gümüşten yana kullanmıştı. İddiasını gümüşte "arz ve talebin daha düzenli olduğu," ve bütün yabancı ülkeler tarafından kullanıldığı" temeline dayandıran Ricardo, hac-

minin büyük olmasının getirdiği kullanım zorluğunun da “genel dolayım aracı” olarak kâğıt para basılmasıyla ortadan kaldırılabileceğini öne sürmüştü.

Gümüş sonsuza dek bir numara olarak kalabilirdi ama iki dezavantajı vardı. Birincisi, gümüş daha hızlı kararıyordu, dolayısıyla da altının ihtişamından yoksundu; ayrıca ne erkeklerde, ne de kadınlarda altının tahrik ettiği kadar aşırı bir ihtiras uyandırmamıştı. İkincisi, gümüşün hacmi altınkinden çok daha fazlaydı. Locke ve Newton zamanında, 3 sterlin 17 şilin $10^{1/2}$ pens değerindeki 1.000 gine 8,39 kg gelirken, aynı miktarda -1050 £- gümüş para yaklaşık 127 kg ağırlığındaydı. Bu nedenle, belirli miktardaki altın paranın nakil maliyeti aynı değerdeki gümüşün taşınmasından daha düşüktü. Ticaret, sanayi ve uluslararası finans alanlarında muazzam bir gelişmenin yaşandığı 19. yüzyıl boyunca, altından daha ağır olması nedeniyle gümüş ek bir vergi getirilmişti; bu da uluslararası hareketlerde altına ağırlık verilmesine neden oluyordu. Altından yana bir başka faktör de, Darphane'ye eşit hacimde maden teslim etmeniz halinde, basılacak altın paraların değerinin gümüş paralardan çok daha fazla olmasıydı.

Madenlere dayanan anlaşmalar neticede yeni keşifler ya da yeni madencilik teknolojileri, savaşlar, Asyalıların zevklerinin değişmesi, yağmaların meyveleri gibi sarsıcı olaylara karşı savunmasızlığa mahkûm olsa da, iki madenli sistemin üstünlükleri olduğu muhakkaktı. 1791 yılında ABD 'de para sistemini kuran ABD Hazine Bakanı Alexander Hamilton, maden standardı, ondalık sistemi, madeni para birimleri ve daha birçok küçük ayrıntıyı ele aldığı çarpıcı bir belgede, iki madenli sistemin meşruiyetini ikna edici bir biçimde ortaya koymuştu. Madeni paralar arasında üç altın para vardı: 10 dolar, 5 dolar ve 2,50 dolar. Gümüş para olarak sırasıyla bir dolar, yarım dolar, yirmi beş sent, on sent ve beş sent geliyor, bunu bakır peni ve yarım peni izliyordu. Birimlerin ondalık yapısı, pound'u 240 peni'ye eşitleyen ve Avrupa'da gelişen çok sayıda diğer para sisteminde olduğu gibi 12 çarpanını kullanan geleneksel Offa penilerden radikal bir kopuşu simgeliyordu.

Hamilton büyük tartışmalardan sonra, "Bakanlığımız para birimi olarak her iki madene yönelik özel bir tercih yapılmaması gerektiği görüşünde kuvvetle ısrar etmektedir" sözleriyle konuşmasına son noktayı koymuştu. Raporunda, diğer ülkelerin farklı sistemlerinde kabul görececek bir paraya sahip olmanın önemini vurgulayan Hamilton, bu nedenle madenlerden birini "sadece ticari bir eşyaya" [aynen] dönüştürmenin doğuracağı sonuçlar konusunda uyarıyordu. Ve ileriye görme konusundaki olağanüstü yeteneğini gösteren daha da önemli bir noktayı belirterek, şöyle devam ediyordu: "Madenlerden birinin para olarak kullanılmasına son vermek, dolaşım aracının miktarını kısmak anlamına gelecek ve tam dolaşımın yararları ile yetersiz dolaşımın getireceği olumsuzlukların karşılaştırılmasından kaynaklanacak bütün itirazlara açık olacaktır." Altın arzının yetersizliği, 1850'lerdeki kısa bir dönemi saymazsak, bütün 19. yüzyıl boyunca dünya ekonomisinde tekrar tekrar gündeme gelen kaygılara neden olacaktı.

Avrupa'da altını nihai zafere götüren olaylar dizisi gerçekten çarpıcıydı. Uzun süreli ciddi rahatsızlıkların kaynağı olan Kuzey Amerika ve Asya 16. ve 17'nci yüzyılda olduğu gibi, Avrupa'daki parasal gelişmelerin yönünü değiştirmeye devam etti.

Bu defa öykümüz 1791 yılında Alexander Hamilton'un tavsiyesini izleyerek altının darphane çıkış fiyatını 19,3939 dolara, gümüşünün ise 1,2929 dolara eşitleyerek, altın-gümüş oranını 15:1 olarak belirleyen emekleme çağındaki Amerika Birleşik Devletleri'nde başlıyor. Brezilya'dan gelen altının gerilemeye başlaması tam o döneme rastlıyordu; çok geçmeden Latin Amerika devrimlerle sarsılacak ve Batı Yarımküre'den gönderilen değerli maden miktarında sert bir düşüş yaşanacaktı. Sonra Napolyon Fransa'da sikkeye dayalı bir para sisteminde ısrar edecek, ardından İngiltere'nin sterlini yeniden altına dönüştürebilmek için verdiği uğraşlar gelecekti. Altın arzı azalır, talebi ise yükselirken, dünya piyasalarında altının fiyatı kısa süre içinde gümüşün darphane fiyatının 15 katının üzerine çıkmaya başlamıştı. Artık ABD Darphanesi'ne 15 ons gümüş getiren biri karşılığında bir ons altın alabilir, sonra piyasaya gidip o bir ons altınla 15 onstan daha çok gümüş edinebilir ve bunu sürekli tekrarlayabilirdi.

Bu karşı konulması öylesine imkansız bir süreçti ki, ABD içinde yalnızca gümüş para dolaşır olmuş, altın yavaş yavaş para sistemin-den çıkmaya başladı. Böylece ülke pratikte gümüş sistemine geçti. Altın ile gümüş arasındaki eşitsizlik 40 yıl devam etti. 1834 yılına gelindiğinde, dünya piyasalarında 15:1 olan altın-gümüş oranı değişmiş, yaklaşık 15,625:1 olmuştu. Giderek yükselen altın para kıtlığı, ticari ve finansal işlemlerde engel oluşturmaya başlamıştı.

1834 yılında ABD Kongresi nihayet altının darphane fiyatının gümüşün darphane fiyatına oranının artık geçerli olmadığını anladı ve dünya piyasalarının gerçeklerine yakın bir ayarlamamanın daha fazla ertelenemeyeceğine karar verdi. Fakat Kongre, darphane fiyatlarının yeni oranını 15,625 olarak belirlemek yerine, 16:1'e çekti ve bir ons 20,67 dolar olan altın fiyatı 99 yıl daha yürürlükte kaldı.

Bu adım süregelen maden akışını tersine çevirdi. Artık darphane-ye bir ons altın getirdiğinizde 16 ons gümüş alabilir ve yalnızca 15,625 ons gümüş vererek bu bir ons altını piyasadan yeniden satın alabilir, bunu tekrar tekrar yapabildiniz. Kongre üyeleri, 16:1 oranını tercih ettiklerinde, altın talebini canlandıracaklarını gayet iyi biliyorlardı.

Altın standardını resmen oluşturan yasa 1900'den önce yürürlüğe girmeyecek olmasına rağmen, ABD artık gerçek anlamda altın standardına geçmişti. Bundan böyle gümüş yardımcı bir para olarak işlevini sürdürecektense de, artık para ve banka mevduatlarının çevrilebileceği başlıca birikim aracı altın olacaktı.

Bu değişiklikler, bir metanın para sisteminin standardı olarak kullanılmasının getirdiği kaçınılmaz sonuçlardı. Altın ve gümüş süs eşyası veya gelecekteki belirsizliklere karşı biriktirme amaçlı da kullanıldığından, bu madenlere yönelik talep parasal faktörlerin dışındaki unsurlara da bağlıdır. Ayrıca yeni keşiflerin ne zaman gerçekleşeceğini de hiç kimse bilemez. Bu nedenle, 19. yüzyılda dünyadaki altın ve gümüş fiyatları üzerinde değişik güçler rol oynamış, piyasada oluşan fiyatlarla darphanelerde oluşan fiyatlar farklılaştıkça da bu güçler parasal sistem içinde sürekli rahatsızlık yaratmışlardır. 1834

deneyimi oyunun yalnızca birinci perdesiydi. Daha şiddetli yükselişler henüz kapıdaydı.

...

1848 yılında Kaliforniya'da Sutter'ın bıçkı atölyesinde altın bulunması, 1852'de de Hargrove'in Avustralya'da altın keşfetmesi dünyayı sarstı. Piyasalara gelen altın arzı şişti ve altının fiyatını düşürdü. Gümüş artık görece pahalı kalmıştı. İnsanlar gümüşü madeni para basımı için darphanelere getirmekten vazgeçtiler. Kâğıt paralarını ve banka mevduatlarını, hatta altınlarını bile gümüşe çevirerek istiflediler. 1850 yılında dolaşımdaki gümüş paralar altın paraların yaklaşık üç katıyken, 1860'da miktarlar neredeyse eşitlenmişti.

Kaliforniya ve Avustralya'daki keşiflerden sonra, piyasanın altına boğulmasını gümüş engelledi. Daha önceleri de olduğu gibi, 1850'lerde Asya'ya, özellikle Hindistan'a büyük miktarlarda gümüş gönderildi. 1840-1850 yılları arasında Hindistan'a yapılan gümüş sevkiyatı dört katına çıktı. Tek başına Fransa'nın ihracatı 1850'de 82 milyon frank, 1857'de ise 458 milyon frank oldu. Ardından Amerikan İç Savaşı geldi ve Amerikan pamuk ihracatı durdu, buna karşılık Hindistan pamuğuna olan talep hızla yükseldi; böylece Hindistan memnuniyetle pamuk karşılığında daha da fazla gümüş ithal etmeye başladı.

İç Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, birdenbire her şey tam tersine döndü. Altına yönelik talepte bir azalma işareti görülmezken, Hindistan'ın gümüş talebinde sert bir düşüş gerçekleşti. Hindistan'ın 1870-1875 arasındaki toplam gümüş ithalatı, 1865'te tek bir yılda gerçekleşen miktarın altındaydı. 1859 yılında Nevada'nın Comstock Lodee bölgesinde devasa bir gümüş madeni bulunmasıyla, piyasada gümüş bollaşmaya başladı.

Gümüş açısından, zamanlama bundan daha kötü olamazdı. İngiltere'nin dış ticaretteki ekonomik liderliğini izleyen diğer ülkeler de altın standardına geçmek üzere ciddi girişimlere başlamışlardı. Ama gümüş stoklarını mala aşırı derecede doymuş bir piyasada eritme işi,

caydırıcı bir etken olmaktaydı. Almanya, altına dönmeye hevesliydi; çünkü Almanlar dünyada büyük güç olmak istiyorlar, bu yüzden de altın esasına dönmeye son derece istekli bakıyorlardı. Ayrıca Almanya, İngiltere ile aynı standartta kalmak istiyordu, çünkü İngiliz sömürgelerinden getireceği hammaddelere ödeme yapmak için büyük miktarda sterline ihtiyacı vardı.

Böylece Almanya 1871 yılında Fransa'yı yenmenin getirdiği fırsatı yararlanmak istedi. Fransızların ödediği savaş tazminatı, Almanları altın satın almak için gümüşlerini elden çıkarmaktan kurtardı. Gümüş satışlarına başlamak için 1873'e kadar beklediler, hatta bu gümüşün bir kısmını Fransızların alacağını ümit ediyorlardı. Fakat Fransızlar işbirliğine yanaşmadıkları gibi, daha da sert bir adım attılar. Fransa tazminatın son ödemesinden bir gün sonra, 5 Eylül 1873'te gümüş parasını günlük 280.000 frankla sınırlandırdı ve Kasım'da tekrar indirimle giderek günlük 150.000 franka düşürdü. Sonuç gümüş talebinde yeni bir sert düşüş oldu.

Fransızlar bu işten galip çıktılar. Neredeyse bir saat içinde değer kaybeden gümüş para stokuyla baş başa kalmaktan kaçınmak için birçok ülke satış dalgasına katıldı. Kehanet gerçek olmaya başlamıştı. Fransızların stratejik bir adımdan çok taktik bir adım olarak gördükleri bu karar üzerine gümüş fiyatlarında ciddi bir düşüş başgösterdi. 1860'larda bir onsu 60 pens'in üzerinde olan gümüş, 1876'da 52 ³/₄ pens'e ve 1870'lerin sonunda 51 pens'e düştü. Bu dönemde piyasada bir ons altının fiyatı bir ons gümüşün 18 katıydı. Yüzyılın sonunda bu oran 30 kata kadar çıktı. Gümüş bolluğu piyasa fiyatlarının oranını darphane oranlarının çok üstüne çekerken, düşük fiyatlarla piyasadan gümüş alıp darphaneye götürenler kârlı, risksiz ve cazip bir iş yapmış oluyorlardı. Süreç altın standardını temelinden sarstı ve yapının tamamı çökme tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Tek çare, küçük madeni paralar dışında gümüşün para olarak kullanımına son vermek olacaktı.

1873 yılından başlayarak 1870'ler boyunca Fransa'da ve ABD'de yaşanan tam olarak buydu. Bu olaylar dizisi birçok ülkenin niçin Almanya'nın saf altın standardını izlemek konusunda tereddüt ettiğini açıklamaktadır.

O meşhur uluslararası altın standardı, gümüşün yaşadığı felaketin küllerinden doğmuştu. 1893 yılına gelindiğinde, Hindistan'daki darp-haneler bile gümüş para basımını durdurmuştu. Kaliforniya, Avust-ralya, Comstock Lode-Nevada'daki altın keşifleri, Hindistan'ın gümü-şe olan açlığı, Amerikan İç Savaşı ve Almanya'nın büyük güç olma ihtirası gibi etkenler aslında dünyayı kimsenin beklemediği ve bir-çok insanın istemeden kabul etmek zorunda kaldığı bir sistemin içi-ne imişti. Ne var ki, bir kez kurulduktan sonra bu sistem sonraki ya-rın yüzyılda çarpıcı bir süreklilik gösterecekti.

...

Altın standardı dönemindeki en büyük krizlerden biri, büyük öl-çüde Londra'daki saygın Baring Brothers bankasının Arjantin yatı-rımlarını kötü yönetmesi sonucunda, 1890 yılında patlak vermişti. Bu krizde Baring ailesi, Bank of England'ı neredeyse çöküşün eşğine getirmişti.

İngilizler altın standardına bağlılıklarının yanı sıra, finansal piyasa ve kurumların geliştirilmesi konusunda da uzun zamandır Avrupa ül-keleri arasında öncü bir konuma yerleşmişlerdi. City'nin* kaynakları genişlerken, İngiliz sermaye piyasası bütün dünyada ekonomik bü-yüme fonlarının önde gelen kaynağı haline gelmişti. İngiltere ABD'deki demiryolu sisteminin geliştirilmesi için en büyük sermaye-yi sağlayan ülke olmanın yanı sıra, gelişmekte olan birçok Latin Amerika ve Asya ekonomisine de sermaye akıtmaktaydı. Arjantin özellikle rağbet gören bir ülkeydi.

1870'den 1890 yılına kadar Arjantin'e gösterilen ilgi, bu ülkenin eriştiği etkileyici büyümeyle kendini haklı çıkarmış görünüyordu. O yıllarda, Arjantin'e gerçekleştirilen göç, nüfusu ikiye katladı. Gelen Avrupalılar ABD'ye giden "ayak takımından" çok farklıydı. Çiftçilik ve tarım yapmaya elverişli bu geniş toprakları satın almak ve geliştirmek amacıyla yanlarında sermaye getirmişlerdi. Böylece yollara, demiryollarına, sulama kanallarına ve sanayi işletmelerine talep hız-

* City: Londra'nın finans merkezi. (Çn.)

la arttı. Yalnızca 1882–1889 yılları arasındaki kısa dönemde, Avrupalı yatırımcılar Arjantin'e 1 milyar dolar akıtmışlardı.

Oyun klasik tarzda oynanıyordu. 1880'lerin sonunda krediler öyle büyük bir hızla akıtılıyordu ki, bu ülkeye yapılan yardımlar vadesi gelmiş borç ödemelerinin üzerine çıkıyordu; akan para politikacıların yapışkan ellerinde kalıyordu ve enflasyon çirkin başını kaldırmaya başlamıştı. Yalnızca bir yılda, dolaşımdaki para 270 milyon dolar artmıştı.

Bu arada, Avrupa'da işletme faaliyetleri ivme kazanıyordu. İngiliz hükümetinin birinci sınıf demirden savaş gemileri inşa etmek için 11 milyon pound gibi muazzam bir borç alması ekonomiyi kısmen canlandırmıştı. Fransa, Rusya ve Almanya'da da benzer girişimler görülmüştü. Avrupa borsasında işler çok iyi gidiyordu ve borsa kendi spekülâtif köpüğünü oluşturmaya başlamıştı. Wall Street'te 1884'den 1889 yılına kadar hisse fiyatları yüzde 50 artmıştı. Aynı zamanda yeni keşfedilen Şili nitrat madenleriyle Güney Afrika altın ve elmas madenlerine sermaye akıyordu.

Spekülâtif çılgınlığı hızla yaygınlaştıran dolandırıcılık ve açgözlülükten endişelenen İngiliz ve Alman merkez bankaları (Bank of England ve German Reichsbank) 1889 yılında faiz oranlarını keskin bir şekilde yükselttiler. Sonuç hemen görüldü, hararet duruldu. Yani, hisse fiyatları düştü ve balonun zirvesinde olduğunu sanan zavallı yatırımcılar ağır bir bedel ödemiş oldular.

Zamanlama son derece talihsizdi. Arjantin'de düşen buğday hasadının ardından, 1890 yazında kanlı bir siyasi devrim oldu. Buenos Aires'de başgösteren finansal panik, hemen Londra'daki bankalara, özellikle de Baring Brothers'a yansıdı. Banka 1880'lerde 42 milyon pound (yalnızca 1888 ve 1889 yıllarında 28 milyon pound) tutarındaki Arjantin hisselerinin riskini üstlenmişti ve bunların önemli bir kısmı satılamadığı için istemedikleri halde Baring'lerin elinde bulunuyordu. Ailenin şirket şiarı haline gelen "*Vitus in arduis*" (Güçlükler karşısında metanet) şeklindeki amentüsü artık fazlasıyla bozulmuş görünüyordu.

Baring'lerin İngiltere'nin en saygın ailelerden biri olması nedeniyle, yaşanan şok yitirilen büyük miktarların çok ötesinde bir yıkım getirmişti. O dönemden biri krizin hemen ardından günlüğüne şunları yazmıştı: "Lord Revelstoke'ın (kriz konusunda suçlanan ortak) West End'deki sosyal yaşamı Borsa'yı o kadar kızdırmıştı ki; 'onu linç etmeye hazırdılar'." "Rothschilds'ler eskicilik yapmaya devam ederken" Baring'ler uluslararası finans piyasalarında lider konumundaydılar. 1792'de, İngiltere'nin Fransız Devrimi'ne ve Napolyon'a karşı girdiği savaşın finansmanında başlıca rolü üstlenmişlerdi. 1803'de, Amerikalıların Fransızlardan Louisiana Bölgesini satın almasının finansmanında da öncü rol oynamışlardı. ABD dış ticaretinin Avrupalı finansörü olmuşlar ve ABD hükümetini İç Savaş başlayıncaya kadar finanse etmişlerdi. 1840'ların başında, daha sonra Ashburton Lord'u olan yönetici ortak Alexander Baring ABD'ye elçi olarak atanmış ve Dışişleri Bakanı Daniel Webster'le Maine-Canada sınırı görüşmelerini sürdürmüştü.

Barings krizi daha kötü bir zamanda olamazdı. Bank of England'ın 1889'da 9 milyon pound'a kadar düşen altın rezervi kriz doruğa çıktığında 11 milyon pound'un altındaydı. Kapılarına kilit vurmamak için yalnızca Baring Brothers'ın ihtiyacı olan para 4 milyon pound idi. Bank of England şimdi İspanyol ve Rus merkez bankalarının altın çekmek isteyeceklerini tahmin ediyordu. İngiliz merkez bankası faiz oranını yüzde 6'ya yükseltmişti ve hiç de aptal bir adam olmayan bankanın başkanı William Lidderdale, faiz oranlarını daha fazla artırmalarının içinde bulundukları fazlasıyla güç durumu açıkça ortaya koyacağını görüyordu. Lidderdale'in daha sonra Hazine Bakanı'na söylediği gibi, "Büyük miktarlara altın getirmek için gerçekten yüksek bir oran uygulamak gerekecekti." Bununla birlikte, *Economist* dergisi 15 Kasım'da verdiği bir haberde Banka'nın rezervlerinin, "ancak içerideki ihtiyaçları karşılayabileceğini, buna karşılık beklenmedik talepleri karşılamak için çok az," olduğunu yazıyordu.

Böylece Banka çaresizlik içinde Barings'in güçlü rakiplerinden Rothschilds'e başvurdu. Rothschilds ve Banka ortaklaşa 15 milyon pound'luk bir kredi sağladı. Böylece Barings'in elinde kalan Arjantin kâğıtlarının finansmanında kullanmak üzere aldığı kredilerin geri

ödenmesine yönelik karmaşık ve sancılı bir süreç başladı. Ardından Fransa merkez bankasından 2 milyon poundluk altın kredisi alınabilmesi için Rothschilds'ın aracılık yapması rica edildi. Fransızlar borç vermeyi kabul ettiler. Yalnızca yüzde 3 faiz uyguladılar ve altını Manş denizinden İngiliz topraklarına sevk ettiler. Rusya'dan da 1,5 milyon pound karşılığı Alman altını sağlandı; Ruslar aynı zamanda Barings'de bulunan büyük miktardaki mevduatlarını çekmekten vazgeçtiler. Bu noktada Fransa merkez bankası 1 milyon pound tutarında ilave altın vermeyi önerdi. Londra'da yerel bankalardan oluşan bir konsorsiyum, Bank of England'la her zaman iyi ilişkiler içinde olma arzusuyla bir ileri adım atarak Baring Brothers'ın diğer alacaklılarının büyük bölümünü memnun etmeye yetecek bir fon koymayı kabul ettiler.

Herhalde bütün operasyonun en dikkat çekici yanı, çok büyük bir gizlilik içinde yürütülmüş olmasıydı. Bank of England başkanı City'de neler olup bittiğini öğrendiği mükemmel haber kaynaklarına sahipti ve 7 Kasım Cuma günü bazı büyük bankaların tehlikede olabileceğine dair ilk haberler gelmişti. Üç gün sonra, Lidderdale, hazine bakanını Rothschild'a gönderdi. Aradan bir hafta bile geçmeden işin içine Ruslar da girdi. Ayın 14'ünde, "bir şeyler olduğuna dair haberler sızmaya başlamış," ama aynı gün öğleden sonra operasyon başarıyla tamamlanmıştı.

Bu gerçekten mükemmel bir performanstı. Tanınmış finansal kriz tarihçisi Charles Kindleberger, Barings krizi sırasındaki kurtarma operasyonunun, "Barings'in başarısızlığını gösteren bir zayıflık işaretinden çok, Londra finansal sisteminin gücünün ölçütü olarak," görüldüğünü gözlemlemiştir. Bununla birlikte Fransızlar ve Ruslar'ın yardımı olmasaydı, bu hikâyenin sonu korkunç olabilirdi. O dönemde işbirliği geleneği gayet iyi yerleşmişti.

Bütün bu yardımlar; diğer bütün kaygılar bir kenara bırakılarak, sabit oranlarda altına çevrilebilirliğin ekonomik politikaların temeli olduğu varsayımına dayanılarak yapılmıştı. Bu varsayım olmasaydı, altın standardı uygulayan ülkelerin birbirlerine verdikleri krediler ne bu kadar cömert, ne de bu kadar uygun koşullarda olurdu.

Sorunun ortaya çıkmasıyla birlikte yaşanan gelişmeler, günümüzde olması beklenenlerin tam tersiydi. Günümüzde bir başta Ülkenin kılbanına veya iş birliğine bu kadar büyük bir güven duymak toyluk dışında bir sıfatla tanımlanabilir mi? Günümüz spekülâtorleri sorunu bu bir parayı ununda elden çıkartıp, sorunlarını daha da artırıyolar ve onun dış dünyayla ilişkilerini daha da istikrarlaştıranak elle tutulmaz hale getiriyorlar. On dokuzuncu yüzyılda nominal değerin karşılığında altın paritesinin korunacağına dair bir vaat söz konusuydu. Yirminci yüzyılın sonunda böyle bir vaat, paritenin süratle değer kaybedeceği biçiminde algılanırdı. Bugünün dünyasında öylesine gönülsüzce iş birliği yapılıyor ve kurulan bağlar o kadar zayıf ki, iç politika kaygılan önerilen yardımın reddini bile zorunlu kılabilir.

Bununla birlikte, 1890 yılında yaşanan tehlikenin boyutları, bütün merkez bankalarını o güne kadar yeterli olduğunu düşündükleri miktarın çok üzerinde altın rezervi tutmak zorunda bıraktı. Felaketi engellemek için uygulanan faiz oranı politikasının gücüne duyulan inançtan vazgeçilmese de, ağırlık uygulanamayacak bir itibarı korumaya yetecek kadar çok miktarda altın istiflemeye doğru kaymaya başladı. Bu adım altın rezervlerinin ağırlıklı olarak yalnızca faiz oranlarını değiştirerek yönetilmesine daha az bel bağlanmasını sağlayacaktı. 1900'den sonra Reichsbank rezervlerinden ayrı bir Alman savaş rezervi oluşturulacak ve bu güceyle karşılanacaktı. Bizans imparatorlarının ruhları şad olsun!

Bütün uzmanlar altın standardının elverişli bir ekonomik ve siyasi ortamda yürürlüğe sokulduğu konusunda hemfikirdirler. Arka arkaya ortaya çıkan finansal karışıklıklara rağmen, Amerikan İç Savaşı ile I. Dünya Savaşı arasında geçen döneme, gerek Amerika, gerek Avrupa'da muazzam ekonomik büyüme ve endüstrileşme damgasını vurmuştur. 1870 ile 1914 yılları arasında önemli bir savaş yaşanmadığını - ABD'nin girdiği yegâne savaş 1898'deki İspanyol-Amerikan savaşıydı- düşünürsek, barışın hüküm sürmesi de bu büyüme ve sanayileşmeye yardımcı olmuştur:

Ekonomik olmaktan çok siyasi içerikli bir unsur daha vardı. Kendi para birimi ile diğer ülkelerin para birimleri arasında sabit bir döviz kuruna sahip bir ekonomi, yerli ekonomisine altın standardının gereklerinin egemen olmasına hazırlıklı bulunmalıydı. Altın stoku dışarıya doğru aktığı takdirde, yabancı fonları çekmek için faiz oranları artırılmak zorunda kalınacak ve yerli ekonomi ithalatı kısımaya zorlanacaktı. Hiçbir güvenlik ağına izin verilmiyordu. Bu, kârları gidecek azalan ticari şirketler kadar, işlerini kaybeden ve ücretlerinin düştüğünü gören işçiler için de kötü bir durumdu. Ama oyunun kuralları bunlardı. İç ekonomik istikrar ve yüksek istihdam hedefleri altın stokunun savunulması hedefine üstün geldiği takdirde, sistemin sürdürülemeyeceği açıktı. Çekilen sancılar ne kadar yoğun olursa olsun, devletin siyasi kolları olan parlamento ve yöneticiler asla müdahale etmeyi düşünmediler, çünkü bu sancılar daha yararlı bir şey için çekiliyordu.

Bütün bunların Kraliçe Victoria ve Kral VII. Edward döneminde yaşandığını anımsayın. Bugün alışık olduğumuz siyasi muhalefet, 19. yüzyıl Avrupa'sının politik ortamında büyük ölçüde eksikti. Seslerini bir ölçüde yükseltenler çıksa da, iktidardaki insanlar onları pek az dikkate almışlardı. Ekonomistler arasında bile makroekonomik yorumlar ve iş döngüsü analizleri ana akım kuramcılarının dikkatlerini çekmiyor, bu kaygılar yalnızca Karl Marx gibi insanların dünyasında dile getiriliyordu. Bu dönemin büyük bölümüne egemen olan felsefe, *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar) öğretisi ile ticari ve finansal faaliyetlere devletin mümkün olduğunca az müdahale etmesiydi.

Bu bakış açısı, uluslararası altın standardının başarısının, neden değil, yalnızca bir belirti olabileceği gerçeğini dile getirmektedir. Büyümenin siyasi yanlışları sürekli örtbas ettiği, Avrupa'daki uluslararası borç yükünün asla yönetilebilir düzeyleri aşmadığı ve uluslararası iş birliğine garanti gözüyle bakıldığı, verilen desteklerin günümüzdeki gibi sancılı ve koşullu olmadığı bir ortamda, altın standardı işlevli olabildi.

Dönemin ünlü bir ismi - geçmişte yaşanan tecrübeleri görmüş olmasının kendisine bir yararı olmamışsa da- meseleyi zamanında kav-

ramıştı. Bu Benjamin Disraeli'den başkası değildi; Disraeli bir grup Glasgow'lu tüccara şöyle demişti: "İngiltere'nin ticari üstünlük ve zenginliğini altın standardına sahip olmamıza bağlamak dünyanın en büyük yanılmasıdır. Altın standardımız ticari zenginliğimizin nedeni değil, yalnızca sonucudur." Eğer insanlık tarihinde gerekli koşullar bir araya geldiğinde bir ekonomik sistemin beklendiği şekilde işleyeceğini gösteren bir örnek varsa, işte o örnek budur.

Disraeli'nin gözleminde dile getirdiği mükemmel gerçeğin o dönemde herkesçe kavranamamasının nedeni, insanların genelde 19. yüzyılın çalkantılı tarihi koşullarına rağmen, altın standardı ilkesinin kazandığı mistik güce teslim olmasıdır. Avrupalıların önce altın standardını yeniden inşa ederken, ardından da 1921 yılından nihayet sona ereceği 1971'e kadar korumaya çalışırken onca sıkıntıya katlanmalarının esas nedeni, böyle bir standardın yararlı bir ortam sağlayacağına duyulan inancın sürmesiydi.

ALTIN PRANGALAR PARÇALANIRKEN

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ BUGÜN DÜNYA FİNANS DEĞİ OLARAK BÜYÜK ADIMLAR ATIYOR, FAKAT 19. YÜZYILDA DURUM ÇOK FARKLIYDI. O GÜNLERDE, BANKA İFLASLARI ÇOK SIK OLUYOR, YABANCILAR ABD KÂĞITLARINI ALMAKTA KARARSIZ DAVRANIYOR, ABD’NİN SAHİP OLDUĞU ALTIN STOKLARI SIK SIK DİĞER ÜLKELERE AKMANIN EŞİĞİNE GELİYORDU.

Paranın istikrarı ve büyümenin finansal temelleri dışarıdan gelen saldırılar karşısında sürekli bir savunmasızlık içindeydi. ABD yasal olarak altın standardına bağlanmak için 1900 yılına kadar bekledi. O tarihe kadar Amerikalılar, resmi olarak altın ile gümüşün eşit konumda olduğu Hamilton’un iki madenli standardına bağlı kaldılar. Bu düzenlemeleri destekleyen faktör, yalnızca gümüş madencilığının batı eyaletlerinde önemli bir ekonomik faaliyet olması değil, aynı zamanda gümüşten elde edilen çok bol miktardaki gelirdi. Karakteristik olarak faaliyetlerini borçla yürüten çiftçiler ve diğerleri, azami para arzından yana oldukları gibi, enflasyonun bir lanet değil lütuf olduğunu düşünüyorlardı. Gümüş artı altın, sistemde altının tek başına var olmasına göre daha çok para bulunması anlamına geliyordu. Ancak gümüş, altınla birlikte para standardı olarak kullanılmaya uygun bir aday olmanın da ötesindeydi. Gümüş, “*Küçük Adam’ın*

yerleşik güçlere karşı mücadelesinin” kuvvetli bir sembolüydü. Genel seçim hakkının sağladığı itici güçle. ABD’de eşitlik ve demokrasi sloganları Eski Dünya’dakinden daha yüksek sesle haykırılıyordu.

Yabancıların ABD’nin altınla ilgili niyetlerine kuşkuyla yaklaşmalarına şaşırmamak gerekti.

1861 yılında, İç Savaş’ın başında, altın stokunun azalması Kongre’nin doların altına çevrilebilirliğini askıya almasına yol açtı. Bu söz konusu koşullar altında olağan bir hareketti. Savaş zamanında olağan sayılan bir diğer hareket ise, Hazine’nin savaş harcamalarının bir kısmını karşılamak için yeni bir kâğıt para basması oldu. Hiçbir şeye çevrilemeyen bu kâğıt paranın üzerinde resmi ‘US Notes’ damgası vardı. Bu paralar halk arasında yaygın bir biçimde “yeşil”^{*} anılır oldu. Yeşil takma adı günümüzde hâlâ hiçbir şeye çevrilemeyen ABD dolarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Yeşil de bugünkü kâğıt para gibi geçerli paraydı. Yani, vadesi gelmiş borçların ödenmesinde alacaklılar bu parayı almayı yasal olarak reddedemezlerdi, bu yüzden de onlara zaman zaman “geçerli para” da deniyordu.

Bir dolarlık bir yeşil, asla bir dolar değerindeki altınla aynı güce sahip değildi, çünkü insanların ne zaman yeşilleri bankaya götürüp karşılığında yeniden madeni altın para almaya başlayacakları belirsizdi. Napolyon savaşları sırasında İngiltere’de sterlinin çevrilebilirliğinin askıya alınması gibi bir durum yaşanıyordu: Kâğıt para ve banka mevduatları altına çevrilemediği takdirde, altın para olarak işlevli olmaktan çıkar ve para karşısındaki fiyatı dalgalanmaya bırakılan bir emtiaya dönüşür.

İç Savaş yıllarının büyük bölümünde bir dolar değerindeki altın yaklaşık 1,30 dolarlık yeşil’e eşitti. 1865’de, Kuzey’in kazanmasıyla işler düzelmiş ve 1869’da yeşil banknotların değeri 90 cent olmuştu. Ocak 1875’de, Kongre, 1 Ocak 1879’da tam çevrilebilirliğe yeniden

* Yeşil: İngilizcesi Greenback (Çn.)

başlayacağını taahhüt eden bir yasa kabul etmiş ve Hazine'ye, gerekli olması halinde, altın rezervi tedariki için borçlanma yetkisi vermişti.

Aslında 1873 yılına gelindiğinde, yeniden başlama vaadinde bulunmaktan kaçınmaya artık bir son verilmesi yönünde baskılar artmıştı. Paraya çeki düzen verilmesinin ve bu işin bir an önce bitirilmesinin zamanı gelmişti. Böylece Kongre konuyla ilgili bir dizi uzun oturumun ardından, 1873 yılında Madeni Para Yasasını çıkardı. Hazine'nin o tarihten sonra darphanede basacağı altın ve gümüş paraların değişik birimlerini içeren yasa, Kongre'de ezici bir farkla kabul edildi.

1873 tarihli Yasa'da şaşırtıcı bir eksiklik vardı. Alexander Hamilton'un ABD'deki madeni para sistemini kurduğu günden beri var olan 371,25 gren ağırlığındaki tarihi standart gümüş dolara atıfta bulunan tek bir söz bile yoktu. Gümüş sözcüğü yalnızca küçük meblağlı tali madeni gümüş paralarla ilgili bölümde geçiyordu. Yasa çok ciddi sonuçlar doğurmuştu; 1873 Madeni Para Yasası ile ABD'deki iki madenli standardın yasal statüsü sona ermişti.

Gümüş taraftarları durumu fark ettiklerinde, burunlarının dibinde bitenler nedeniyle şaşkına dönmüşlerdi. Senatör William Stewart daha sonra, ortalık biraz durulduktan sonra, gümüş paranın tedavülden kaldırılmasını, "19. yüzyılın cinayeti," olarak niteleyecekti.

İleride olabilecekleri niçin bu kadar az sayıda insanın anlayabildiğine tatmin edici bir açıklama getirmek zor. Madeni Para Yasası'nın içeriğini gizli tutmak için herhangi bir çaba gösterilmemişti. Eğer Lincoln'ün iddia ettiği gibi, insanların hepsini belirli bir süre aldatmak mümkünse, olanlar bu sözün açık örneğini oluşturuyordu.

1870'lerin esas dramı, 1879 yılında, kâğıt paranın altına çevrilebilirliği uygulamasının resmen yeniden başlatılmasının, programlandığı gibi 1 Ocak'ta yürürlüğe girmesinin ardından gerçekleşecekti. Al-

tına çevirme taleplerini karşılamak için biriktirilen altının bir kısmı harcamalardan sonra kalan vergi gelirlerinden (daha çok gümrük vergisi gelirleri) elde edilmiş, kalan kısım Hazine'nin ülke dışındaki sermaye piyasalarından borçlandığı fonlarla karşılanmıştı.

Koşullar korkutucuydu ve geri ödeme sürecinin yaşama kabiliyeti belirsizdi. Altına Çevirme İşlemlerinin Yeniden Başlamasına ilişkin yasa kabul edilmişse de, ülkenin altına sadık olup olmadığı geçmişte olduğu gibi bir miktar kuşku içeriyordu. ABD ihracatı düşüş kaydediyordu, dolayısıyla da genel olarak önemli miktarda altının Avrupa'ya kaçması bekleniyordu. Hazine'nin Altına Çevirme Yasası ile üstlendiği yükümlülükleri yerine getirip getiremeyeceğinden veya buna istekli olup olmadığından nasıl emin olunacaktı?

Olağanüstü bir doğa olayı sayesinde ABD altın stoku günü kurtardı. Mayıs ayında Fransa'ya kar yağdı ve İngiltere'yi mahveden bir don olayı yaşandı. Bunları yaz sonuna kadar süren yağmurlar izledi. İngiliz ve Fransız ürünlerinin yaşadığı afet benzersizdi. Kötü hava koşulları Avusturya, Almanya ve Rusya'yı da vurdu ve bu ülkelerde son on yılın en kötü ve en düşük buğday hasadı alındı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Hindistan pamuk hasadı da başarısız geçti.

Avrupa'da felakete yol açan hava koşulları buğday fiyatlarını hızla yükseltirken, ABD'de havalar mükemmel gidiyor, muazzam bir hasat elde ediliyordu. Bu arada, gelecekte kazanacağı önemle ABD'nin dış ticaret dengesini daha da iyileştirecek bir olay gerçekleşiyordu: Yeni bulunan Pennsylvania petrol kuyularına döşenen boru hattı tamamlanmış, ABD'nin bütün dünya ülkelerine yaptığı petrol ihracatı iyice artmıştı.

Çok geçmeden altın yeniden Avrupa'dan ABD'ye doğru yola çıktı. Devletin zaten yükselmekte olan altın rezervleri, Haziran ayında 120 milyon dolarken, Kasım başlarında 157 milyon dolara çıktı. Hazine artık yalnız ibraz edilen kâğıt paralar karşılığında değil, sıradan mal ve hizmet ödemeleri karşılığında bile altın verebilecek duruma gelmişti. Ve tarımda ABD lehine olan bu olağandışı denge en azından üç yıl daha devam ederek, okyanusun ötesinden daha fazla al-

tın gelmesini sağladı.

...

Şimdi hızla Barings krizinin Londra'yı vurduğu yıl olan 1890'a geçelim. Bu koşullarda Avrupalılar yalnızca sahip oldukları Amerikan hisse senetlerini nakde dönüştürmekle kalmadılar, hisse senedi karşılıklarını kendi paralarına çevirmeyi tercih ettiler. Bu da, paralarını altın olarak geriye alacakları anlamına geliyordu. Altının ülke dışına çıkması Hazine'nin geçerli kâğıt paraları altına çevirmek isteyenlere ödenmek üzere ayırdığı altın rezervinde tehlikeli bir düşüşe neden oldu. Elinde dolar olan herkesin Hazine'nin veznesine diğerlerinden önce ulaşip altın almaya çalıştığı bir dönemde, tüm göstergeler ABD altın stokuna hücum edileceğine işaret ediyordu.

Doğa, tıpkı 1879'da olduğu gibi 1891'de de imdada yetişti. Avrupa'nın buğdayını tedarik eden en önemli ikinci kaynak olan Güney Rusya'da buğday hasadı bütünüyle yetersizdi. Fransa'da 1879'dan bu yana en kötü hasat alınırken, ABD çiftlikleri bir önceki rekorunun yüzde 65 üzerine çıkarak, tarihinin en büyük tahıl hasadını veriyordu. Altının dışarıya çıkması yine durdurulmuştu.

Bu kez soluklanma süresi daha kısıydı. Daha 1892 yılı sona ermeden altındaki kanama yeniden başladı. Mayıs sonuna gelindiğinde Hazine'nin altın rezervi Kongre'nin bulundurulmasını öngördüğü 100 milyon dolarlık minimum düzeyin biraz üzerinde olmasına rağmen, 114 milyon dolara düşmüştü. Hazine hükümetin bütün altın ödemelerini durdurmaktan başka bir seçeneği olmadığına karar verdi. Şimdi her şey geçerli kâğıt parayla ödenecekti. Bu kaçınılmaz ama talihsiz karar, yalnızca halkın ve yabancıların daha fazla altın talep etmesine ve ülkenin altın standardına bağlılığının daha fazla sorgulanmasına neden oldu. Bu arada, 1893'ün ilk dokuz ayında ticari mal ithalatı hızla artmış, ihracat tutarı 447 milyon doları geçerek şaşkınlık yaratmıştı.

Olaylar henüz doruğa ulaşmamıştı. Mayıs'ta, hisseleri New York Borsası'nda aktif işlem gören ve çok sayıda kişinin elinde bulunan National Cordage iflas etti ve kendisiyle birlikte bütün borsayı çökerte-

rek paniğe yol açtı. Artık bankaların ödeme gücünün tehlikeye girdiği anlaşıyordu ve bu, halkın paralarını çekmek için bankalara hücum etmesini tetikledi; şimdi kâğıt paranın bile tercih edildiği görülüyordu. Bankalara hücum isteriyi artırırken, New York para piyasasında kısa vadeli kredilerin faiz oranı yüzde 74'e çıktı; uzun vadeli kredi verilmiyordu. Yaklaşık 15.000 şirket ve 500 banka iflas etti. Bu felaketlerin karşısında, hükümetin durumu kurtarmak için attığı tek adım, 1890 tarihli Sherman Gümüş Alım Yasası'nı yürürlükten kaldırmak oldu.

Bütün bu korkunç olayların sonuçları fazlasıyla sevimsizdi. 1893'ten 1898'e kadar her yıl ABD'deki işsizlik oranı iş gücünün yüzde 10'unun üzerinde seyretti. Bu, Amerikan tarihinde 1930'lardaki "*büyük bunalım*" dışında yaşanan en kötü deneyimdi.

Nisan 1894'te farklı yerlerden bir araya gelen birkaç bin işsiz, Coxey Ordusu diye bilinen bir örgüt kurdu. Doğuda Mississippi'den başlayarak Washington'daki Kongre Binası'na kadar yürürken, destek istemek için kasabalardan geçtiler, trenlere el koydular. Topluluğu dağıtabilmek için asker çağırılması gerekti. Ertesi ay, ücretlerin düşürülmesi yönündeki baskı Pulman Company işçilerinin greve gitmesine neden oldu. Grev iki aydan fazla sürdü ve ancak hükümetin yasaklamasıyla son buldu. Rekabet yasası işçi sendikalarına karşı ilk kez uygulanıyordu. Greve önderlik eden sosyalist lider Eugene Debs bu nedenle altı ay hapiste kaldı. Temmuz'da işçi grupları, liderlerinin resmi genel merkezlerini açtığı Chicago'da birleşerek demiryollarına el koydular. Bu olayda da piyadelerin yardımı çağırılması gerekti. Bu kez doğa da lütüfkâr davranmadı; 1894'te ABD hasadı yetersiz kalırken, Avrupa'da bereketli bir hasat yaşandı.

Bu arada Washington'da Hazine'nin mali durumuyla ilgili umut verici hiçbir gelişme yoktu. Ocak 1895'te altın rezervi yaklaşık 40 milyon dolardı ve günde 2 milyon dolarlık bir hızla eksiliyordu.

Sherman Yasası'nın kabul edilmesini ve 1890'ların başındaki Ba-

rings krizini izleyen beş yıl, Ocak 1895'teki doruk noktasına kadar, altınla ilişkili bir dizi felakete sahne olurken, ABD ekonomisine benzeri görülmemiş boyutlarda ve kalıcılıkta zararlar verdi. ABD giderek tecrit edilirken, Avrupa bu duruma seyirci kalıyordu. 1890'lı yılların başlarında durumun Avrupa için de zor olduğunu kabul etmekle birlikte, Bank of England, Bank of France ve Kıta Avrupa'sındaki benzeri diğer merkez bankalarının gıpta edilen altın stoklarını güven telkin etmeyen ABD Hazinesi'ne kredi olarak sunmaya niyetleri olmadıklarını da söylemek gerek.

Yine de Ocak 1895'de ABD uçuşurundan aşağı yuvarlanmadı. Ayın tam en son gününde borsa yukarı fırladı, dolar döviz piyasalarında aniden güçlenmeye başladı ve altın ihracı için verilen siparişler birdenbire iptal edildi. Limandaki gemilerde bulunan dokuz milyon dolar değerinde altın bir gecede boşaltıldı.

Ne olmuştu? Amerikalılar, 20. yüzyıl sonlarında uygulanan iflastan kurtarma modellerinin kendilerine özgü bir versiyonunu bulmuşlar, üstelik bunu Avrupa merkez bankalarının ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşların yardımı olmaksızın başarmışlardı. Tehlikelerle karşılaştıklarında yaratıcı önlemler alabilme kabiliyetleri ile gerektiğinde kaba güç gösterilerinde bulunma yönündeki fütursuz isteklerini birleştirerek, kurtarma operasyonunu büyük bir beceriyle gerçekleştirmişlerdi.

Kurtarma planını uygulayan J. Pierpont Morgan'dan başkası değildi. Şanslı bir tesadüf eseri, Başkan Grover, Cleveland Morgan Bank'ın patronuyla arkadaştı; iki başkanlık dönemi arasında geçen dört yılda bankanın hemen yanındaki hukuk firmasında çalışmıştı. Princeton, New Jersey'deki yazlık evlerinde de komşuydular. Cleveland, Pierpont Morgan'ın oy verdiği yegâne demokratı.

O dönemde yapılanlar hiç de kolay değildi. Sıkıntılı ekonomik koşulların ışığında, New Yorklu bankacılara duyulan genel öfke her zaman olduğundan daha yoğun ve yaygındı. Bu yüzden Cleveland, Bakan Carlisle'in bir yıl önce yaptığı gibi bankacılara başvuramıyordu. Ayrıca, bankacılar işbirliğine yanaşmış olsalar bile, ABD'de Hazine'nin eski ödeme kabiliyetini yeniden tesis etmeye yetecek kadar

altın da kalmamıştı. Avrupalı finansörlere başvurmaktan başka çare yoktu ve burada da liderlik Rothschild'lardaydı. Bakan ve Rothschild'lar bir Avrupa tahvili ihraç etmeyi denemek konusunda anlaştılar ve attıkları ilk adım, Morgan Bank New York'un Avrupa'daki şubesi J.S. Morgan & Co.'ya başvurmak oldu. Ancak, J.S. Morgan tereddütte kalarak, bu işe yalnızca, düzenlemelerin Amerika'daki kısmını Rothschild'in New York temsilcisi August Belmont'la birlikte bizzat Pierpoint Morgan'ın yürütmesi şartıyla katılabileceklerini bildirdi.

Washington'da kabine, ABD hükümetini bir yabancı banker topluluğuna borçlandıracak tahvil ihracı önerisine şiddetle karşı çıktı. Pierpont Morgan çok öfkelenmişti. Londra'daki ortaklarına telgraf çekerek ABD'nin "finansal kaos uçurumunun eşiğinde olduğunu" bildirdi. Sonra Belmont'u da yanına alarak özel bir trenle Washington'a gitti. Kendisine Cleveland'la görüşmesi için herhangi bir gerekçe bulunmadığı bildirilince, Morgan, "Ben buraya başkanı görmeye geldim, kendisini görünceye kadar da burada bekleyeceğim," dedi, amacına da ulaştı. Hemen Cleveland, Carlisle ve genel valinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Bu toplantı esnasında bir memur gelerek hazine bakanına devletin kasasında yalnızca 9 milyon dolar kaldığını haber vermişti. Her zaman az ve öz konuşmayı seven Morgan memura, "Saat üçten önce her şey hallolacak," cevabını vermişti. Cleveland artık başka bir seçeneği kalmadığını anlamış, "Ne öneriyorsunuz, Bay Morgan?" diye sormuştu.

Morgan cüretkâr bir proje sunmuştu. Yaklaşık 65 milyon dolar tutarında Hazine bonusu ihraç edilerek Morgan ve Rothschild'in örgütleyeceği bir Avrupa konsorsiyumuna satılmasını öneriyordu; ödeme, en azından yarısı Avrupa'dan temin edilecek 3,5 milyon onsluk (yaklaşık 100 ton) altın parayla yapılacaktı.

Morgan'ın planında üç kritik öge yer alıyordu. Birincisi, Morgan-Rothschild konsorsiyumu ile Hazine arasındaki sözleşmenin metnine göre, konsorsiyum altın piyasasını manipüle edecekti. İkincisi, konsorsiyum ticari veya finansal işlemler dolayısıyla Avrupalılara borçlu olan Amerikalılara kredi vermek için kendi Avrupa para birimi kaynaklarını kullanacak, böylece dolarların altına çevrilmesi için

yapılacak taleplerin önünü almış olacaktı. Son olarak ise, konsorsiyum Avrupa'yla önemli bağlantıları olan tüm NewYork bankalarını bu girişim doğrultusunda bir araya getirecek, onları yapılan anlaşmanın bir parçası olarak bono ihracına ortak edecekti.

Bu alışılmadık işlemin haberleri duyulduğunda, eldeki her şeyin yabancı bankalara satıldığı izlenimini veren bu operasyona karşı kamuoyunda kulakları sağır eden bir yaygara koptu. *New York World* gazetesi, konsorsiyum için "Kan emici Yahudiler ve yabancılar" ifadesini kullandı. Kongrede, William Jennings Bryan, divan kâtibinden *Venedik Taciri*'ni açarak Shylock'un tahvili bölümünü okumasını rica etti. Başkan hiç istifini bozmadı. Cleveland 2 Aralık 1895'teki yıllık mesajında, "bu anlaşmanın yararlılığı konusunda asla en küçük bir kaygı taşımadığını," ifade ediyordu.

Pratikteki fiili işleyişi Londra ve New York'ta kuşkuyla izlenmesine rağmen, plan işe yaradı. Aslında plan kısmen tekniği nedeniyle işlevli olduysa da, piyasanın Avrupa'nın nasıl destek sunduğunu anlaması, bankacıları ve yatırımcıları yatıştırırmaya yetmişti. Kısa süre sonra Hazine'ye Avrupa'dan her ay 5 milyon dolar tutarında altın gönderilmeye başlandı; 8 Temmuz'da Hazine'nin rezervleri yeniden 108 milyon dolara çıktı. Tüm Avrupa piyasalarında Amerikan hisse senetlerini satın alabilmek için fiili bir panik yaşanmaya başlandı. İlkbahar boyunca kalkan her buharlı gemide Avrupa bankalarına ciro edilmiş yığınlarca Amerikan hisse senedi ve tahvili taşınıyordu.

Konsorsiyumun parçaları sonsuza kadar bir arada tutmayı başaramamasına ve 1895 yılı sonlarında yeni zayıflıkların ortaya çıkmasına rağmen; en kötü dönem atlatılmıştı. Yıllardır devam eden durgunluktan sonra, 1896 yılı ticari faaliyetlerin azaldığı bir dönem olacaktı.

Bu çarpıcı zaferlere rağmen, gümüş taraftarları 1896 yılında altın standardına en güçlü taarruzlarını gerçekleştirdiler. Chicago'da boş bir alana kurulan çadırlarda bir araya gelen gümüş taraftarları, Demokrat Parti'yi, henüz 36 yaşındaki Nebraskalı William Jennings Bryan'ı, 1896'daki başkanlık seçimlerinde, 53 yaşındaki Cumhuriyetçi William McKinley'in karşısında aday göstermeye ikna ettiler.

Bu, Amerikan tarihinde ülkedeki para sistemi yapısının ilgi merkezine yerleştiği yegâne seçim oldu: McKinley yüksek gümrük vergisi yasalarının yararlarına yoğunlaştığı takdirde günü kurtarabileceğine inanıyordu. Çok geçmeden bu konuyu gündeme getirerek Demokratlar'dan oy almasının mümkün olamayacağını anladıysa da, parti platformunda dile getirilen, "sınırsız miktarda gümüş ve altın paranın serbestçe basılması," talebine Bryan'ın koşulsuz destek vermiş olması nedeniyle, birçok Demokrat'ın kararsız kaldığını da biliyordu. Bryan 30 Temmuz'da tek madenli altın standardından yana olduğunu açıkça ortaya koydu.

Bryan genç olmasına rağmen, "gümüş dilli hatip" ve "Büyük Halk Adamı" adlarıyla tanınan son derece zorlu bir muhalifti. Ayağını bastığı yeri bilen ve lüzumsuz konuşmayan bir adamdı. Ekonomik konulardaki görüşlerini de doğrudan söylerdi: "Para insanın hizmetçisi olmalı, parayı baş tacı edip insanlığı aşağılayan bütün kuramları protesto ediyorum."

Bryan 9 Temmuz 1896'da Demokratik Parti toplantısında yaptığı ünlü konuşmasında, iki madenli sisteme parti platformunda destek verilmesi gerektiğini savundu. Kullandığı dilin sadeliği, deyimlerin güzelliği ve yerindeliği, konuya son derece hakim olması, iddialarını güçlü bir biçimde düzenlemiş bulunması, bir yandan yüksek bir idealizm anlayışıyla hareket ederken, diğer yandan kararlılık içeren siyasi analizler yapması, gerçekten nadir rastlanan başarılarıdır.

Bryan sözlerine, "özgürlük meselesi kadar kutsal bir meseleyi, insanlık meselesini savunduğunu belirterek başladı. Ardından altın standardını şiddetle eleştirdi ve sözlerini şöyle bitirdi:

Ortaya çıkıp altın standardını iyi bir şey olarak savunmaya cüret ederlerse, bütün gücümüzle onlarla mücadele edeceğiz. Arkamıza bu ülkenin ve dünyanın, ticari güçle, emekçi gücüyle, her yerdeki ağır işçilerin güçleriyle desteklenen üretici kitlelerini alarak, onların altın standardı taleplerine şöyle yanıt vereceğiz: Emegin alınma dikenli tacınızı takamayacaksınız, insanlığı altın hac üzerinde çarmıha geremeyeceksiniz.

Bryan seçimi büyük farkla kaybetti. Bunun finans piyasaları üzerindeki etkisi olağanüstü oldu. Bryan'ın gürültülü kampanyası yaz boyunca üst düzeyde kuşku ve belirsizlik yaratmıştı. Seçimden sonraki bir hafta içinde hisse fiyatları hızla arttı; faiz oranları yüzde 4'e düştü ve altın paralar kâğıt paraya çevrilmek üzere Hazine'ye akın etmeye başladı.

McKinley'in büyük zaferini çeşitli faktörlerle açıklayabiliriz. İki madenli sistem yüzyıllardır para standardının geleneksel biçimi olmasına rağmen, 1890'da çoğu seçmen buna yabancıydı ve onu yeni türetilmiş, güvenilmeyecek bir fikir gibi algılamıştı. Yakın tarihte yaşanan tüyler ürperten olaylara rağmen, altın ABD'de 20 yılı aşkın bir süredir etkin bir biçimde tek standart olmuştu. Başka bir dizi düzenlemeler yapılmış olduğunu çok az insan anımsıyordu.

Ancak doğa bir kez daha iş başındaydı. Ekim'de Hindistan'da buğday hasadının son derece kötü olduğuna dair haberler geldi; durum o kadar vahimdi ki bir buğday ihracatçısı olan Hindistan, şimdi ihtiyacı olan buğdayı ithal etmek durumundaydı. Bryan piyasanın "paranın gücüyle" manipüle edildiğini iddia ettiyse de, basit gerçekler buğday fiyatlarının kesin bir altın standardı uygulaması sırasında bile yükseklebileceğini gösteriyordu.

I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı kıyım Kasım 1918'de nihayet sona erdiğinde, çatışmalarda yarısından çoğu müttefiklerden olmak üzere sekiz milyondan fazla kayıp verilmiş, 1,8 milyon Rus ve 1,4 milyon Fransız ölmüştü; 19 ile 22 yaş arasındaki Alman erkek nüfusunun üçte birinden fazlası yok olmuştu. On İngiliz askerinden biri kaybedilmişti. ABD ise 114.000 askerini yitirmişti; bu rakam Romanya'nın verdiği kayıpların yarısından azdı. Her iki taraftan da toplam 15 milyon insan yaralanmış, birçoğu, ömürlerinin geri kalan kısmında topluma ya da ailelerine bağımlı yaşamaya mahkum olmuş, yeniden üretken olabilme umudunu yitirmişti.

Savaşın mali sonuçları da dehşet vericiydi. Ulusal borçlar 1914'teki değerlerinin çok çok üzerine çıkmıştı. Bu büyük mali yükün altından kalkmakta zorlanan her ülke çıkar yolu kendi yurttaşlarına borçlanmakta bulmuştu. Savaş sonunda müttefiklerin ABD'ye toplam

borcu 2 milyar dolara yaklaşmıştı. Öte yandan, Fransa, İtalya ve Rusya İngiltere'ye 500'er milyon dolar borçlanmıştı. Savaşın sonunda İngiltere, Fransa ve Almanya'nın elinde kalan toplam altın miktarı yaklaşık 2 milyar dolardı. Borçları ise ciddi rakamlara ulaşmıştı.

Uluslararası ilişkilerin her yönüne kin, sertlik, bencillik ve haset bulaşmış, daha önceki yıllarda var olan iş birliği ruhu tümüyle kararmıştı. Savaştan en çok fiziksel hasarla çıkan Fransızlar, Almanya'nın inanılmayacak ölçüde ağır bir savaş tazminatı ödemesinde ısrarcı oldular ve Almanlar ödeme yapıncaya kadar toprakları zarar görmemiş olan İngiltere'ye borçlarını ödemeyi reddettiler. Hâlbuki bu savaşta çok sayıda İngiliz gencinin kanı akmış ve İngiltere bu süreç içinde savaş harcamalarını karşılamak için başka ülkelerdeki servetinin önemli bir bölümünü tüketmişti. Fransızlardan borçlarını tahsil edemeyen İngilizler de, savaştan çok küçük zararlarla, üstelik hem daha zengin, hem de her zamankinden daha güçlü ve canlı bir ekonomiyle çıkan Amerikalılara olan borçlarını ödemek istemediler.

Ayrıca, İngiliz ve Fransızlar arasındaki ilişkiler, aksi takdirde kaçınılabilecek sorunlara yol açmaktaydı. İngilizler çok sayıda kayıp verdikleri halde, savaş sonrasında, Manş Denizi'nin kendilerini "Avrupa'dan ve de Fransa'nın savaşta uğradığı zarar, Almanya'daki devrim ve yoksullaşma, Habsburg İmparatorluğu'nun yıkılması, Rus Devrimi, Polonya'dan Balkanlar'a kadar uzanan bölgede başgösteren ayaklanmalar gibi Kıta'da yaşanan büyük karışıklıklardan ayırdığını düşünmeye devam ediyorlardı. Bu tutum, Versay Barış Konferansı'nda, Başbakan Lloyd George'un, Fransız Başbakanı Georges Clemenceau'nun Almanlara çok acımasız ve yerine getirilmesi mümkün olmayan yükümlülüklerle dolu bir barış anlaşması dayatmasını önlemek için gereken çabayı göstermesine engel oldu. Bu anlaşma Hitler'in yükselmesine ve bedeli 1914-18 savaşından çok daha korkunç olacak yeni bir savaşın çıkmasına yol açacaktı. İngiltere'nin bu tutumu aynı zamanda İngiliz ve Fransızların altın konusunda yapacakları iş birliğinde atılacak önemli adımlara da engel olacaktı.

Bu arada, Amerikalılar da kendi tavırlarını belirlemişlerdi: "Borç verdiklerine göre, borçlu üzerinde söz söyleme hakları vardı." Ame-

rikan askerlerinin tam zamanında yetişerek müttefikleri kurtardığına dair tartışılmayacak kanıtlar olduğuna göre, ABD yalnızca kriz koşulları zorladığında veya diğerleri aynı fedakârlıklara katlandıklarında taviz verebilirdi. Çoğu Amerikalı barış anlaşmasından ve Wilson'un sonuçları vaat ettiği gibi daha iyi yönlelere çekmekte yetersiz kalmasından hoşnut değildi. Bunun sonucunda, "yabancılarla kurulan ilişkilere" karşı geleneksel önyargılara tutunma yönünde ısrarlı bir baskı oluştu. ABD'nin o güne kadar hiçbir ülkenin sahip olmadığı kadar büyük bir altın rezervine sahip olmaktan kaynaklanan rahatlığı, yalnızca Amerikalıların Avrupa'daki ekonomik karmaşaya müdahil olma isteksizliğini güçlendirdi.

Amerikan iş birliğinin Avrupa'nın toparlanması açısından ne kadar önemli olduğunu görebilen az sayıda yetkili bulunmakla birlikte, sel öyle hızlı geliyordu ki, gösterdikleri tüm çabalara rağmen, önlerindeki sete sıkı tutunamadıkları için sular onları da sürükleyip götürecekti. Sular seti yıkmadan önce, kendilerine nişan alır gibi yapıp ortalıkta dolaşan herkesi ayağından vurmaya becereceklerdi.

1920 yılında İngiliz poundu döviz piyasalarında 4,00 dolardan işlem görürken (en düşük noktasında pound 3.40 dolara kadar inecekti) Parlamento 1925 sonu itibariyle İngiltere'de altın standardına tamamen geri dönülmesine karar verdi. İngiltere altın standardı uygulamasına Isaac Newton'un hesapladığı kurla devam ettiği takdirde -ki buna göre Amerika'nın savaş öncesi döneminde bir pound sterlin 4,86 dolar olarak belirlenmişti- 1920'lerin İngiltere'sinde insanların ellerindeki parayla görece fazla bir şey satın alması neredeyse imkansız olacaktı. Bu nedenle dış ticaret dengesinde oluşacak aksi eğilimlerin kalıcı niteliği altın stoku üzerinde yönetilmesi mümkün olmayan baskılar oluşturabilirdi. Yine de, pound için ticarete yardımcı olacak daha düşük bir değer tercih edildiği takdirde, İngiltere'nin gıpta edilen itibarından ödün verilmiş olacak ve belirsiz geleceği nedeniyle İngiliz parasının istikrarından kuşku duyulmaya başlanacak-

tı. Uzun süredir Londra'yı bankacılık merkezi olarak görmeye alışmış olan yabancılar başka yerlere (örneğin New York, Paris) kaçacaklardı ve pound bir daha asla sterlin gibi görülmeyecekti.

Tartışmalar uygulamanın başlayacağı 1925 yılı sonuna kadar sürüp gitmesine rağmen, konuyu bilenler 4,86 dolara güçlü destek vermeye devam ediyorlardı. Gelecekte kazanılacağı düşünülen zaferin büyüklüğüyle karşılaştırıldığında, engeller küçük görülüyordu. "Fedakârlık" sözü gündelik yaşama girmişti.

Başlıca ekonomik politika kararlarını ve pound üzerine yapılan tartışmaların büyük bölümünü yöneten esrarengiz ve güçlü adam, Montagu Norman'dı. Norman 24 yıl boyunca Bank of England'ın başkanlığını yapmış, 1920'den 1944'e kadar arka arkaya 12 kez iki yıllık dönemlerle bu görevini sürdürmüştü. Biyografisini yazan Andrew Boyle'a göre, "tanrısal mesafeliliği ve hayranlık uyandıran bilgisi", Norman'ın "bulunduğu yüksek makamın olağanüstü gizemli ortamının," kendisine sunduğu en küçük yetkiyi bile hazla kullanmasına imkan vermişti.

Kırılmış saçları ve top sakalıyla çok zayıf ve şık bir adam olan Norman çok eskiden beri Londra'nın yüksek tabakasına mensup bir aileden geliyordu. Bazen haşın, sert ve buyurgan, bazen sevimli ve çekici olur, bazen de onu uzun süre görevinden uzaklaştıran periyodik sinir krizleri geçirirdi. Finansal konularda çok parlak olmasına rağmen, kararlı bir muhafazakârdı. Boyle'un sözleriyle, "İngiliz iktidarının altın üzerinde kurulduğuna ilişkin Borsa inancının baş rahibiydi."

İngiltere ile büyük ticari ortakları arasında fiyat düzeyleri açısından farklılıklar olmasına rağmen Norman, "yarı katastrofik etkiler" yaratmadan pound'u yeniden 4,86 dolar düzeyine geri getirmeyi başaracağından emindi, ama İngiltere uzun sürecek bir "kıymetli para dönemini" hedeflemeliydi. "Kıymetli para" yüksek faiz oranı demektir: Yüksek faiz oranı ise ticari faaliyetlerin azalmasına yol açar, bu da yüksek işsizlik oranı anlamına gelir. Yüksek işsizlik, ücretleri denetim altında tutar, bu fiyat artışlarını denetler ve ülke parasının yabancı ülke paraları karşısındaki değeri artar. Bunun sonucunda ülke-

nin kıyılarına altın gelir. Bu kaçınılmaz olaylar dizisinin insani sonuçları Norman'ı rahatsız etmiyordu. 1920'de faiz oranlarını yeni başlatan bir patlamayı bastırmak amacıyla yukarı çektiğinde, sonuç tam beklendiği gibi oldu ve 12 ay içinde bir milyon civarında insan işten çıkarıldı. Norman'a göre, insanların acısı Bank of England'ı değil, devleti ilgilendiren bir sorundu; Banka'nın asli sorumluluğu yeraltındaki kasalarda bulunan değerli altın koleksiyonuna yenilerini eklemektir.

•••

Norman altın standardının yeniden uygulanmasını Nisan 1925'te başlatabilmek için Aralık 1924'ün sonunda yakın arkadaşı Benjamin Strong'a danışmak üzere Atlantik'i geçti. Benjamin Strong, ABD merkez bankası Federal Reserve Bank'ın (FED) New York şubesi başkanıydı ve kâğıt üzerinde Washington'daki FED yönetim kuruluna bağlı olduğu halde, koşulları uygun bulduğunda bağımsız hareket etmeye hazır biriydi. Strong, Norman'ın bütün değerlerini ve önyargılarını paylaşıyordu. Norman, bu fırsatı aynı zamanda J.P. Morgan, Hazine Bakanı Mellon ve diğer Federal Reserve yetkililerinin ağzını aramak için değerlendirdi. Geriye döndüğünde görüştüğü herkesin İngiltere'de altın standardını yeniden uygulama zamanının geldiğini kabul ettiğini bildirecekti. Ayrıca, özellikle Strong'un kendisine Federal Reserve'in "kasıtlı bir deflasyon politikası" uygulamayı hedeflemediğini ve fiyatları etkileyebildikleri ölçüde eğilimlerinin genişlemeden yana olacağına dair güvence verdiğini de söyledi. Strong toplantılarla ilgili raporunu, İngiltere altın standardını yeniden başlatmayı başaramadığı takdirde, bunun "çok ciddi ve üzerinde gerçekten düşünülmesi gereken uzun bir istikrarsızlık dönemine..." yol açacağını, "Mallarını satmak için, altın standardının yerine kendi dertlerine deva olacak alışılmamış kestirme fikirler ortaya atanları teşvik edeceğini" söyleyerek bitiriyordu.

Ancak Strong, kendi dileklerinin uluslararası mali yükümlülükler karşısında oluşabilecek ulusal ruh hali, özellikle çoğu dar kafalı olan Washington'daki yönetim kurulu üyelerinin anlayışları üzerinde mut-

laka etkili olamayabileceği konusunda Norman'ı uyarmıştı. Strong'un aklına gelen en kötü olasılık, Federal Reserve'in borsadaki bir spekülasyonun önüne geçmek amacıyla belirli bir noktada ABD'deki faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalabileceğiydi. Böyle bir durumda içerideki kaygıların öncelik kazanacağı kesindi.

Norman'ın raporundan cesaretlenen Hazine Bakanı Winston Churchill, Başbakan Stanley Baldwin'e, "Altın standardına yeniden geçmenin kolay olacağını ve aslında bu karardan kaçınmanın da neredeyse imkânsız olduğunu" bildirdi. Fakat bu kararı almak o kadar da kolay değildi. Churchill, Aralık sonu ile Nisan sonundaki uygulama tarihi arasında, meseleyi ciddiyetle ele almaya çalıştığı dört berrbat ay geçirecekti. Bir arkadaşına, "Kraliyet adına üstlendiğim diğer görevlerde her zaman nerede durduğumu bildim. Ama burada kayboldum, yolumu el yordamıyla bulmaya çalışıyorum" diye yakınmıştı. Aynı zamanda, "Ülkede bir milyon iki yüz elli bin işsiz bulunmuş bir dönemde, Başkan'ın [Norman] İngiltere'nin dünyanın en itibarlı ülkesiymiş gibi görünmesinden son derece mutlu olduğu anlaşıyor" diye de homurdanıyordu. Hazine'de üst düzey bir danışman olan Otto Niemeyer, "Kabile büyücülerinin hiçbirisi aynı fikirde değil ve Winston bir altın tutkunu mu yoksa yalnızca bir enflasyon taraftarı mı olduğu konusunda tereddütlü, her gün karar değiştiriyor" diyordu.

20 Mart'ta karara varıldı ve 25 Nisan'da Parlamento'da ilan edildi; 14 Mayıs'ta kralın imzasıyla resmîyet kazandı. Churchill 4 Mayıs'ta kararı savunmak için Parlamento'da söz aldı. Konuşmasını kendisine özgü zarif tarzıyla şu etkili sözlerle bitirdi: "Eğer İngiliz poundu herkesin bildiği ve güvenebileceği bir standart haline gelmezse... yalnızca Britanya İmparatorluğu'nda değil, Avrupa'daki ticarette de işlemler pound sterlin yerine dolarla yapılacaktır. Sanırım bu büyük bir talihsizlik olacak."

1925 tarihli Altın Standardı Yasası eski düzenlemeleri tümüyle yenilemedi. Banknotlar geçerli para olmayı sürdürdüğü halde, artık Banka'da altın paraya çevrilemeyecekti. Bir başka deyişle, eskiden olduğu gibi madeni para basımı için bankaya altın getirme hakkı feshedil-

mişti. Bununla birlikte talep edildiği takdirde, Banka 15,2 kg ağırlığındaki 400 onsluk külçeleri geleneksel fiyatı 3 sterlin 17 şilin $10^{1/2}$ pens veya külçe başına yaklaşık 1.700 sterlinden satmaya devam edecekti. Ekonomist John Maynard Keynes atılan bu adımdan hüzünlü bir ders çıkarmıştı. 1930'da geçmişe dönük değerlendirme yapabilmenin sağladığı avantajla şu etkileyici sözleri telaffuz ediyordu:

[Altın] artık elden ele geçmiyor ve artık insanlar bu metale ihtiraslı avuçlarıyla dokunamıyorlar. Para keselerinde, çoraplarda ve pirinçten kutularda yaşayan bu küçük ev tanrıları yerlerini, her ülkede ömrünü yeraltında sürdüren ve görülemeyen tek bir altın imgesine bıraktı. Altın artık gözlerimizin önünde değil, yine toprağa döndü. Fakat tanrıları yeryüzünde sarı tören giysileri içinde yürürken göremediğimizde onları mantıkla açıklamak için düşünmeye başlarız ve kısa bir süre sonra geriye hiçbir şey kalmaz.

Keynes altına dönüşün “tehlikeli bir gidişata” yol açacağını söylüyordu, çünkü savaştan çıkmış İngiltere’yi ABD’deki Federal Reserve yetkililerinin insafına terk edecekti. ABD altın stokunun İngiltere’nin altı katı olduğunu söylüyor, “bu, Amerikalıların altın stoklarındaki aşağı yukarı salınımların hızını kesebilmelerini mümkün kılacak; ancak salınımların yaratacağı etkinin İngiltere’ye altı misli yansımasına yol açacak” diyordu. Üstelik artık İngiltere ABD’ye en fazla borç veren ülkelerden biri değil, ona borçlu olan bir ülkeydi.

En korkunç sorun, uluslararası ticarete beklenen canlanmanın bir türlü gerçekleşmemesiydi. İngiliz ulusal ekonomisi üzerindeki baskılar yoğundu. Temmuz sonunda, maliyetleri dış piyasalarda rekabet edemeyecek kadar yüksek olan kömür madenciliği sektörü maden işçilerinden ücretlerinin düşürülmesini kabul etmelerini istedi, aksi takdirde işlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardı. Kömür ihracatında zaten sert bir düşüş yaşanmış ve sektör ayda 1 milyon pound kaybetmeye başlamıştı. 1921 ve 1922 yılında işverenlere

karşı yürüttükleri sert mücadelelerin acısını hâlâ çekmekte olan maden işçileri, ücretlerinin düşürülmesi teklifini kesin bir biçimde reddettiler. Grev ve lokavt tehditlerini, geçici devlet desteğini ve açılan davaları içeren uzun pazarlıklar 1926 ilkbaharına kadar sürdü. Mahkeme heyetinin tanınmış üyelerinden biri, sektörün sağlam bir konum edinmesini pek mümkün görmeyerek, grev tehdidinin, “yalnızca altın standardına geri dönmeye doğrudan ve zorunlu etkileriyle” açıklanabileceğini söyledi.

Başbakan Baldwin de aynı fikirdeydi. Bu tam olarak William Jennings Bryan’ın, “İnsanlığı altın bir haç üzerinde çarmıha geremeyeceksiniz!” haykırışıyla uyardığı türden bir durumdu. Baldwin bu sözleriyle, “Bu ülkenin ayakları üzerinde durabilmesi için bütün işçilerin ücretleri düşürülmelidir” şeklinde bir talepte bulunan işverenlerin konumunu özetliyordu. 1 Mayıs’ta, madencilerin lideri A.J. Cook, “Ne ücretten bir peni, ne günde bir dakika daha” deyince, işverenler lokavt ilan ederek bir milyon insanı kapının önüne koydular. İngiliz sendikalarının merkezi örgütü olan Sendikalar Meclisi maden işçilerine destek vermek amacıyla genel grev ilan etti. Sonradan 1926 Genel Grevi adını alacak bu hareket, ülkeyi büyük ölçüde felce uğrattı, ama önemli taşıma işleri ve temel hizmet görevlerini üstlenen sayısız gönüllü ortaya çıktı. Genel Grev yavaş yavaş sona ermesine rağmen, kömür madenlerindeki hoşnutsuzluk Kasım ayına kadar sürüp gitti. Artık madenciler açlık sınırına gelmişlerdi. İtiraz etmekten vazgeçip, ücret kesintisini kabul ettiler. İngiliz toplumunun daha liberal ve solcu mensupları, ahmak ve rüşvetçi sendika liderlerinin işçilere ihanet ettiğinden emindi.

Çok geçmeden tüm bu kötü olaylardan Churchill sorumlu tutuldu. Madenlerdeki durum yeterince korkunçtu, ama çok daha şiddetli ve üzücü gelişmeler de vardı. Yaygın umut ve beklentilerin tersine, ABD dahil dünyanın birçok ülkesinde fiyatlar yükselmek yerine düşmeye başlamıştı.

...

Fransızların altına dönüşü ise, İngiltere’de yaşananlarla çarpıcı bir karşıtlık içindeydi. Fransa’nın bir noktada altın standardı kulübüne yeniden katılacağından hiçbir zaman kuşku duyulmamış olmasına rağmen, Fransızlar bu konuda karara varmalarına yetecek bir soluklanma alanı arayışı içinde bir krizden diğerine sürüklendiler. Ancak bütün bu gürültü patırtı sona erdiğinde, Fransızların İngilizlere göre daha akıllıca ve gerçekçi bir karar verdikleri ve sonuçta çok daha mutlu oldukları anlaşıldı. Frank istikrar kazanır kazanmaz, yabancılar Paris’e altın ve sermaye akıtmaya başladılar. Bu akımın yansımalarının Londra’da ciddi sorunlar yaratacak olması, kaygıdan çok memnuniyet kaynağıydı.

Bu sermaye akışı Fransa merkez bankasının Londra’da bulundurduğu mevduatı büyük miktarlara çıkarmasını sağladı, öyle ki bankanın Kasım 1926’da 5 milyon pound olan mevduatı, Mayıs 1927’de 160 milyon pound’a ulaşmıştı. Fransa merkez bankasının istediği anda geri çekebileceği bu para, İngiltere’nin altın stoku üzerinde ağır bir potansiyel tehdit bulunduğunu gösteriyordu. İki ülkenin göreceli konumları hızla değişmekteydi. Fransa merkez bankasının 1926’da İngiltere merkez bankası ile neredeyse eşit durumda olan altın stokları, 1929 yılına gelindiğinde İngiltere stoklarının iki katına ulaşmış, iki yıl sonra da beş katına yaklaşmıştı.

Fransa ve Almanya’nın (Almanya’nın kazancı yüksek faiz oranlarından geliyordu) giderek artan kazançları karşısında İngiltere altın stoklarını elinde tutabilmek için kalıcı bir baskı altına girmişti. Norman Şubat 1931’de durumu, sürekli olarak bir “sabanın altında durmaya” benzetmişti.

Cezayir merkez bankası eski başkanı Emile Moreau, Haziran 1926’da Fransa merkez bankası başkanı olarak atandığında, Londra ve Paris arasında giderek artan gerginlik kişisel hiddet ve çatışmalara dönüştü. Fazlasıyla yurtsever, tedbirli ve finansal konularda son derece bilgili bir adam olan Moreau, altın mülkiyetinin savaş sonrası para sisteminde nasıl bir güce sahip olduğunu gayet iyi biliyordu. Fakat Auvergne’de doğup büyümüş, az ve öz konuşan bir taşralı olarak, bir merkez bankası yöneticisinden beklenen incelikten yoksun,

başına buyruk bir adamdı. Uluslararası konularla pek ilgilenmez, seyahat etmeyi sevmez ve yabancı dil bilmezdi.

Aristokrat görünümlü, nazik ve dünya nimetlerinden yararlanmayı gayet iyi bilen Mantagu Norman için dünyada Emile Moreau kadar antipatik biri daha olamazdı. Norman, Moreau üzerinde amansız bir hâkimiyet kurdu. Fransızca'yı akıcı bir dille konuşmasına rağmen Moreau'yla görüşmelerinde hep İngilizce konuşmakta ısrar etti. Bu da, Moreau'nun, yanında daima bir çevirmen bulundurmasını gerektiriyordu. Gençliğinin bir dönemini Almanya'da geçiren, Norman Almanlardan hoşlandığı halde Fransızlara düşmandı. Moreau'yla arasındaki sürtüşme, 1920'lerin başında Almanya'daki şiddetli hiperenflasyonu sona erdiren başlıca kişilerden biri olan ve hem güçlü hem de parlak bir finansçı olan Almanya merkez bankası (Reichsbank) başkanı Hjalmar Horace Greeley Schacht ile geliştirdiği sıcak dostlukla daha da arttı.

Norman ile Moreau arasındaki en sert kavga, 1927'de, Fransızların Londra'daki mevduatları hızla yükseldiği dönemde meydana geldi. Moreau bu mevduatların bakiyesini Bank of England'ın altın stoklarını kullanarak altına çevireceğini belirterek yaygara kopardı; Norman'ın Fransızları poundlarını altına çevirmekten vazgeçmeye ikna etmek için faiz oranlarını artırarak hoş olmayacak bir akıbetten kaçınabileceğini düşünmüştü. Fakat Norman yüksek işsizlik İngiltere'yi kasıp kavururken böyle bir şey yapamazdı. Bunun yerine, frank'ın pound'a göre daha da değer kazanmasına yol açabilecek spekülasyonu durdurmak amacıyla, Fransa'nın frank ve altın arasındaki sabit kuru yasal olarak yeniden düzenlemesi gerektiğinde ısrar etti. Bu noktada anlaşmazlığa müdahale eden Benjamin Strong, Fransızlara sterlin mevduatlarının bakiyesi karşılığında ABD altını vermeyi kabul ederek Londra üzerindeki baskıyı kaldırdı.

Ancak tartışmalar devam ediyordu. ABD Hazine Bakanı Ogden Mills, Temmuz ayında Long Island'daki evinde Strong, Moreau, Norman ve Schacht'ı davet ettiği bir barış konferansı düzenledi. Moreau her zamanki gibi yolculuk yapmak istemediğinden, yerine yüksek düzeyde bir temsilci gönderdi. Strong bu toplantıyı yine yardımcı ol-

mak için yeni bir adım atma fırsatı olarak değerlendirdi ve pound üzerindeki baskıyı kaldırmak için Federal Reserve'in ABD'deki faiz oranlarını düşürmesini ve Fransızlara satacakları sterlinlerin karşılığında ilave altın sağlamayı kabul etti.

Strong'un samimi gayretlerine rağmen, Moreau, Norman'ın "emperyalist tavrına" giderek daha fazla öfkelendiğinden, Norman ve Moreau arasındaki kavga devam etti. Moreau Şubat 1928'de Fransız Başbakanı Raymond Poincaré'ye, İngiltere'nin, "istikrarlı ve güvenilir bir para birimini yeniden oluşturan ilk Avrupa ülkesi olduğunu [ve] bu üstünlüğünden Avrupa'yı finansal egemenliği altına almanın temellerini oluşturmak amacıyla yararlandığını..." söyleyerek yakındı ve "Bunun sürmesine izin verecek miyiz?" diye sordu. Manş Denizi'ni aşarak Norman'a "savaş mı yoksa barış mı diye soracak" kadar dolmuştu. Banka'ya gittiğinde kendisine nazik bir biçimde Norman'ın rahatsız olduğu bildirildi. Bu Moreau'yu durdurmadı ve Norman'ın kadrosuyla bir dizi uygun anlaşma yapmak üzere görüşmeye koyuldu. Ama bu da Moreau gider gitmez birden mucizevî bir şekilde iyileşen Norman'ı durdurmadı ve hiç zaman kaybetmeden yapılan anlaşmaları kabul etmediğini bildirdi.

Ne var ki Norman zihinsel ve fiziksel sorunlarını atlatamamıştı. Moreau Nisan ayında günlüğüne (belki de biraz memnuniyetle) şunları yazmıştı: "Bay Norman geçtiğimiz aylarda yaşanan olaylar nedeniyle ağır bir nevroz geçiriyor." Norman çok sevdiği arkadaşı Benjamin Strong Ekim 1928'de tüberküloza yenik düştüğünde kişisel bir darbe daha alacaktı. Norman, Strong'u özleyecekti, fakat Federal Reserve'deki atmosfer Strong'un son hastalığı öncesinde zaten değişmeye başlamıştı.

...

Aslında, yöneticilerin Wall Street'teki boğa piyasasının muazzam hızını giderek daha büyük bir endişeyle izledikleri o günlerde, ABD'nin iç sorunları uluslararası meselelerin önüne geçmeye başlıyordu. Hisse senetlerinde görülen her nefes kesici yükseliş, yalnızca

yatırımcıların iştahının daha fazla kabarmasını sağlıyordu. 1928 sonlarında, General Motors'un genel müdürü, DuPont'ların dostu ve aynı zamanda Demokratik Parti Komite başkanı olan John J. Raskob, *Ladies' Home Journal*'da "Herkes Zengin Olmalıdır" diye yazdığında kesinlikle çok sayıda insanı kendisine inandırmıştı.

Borsada birbiri ardına gerçekleşen mucizelerin, 1913'te ticari bankaları denetlemek ve ekonomiye gereken likiditeyi sağlamak amacıyla kurulan Federal Reserve'i niçin kaygılandırıldığını sormak doğru olacaktır. Kaygılanmakta haksız değildi. Hararetli borsa esas olarak bu hisse senetlerini alabilmek için genellikle yüzde 10'un üzerinde faizle borç alan insanlar tarafından finanse ediliyordu. Bankalar bu spekülatif cümbüş dışında herhangi bir finansman sağlamaktan hoşlanmamaya başlamışlardı. Daha da kötüsü, ekonominin diğer kesimlerinden Wall Street'e sel gibi akan sermaye miktarı giderek artıyordu.

Strong'un halefi olarak New York Federal Reserve'in başkanlığına getirilen George Harrison, Strong'un daha önce önerdiği gibi, faiz oranlarını spekülasyonu engellemeye yetecek ölçüde yükseltmek amacıyla "sert ve dolaysız önlemler" alınmasını, ancak yüksek faizlerin iş hayatını sekteye uğratmasını önlemek için bunun ardından hemen düşürülmesini savundu. Norman ABD'de faiz oranlarının yükseltilmesinin Bank of England'ın altın stoku üzerinde daha da fazla baskıya neden olacağını bilmesine rağmen, Strong onu bile bu görüşe destek vermeye ikna etmişti. O yıl içinde Avrupa'daki tüm merkez bankaları faiz oranlarını yükselttiler.

Federal Reserve'in belirlediği oran spekülörlere kredi verilerek kazanılabilecek oranın fazlasıyla altında kaldığından, ciddi bir caydırıcı olarak amacına hizmet etmeyi değil, tam tersine, ekonominin genelinde görülen zafiyetin artmasına katkıda bulunmayı başardı; zaten büyük çöküşün Ekim ayında borsayı vurmasından birkaç ay önce sanayi üretimi düşmeye başlamıştı ve düşüş devam ediyordu. Bu hamlelerin sonuçları yalnızca ABD'yi etkilemekle sınırlı kalmadı. Ülke içindeki faiz oranlarının hızla yükselmesi nedeniyle Amerika'dan Avrupa'ya, özellikle de Almanya'ya verilen yaşamsal kredi akışı sür-

dürülemedi. Borsa zirveye vurduğunda, Amerika'nın yurtdışına verdiği krediler neredeyse kesilmişti. Hatta bir süredir, giderek artan miktarda Avrupa sermayesi eğlenceye katılmak üzere New York'a akıyordu.

Sermayenin dışarıya doğru hareket ettiği ülkeler için ise durum hiç de eğlenceli değildir; bu ülkelerde sermaye kaçışını engellemek için faiz oranları yükseltilir. İngiltere, Almanya, İtalya ve Avusturya, Ekim'deki borsa çöküşü sırasında zaten bunalıma sürüklenmek üzereydiler; Almanya'da işsizlik 1928 yazıyla 1929 sonu arasında dörde katlanmıştı.

1929 çöküşünden sonraki ilk yıllarda, aynı zamanda ABD'nin en zengin kişilerinden biri olan Hazine Bakanı Andrew Mellon, Başkan Hoover'e şu tavsiyede bulunuyordu: "Emeği tasfiye edin, stokları tasfiye edin, çiftçileri tasfiye edin, emlakları tasfiye edin... sistemdeki çürümüşlüğü yok edin." Aşağı yukarı aynı tarihte Morgan Bank'tan Russel Leffingwell ekonomiyi bunalımdan kurtarmak için hazırladığı reçeteyi sunuyordu: "İnsanların yapması gereken, borsa fiyatlarını izlemeyi, radyo dinlemeyi, cin içmeyi ve caz dinleyip dans etmeyi bırakmak... ve tasarruf ile çalışma üzerine kurulu eski ekonomi ilkelere ve refaha yeniden kavuşmaktır."

Ufukta görünen olumsuzlukların borsa oyuncularının moralini bozmakla kalmayıp, ekonomik sistemin tümüne zarar vereceğine inanan birkaç cesur yürek vardı. Bu kişiler Bunalım'dan kurtulmanın yolunun onu derinleştirmek değil, kısa devreli şokla sefaleti gidermeye çalışmak olduğunu öne sürüyorlardı. Sarsılan bankacılık sistemini canlandırmanın ve bir biçimde insanların cebine para koyma-
nın yollarını aradılar; böylece bankalar da insanlar da bu paraları harcama isteğine ve olanağına kavuşacaklardı. Ancak ya kimsenin kendilerini dinlemediğini ya da şiddetli bir muhalefetle karşılaştıklarını gördüler, bir süre sonra pes ederek mücadeleden çekildiler.

Altın standardı "Bunalım" süresince de politika üreticilerinin düşünce tarzlarına egemen oldu. Politikacılar, para yöneticileri, önde gelen iş adamları, bankacılar, hatta çoğu akademisyen, sanki en önemli mesele bu ışıltılı stoklarmış gibi birbiri üzerine istiflenen al-

tın yığınlarının önünde diz çökmeye devam ettiler. Perslerin savaşta yenik düşen Krezus'un boğazından aşağı altın döktüklerini unutmuşlardı.

Bunun sonucunda ortaya çıkan bulaşıcı felaket salgını yalnızca bu geleneksel yaklaşıma duyulan kronik inancı güçlendirdi. Ancak ihracatın her ülkede arka arkaya azalmaya başlaması karşısında, ithalatı azaltabilmek için sınırlamak dışında seçenek kalmadığı anlaşıyordu. Bu hattın dışında hareket etmek en korkutucu sonuca yol açacak, altınlar diğer ülkelere kaptırılacaktı. Almanya'nın üzerine günün birinde Adolf Hitler'i kükreyerek iktidara taşıyacak kadar sert bir biçimde gelen deflasyonist baskılara, giderek artan işsizliğin ve şirket iflaslarının bütün dünyaya yayılarak kapitalist sistemin köklerini paramparça etmeyi sürdürmesine rağmen, tüm bu korkular diğer her şeyden önce yalnızca altın rezervlerini koruma kararlılığının güçlenmesine hizmet etti.

Büyük Çöküş'ü izleyen ilk yıl içindeki gelişmeler kaygı verici olduğu halde, bugünün penceresinden 1930 yılına baktığımızda, durumun birçok yönden fırtınadan sonraki sessizliği andırdığı anlaşılmaktadır. 7 Mart'ta ABD Başkanı Herbert Hoover, "Elimizdeki tüm veriler Çöküş'ün işsizlik üzerindeki en kötü etkilerinin önümüzdeki 60 gün içinde sona ereceğini göstermektedir" diyordu. Bu, o günün koşulları altında fena bir tahmin sayılmazdı. Büyük bir krizin domino etkisi 1930'ların sonuna kadar kendisini hissettirmeyecekti. İngiltere'de krizin başlıca sonucu, arka arkaya önemli miktarlarda altın kaybedilmesi oldu. 13 Ocak'a gelindiğinde Norman, Hazine bakanını faiz oranlarını yükseltme gibi tatsız bir görevi daha fazla erteleyemeyeceği konusunda çoktan uyardı.

Fünyeler yerleştirilmişti. 11 Mayıs'ta Viyana'da Creditanstalt Bank'ın iflas ettiğine dair haber dünyayı sarstığında bombalar birer birer patlayacaktı. Avusturya'daki banka mevduatlarının yarıdan fazlasının bulunduğu bu banka, ülkenin en büyük ticari bankasıydı. İn-

giliz Hazine yetkililerinden Ralph Hawtrey'in sözleriyle, Creditanstalt Bank iflası, "dünyanın tüm finans merkezlerinde korkunç bir panik dalgasına yol açtı." Dalga önce diğer Avusturya bankalarına hücumu tetikledi, ardından döviz piyasalarında şilini vurdu. Avusturya merkez bankası çaresizlik içinde diğer merkez bankalarından döviz kredisi almaya çalıştı. Fransa merkez bankası, Avusturyalılar Almanya'yla bir gümrük birliği oluşturma niyetlerini açıklamadan herhangi bir kredi verilemeyeceği konusunda ısrarlı oldu, ancak Avusturya hükümeti bu talebi reddetti. Bu arada Fransa merkez bankası yabancı merkez bankalarındaki mevduatını altına çevirmekle meşguldü ve o ana kadar 539 milyon dolar tutarında altın biriktirmişti, ki bu rakam o yıl üretilen toplam altın miktarının yüzde 25'inden fazlaydı. Bununla birlikte, Fransızlarla kişisel savaşını hâlâ sürdürmekte olan Montagu Norman Avusturyalılara Bank of England'dan kredi vererek düşmanını bir kez daha çileden çıkarmayı başardı.

Ancak Avusturya için artık çok geçti. Şimdi herkes elindeki altın stoklarının zarar görmemesi için önlem almaya odaklanmıştı. Norman'ın mütevazı çabaları geçici bir önlem olmaktan öteye gidemeyecekti. Avusturya bankalarının yaşadığı hücum çok geçmeden Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Polonya bankalarına hücumu tetikledi. Yaşanan panik Almanya'ya doğru uzanan çok ciddi yansımalarıyla birlikte, daha çok sayıda ülkeye yayılma tehlikesi yaratmaya yetti.

Almanya Başbakanı Heinrich Brüning'in düşünmeden verdiği ilk tepki devlet harcamalarını kısmak oldu. Brüning, bu kararının yarattığı ilave işsizlik ve deflasyon baskısının körüklediği öfkeyi, Almanya'nın savaş tazminatlarını ödeme kabiliyetinin sınırlarına ulaştığını açıklayarak dengelemeye çalıştı. Açıklaması ülke içinde memnuniyetle karşılanmış olabilirdi, ancak Alman markı'ndan ciddi bir kaçışa yol açtı. Kriz öylesine tehdit edici boyutlara ulaştı ki, Başkan Hoover 19 Haziran'da Leffingwell'in tavsiyesiyle hem Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatlarının, hem de müttefiklerin savaş sırasında ABD'den aldıkları borçlara ilişkin ödemelerin bir yıl ertelenmesini önerdi. Fransızlar, Almanlara verilen bu tavize çok öfkelenildiler ve

bu konuda yapılacak her türlü görüşmeye katılmayı reddettiler. Almanya için geçici krediler ayarlandıysa da pazarlıklar çok uzun sürdüğünden panik bütün hızıyla yeniden baş gösterdi ve Almanya daha hızlı bir biçimde altın ve döviz kaybetmeye başladı. Almanlar zararın önüne geçmek çabasıyla, dövizli işlemleri denetim altına alacak bir sistem uygulamaya başladılar; ancak bu sistem öyle katı ve karmaşıktı ki 1932 yılına gelindiğinde, Almanya'daki altın standardı uygulaması fiilen sona erdi.

Orta Avrupa'daki kriz, büyük ölçüde Fransızların eylemleri nedeniyle pound'u etkiledi. Artık İngiltere ciddi altın kayıplarıyla karşı karşıyaydı ve yabancılar sterlin hesaplarından büyük meblağlar çekmeye başlamışlardı. Altın standardına yeniden geçilmesinin ardından İngiltere'de fiyatlar 1925'deki düzeye göre yüzde 38 düşmüş olduğundan sterlin krizi çok daha çarpıcı bir biçimde yaşanıyordu. New York Federal Reserve Bank'tan Harrison, 15 Temmuz'da Norman'a telgraf çekerek, "Sterlin'in bugünkü ani düşüşü bizi şaşırttı ve kaygılandırdı" dediğinde Norman, "Açıklanacak gibi değil, çok ani ve beklenmedik bir düşüş oldu" yanıtını verdi.

Norman'ın Harrison'ın sorusunu nasıl başından savdığına şaşırmamak mümkün değil. Bundan iki gün önce, hükümetin görevlendirdiği özel bir komitenin yaptığı tespitleri içeren nihai rapor yayınlanmış, raporda ithalatın ihracatı şimdiye kadar görülmemiş bir farkla aşması nedeniyle İngiltere'nin dış ticaret açığının giderek kötüleştiği uyarısı yapılmıştı. Daha da acil bir sorun baş vermek üzereydi. Londra finansörler Paris'ten düşük faiz oranlarıyla borç alıp, Almanlara çok daha yüksek oranlarla borç vermekteydiler, fakat şimdi pound'un geleceğinden endişelenen Fransız finansörler Londra'dan borçlarını geri ödemesini istiyorlardı. Söz konusu rakam 750 milyon pound gibi şaşırtıcı bir miktardı.

Bir hafta sonra durum öyle bir noktaya ulaştı ki, Norman Banka yöneticilerinden birini derhal acil kredi talep etmek üzere Fransa

merkez bankasına gönderme kararı aldı. Fransızlar İngiliz hükümeti garanti verdiği (gerçekte, İngiliz vergi mükellefleri) takdirde krediyi vereceklerini bildirdiler. Hükümet garanti vermeyi reddetti, pazarlıklar kesildi ve pound kaldığı yerden düşmeye devam etti.

Norman gelişen olayları kaldıramamıştı. 28 Temmuz günü bütün umutları ve hayallerine rağmen arka arkaya aldığı yenilgilerden yorgun düştü ve "kendini keyifsiz hissederek" Banka'dan çıkıp evine gitti. Evinde bir hafta yattıktan sonra, tam anlamıyla dinlenebilmek amacıyla Kanada'da tatil yapmak üzere denize açıldı. Büyük ölçüde kendi yazdığı ve yönettiği oyunun son perdesi onsuz açılacaktı. Krizle baş edemeyecek kadar hasta mıydı, yoksa çabalarının hiçbir işe yaramadığının çok yakında ortaya çıkacağını biliyor ve bununla yüzleşmekten mi kaçıyordu? Bu sorunun yanıtını asla öğrenemeyeceğiz.

İngiltere'nin altın stoku dışarı kaçmaya devam ederken, hükümetin kendi finans kurumuna çeki düzen vermesi gerektiğini savunan sesler yükselmekteydi. Ekonominin durumu bu görevin gerçekleştirilmesini iyice zorlaştırıyordu: Ağustos ayına gelindiğinde, fiyatlar ve ücretler düşmeye devam ederken, altı yıl önce çalışmakta olan dört işçiden biri işsizdi. Ramsay MacDonald'ın başında bulunduğu İşçi Partisi hükümetinin işsizlere verilen yardımı kesme kararı alması, muhafazakâr bir hükümete göre çok daha sancılı olacaktı.

Yine de bir şeyler yapılması gerekiyordu. 24 Ağustos'ta Kral George, MacDonald'ı, bütçe kesintilerinin vereceği acıyı politik olarak daha kabul edilebilir hale getirmek amacıyla İşçi Partisi, Liberal Parti ve Muhafazakâr Parti'nin bir araya gelmesiyle oluşturulacak bir Ulusal Hükümet kurmaya davet etti.

Ulusal hükümetin Bütçe ve Ekonomi Yasa Taslağı, (Budget and Economy Bill) devlet harcamalarında 70 milyon sterlinlik bir kesinti ve 86 milyon sterlinlik bir vergi artışı içermekteydi. Yabancıların sterlin bulundurmalarını daha cazip hale getirmek amacıyla Bank of England'ın acil kredi talep eden bankalara uyguladığı faiz oranı Haziran'da yüzde 2,5 iken, büyük bir sıçramayla yüzde 6'ya yükseltildi. Yüksek vergiler, azaltılan harcamalar ve yüksek faiz oranları bir araya gelince ölümcül etki yarattı. Ücretlerin ve kârların azalmasıyla dü-

şen vergi gelirleri nedeniyle ekonomi daha aşağı düzeylere gerilerken, işsizlik daha da yükseldi. Sonunda hükümet uzmanların öngör-
düğünden çok daha büyük bir bürçe açığıyla baş başa kalmıştı.

Ekonomi Yasa Taslağı pound'u kurtarmak için henüz pek fırsat bulamamışken, yasalara içerikleri üzerinde tartışıldığı sırada, tuhaf fakat şayınıcı bir olay oldu. Invergordon'daki İngiliz donanma üssün-
de bir grup denizci, görüşülmekte olan yasa da yer alan maaş kesim-
lerine karşı greve girerler. İç ve dış basın bu küçük isyanı kocaman
kalın başlıklarla duyurdu. Yabancılar bu haberi bir tehlike işareti ola-
rak algıladı: İngiliz donanmasında böyle bir şey olduyorsa, bütün ülke
bir devrimin eşiğinde demektir. Bir hafta içinde Banka'nın kuzuların-
dan yaklaşık 40 milyon pound değerinde altın uçup gitti; Temmuz
ortasından bu yana 200 milyon pound kaybedilmişti.

Eylül'ün üçüncü haftasında işler iyice bozuldu. Bank of England
hükümetten kendisini yalnızca altı yıldır yürürlükte olan kılçe altın
temin etme yükümlüğünden hemen kurtulmasını istedi. Öceklî ya-
sa parlamentodan 21 Eylül'de geçti. *Economist* dergisi olayı, "Bir
Devrin Sonu" başlığıyla duyurdu. 27 Eylül'de genîe değil İleriye ha-
kan Keynes, "Altın prangaların parçalanmasına sevinmeyecek çok az
İngiliz olabilir" diye yazıyordu.

Bu olaylardan birkaç gün önce, kendisini oldukça iyi ve işinin ha-
şına dönmeğe hazır hissederek Norman ülkesine geri gelmek için Ku-
nada'dan bir gemîye bindi; mültilş çabalarının kısa süre sonra rızıl
bir noktaya varacağından bütünlüyle habersizdi. Banka'daki arkadaş-
ları onu, yokluğunda yürürlüğe girecek bu tarihî karardan haberdar
etme sorumluluğunun kendilerine atıldığını düşündüler. fakat
haberî zamanından önce dışarı sızmasını da istemiyorlardı. Resmi
duyurunun yapılacağı Pazartesi'den önceki Cumartesi günü, Nor-
man'a, Bank of England'ın takma adı olan İğne İplik Caddesi'nin*
Yaşlı Hanımı'na atıfıa bulundukları bir telgraf çektiler: "Yaşlı hanım
pazartesi günü harekete geçiyor." Zavallı Norman işe o kadar çok
ara vermişti ki, arkadaşlarının annesinin tatil planlarından söz ettiğî-

* İğne İplik Caddesi: Threadneedle Street. (Çn.)

ni düşünmüştü. Gemi Southampton limanına yanaştığında büyük bir şok geçirmiş olmalıydı!

Artık altına çevrilemeyen pound izleyen üç ay boyunca döviz piyasalarında aşırı bir düşüş yaşadı. Dünyadaki merkez bankaları rezervlerinde başka ülkelerin dövizlerini, hatta en güçlü para birimi dolar bile bulundurmamak istemiyorlardı.

Altın standardını kabul etmiş toplam 47 ülkeden 24'ü o ekonomik karmaşa içinde İngiltere'nin açtığı yoldan gitmek için birbirleriyle yarışa girdiler ve altına çevirme hakkını askıya aldılar. Bir yıl sonra, yalnızca ABD, Fransa, İsviçre, Hollanda ve Belçika altın standardına bağlı kalmıştı. Altı yıl sonra yurttaşlarının para ya da mevduatını altına çevirmesine izin veren bir tek ülke bile kalmayacaktı. Altın stokları etkisizleştirilerek savunulmaktaydı!

Altına yönelik hücum ABD'yi kötü vurdu. Dolardan çıkmak için yaratılan telaş sürpriz olmuştu, çünkü o anda ABD'nin resmi altın stokunun değeri 4,5 milyar dolar civarındaydı ki, bu rakam dünyadaki bütün merkez bankaları ve hazinelerin bulundurduğu rezervlerin yüzde 40, Fransa'nın elindeki altın miktarının ise yüzde 65 üzerindeydi. Ancak, 22 Eylül 1931'de Belçika merkez bankası New York'tan tek seferde 106 milyon dolar tutarında altın çekti; Fransa aynı gün 50 milyon dolarlık ve birkaç hafta sonra da 70 milyon dolarlık altın daha çekti. Eylül sonundan Ekim sonuna kadar toplam 755 milyon dolar değerinde altın ABD'den dışarı çıktı. Federal Reserve'in kasalarında duran her yedi altın külçeden yaklaşık biri gitmişti. Bu haberlerin neden olduğu panik Amerikalıların aynı yolu izleyerek ticari bankalardan muazzam miktarda nakit ve altın para çekmesine yol açtı ve 800 banka daha neredeyse bir anda battı.

Halkın nakit ve altın para biriktirmesi öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, bankaların müşterilerine kredi verme kabiliyetleri artık daha da azalmıştı. Bunun üzerine Başkan Hoover, Chicagolu Albay Frank Knox'u insanlığı istiflemekten vazgeçirmek amacıyla bir eğitim kam-

panyası yürütmek üzere davet etti. Knox çok iyi bir satıcı olmalıydı, ki konuşmaları istifleme oranını hiç değilse bir süreliğine yavaşlattı.

Ekonomik durumda görülen müthiş gerileme Federal Reserve yetkililerini deflasyon politikasının gereğinden fazla dayatıldığını düşünmeye zorladı. Olumlu hamleler daha fazla ertelenemezdi. 1932 ilkbaharında eyaletlerdeki merkez bankaları 1 milyar dolar tutarında ABD devlet tahvili satın aldılar. Federal Reserve'in faaliyetlerinin enflasyonu körükleyeceğine ilişkin kaygıların tetiklediği yeni bir huzursuzluk ve belirsizlik dalgası baş gösterdi. Atılan cesur adım yalnızca yeni bir altın kaçışına yol açmıştı.

Şimdi İngiltere'de 1931'deki son hükümet krizine yol açan olaylar ürpertici bir biçimde yeniden yaşanıyordu: Bir yandan vergi gelirlerinin düşmesi nedeniyle yükselen bütçe açığını kapatmak için hummalı çalışmalar yapılırken, diğer yandan hükümetin işsizlere yardım etmesi yönündeki talepler hızla artıyordu. İtaatle Brüning ve MacDonald'ın izinden giden Hoover, bu vahim açığı azaltmak amacıyla harcamaları kısacak ve vergileri yükseltecek yasalar çıkarılması için Kongre'ye baskı yaptı.

Hoover bu meselede son derece kararlı olmasına rağmen, Kongre bu türden soylu hedefler konusunda Başkan kadar istekli değildi. Harcamalarda yaptıkları kısıntılar ve kararlaştırdıkları vergi artışları Hoover'in düşündüğünden çok daha düşüktü. Buna rağmen, alınan bu önlemlerin ekonomik etkisi süregelen deflasyonist baskıları artırdı ve 1933'te daha da büyük bir bütçe açığına neden oldu.

Böylece bocalamalar demokrat aday Franklin D. Roosevelt'in Herbert Hoover'i ezici çoğunlukla bozguna uğrattığı Kasım 1932 seçimlerine kadar sürdü. Yeni başkanın göreve başlamasından sonra yaşanacak gelişmelere ilişkin belirsizlik giderek arttığından, devir teslimin yapılacağı 4 Mart'a kadar çok zor bir dört ay geçirildi. Roosevelt'in seçim kampanyasında işsizlerin tümüne iş sağlayacağını vaat etmiş olması ters etki yaratmış, iş adamları sosyalizmin gelmesinden ve devlet harcamalarının pervasızca artmasından korkarak yeni bir işsizlik dalgasına sebebiyet vermişlerdi.

Korkuya kapılan Amerikalılar da artık tedirgin yabancılarla aynı kervana katılmış, güven arayışı içinde sermayelerini yurtdışına çıkarmaya veya altına çevirmeye başlamışlardı. Yükselen panik sırasında ticari bankalardan çekilerek yurtdışına götürülen altın para tutarı Şubat'ın son on gününde 80 milyon doların ve Mart'ın ilk dört gününde 200 milyon doların üzerine çıktı. 1933 yılında 10.000'den fazla banka iflas etti; 1925'te 30.000 olan ABD'deki banka sayısı 1933'e gelindiğinde 10.000'in altına inmişti. Banka hesaplarının çılginca nakde dönüştürülmesi banka mevduatlarının dolaşımdaki paraya oranını hızla düşürmüştü, 1932 yılının sonunda dolaşımdaki her bir dolara karşılık banka mevduatında tutulan 6 dolar, Mart 1933'te her bir dolara karşılık 4 dolar gibi bir rakama inmişti ki, bu 1929'dan önceki oranın tam üçte biri civarındaydı.

Bütün bunlar olup biterken Federal Reserve nerelerdeydi? İki ünlü ekonomist Milton Friedman ve Anna Schwartz ABD para tarihini konu alan etkileyici kitaplarında bu soruyu şöyle yanıtlıyorlar: "Bağımsız bir merkez bankacılığı sisteminin piyasalarda yapacağı varsayılan liderliğin... bariz yokluğu dikkat çekiyor[du]."

...

Roosevelt 9 Mart'ta, yani görevi devraldıktan beş gün sonra, Kongre'deki her iki meclise de baskı yaparak, kendisine altın ve gümüş ihraç etme veya biriktirme faaliyetlerini düzenleme veya yasaklama yetkisi veren, ayrıca Hazine bakanını halkın elinde bulunan tüm madeni altın para, külçe ve sertifikaları (karşılığı altınla güvence altına alınmış tahviller) geri isteme yetkisiyle donatan 1933 tarihli Olağanüstü Bankacılık Yasası'nı kabul ettirdi. Kamuoyu 9 Mart yasasının geçici olduğunu düşündü! Huzursuzluk azaldı ve gerek altın, gerekse kâğıt paralar bankacılık sistemine geri dönmeye başladı.

Birkaç hafta boyunca, piyasalar Roosevelt'in aslında doların altın karşısındaki değerini düşürmeyi planladığından kuşkulananmaya başlayıncaya kadar, her şey yolundaymış gibi görünüyordu. Roosevelt deflasyon döngüsünü önlemeye ve fiyatları yeniden yukarıya çek-

meye niyetli olduğunu hiç gizlememişti, çünkü bu yönde atacağı cecur adımların iş dünyasını yeni istihdam alanları yaratmaya ve gerileyen üretim düzeyini ilerletmeye teşvik edeceğinden emindi. Altınla ilgili söylentiler çoğaldıkça insanlar yine dolara hücum etmeye başladı.

Roosevelt doğru bildiği yönde ilerlemeye kararlıydı. 5 Nisan'da, göreve başlamasından yalnızca bir ay sonra, hem 1917 tarihli Hasımlarla Ticaret Yasası hem de Olağanüstü Bankacılık Yasası'nın kendisine tanıdığı yetkilere dayanarak bir kararname yayınladı. Bu kararnameye göre elinde altın para, altın sertifikası ve külçesi bulunan herkes bunları kâğıt para veya açtıracakları bir mevduat hesabı karşılığında bankalara teslim etmekle yükümlüydü; bankalar da teslim aldıkları altınları Federal Reserve'e teslim edeceklerdi. Hoover'e göre bu kararnameyle bankalara yalnızca yaklaşık 400 milyon dolar tutarında altın teslim edilmiş ve mevcut altın stokunun yüzde 10'undan az bir miktar eklenmişti.

Başkan nisan ayında kendisine hareket imkânı tanıyan yeni yasal düzenlemelerle, diğer yetkilerin yanı sıra altının ons fiyatını yaklaşık yüzyıl önce, 1837'de geçerli olan 20,67 doların yüzde 50'sinin altında veya yüzde 60'ının üzerinde olmayacak şekilde belirleyebilme yetkisi aldı. Bütçe direktörü Lewis Douglas bu yetkiyi, "Bu Batı uygarlığının sonu" olarak yorumladı. Yapılacaklar henüz bitmemişti. 5 Haziran'da alınan yeni bir Kongre kararıyla, her türlü sözleşmenin altınla ödeme yapılmasını öngören maddeleri, ABD hükümetinin yükümlülükleri de dahil olmak üzere, iptal edildi.

ABD hükümetinin altınla ödeme yükümlülüklerinin iptal edilmesi, sonunda temyiz için Yüksek Mahkeme'ye götürülecek çok sayıda davanın açılmasına neden oldu. Mahkeme, Kongre'nin devletin altınla ödeme vaatlerini iptal edemeyeceğine, bunun alacaklının tercihine bırakılması gerektiğine karar verdi. Fakat ardından yargıçlar, artık yasal olarak altın para bulundurulması mümkün olmadığından, davacıların altın fiyatının 20,67 dolardan 35 dolara çıkması nedeniyle doğan zararlarının ödenmesi için açtıkları davalarla ilgili temyiz başvurularını gerekçesiz görerek reddettiler!

Roosevelt 3 Temmuz'da, daha sonra "bomba gibi bir mesaj" olarak anımsanacak bir beyanat yayınladı. Beyanatta, altına bağlı katı ilişkilere geri dönerek döviz kurlarına istikrar kazandırma çabasının, "sözde uluslararası bankacıların köhnemiş fetişleri" ve döviz kurlarında istikrar arayışının, "samimiyetsiz bir aldatmacadan" ibaret olduğunu söylüyordu. Bu açıklama çoğu muhafazakâr politikacıyı, bankacıyı ve akademik uzmanı öfkeliendirdi, ancak başkan kendisini destekleyecek birini bulmuştu. Bu, Roosevelt'in "fevkalade haklı!" olduğunu ilan eden John Maynard Keynes'ten başkası değildi. Başkanın baş danışmanlarından Raymond Moley bu sözün üzerine, "Keynes, fevkalade sol demek istiyor" şeklinde espri yapmıştı.

Oyun, 30 Ocak 1934'te altının fiyatı bir karamameyle eski değerine göre yüzde 69 artırılarak ons başına 35 dolara çıkarıldığında sona erdi. Bu fiyat 37 yıl boyunca kesintisiz bir biçimde geçerliliğini korumuş, böylece 1900 tarihli Altın Standardı Yasası'yla kanunen 20,67 dolar olarak belirlenen altın fiyatından üç yıl daha uzun ömürlü olmuştu. Devrede olan diğer pek çok etkene rağmen, 1933 ile 1937 yılları arasında sanayi üretiminin yüzde 60 arttığını, toptan eşya fiyatlarının yüzde 31 yükseldiğini ve işsizliğin yüzde 25'ten yüzde 14'e düştüğünü belirtmek gerekir. 1932'nin en karanlık günlerinde 40 gibi düşük bir düzeyde seyreden Dow Jones Sanayi Ortalaması, muazzam bir yükselişle, 1937'nin ilk aylarında 200'ü vurdu. Mutlu günler yine geri gelmişti!

Ancak Fransızlar, İsviçreliler, Hollandalılar ve Belçikalılar 1930'ların son yıllarına kadar kendilerini altın çarmıha germeye devam ettiler. Hollandalılar ve Belçikalılar II. Dünya Savaşı'na kadar 1913'teki paritelerine bağlı kaldılar. Fransızlar, İngiltere ve ABD'nin altın standardından vazgeçerek kurtuldukları deflasyon illetine yakalandılar. Fransa'da fiyatlar 1931 ile 1935 yılları arasında yüzde 25 civarında düşerken, Fransa'nın milli geliri üçte bir oranında geriledi.

1936'ya gelindiğinde, dehşet Fransa'nın öfkeli oturma grevleriyle kuşatılması noktasına kadar ulaşmıştı. Politik karışıklık Komünistlerin ve Sosyalistlerin de içinde olduğu bir Halk Cephesi iktidarının kurulmasına yol açmıştı ki, bu frank'a uluslararası itibarını yeniden

kazandırmaya uygun bir bileşim değildi. Fransa o yıl Eylül ayında İngiltere ve ABD'yle yaptığı Üç Taraflı Anlaşma kapsamında altın standardından ayrılarak, frank'ı devalüe etti. Bu anlaşma işlerin düzeltilmesi açısından pek yararlı olmasa da, hiç değilse uluslararası mali ilişkilerde I. Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan bitmek bilmez sürtüşme ve çekişimlere son verip, uluslararası işbirliğinin yeniden oluşturulmasını sağladı.

...

Bu arada altına tuhaf bir şeyler oluyordu. Her bir para birimi altın standardından ayrılıp, devalüe edildikçe eski duruma göre daha az altın satın alabilir hale geliyor ve altının fiyatı yükseliyordu. Tüm ülkelerdeki mal ve hizmet fiyatları ise tam tersine önemli miktarlarda düşmüştü. Sonuç olarak, 1930 yılı ortalarında bir ons altınla satın alabileceğiniz mal ve hizmet miktarı, 1929 yılına göre iki katına çıktı.

İnsanların, başta yiyecek, giyecek ve konut olmak üzere, umutsuzca istedikleri halde para yetiştiremedikleri her türlü mal ve hizmet üretiminin iyice gerilediği bir dünyada, altın fiyatının hızla yükselmesi altın madencileri açısından oldukça verimli olurken, dünya ekonomisinde de bütünüyle yeni bir altın telaşı başlattı. Altın üretimi hızla yükseldi. Rusya, eskiden olduğu gibi önemli bir üretici olmayı sürdürürken, yeni altınlar esas olarak Güney Afrika'dan geliyordu. Ayrıca, diğer kıtalar gibi Büyük Bunalım'ın sıkıntılarını yaşayan Asya, tarihte ilk defa yastık altındaki altınları gün ışığına çıkararak batıya 100 milyon dolar tutarında altın sevk etti. 1932'de dünyadaki altın madenlerinden çıkartılan iki milyon ton altın, tarihin başlangıcından 19. yüzyılın ortalarına kadar biriktirilen tüm altın paraların yaklaşık yarısı kadardı. Dünyanın her yerinde altın para artışı öylesine muazzamdı ki, 1939 yılında dünyadaki para rezervlerinde diğer tüm para birimlerinin yüzde 100'ünü altın paraya çevirmeye yetecek miktarda altın bulunuyordu.

Bu, insanların ne yapacaklarını bilmeyecekleri kadar çok miktarda altına sahip oldukları, çok ender rastlanan anlardan biriydi. Tek

bir makul çözüm görünüyordu. Çok miktarda eski altınla birlikte yeni çıkarılan altınların büyük bölümü okyanusu aşarak New York'a gitti. New York'a gelen altınların yüzde 20'si Fransa'dan gönderilmişti, fakat Bunalım'ın sancılarını yaşayan Hindistan bile ABD'ye altın sevk ediyordu. II. Dünya Savaşı patlak verdiği sırada ABD'de 20 milyar dolarlık altın, bir başka ifadeyle dünyadaki altın paraların yüzde 60'ı konuk ediliyordu. Bu muazzam stokun ağırlığı 15.000 tondan fazlaydı ve o tarihte dünya çapında 12 yıl boyunca üretilen altın miktarına eşitti. Gerçekten muazzam bir yığın olmalıydı! İnka imparatoru Atahualpa'nın altınla doldurulan odasında yalnızca altı ton altın vardı. Bu rakam bile 1500'lerin başlarında Avrupa'da bir yıl içinde üretilen toplam altından fazlaydı.

Bütün dünyadan ABD'ye gerçekleşen böylesine hayret verici bir altın göçü nasıl açıklanabilir? Bu hareketin ardındaki en önemli dürtü politiktir: Avrupa'da korkulu günler yaşanıyordu. Hitler, kılıçlarını kendisiyle aynı cephede şakırdatan Mussolini ve Japon imparatoruyla birlikte harekete geçmişti. Diğer ülkelerin çoğu hâlâ Bunalım'ın yarattığı kargaşayla boğuştuğu dönemde, Tıpkı Roosevelt'in yeni politikalarının ABD'yi hızla iyileştirmesi gibi, Hitler'in aşırı silah harcamaları da Almanya'nın Bunalım'dan kurtulmasını sağlamıştı. İtalya 1935'te Habeşistan'ı (şimdi Etiyopya) işgal etti. Naziler 1938'de Avusturya'ya ve 1939 yılı başında Çekoslovakya'ya girdiler. Hitler, askerleri Viyana ve Prag'a girer girmez altın rezervlerine el koyarak ülkesine götürdü. Bu arada Sovyetler Birliği'ndeki Komünist sistem hızla geliyordu, buradaki üretim ve istihdam artışı 1930'lar boyunca devam etmişti. Bu korkulu ortam içinde sermayeyi, özellikle de altın biçiminde, Atlantik ötesindeki ABD'ye göndermek mantıklı görünüyordu.

Fakat hepsinden daha tuhaf olan, ABD'nin bu süreci tersine çevirmek için herhangi bir doğal güç belirtisi olmaksızın milyarlarca dolar değerindeki altını mas etmesiydi. Kasırga geçinceye kadar sessizce bekletilmek üzere, olması gereken düzeyi fazlasıyla aşan miktarlarda para, ABD'ye yığılmaya devam etti. Süreç "likidite tuzağı" olarak bilinir. Biriken nakit ancak daha sonra, savaş dönemindeki harcamaların yarattığı baskı nedeniyle kullanıma girecekti.

II. Dünya Savaşı sırasında atılan bombalar, dökülen kanlar ve kıyımlar 1945 yazında son bulduğunda, Avrupa ve Asya bir enkaza dönüştü. Endüstriler, kentler ve ulaşım sistemleri moloz yığınları haline gelmişti. Milyonlarca insan evsiz ya da işsizdi, bunların arasında kendi ülkelerinden zorla çıkartılıp uzak ülkelere gönderilen çok sayıda insan da vardı. Çoğu ülkenin parası değersizleşmişti, örneğin Almanya'da ödemelerin para yerine sigara ya da naylon çorapla yapılması tercih ediliyordu. ABD dışında yalnızca İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin hükümetleri savaşta ayakta kalabilmişlerdi ve savaş dönemindeki liderlerden yalnızca Josef Stalin ile Çan-Kay-Şek devlet başkanlığı görevini sürdürüyorlardı.

Her şeye rağmen, savaşın yarattığı yıkımın izleri 20 yıldan kısa bir süre içinde bütünüyle silindi. 1960 yılı başlarına gelindiğinde, savaşta en büyük hasarı alan Batı Almanya, Sovyetler Birliği ve Japonya bile yüksek ekonomik büyüme hızına erişmiş canlı ekonomilere kavuşmuşlar ve savaştan bir sıyrık bile almadan çıkan tek büyük ülke olan ABD ile kapsamlı bir rekabet içine girmişlerdi.

Bu etkileyici gelişmelere rağmen, geliştirilen mükemmel planlar ne liderler ne de taraftarları açısından açıklanan hedeflere ulaşmakta başarılı olabildi. Oyunun bu perdesinde kötü adam, altındı.

ALTIN ÇIPASINDAN KURTULUŞ

1960'LARDA ALTINA EN FAZLA ODAKLANAN LİDER, II. DÜNYA SAVAŞI'NDA ÖZGÜR FRANSIZ KUVVETLERİNE KOMUTA EDEN VE 1960'LARDA FRANSA DEVLET BAŞKANI OLAN GENERAL CHARLES DE GAULLE'DÜ.

A radan 20 yıl geçmesine rağmen De Gaulle hâlâ kendisini en önemli müzakerelerin ve savaş sırasında Stalin'le yaptıkları toplantıların dışında tutan Roosevelt ve Churchill'e içerliyor, bunu gerek şahsına, gerekse Fransa'ya karşı onur kırıcı ve bağışlanamaz bir tavır olarak görüyordu. De Gaulle'ü sevindirecek yegâne şey, Anglo-Saksonların, önünde diz çöktüğünü görmektir. Dünya verdiği öğütlerle uyduğu takdirde bu hedefine ulaşabileceğinden emindi.

4 Şubat 1965 günü Fransa devlet başkanlarının resmi konutu Elysées Sarayı'nda 1.000 gazeteciye biraraya getiren ve onları altın yıldızlı Salle de Fêtes'de* ağırlayan General'in bu basın toplantısını düzenlemesinin tek nedeni, 19. yüzyıldaki altın standardı uygulamasına geri dönülmesini istediğini dünyaya duyurmaktır.

De Gaulle katılımcılara, "Amerika'nın dünyada altın stoklarının en büyük bölümünü elinde tutması nedeniyle, dolara atfedilen üstünlüğün başlangıçtaki temelini yitirdiğini" hatırlattı. Söyledikleri kesinlikle doğrudur. 1965 yılı başlarında ABD'nin altın para stoku Mart

* Salle de Fêtes. Davet Salonu. (Çn.)

1937'den bu yana en düşük düzeyine inmişti. 1949'daki zirvesinde 25 milyar doları gören altın stokları 15 milyar dolara düşmüştü. ABD'nin dünya altın stoku içindeki payı yüzde 75'den yüzde 50'nin altına gerilemişti. 1960'ların sonuna gelindiğinde yüzde 30'un altın-da düşecekti.

Altı gün sonra, gösterişli ismiyle hafızalara yer eden Fransa maliye bakanı Valéry Giscard d'Estaing Paris Üniversitesi'nde 3.000 öğrencinin katıldığı bir konferansta, uluslararası ödemelerden kaynaklanan tüm açıkların altınla kapatılmasını istiyor ve büyük finans güçlerini bu konuda "net ve resmi bir açıklama" yapmaya çağırıyordu. Böyle bir adımın "dünya para sistemindeki çürümeyi durduracağını" iddia eden Valéry Giscard d'Estaing, Fransa'nın tüm yeni dolar birikimlerini altına çevirmeye başlayarak bu işin öncülüğünü üstlendiğini de duyuruyordu.

O günden sonra Fransızlar iddialarını her fırsatta dile getirmekten vazgeçemediler. Ama dolarlarını altına çeviren diğer ülkeler bunları genellikle Federal Reserve Bank'ın New York şubesinin kasalarına emanet ediyorlardı. Fransız yetkililer gazetelerin baş sayfalarında yayınlanan haberlerle, altın stoklarında gerçekleşen tüm artışların Fransız gemileriyle Atlantik okyanusunu aşarak güvenli *vatan*larına getireceğini duyuruyorlardı.

Peki yolunda gitmeyen neydi? Salle de Fêtes'deki basın toplantısı, 1960'larda altının doları gölgede bırakarak eski görkemine yeniden kavuşması için başlatılan kampanya sürecinde gerçekleşen bir dizi olaydan yalnızca biriydi.

...

Öykü II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, tarihte insanların tüm doğru kararları verdiği ender anlardan birinde başlıyordu. ABD dışında birçok ülke öyle bir karmaşanın içindeydi ki, savaş sonrası dönemi şekillendirenlerin eline eşsiz bir fırsat geçmişti. Yapılması gerekenlerin genel çerçevesini tanımlamak gayet kolaydı: 1920'ler ve 1930'ların kademeli trajik yanılgıları, liderlere şimdi geride kalan ikin-

ci savaştan sonra nelerin yapılmaması gerektiğini ayrıntılarıyla göstermekteydi.

Müttefikler, Almanya, İtalya ve Japonya'dan tazminat almak yerine, onları demokratik toplumun hareketine katabilmek için etkili mali ve siyasi uğraşlar verdiler. Amerikalılar ABD'nin savaş süresince sağladığı ve büyük meblağlar tutan askeri yardımların geri ödenmesi konusunda ısrarcı olmadıkları gibi, ödemelerle fiilen ilgilenmediler. Onun yerine, savaş süresince müttefiklere yaptıkları katkıları hibeye dönüştürdüler, hatta ardından Marshall Planı ve diğer yardım programları çerçevesinde muazzam yeni katkılar sağladılar. Her ülkenin inatla kendi çıkarlarını gözettiği bir dünya yerine, uluslararası iş birliği ve uyumun egemen olduğu bir dünyayı yönetmek amacıyla Birleşmiş Milletler kuruldu; daha önceki Milletler Cemiyeti'nin tersine, ABD Birleşmiş Milletler'e ilişkin planlarda coşkuyla yer aldı.

1944 yılında Bretton Woods, New Hampshire'daki White Mountain dinlence merkezinde 44 ülkeden 730 delegenin biraraya geldiği toplantıda yeni bir uluslararası ekonomik sistemin taslağı hazırlandı. Projeye son şeklini İngiliz Hazinesi'ni temsil eden John Maynard Keynes ile ABD Hazine Bakanlığı'nın temsilcisi Harry White verdiler.

Böylece her ülkenin kendi altın stokunun insafına terk edildiği bir uluslararası ekonomi yerine, yeni sistemde ABD doları ekonomik yapının merkezine oturtuldu. Bunun ardından, her şeye kadir dolar dünyadaki altın stokunun yüzde 75'iyle desteklendi. Dev ABD ekonomisi savaşta hiç zarar görmemiş ve tarihinde daha önce hiç böylesine üretken olmamıştı.

Yeni düzenlemelerle kendi para birimini sabit bir orandan serbestçe altına çevirebilecek tek ülke ABD olacaktı. Altının kuru ons başına 35 dolar olarak belirlendi, hemen ardından da tüm dünya ülkeleri kendi para birimlerinin değerini altın yerine doları esas alarak tanımladılar.

Yeni sistemin getirdiği değişiklik yalnızca bundan ibaret bile olsa, bir zamanlar altın stoklarının tutsağı olan ülkeleri şimdi de dolara tutsak edecekti. Devasa savaş masraflarını karşılayan müttefik ülke-

lerin elinde Amerikan yardımına rağmen çok az dolar kalmıştı; İngiltere'nin sömürgelerine muazzam borçları vardı; savaştan yenik çıkan ülkeler ise bütünüyle iflas etmişlerdi. Sonuç olarak, yalnızca ons başına 35 dolar olan altın kurunun değişmemesi beklenirken, diğer tüm para birimleriyle dolar arasında farklı farklı düzenlemeler yapılmıştı. "Geçerli itibari değerler"* olarak bilinen bu ilişkilerin olayların normal seyri içinde sabit kalması bekleniyordu. Fakat bir ülkenin uluslararası ödeme yükümlülüklerini karşılama konusunda kalıcı sorunlar yaşaması halinde, geçerli itibari değerlerin değiştirilebilmesine imkân veren hükümler de bulunuyordu. Bu itibari değerleri her ülkenin sürdürmeyi başarabileceği düzeylerde belirlemek hiç de kolay bir iş değildi. Almanya ve Japonya kendi itibari değerlerini 1953'e kadar belirlemediler; İtalya ise 1960'a kadar bekledi. Belirlenen kurların büyük çoğunluğu sistemin bütünüyle çöktüğü 1971 yılına kadar bir kereden fazla değiştirildi. Aslında 1960'lara kadar diğer ülkelere denetimsiz sermaye akışına izin veren gelişmiş ülkeler yalnızca Kanada, İsviçre ve ABD'ydi.

Sistemi şekillendirenlerin geçmişte altın standardına körü körüne bağlı kalınması nedeniyle yaşanan bunaltıcı deflasyonlardan ve işsizlikten kaçınmak için attıkları tek adım, geçerli itibari değerlerdeki değişikliklerin düzenlenmesi değildi. Sorunun geçici olduğuna inanılan durumlarda ilgili ülkeyi rahatlatmak üzere borç verilebilecek döviz miktarını artırabilmek için Uluslararası Para Fonu (IMF) adıyla yepyeni bir kurum oluşturuldu. IMF, kısa vadeli borç alması gereken ve bunu alışılmış kaynaklardan sağlayamayan hükümetlere ve merkez bankalarına kredi verecekti.

Yine de altın hâlâ tablonun fazlasıyla içindeydi. IMF'nin kredi vermek için kullanacağı kaynaklar üye ülkelerin katkılarıyla sağlanıyor ve bu iki biçimde gerçekleşiyordu. Katkıların yüzde 75'i üyelerin kendi para birimlerinden oluşuyordu; Fransızlar frank, Hollandalılar gulden, Amerikalılar ABD doları, v.b. cinsinden ödeme yapıyorlardı. Ancak ödeme gücü yetersiz olan ülkelerin daha düşük bir yüzdeyle katkıda bulunmasına izin verilmekle birlikte, kalan yüzde 25'in altın

* Sabit kur. (Çn.)

olarak ödenmesi zorunluydu. Zaman içinde IMF ile üye ülkeler arasında altına dayalı pek çok işlem yapıldı.

Öykü de zaten bundan sonra bozulmaya başladı.

Bu çerçevenin tümünü destekleyen varsayım doların, tıpkı altın gibi, yenilmez görüntüsünü sürdüreceği, dolayısıyla da her yerde ve her koşulda daima kabul göreceğiydi. Bu, yalnızca az sayıda kişinin sorguladığı bir varsayımdı. Ancak işlerin sonsuza kadar böyle devam etmesini beklemenin hiçbir gerekçesi yoktu.

Tam tersine bütün proje öncelikle Avrupa ve Japonya'yı yeniden ayağa kaldırmak amacıyla oluşturulmuştu. Bu hedefe ulaşır ulaşmaz dinamikler temel bir değişime uğrayacaktı. Hızla gelişen Avrupa ve Japon endüstri tesisleri Amerikan endüstrisiyle rekabet edecekler, aynı zamanda Amerikan yatırımları için de cazip alanlar haline geleceklerdi.

Avrupa ve Asya ekonomileri plan doğrultusunda ve Amerikan yardımları sayesinde canlanırken, kârların çekiciliği nedeniyle muazzam miktarlarda özel sermaye ABD'den çıkıp denizaşırı ülkelerdeki binlerce işletmeye yöneldi ve yabancı malların ABD kıyılarına ithalatını cazip hale getirdi. ABD benzeri görülmemiş uluslararası ekonomik yardım taahhütleri üstlendi, ülke içinde büyük ölçekli sosyal yardım programları başlattı, Amerika'nın askeri gücünü dünyanın her köşesine konuşturdu ve Sovyetlere karşı yürüttüğü soğuk savaşın yanı sıra Asya'da iki sıcak savaşa girdi.

1950 yılının sonlarına gelindiğinde, bu sürecin ABD'nin uluslararası finansal konumu üzerindeki etkileri çoktan hissedilmeye başlanmıştı. 1950-1958 yılları arasında 22 milyar dolar civarındaki istikrarını koruyan ABD altın para stoku, 1958 sonu ile 1960 sonu arasında 3 milyar doların üzerinde düşüş gösterdi. Bu arada, Amerikalılar dolarlarını yurtdışında harcadıkça, yabancıların Amerikan bankalarında tuttuğu mevduatlar ve ABD Hazine'sinin kısa vadeli yükümlülükleri

1950'de yalnızca 8 milyar dolar iken, 1960 yılında 20 milyar doların üzerine çıktı. Eğer yabancılar o anda ellerindeki nakit dolar varlıklarının tümünü altına çevirmeye karar vermiş olsalardı, ABD'nin altın stoku tükenmiş olacaktı.

27 Ekim 1960 günü, ertesi hafta yapılacak başkanlık seçimlerinde liberal John F. Kennedy'nin büyük olasılıkla, Richard Nixon'a galip geleceği haberlerinin tetiklemesiyle, Londra altın piyasasında altın fiyatı ons başına 40 dolara fırladı. Bu piyasada altın para değil, külçe altın serbestçe alınıp satılıyor ve yeni altın tedarikinin çoğu Güney Afrika'dan yapıyordu. Kennedy, seçilmesinin hemen ardından danışmanlarına dolar sorununun başlıca öncelikleri arasında olduğunu söylemişti.

Doların finansal kapasitesini tehdit edebilecek yegâne güç enflasyondur. İşte sorular bu noktada gündeme gelmeye başlıyordu. 1950'lerin ilk yarısında ABD ekonomisinin enflasyonist baskılardan etkilenmediği doğrudur. Sorunun ilk işaretleri konjonktür dalgalanmalarının doruk noktasına çıktığı ve enflasyonun yaklaşık yüzde 3'ü bulunduğu 1956-57 yıllarında görüldü. Ekonomik büyümenin son aşamalarında bu oranda bir enflasyona tahammül edilebilecek olsa bile, 1957 yılı sonundan 1958 sonuna kadar geçen dönemde tüketici fiyatlarında görülen yüzde 2,7'lik artış bir şok etkisi yarattı. O tarihe kadar hızlı büyüme sona ermiş ve ticari faaliyetlerde ciddi bir gerileme başlamıştı. İşsizlik bir milyonu aşarak iş gücünün yüzde 7'sine ulaşmıştı.

Böyle bir şey daha önce hiç yaşanmamıştı. Durgunluk ve bunalm dönemlerinde fiyatlar daima düşmüştü. Federal Reserve o kadar dehşete kapılmıştı ki, yüzde 1,5 olan iskonto oranını derhal yüzde 4'e çıkardı ve bu hamle durgunluktan kurtulmak için henüz iki yıl önce başlatılan çalışmaları kesintiye uğrattı. Federal Reserve başkanı William McChesney Martin enflasyonun ABD'nin güvenliği ve geleceği açısından komünizm kadar ciddi bir tehdit olduğunu açıkladı.

Görünen o ki Martin'in nefret ettiği düşmanı karşısındaki kararlılığı sorunu hafifletmişti. 1958'deki kötü haberlerin uzaklaşmasıyla

birlikte, 1959–60 yıllarının ekonomik toparlanma döneminde tüketici fiyatlarındaki artış 1958'in bile altında kaldı. Federal Reserve'in saldırgan politikası, Westinghouse ve General Electric çalışanlarını sözleşmelerindeki geçim standardı maddelerinden vazgeçmeye ikna etti, hatta Batı Sahili'nin militan liman işçilerinin emekten tasarruf sağlayacak makineleri getirmeleri konusunda işverenlerini serbest bırakmalarını bile sağladı.

Bu enflasyon rakamları muhtemelen dolarla ilgili kaygıları yatırtmaya yettiyse de, ABD'nin diğer önemli ekonomik istatistikleri zaten azalmakta olan altın stoklarının daha hızlı erimesini tetikledi. Yalnızca 1960–64 arasındaki beş yıl boyunca ithalat 80 milyar doları geçti. Bunun 11 milyar doları hükümet tarafından ABD dışında silahlı güç bulundurmak için harcanmış, 29 milyar doları Amerikalı işadamlarınca Avrupa ve Asya'daki şirketlere veya diğer ülkelerdeki finansal aktiflere yatırım amacıyla kullanılmış, 18 milyar doları da dış ülkelere yapılan seyahatlere, diğer hizmetlere ve dış yardımlara gitmişti. Bir yandan Amerikan sermayesi ve eli açık çok sayıda Amerikalı turist memnuniyetle karşılanırken, diğer yandan 1960'lar boyunca Amerikan servetinin göze batacak biçimde sergilenmesine yönelik bir kin birikmeye başlamıştı. Kaygılarını en fazla dillendirenler Fransızlardı ve Amerikan canavarının kanatlarını koparmaya kararlıydılar.

...

1960'ların ikinci yarısına gelindiğinde, ABD'deki enflasyon daha ciddi oranlara çıkmıştı. Enflasyonist baskının birincil kaynağı ABD'nin Vietnam'a savaş açma kararlılığının artmasıydı. 1960'ların ikinci yarısında savunma harcamaları yüzde 60 artış göstermiş, çok farklı akımlara mensup iktisatçılar, son derece ender rastlanan bir ittifakla, giderek artan savunma harcamalarını vergileri artırarak finanse etmesi için Başkan Johnson'a baskı yapmaya başlamışlardı. Johnson tavsiyenin gereklerini yerine getirmeyi kabul etmedi. Bütün bun-

lar yetmezmiş gibi Vietnam savaşı için yapılan askeri harcamalardan elde edilen kazançlar dönüp dolaşıp Fransız bankalarına gidiyordu.

Washington'un ülke dışındaki yükümlülüklerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu döviz elde edebileceği özenle hazırlanmış çeşitli kısa vadeli krediler çıkartılmış olmasına rağmen, ABD'nin altın stokları düşmeye devam etti. Federal Reserve kısa vadeli faiz oranlarını, doları, hem Alman markı ve İsviçre frangı karşısında daha cazip hale getirecek, hem de hiç faiz getirisi olmayan altın karşısında kesinlikle daha tercih edilir bir araca dönüştürecek ölçüde yüksek tutmaya çalıştı. Hükümet, fiyat ve ücret artışlarını sınırlayarak ülke içindeki enflasyonu kontrol altına almak amacıyla ticari grupları ve sendikaları "gönüllü" anlaşmalar imzalamaya zorladı.

Dahası da vardı. Eylül 1964'te, Amerikalıların ülke dışında yatırım yapmasını engellemek amacıyla, dövizli mevduat ve tahvillerden kazanılan gelirlerin vergilendirilmesi için Getiri Dengeleme Vergisi adıyla özel bir vergi yürürlüğe kondu. Kıta Avrupası'ndaki şirketlere yapılan Amerikan yatırımları da frenlendi. Şirketler denizaşırı ülkelerde edindikleri kârların belirli bir kısmını ülkelerine geri getirmekle yükümlü tutuldular. Ayrıca ülke dışına yönelik krediler de sınırlandırıldı. Amerikalı gezginler, değerli dolarlarını diğer halkların ülkelerinde turlayarak harcamak yerine, kendi ülkelerinin güzelliklerini keşfetmeye teşvik edildiler. Richard Nixon'un 1968 başkanlık seçiminin zaferle çıkmasından sonra, bütçe açığını kapatmak amacıyla yüzde 10'luk ek bir vergi yürürlüğe girdi ve Lyndon Johnson'un bu tür bir hamleye yönelik sert muhalefeti gecikerek de olsa kırılmış oldu.

Hiçbir önlem yeterli olmuyordu. ABD'nin altın stokları 1958'den 1971'e kadar her yıl azalmaya devam ederek, 19 milyar dolardan 10 milyar dolara düştü. Öte yandan, ülkenin yabancılara ödemesi gereken nakit yükümlülükleri aynı dönemde her yıl daha da artarak, 60 milyar dolara kadar yükseldi.

ABD uluslararası konumunu yeniden dengelemeyi başaramayacak gibi görünüyordu. Fort Knox'daki* altın stokları, Amerikan mülkiyetinden yabancı mülkiyetine geçerek güvenle saklanmak üzere Federal Reserve kasalarındaki (veya Fransa'nın mülkiyetine geçenler Bank of France kasalarındaki) yerlerini alıyorlardı. Avrupalılar altın kazanıyorlardı, ama bu altın girişleri, ABD'den gerçekleştirilen ithalata yönelik talebi, altının doğuya doğru akışını tersine çevirebilecek kadar canlandırmayı başaramıyordu.

Herkesin sonu gelmez bir kötü haberler dizisi olarak gördüğü bu manzara, çaresizlik durumlarında altının yegâne korunma aracı olduğuna inanan kötümserler için müthiş bir haberdirdi. Altın delisi olarak tanınan bu kişiler Londra piyasasında 1950'lerden beri altın biriktirmekteydiler. Büyük finans güçleri, bu altın alımlarının onsu 35 dolar olan altın fiyatını yukarı çekmesinden, denetimsiz bir altına hücum olayını tetikleyerek bütün sistemi tepetaklak etmesinden korkuyorlardı. ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, İsviçre, Hollanda ve Belçika 1961 yılından bu yana bu spekülörleri dize getirmek amacıyla kaynaklarını bir havuzda toplamak için bir araya gelmişlerdi. Fiyatın 35 doların birkaç sent üzerine çıkması halinde, havuz piyasada altın satacaktı.

Başlangıçta, Londra'ya bol miktarda yeni üretilmiş altın gelmesi sonucunda, havuz 35 dolara satacağından çok daha fazla altın satın alabiliyordu. Ancak General de Gaulle altın fiyatının artması gerektiğini savunmaya başladıktan sonra spekülörlerle mücadele giderek tek yanlı bir hal aldı. Aslında De Gaulle 1967 yılında Fransa'yı havuzdan çıkarmıştı. Mart 1968 başlarında ABD, fiyatı 35 dolara yakın tutabilmek için Londra'ya 950 milyon dolar tutarında altın transfer etmek zorunda kalmıştı; İngilizlerin II. Dünya Savaşı'ndan sonra sterlini ikinci kez devalüe ettikleri 18 Kasım 1967 tarihinden itibaren Fort Knox'dan yaklaşık 2,5 milyar dolarlık altın ödemesi yapılmıştı.

Altın havuzunun üyeleri, hazinelerini spekülörlerin kursaklarına boşalttıkları yedi verimsiz yılın ardından, 17 Mart 1968'de oyunun bittiğine karar verdiler. Bundan böyle Londra piyasasına veya diğer

* Fort Knox: Kentucky'de devletin altın stoklarının bulunduğu yeri. (Çn.)

herhangi bir piyasaya altın satmayacakları gibi gelecekte bu kaynaklardan altın satın alma niyetinde olmadıklarını da ilan ettiler. Merkez bankaları arasındaki resmi işlemler ons başına 35 dolardan yapılmaya devam edecek, merkez bankaları ABD'den bu fiyatla dolar karşılığında altın satın almakta serbest olacaklardı. Bundan sonra altının serbest piyasadaki fiyatını ilgili taraflar belirleyecekti.

Artık General de Gaulle bütün bu altın havuzu stratejisinin, amacı yalnızca doların nihai devalüasyonunu önlemek olan bir aldatmacadan ibaret olduğunu söylemeye başlamıştı. Eğer Federal Reserve başkanı William McChesney Martin, De Gaulle'ün iddialarını akla getirecek kadar düşüncesizce davranmamış olsaydı, Fransa devlet başkanının keskin açıklamalarının doları lanetlemek için uzun zamandır sürdürdüğü çabaların yeni bir parçası olduğu düşünülebilirdi. Bu noktada, rahatsız edici yeni bir olasılık gündeme geliyordu. Havuza üye herhangi bir ülkenin New York'ta 35 dolara aldığı altınları iyi bir kârla sessiz sedasız Londra piyasasına sürmesine nasıl engel olunacaktı?

Tehlike açıktı ve bir şeyler yapılmalıydı. Havuzun Avrupalı üyeleri aralarında anlaşarak en azından Vietnam savaşı süresince dolar hesaplarını altına çevirmemeye karar verdiler; Amerikalıların savaşın sonunda, uzun bir aradan sonra diğer ülkelerden alacakları ile ülke dışına yapmak zorunda oldukları ödemeler arasındaki hayret verici dengesizlikle mücadele etmek zorunda kalacaklarını umuyorlardı.

Avrupalıların bu oyunu oynamak istemelerinin elbette bir bedeli vardı. Amerikalılar karşılığında, modası geçmiş bütçe disiplini ile 1920'ler ile 1930'ların başlarında artık kanıksanmış yüksek faiz oranları ilacını yutmaya mecbur kalacaklardı. Başkan Nixon göreve başladığı ilk yıl olan 1969'da yürürlüğe giren tüm gelir vergilerine yüzde 10 eklenmesi kararını gönülsüz de olsa desteklemek zorunda kalmıştı; ama fiyat artış oranlarının hafiflediğine dair hiçbir işaret bulunmuyordu.

Bütün bunlar olup biterken, General de Gaulle fazlasıyla yoğundu. De Gaulle ve yandaşları altının fiyatını 70 dolara çıkarmaya uğraşıyorlardı, böylece dünyadaki tüm parasal altınların dolar karşılığı

ikiye katlanmış olacaktı. Bu, ABD dışında en büyük parasal altın payını elinde bulunduran Fransızlar için son derece cazip bir adımdı.

De Gaulle'ün nihai hedefi ABD'nin özel durumuna son vermektir; Amerikalılar uluslararası işlemlerden doğan borçlarını yabancılara dolarla, yani kendi para birimleriyle ödedikleri halde, diğer tüm ülkeler hesaplarını ya dövizle ya da altınla kapatmak zorundaydı. ABD'nin yurtdışındaki harcamalarını esas olarak dolar basarak finanse edebildiği, ama dünyanın geri kalanın yurtdışı ödemeleri için yabancı ülkelerle yaptıkları işlemlerde gelir fazlası yaratarak döviz veya altın "kazanmalarını" gerektiren bu işleyişe içerleyen tek kişi kesinlikle De Gaulle değildi.

De Gaulle'ün önerdiği çözüm destek görmedi. Dünyanın parasal temelini oluşturan madenin değerini iki katına çıkarmanın yol açacağı potansiyel enflasyonun yanı sıra, bir kalem dokunuşuyla yaratılacak bu kazanç dünyanın en büyük iki altın üreticisi olan ve o tarihte Batılı ülkelerce hiç sevilmeyen Güney Afrika ve Sovyetler Birliği için büyük bir zenginlik kaynağı olacaktı.

Mayıs 1968'de Fransa'yı saran şiddetli ayaklanma ve grev dalgasıyla De Gaulle'ün umutları son darbeyi aldı. Büyük ses çıkartan bu karmaşa yoğunluk bakımından aynı dönemde ABD'de yaşanan şiddetli ayaklanmalarla aynıydı, fakat Fransızlar Vietnam savaşını protesto etmek yerine, ücret artışı talep ediyorlardı. Grevler Fransız ekonomisine büyük bir darbe indirdi. Ayaklanmaların şok edici şiddeti 1920'lerin paniğini anımsatan bir sermaye kaçışını tetikledi, buna o tarihte en güvenli dövizler sayılan Alman markı ve İsviçre frangının yaşadığı güçlü bir yükseliş baskısı eşlik etti. Ortalığın yatışmasından sonra De Gaulle istifaya zorlandı ve bu karar piyasalarda daha da büyük bir frank paniğini ateşledi.

...

1968 yılında ABD'deki enflasyon gemi azıya aldıkça, altına dayalı Bretton Woods sabit döviz kuru sistemi, artan devlet harcamalarını finanse etme mücadelesi veren politikacılar üzerinde katlanılmaz

bir baskıya dönüşmeye başladı. Bu baskı, Herþert Hoover'in 1933'te başkan seçilen Roosevelt'e söylediði, "Hükümetlere güvenemediğimiz için altın bulunduruyoruz," sözünü doğrularmışçasına, halkın güvenli bir deðişim aracı olarak yeniden altına ilgi duymasına neden oldu.

1968'den sonra enflasyon kendi kendisini doğrulayan bir kehanet olarak sistemin içinde faaliyet gösteren temel enflasyonist güçlere hız kazandırdı. Sendikalar ücretlerin enflasyonun üzerinde belirlenmesi gerektiğine inanırken, işletme yöneticileri artan işçi maliyetlerini karşılayabilmek için fiyatları yükseltmek zorunda olduklarını düşünüyorlardı.

Nixon yönetimine göre bu çıkmazdan kurtulmanın yalnızca iki yolu vardı. Birincisi, 1931'de İngilizlerin uyguladığı ve çok acı izler bırakan geleneksel alternatifi: Vergiler ve faiz oranlarının ekonomiyi yalnızca 1970 yılı ile sınırlı bir duraksamaya değil, daha uzun süreli ciddi bir durgunluğa itecek noktaya kadar yükseltilmesi. Böyle bir adım enflasyon zihniyetini yok ederek doları kurtarabilirdi; fakat bu tür bir stratejiyi uygulamanın karşılığında ödenecek insani bedel kabul edilemezdi ve seçilerek iş başına gelmiş politikacılar açısından doğuracağı maliyet de fazlasıyla ağırdı.

Kongre Ağustos 1970'te Başkan Nixon'a istediğı zaman kapsamlı ücret ve fiyat denetimleri uygulama yetkisi verdi. Bu fikir başkana heyecan vermiyordu, koşulların kendisini köşeye sıkıştırdığının farkındaydı. Aralık ayında John Connally'yi Hazine bakanlığına atayarak daha aktif bir politikaya doğru büyük bir adım attı. Başkan Kennedy Dallas'da suikasta uğradığında onunla aynı otomobilde bulunan Connally olay sırasında yaralanmış ve halkın takdirini kazanmıştı. Başkan Nixon'un ekonomik politikada dikkat çekici hamlelere girişme konusundaki isteksizliğini yenebilecek tek adam oydu. Ve ABD harekete geçmeyi daha fazla erteleyemezdi.

Nixon ve Connally iki uçlu bir hamle yapmayı düşündüler. İlk bakışta bu iki ucun birbiriyle açık bir ilişkisi yokmuş gibi görünüyor-du. Ancak işler ilerledikçe, bu iki uç birleşik bir programda harikulade bir biçimde bir araya geldi.

İlk hamle, ABD'deki altın sorununu kökten çözmek için tasarlandı. Hazine altın veznesini tümüyle kapatacaktı. Bu, Hazine'ye getirdikleri dolarlar karşılığında altın satın almak isteyen devletlere ve merkez bankalarına onsu 35 dolardan altın satmayı reddetmek demekti. Dolar nihayet dünyadaki diğer tüm para birimleri gibi altın prangalarını kırarak, herhangi bir sabit çıpaya dayanmaksızın döviz piyasalarında serbestçe "dalgalanacaktı".

Nixon ve Connally yabancı merkez bankalarını sevimsiz bir takım seçeneklerle karşı karşıya kalmak zorunda bırakacaklardı. Bankalar satışa sunulan tüm dolarları satın alabilirlerdi, ama bu yalnızca onların zaten var olan kabarık dolar pozisyonlarını daha da büyütecekti. Satın almaya yanaşmadıkları takdirde, doların fiyatı diğer para birimlerine göre düşecekti. Bu, geçmişte dolar ya da dolar cinsinden varlık edinmiş ve bunları hâlâ elinde tutan yurttaşların çok ağır zararlara uğramaları demekti. Dahası, eğer Fransız frangı Amerikalılara, eskiye göre daha çok dolara mal oluyorsa, Amerikalılar daha az Fransız parfümü ve şarabı satın alma eğiliminde olacaklardı. Fransızlar da 1.000 dolar tutarındaki Amerikan mal ve hizmetlerine daha az frank ödeyeceklerinden, Fransa'nın ABD'den ithal ettiği mallarda muazzam bir artış olacaktı.

Nixon ve Connally'nin ulaşmayı umduğu sonuç da tam olarak buydu. Bütün bunlar Amerika'daki işletmeler ve istihdam olanakları açısından çok iyi olacaktı. Dahası, Amerika'dan yapılacak ihracat cazip hale getirilerek ABD'ye ithalat cazip olmaktan çıkarıldığında, Amerikalıların döviz talebi azalıp yabancıların dolar talepleri arttıkça, devalüe edilen dolar kendiliğinden normal düzeyine gelebilecekti.

Connally-Nixon stratejisinin ikinci kısmı, iş hayatındaki canlanmanın getirebileceği enflasyonist sonuçları önlemek amacıyla tasarlanmıştı. Altın standardına bağlılığın yarattığı tahribatı, kendilerini enflasyonla mücadeleye adadıklarını teyit eden ücret ve fiyat denetimleriyle dizginleyebileceklerinin farkındaydılar.

Nixon, geçmişin pek zorlanma gerektirmeyen yarım yamalak önlemlerinin geçersizleştüğinden emindi. Altın standardının terk edil-

mesi ve zorunlu fiyat ve ücret denetimlerinin benimsenmesi şeklindeki bileşim mükemmel bir uyum içindeydi. Strateji ekonomik açıdan son derece cazip olmakla birlikte, gerek Nixon, gerekse Connally daha çok bu yeni politikanın siyasi çekiciliğine değer veriyorlardı: Muhafazakârlar altın standardından ayrılmanın serbest piyasadaki sonuçlarına sevinirken, liberaller aktif ücret ve fiyat denetimi politikasından hoşlanıyordu.

9 Ağustos 1971'de İngiliz ekonomi temsilcisinin elinde olağanüstü kinayeli bir notla bizzat Hazine'ye gelerek 3 milyar dolar karşılığı altın istemesi bardağı taşıran son damla oldu. Ertesi Cuma, ayın 13'ünde Nixon derhal bir talimat vererek, ekonomi politikasını belirleyen 16 önemli bürokratin kendisiyle birlikte helikopterle Camp David'e gelmelerini istedi. Başkan grubun dış dünyayla bağlantısını tümüyle keserek, görüşmelerin hiçbir biçimde dışarıya sızdırılmamasını güvence altına aldı.

Camp David'de toplanan grup altın vizesinin kapatılmasıyla fiyat ve ücretlerin kapsamlı bir biçimde ve zorunlu olarak dondurulması gereğini birleştiren bir politika uygulamaya karar verdi ve bunu "Yeni Ekonomi Politikası" olarak adlandırdı. Ücret ve fiyatlar 90 gün boyunca dondurulacaktı, ama bu başlangıç adımının ardından hem iş dünyasının hem de işçilerin gönüllü fiyat ve ücret kısıtlamalarına gitmesi bekleniyordu. Yeni politika, denetimler ve altın konusunda aldığı kararların yanı sıra, ticari vergilerin düşürülmesini, devlet harcamalarının kısılmasını ve ABD ithalatının yaklaşık yarısına yüzde 10 ek vergi konulmasını öngören tavsiyeler de içeriyordu. İthalata getirilen ek vergi, ilgili ithal mallarını Amerikalılar açısından otomatik olarak pahalılaştıracığından, doların devalüe edilmesiyle eş anlamlıydı.

Bu arada Yeni Ekonomi Politikası'nın dünya çapında büyük bir etki yaratacak şekilde duyulması gerektiği konusunda tüm katılımcılar hemfikirdi. Başkan'dan o pazar akşamı televizyonda en çok izlenen yayın saatinde konuyu kamuoyuna duyurmasını istediler. Duyurunun Pazartesi günü piyasalar açılmadan önce öğrenilmesi sağlandığında, sızan hiçbir haber ya da söylenti Başkan'ın yaptığı açıklama-

mayı zayıflatamayacaktı. Nixon itiraz etti: Dönemin en popüler programlarından biri olan *Bonanza*'yı yayından kaldırarak halkı ürkütmekten çekiniyor, bu yüzden de konuşmasını pazar akşamı yapmak konusunda tereddüt ediyordu.

Danışmanlarının baskısıyla Nixon ulusal çıkarları Bonanza sevenlerin memnuniyetine tercih etmeyi başardı. Pazar akşamı en çok izlenen saatte yaptığı konuşma, pazartesi sabahı gazetelerde büyük puntolarla manşetten yayınlandı. Wall Street'te bir satıcı sevinçten havalara uçmuştu, "Broker'lar bugün dünyanın en mutlu insanları" diyordu.

Altın çıpasından bütünüyle kurtuluşu sağlayan Yeni Ekonomi Politikası yurtdışında beklenmedik bir karışıklığa yol açtı. Wall Street'in tersine, haber yabancı borsalarda sıkıntı yarattı. *New York Times*'in "kesin fiyat belirtilmeden verilen satış emirleri fiyatları sert bir biçimde düşürüyor" yorumunu yapması üzerine, Tokyo borsasında gerçek bir panik yaşandı.

Dolardaki satış tufanı yabancı hükümetlerin hemen bir tür sabit döviz kuru sistemine geçilmesini talep etmesine yol açtı. Amerikalılar bile, bu ölçüde oynak döviz kurlarının her türden ticari kararsızlıktan belirsizlik yarattığını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Döviz piyasalarını yeniden düzenlemek amacıyla yapılan çok sayıda müzakerenin ardından, Aralık 1971'de Washington'daki Smithsonian Enstitüsü'nde gerçekleştirilen toplantıda mesele nihayet bir sonuca bağlandı. O tarihte altın Londra piyasasında 15 Ağustos'a göre 5 dolar civarında artarak 43 ila 44 dolar arasında işlem görmesine rağmen, altının yeni resmi fiyatı 38 dolar olarak belirlendi, ki bu doların resmi olarak yüzde 7,9 devalüe edilmesi anlamına geliyordu.

Ekim 1973'de önemli petrol üreticisi ülkeleri bir konsorsiyum çatısı altında toplayan OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) petrolün varil fiyatı 2,11 dolardan 10 dolara çıkıncaya kadar üretimi kısıma kararı alması, dünya ekonomisini bütünüyle etkileyecek güçlü ve

dizginlenmesi son derece zor ilave enflasyonist etkileri tetikleyerek, işleri daha da kötüleştirdi.

Bütün bu olanlar ABD'nin fiyat ve ücret denetim sisteminin sürdürülmesini fazlasıyla zorlaştırıyordu. Petrol fiyatındaki bu muazzam yükselişle doların devalüasyonunun aynı ana denk gelmesi, Amerikalıların kullandığı çoğu yabancı mal ve hizmetin fiyatını otomatik olarak artırmış ve yönetimin bu düzenlemelerden vazgeçmek dışında bir seçeneği kalmamıştı.

Kasım 1973'te, OPEC ülkelerinin dünya ekonomisini bulandırmasının üzerinden henüz bir ay geçmişti ki, merkez bankalarının havlu attıkları ve 1968'de yalnızca kendi aralarında altın alım satımı yaparak piyasa işlemlerinden uzak duracaklarına ilişkin kararlarını sümen altı ettikleri görüldü. Artık Londra piyasasında resmi fiyatın çok üzerinde, 42,22 dolardan alım-satım yapabileceklerdi.

1975 yılından itibaren para sistemini altından daha da özgür kılmak amacıyla geçici adımlar atıldı. Ardından, Ağustos'ta, Uluslararası Para Fonu (IMF) yönetim kurulu çok önemli iki karar aldı: Bundan böyle altına resmi bir fiyat belirlenmeyecek ve IMF'nin elindeki altınların bir kısmı ihaleyle satışa çıkarılacaktı. İhaleden elde edilen gelirler gelişmekte olan ülkelerin yararına kullanılacak ve başlangıçta IMF'ye katkıda bulunan üye ülkelere paralarının bir kısmı iade edilecekti.

Yapılan uluslararası anlaşmalardan hiçbirinin döviz kurlarındaki oynaklığı durduramayacağı anlaşıyordu. Enflasyon bütün ülkelerde hisse senetlerinin, tahvillerin ve nakit paranın değerini yavaş yavaş düşürüyordu. Gelişmiş ülkeler arasında enflasyonun en şiddetli yaşandığı ülkeler İngiltere, Fransa ve ABD olmakla birlikte, 1974 ile 1981 yılları arasında Almanya'da bile ortalama yüzde 5'te seyreden enflasyon, zaman zaman 7'nin üzerine çıkmıştı. Sonuç olarak, merkez bankalarından altın satın almaktan fazlasıyla memnuniyet duyanlar, yalnızca spekülâtörlerdi.

...

Kara gün güvencesi ve enflasyona karşı korunma aracı olarak görülen altına yönelik talebin hızla artması, Londra piyasasında 1972 başında ons başına 46 dolar olan altın fiyatını yıl sonunda 64 dolara çıkardı. 1973'te fiyat 100 doları geçti; 1974 yılından 1977'ye kadar altın 130 ila 180 dolar arasında dalgalandı. OPEC'in 1978'de petrol fiyatını yeniden artırması altın piyasalarında yeni ve sert bir tırmanışı tetikleyen çılgınlığı beraberinde getirdi: Yıl sonu gelmeden altının fiyatı ons başına 244 doları vurdu, ardından 1979'da da ikiye katlanarak 500 dolara çıktı. O günlerde bir Avrupa turnesine çıkmaya hazırlanan ünlü komedyen Bette Midler, 3 Temmuz 1978'de dönemin ruhuna uygun olarak 600.000 dolar tutarındaki ücretinin ABD doları yerine Güney Afrika altın parasıyla ödenmesini talep etmişti.

Siyasi durum muhtemelen çok daha korkunçtu. İranlı radikaller Kasım 1979'da ABD'nin Tahran'daki elçilik binasını işgal ederek bütün çalışanları rehin almışlar ve 400 günden daha uzun sürecek rehinelere krizi başlamıştı. Aynı dönemde Sovyetler Birliği, Güney Yemen'de Suudi Arabistan yakınlarına, Afganistan'ın İran sınır bölgesine ve Bulgaristan'ın Yugoslavya sınırına - tam da 87 yaşındaki Mareşal Tito'nun sağlık durumunun kötüleştiği dönemde- askeri güç yığmaktaydı.

Ocak 1980, altın piyasası açısından, ne tarihte herhangi bir piyasada, ne de herhangi bir yer ve zamanda benzeri görülmuş en çılgın ay oldu. Daha ayın ilk iki iş gününde altın fiyatı ons başına 110 dolar yükselerek 634 dolara fırladı, bu sırada dolar Alman markı karşısında rekor düzeyde düşüyordu.

Bunun üzerine Hazine Bakanı G. William Miller bir basın toplantısı düzenleyerek, Hazine'nin artık altın ihalesi açmayacağını duyurdu. Miller basına, "Şu an, altınımızı satmak için uygun zaman gibi görünmüyor" dedi. Fort Knox'ta istiflenen 220 milyon onsluk (yaklaşık 7000 ton) altınla, altın biriktirme geleneksel saygınlığını kısmen yeniden kazanmaya başlıyordu.

Miller'in açıklamasından yarım saat sonra altının fiyatı 30 dolar daha artarak ons başına 715 dolara fırladı. Ertesi gün 760 dolara çıktı. Bir sonraki gün 820 doları vurdu. 21 Ocak 1980'de yeni bir rekor-

la 850 dolar oldu. Emtia broker'ı James Sinclair'in yaptığı, "Eğer piyasalara inanıyorsanız, III. Dünya Savaşı'ndayız," yorumu yaşananları özetliyordu. O gün öğleden sonra, ilerleyen saatlerde Başkan Carter ABD'nin, "Dünyanın en güçlü ülkesi olmaya devam etmek için her türlü bedeli ödemeye hazır olduğunu" duyurdu. Bu açıklama altın ve döviz piyasalarındaki harareti biraz yatıştırmış gibi görünüyordu; seans kapanışında altının fiyatı 50 dolar düşmüştü.

Nitekim piyasadaki hararet olağanüstü bir hızla, 180 derece tersine döndü. 22 Ocak'ta altının fiyatı 145 dolar daha düştü. Altının 1981'de gördüğü en yüksek fiyat ons başına 599 dolar oldu. 1985 yılına gelindiğinde 300 dolar civarlarına inmişti. Bunun ardından en yüksek fiyat, 1987'deki borsa çöküşü öncesinde yalnızca kısa bir süre görülen 486 dolardı. 1997 yılı sonunda altın 300 doların altına inmişti. Sekiz yıldan az bir süre içinde yüzde 60'tan fazla düşüş kaydetmişti.

ABD'deki altın para miktarı 1981'de 8.000 ton civarındaydı; 1949'daki zirvesinin üçte birinden biraz fazla, 1933'teki miktarının yalnızca yüzde 50 üzerinde ve yaklaşık olarak dünya altın para stoklarının dörtte birine eşitti. Bu stokun değeri 1981'de ons başına 460 dolar olan ortalama piyasa fiyatıyla hesaplandığında 120 milyar dolar olmasına rağmen, 42,22 dolarlık resmi fiyattan değerlendirildiğinde sadece 11 milyar dolar tutuyordu. Ancak yabancılara yönelik yükümlülükler, 13 yıl önce General de Gaulle'ü rahatsız eden düzeye göre şaşırtıcı bir artış göstererek neredeyse on kat yükselmiş, 300 milyar doların üzerine çıkmıştı.

1980'lerin başlarındaki temel ekonomik eğilimler altını nihayet sahneden uzaklaştırmaya başladı. Gelir getirmediği ve depolama maliyeti bulunduğu için, altın sahibi olmak alternatif yatırım fırsatlarıyla karşılaştırıldığında gerçekten pahalıydı.

Bütün bu güçlüklerle rağmen, eğer insanlar enflasyonun denetim altına alınamayacağını düşünselerdi, altın bulundurmak yine de

mantıklı olacaktı. Ancak 1980'ler boyunca dünyanın her yerinde, 1970'lerdeki şiddetli enflasyonunun nihayet yenildiği, mal ve hizmet fiyatlarının öngörülebilir bir gelecekte daha makul ve denetlenebilir bir hızda artacağı giderek daha fazla kabul görmeye başladı. 1985'e gelindiğinde ABD'de enflasyonun 1970'lerdeki tepe noktalarının çok altına düşüp, yüzde 3'e kadar inmiş olması gerçekten dikkat çekicidir. Fakat benzer eğilimler çoğu ülkede, hatta enflasyonun kronik bir sorun olduğu İtalya, Latin Amerika ve Ortadoğu'da bile kendini gösteriyordu. Enflasyonun gündemden düşmeye başladığı ya da bütünüyle düştüğü dönemlerde altın bulundurmak pek mantıklı değildir, çünkü bu koşullarda depolama maliyetini telafi etme veya gelir kaybını dengeleme umudu çok azalır.

Hayat pahalılığı 1980 yılından 1999'a kadar iki katına çıkarken - ki bu yüzde 3,5 civarında bir yıllık enflasyon demekti-, altının fiyatı yaklaşık yüzde 60 düşüş kaydetti. Ocak 1980'de 850 dolar değerindeki bir ons altınla satın alınabilecek mal ve hizmet sepeti, 1999'da beş ons altına mal oluyordu.

...

Altın fiyatlarının düşmesi sonucunda yalnızca ABD'nin değil, diğer ülkelerin ve bizzat Uluslararası Para Fonu'nun resmi altın satışları arttı. 1982'de 375 dolar olan altın fiyatı 1987'deki borsa çöküşünün ardından 500 dolara çıktığında, altın satışı yapmış olan merkez bankalarının sayısı henüz azdı. 1992'de fiyat 300 dolara doğru yöneldiğinde 500 ton altın elden çıkarıldı. Fakat fiyatın 300 doların altına düştüğü 1992 ile 1999 yılları arasında merkez bankaları toplam 3.000 ton, bir başka ifadeyle yılda yaklaşık 400 ton altın sattılar.

Merkez bankaları altınlarını nakde çevirirken, madenlerde üretilerek piyasalara giren yeni altın miktarı yılda 2.000 tonu aşıyordu; bu altının 35 dolarlık resmi fiyatından kurtulduğu dönemdeki üretim düzeyinin yaklaşık iki katıydı. Madenlerden gelen 2.000 tonluk tedarik karşısında merkez bankalarının yaptığı 400 tonluk satışlar devede kulak gibi görünüyordu. Merkez bankalarının ve resmi kurumla-

rın elindeki toplam 30.000 tonun üzerindeki altın, miktar olarak yine de çok fazlaydı ve bu stoklar kocaman bir kara bulut gibi piyasaların üzerinde dolaşıyordu. İstiflenen bu hazinenin ne kadarının piyasaya geleceğini kimse bilmiyordu.

Ekim 1997’de, İsviçre’de bir uzmanlar ekibinin hazırladığı ve ülkenin para sistemini köklü bir yeniden yapılanmaya götürecek bir anayasa değişikliği öneren rapor yayınlandığında, yukarıda sözünü ettiğimiz kara bulut bir anda piyasaların üzerine çöktü ve ortalık muazzam bir gök gürültüsüyle sarsıldı. Raporda, “Günümüzde altın standardına geri dönmek olanaksızdır... Önerilen yeni anayasa maddesi [İsviçre] frangını altınla hiçbir biçimde ilişkilendirmemektedir,” deniyordu. Raporun genelinde, merkez bankası yönetici ve kadrolarının “öncelikle fiyat istikrarını koruma” görevleri doğrultusunda altın stoklarına boyun eğmek yerine, kendi tahminlerini ve yönetsel becerilerini kullanarak çok daha iyi performans göstereceklerine ilişkin duyulan sarsılmaz güven vurgulanıyordu.

1997’de bu tür bir bakış açısı kesinlikle devrimci bir ilkeyi değil, tam tersine dönemin ana eğilimini temsil ediyordu. Ancak, bunları ne İngilizler ne Amerikalılar ne de herhangi bir ikinci lig ülkesinin insanları değil, İsviçreliler söylüyordu. İsviçrelilerin altına duydukları sevgi ve enflasyonu denetim altında tutma mücadelesinde kendileri kadar kararlı olmayan ülkelerin paralarına sahip olmaktan duydukları nefret efsaneye dönüşmüştü. “Zürihli bankerler” 1970’lerdeki kriz sırasında dolar ve sterline yönelik spekülatif saldırılarıyla ünlenmişlerdi. Ancak şimdi bunların tümü unutulmuştu.

İki yıl sonra İngilizler de bir zamanlar Britanya iktidarının iftihar ettiği altın stokları konusunda benzer bir adım attılar. İngiliz Hazinesi Mayıs 1999’da 715 tonluk stoklarından 415 ton altını satmak istediğini açıkladı. Altının fiyatı derhal yüzde 4 değer kaybetti.

Merkez bankaları çok geçmeden meseleyi kavrayacaklardı; esas düşmanları kendileriydi. Ne zaman altın bolluğu nedeniyle merkez bankalarının resmi satış yapacağı haberi manşetlerde yer alsa, altının fiyatı düşecek ve satıştan elde edilecek kazanç azalacaktı.

Zaman ne kadar da değişmişti! 1960'larda büyük merkez bankaları spekülörlerin fiyatları yukarı çekmesini önleyecek miktarda altın satmak amacıyla altın havuzu kurmuşlardı. Şimdi, Eylül 1999'da, merkez bankaları ve diğer resmi kurumların elindeki altınların yaklaşık yarısı bu havuzdaydı ve merkez bankaları Ruskin'in anlattığı hikâyenin kahramanıyla aynı durumdaydılar. Hatırlayacağınız gibi adam bindiği gemi batarken belindeki kuşağa sardığı altınlarla denize atlamış ve okyanusun dibini boylamıştı. Eğer tüm merkez bankaları altın stoklarını aynı anda satmaya kalkışsalar, fiyat muazzam bir hızla düşecek ve satış bir felaketle sonuçlanacaktı.

Bu nedenle, sonraki beş yıl boyunca yıllık altın satışlarını 400 tonla sınırlandırmak konusunda fikir birliğine vardılar; bu, geçen sekiz yıl boyunca nakde çevirdikleri altınla yaklaşık aynı miktardı. IMF anlaşmanın ruhuna "uyacağını" duyurdu. Avustralya ve Güney Afrika toplam mevcutlarının yüzde 85'ini oluşturan gizli altın stoklarını açığa çıkartarak gayri resmi biçimde anlaşmaya katılmış oldular. Merkez bankaları aynı zamanda maden şirketlerine verdikleri kredileri sınırlandırma kararı aldılar. Anlaşma, İsviçrelilerin satılmak üzere sevk ettikleri 1.300 ton altın ile İngilizlerin satışa çıkardığı 365 ton altını kapsıyordu. Altınını nakde çevirmek isteyen diğer ülkelere anlaşmanın geçerli olduğu beş yıllık dönem içinde yalnızca 335 ton tutarında altın satma hakkı tanınıyordu.

Merkez bankaları yalnızca piyasadaki önemli satıcı olmakla kalmamış, aynı zamanda bir başka büyük grup olan madencilik şirketleriyle gayretli bir iş birliğine girmişlerdi. Bu işi bizzat yapan madencilik şirketlerinin de satıcı olduklarını düşünmek doğaldır. Madencilik şirketleri 1990'lar boyunca diğer herkes gibi altının geleceğinden endişe duyarak fiili üretimlerinden daha fazla satış gerçekleştirdiler. Aslında, ileride daha düşük bir fiyattan satış yapmak zorunda kalmamak için gelecekteki üretimlerini o andaki fiyattan ipotek ediyorlardı. Ancak alıcılar altınlarını alım sözleşmesini yaptıkları tarihte teslim almak isterler. Madencilik şirketleri işte bu nedenle merkez bankalarından yardım istemişlerdi. Merkez bankasından nominal faizle ödünç altın alıyorlar, gelecekteki üretimlerini aldıkları krediye temi-

nat gösteriyorlar ve altınları satış yaptıkları kişi ya da kurumlara teslim ediyorlardı. Merkez bankaları bir zamanlar ekonomik güçlerinin göstergesi olduğu halde artık verimsiz bir varlık olarak değerlendirdikleri altınlar üzerinden para kazandıkları için çok memnundu. Bu düzenleme altın fiyatı düştüğü sürece gayet iyi gitti. Ama altının fiyatının yükseldiği durumlarda merkez bankalarının ödünç vermekte daha isteksiz davranması nedeniyle madencilik şirketleri sıkıştıyordu. Cari üretimleri ödünç aldıkları miktarlardan düşük olduğundan, kendilerinden altın satın alan kişilere vaat ettikleri teslimatları yapabilmek amacıyla piyasaya girip diğer alıcılara katılıyorlardı. Bu da altın fiyatındaki yükselişin hızlanmasını getirdi.

Bütün bunlar olup biterken dünya ölçeğinde altına yönelik talep canlılığını sürdürüyordu. 1990'larda altın tüketimi arttı ve bunun makul bir gerekçesi vardı: Diğer her şeyin fiyatı artarken altının fiyatı düşüyordu. Sonuç olarak altının görece ucuz olduğu düşünülüyordu. O güne kadar talebin en önemli ögesi olan mücevher üretiminde ve elektronik sektöründe tüketilen altın miktarı, 1990'ların sonunda 1980'e göre yüzde 50 artmış, 1994'teki tüketimi ise yaklaşık üçte bir oranında aşmıştı.

Asyalılar, geçmişte olduğu gibi büyük miktarda altın soğurmayı sürdürüyorlardı. Ocak 1999 yılında, *Economist*, "Hindistan'ın altın tutkusu azalmaksızın sürüyor... Altın mücevherat [aynen] kadınların kendilerine ait olduğunu iddia edebildikleri yegâne servet" diyordu. O tarihte Hindistan'daki toplam altın miktarının 9.000 ton olduğu tahmin ediliyordu ve bu miktar Fort Knox, Kentucky'de istiflenen muazzam stoktan bile fazlaydı.

...

Altın yüzyıllar boyunca güç, görkem, güzellik, güvenlik, hatta ölümsüzlük tutkusunu harekete geçirmiştir. Bir ihtiras ikonu, bir gösteriş aracı ve bir para standardı olarak güçlü bir kısıtlayıcı olmuştur. İnsanlık tarihinde başka hiçbir nesne böylesine uzun bir süre bu kadar yüceltilmemiştir.

Para dünyasında altın prangaların son izleri 1971'de Richard Nixon tarafından silinmiştir. Gücünü yitiren altın, artık merkez bankalarının, sabit döviz kurlarının ve finans işlemlerinin merkezinde yer almıyor. İhtiras ve tutku şimdi, kâğıdın da aynı amaca ne kadar iyi hizmet edebileceğini gördüğümüz başka kanallardan akıyor.

Altının bir daha asla birinci sayfa haberi olamayacağını söylemiyorum. Bu kitapta yer alan öyküler hiçbir rejimin sonsuza dek yaşayamayacağını gösteriyor. Ne stater, ne bezant, ne dinar sonsuza dek yaşayabildi, hatta pound sterlin bile. Dolar ya da euro günün birinde uluslararası sınırların ötesinde kabul gören bir ödeme aracı olma işlevlerini yitirdikleri takdirde, altın bir kez daha nihai bir korunma aracı olarak sahneye çıkabilir. Ancak bu tür kaotik koşullar altında güvenli bir araç olarak görünmesine rağmen, altının evrensel bir para birimi olarak tarihi rolüne geri dönebilmesi kuşkuludur.

Altının yaşamın belirsizliklerine karşı bir korunma aracı olduğunu düşünenlerin, sonsuzluk arayışının ne altınla ne de onun yerine koymayı tercih edeceğimiz başka bir nesneyle tatmin edilemeyeceğini anlayamadıklarına inanıyorum. Altını bir amaç haline getirmek anlamsızdır. Serveti yaratan biriktirme dürtüsü değildir. Altın ve benzeri nesneler yalnızca amaca giden araçlar olduklarında bir anlam taşırlar; yani güzelleşmek, süslenmek ve ihtiyacımız olan, gerçekten istediğimiz şeylerle değiştirmek istediğimizde bir anlam ifade ederler.

Hikâyemizin belki de en akıllı kahramanları, hayatta kalmalarını sağlayan değerli tuzu almak için sessiz sedasız altınlarını veren Afrikalılardı, ne dersiniz?

Peter L. Bernstein Altın'ın Gücünde insanlık tarihinin en müthiş saplantılarından birini, altın tutkusunu anlatıyor.

Altın'ın tarihin bilinen en eski saptanmış buluşa, hem ilham kaynağı hem de yitici bir güç olduğunu, en güzel sanat eserlerini süslediğini, olağanüstü acımasızlıkla her şeyi neden olduğunu, ekonomileri yıpratıp parçalarına ayırdığını, kralları ve hükümdarları kadehini belitlediğini, en mağrur sahiplerini trajik sonlara sürüklediğini hepimiz biliyoruz. Bütün bu insanlar altına sahip olduğunu düşünüyordu, oysa gerçekte altın onlara sahip olmuştu. Altın'ın gücü büyüktü.

Tannılara Karşının yazarı Bernstein, Altın'ın Gücünde on kez bizleri Yason'un altın postekisiyle başlayan, Musa'ya, Hz. Musa'ya, Kolomb'den İmparatoruna, Cennet'teki altına hücum fırtınasından bugünün modern finans dünyasına kadar uzanan muazzam bir yolculuğa çıkarıyor.

Romantik efsanelerden çok, cüretkar araştırmalara dayanan para ve iktidar mücadelelerinin tarihine eğilen Bernstein sonuç olarak altın'ın gerçek önemi ve değerinin insan ruhunda uyandırmaya devam ettiği sonsuz ihtirastan kaynaklandığını ve bunun kendimizle ilgili gerçekleri ortaya çıkardığını öne sürüyor.

AKBANK

ISBN 975-8535-55-2

9 789758 535552

Peter L. Bernstein Altının Gücünde insanlık tarihinin en müthiş san'atlarından birini, altın tüküsünü anlatıyor.

Altının tarihin bilinen en eski çağlarından bu yana hem ilham kaynağı hem de yekke bir güce ulaştığını; en güzel sanat eserlerini süslediğini, olağanüstü acımasızlıklara neden olduğunu, ekonomileri yaratıcı pazarlara ayırdığını, kralları ve hükümdarların kaderini belirlediğini, en mağnır sahiplerini trajik sonlara sürüklediğini hepimiz biliyoruz. Bütün bu insanlar altına sahip olduğunu düşünüyordu, oysa gerçekte altın onlara sahip olmuştuydu. Altının gücü buydu.

Tarihlere Karşın yazan Bernstein, Altının Gücünde bu kez bizleri Yason'un altın testekisiyle bağlayan, Mides'tan Hz. Musa'ya, Kolomb'dan İskoçya İmparatoruna, California'daki altına hücum fırtınasından bugünün modern finans dünyasına kadar uzanan muazzam bir yolculuğa çıkarıyor.

Romantik efsanelerden çok, cüretkâr araştırmalara dayanan, para ve iktisat mücadeleslerinin tarihine eşlik eden Bernstein sonuç olarak altının gerçek önemi ve değerinin insan ruhunda uyandırmaya devam ettiği sonsuz iktisat kaynaklandığını ve bunun kendimizle ilgili gerçekleri ortaya çıkardığını öne sürüyor.

